Rankraščio teisėmis

VALSTYBINĖ TEISĖ

Prof. RÖMERIO SKAITYTŲ PASKAITŲ

STENOGRAMOS

I

Kaunas, 1930—Vytauto Didžiojo — metai

Leidėjų žodis

Išsibaigus ***prof. Römerio valstybinės teisės*** 1926-27 m. m. skaitytų paskaitų *p. ŠVELNIKO* stenogramoms ir esant dideliam minėtų paskaitų pareikalavimui, nesant tuo reikalu kol kas geresnių užrašų, sumanėme minėtas stenogramas trečiu kartu perspausdinti. Paskaitas spausdiname spaustuvėje, nes manome tuo kolegoms patarnauti. Rotatoriu spausdintos paskaitos dažnai yra sunkiai išskaitomos, o tas labai kolegas apsunkina. Turėdami patogumą, manome, kolegos tai tinkamai įvertins ir nuolankiai tą pirmą mūsų bandymą sutiks.

Visą kursą leidžiame dviejose dalyse, kurių vieną jau turite prieš save, o neužilgo išeis iš spaudos ir antroji paskaitų dalis.

Reikalingi papildymai, pav., apie fašizmą etc., kurie bus šiais m. m. skaitomi, bus išleisti vėliau atskiru priedu.

Už leidimą paskaitas perspausdinti p. Švelnikui tariame širdingą ačiū.

Stud. *A. Liutkus* ir stud. *D. Vaičius.*

Kaunas,
1930 - X - 28.

Profesoriaus Römerio paskaitų

1926 — 27 mokslo metų

u ž r a š a i

Mūsų universiteto statute ir tvarkaraštyje mūsų dalykas yra pavadintas «Valstybinė teisė». Šitai disciplinai aš vartoju kitą pavadinimą, būtent, vadinu ją konstitucine teise. Šitas pavadinimas nėra pripuolamas dalykas: jis seka iš sąvokojimo teisės apskritai ir šitos disciplinos atskirai. Dalykas tas, kad aš savo pažiūrose į teisę šiek tiek skiriuosi nuo viešpataujančios šioje srityje pažiūros. Viešpataujanti teorija žiūri į teisę taip, kad teisė esanti ypatingos socialinio v a l s t y b i n ė s formos bendravimo apsireiškimas, kad tai esąs valstybės fenomenas arba elementas. Mano supratimu, teisė jungiasi ne tik su viena valstybe. Valstybė kaip tokia, mano supratimu, yra tik viena socialinio bendravimo kategorijų tarp daugybės kitų. Be abejo, valstybė — vienas svarbiausių socialinių junginių, bet vis dėlto tai yra tik tam tikra kategorija, o kiekvienas socialinis bendravimas, ne tik valstybinis bendravimas, kiekvienas socialinio bendravimo junginys gamina *savo* teisę; kiekvienas jų tvarkosi tam tikromis imperatyviškomis normomis, kuriomis kas nors draudžiama arba įsakoma daryti, ir tam tikrais įsakymais apdraudžiama tam tikra reakcija dėl šitų normų įžeidimo. Kiekvienas socialinis bendravimas nėra pripuolamas. Net ir paprastame šokių vakarėlyje, gerai įsižiūrėję, rasime ir konstitucinę ir kitokią teisę. Tuo būdu, teisė yra ne tik valstybinio gyvenimo fenomenas arba reiškinys; kada valstybės nebuvo, ir jeigu valstybė išnyktų, vis tiek visuomenė dėl to neišnyktų ir teisė vis tiek pasiliktų. Net ir ten, kur socialinis bendravimas turi valstybinę formą, greta valstybės, yra visa eilė kitų socialinių junginių, kiekvienas valstybės narys dalyvauja visoje eilėje kitų socialinių junginių, ir kiekvienas tų socialinių junginių — ar tai kokia draugija, ar bažnyčia, ar kuri socialinė klasė — turi savo ar tai rašytąją teisę, ar įpročių teisę, ar precedentų teisę. Taigi žodžiais «valstybinė teisė» aptariama toji teisė, kuri yra valstybės gaminama ir kurios normomis apdraudžiami valstybės siekiamieji tikslai. Kita teisė, kuri neturi tokių stiprių sankcijų, kaip valstybės gaminama ir valstybėje veikianti teisė, yra *konstitucinė* teisė. Šita teisė, kuri yra mūsų disciplina, sudaro dalį valstybinės teisės. Vadinas, mūsų disciplina yra siauresnė, liečia tik dalį valstybinės teisės. Konstitucinė teisė pilniau vadinama valstybine konstitucine teise, nes gali būti ir bažnyčios konstitucinė teisė, draugijos konstitucinė teisė ir t. t.

Bet ir šis terminas — valstybinė konstitucinė teisė — turi tam tikrų nepatogumų ir reikalingas tam tikrų pataisų. Ypač svarbu tai, kad tenka skirti dvi konstitucinės teisės sąvokos: *materialinė* konstitucinė teisė ir *formalinė* konstitucinė teisė.

Materialinė konstitucinė teisė yra ta valstybinės teisės dalis ar šaka, kuri liečia pačios valstybės konstrukciją visais jos elementais, o ypatingai valstybės valdžią. Tos teisės normos, kurios nustato pačios valstybės konstrukciją visais tos konstrukcijos elementais, o ypač liečia vieną tų elementų, — valdžią, sudaro materialinę konstitucinę teisę. Į šitą konstitucinės teisės materialine prasme sąvoką gali įeiti ir tokios teisės normos, kurios neįeina į rašytąjį konstitucijos aktą. Pavyzdžiui paimsim rinkimų į parlamentą įstatymą: jis įeis į materialinę konstitucinę teisę, nors ir nesudaro rašytosios konstitucijos dalies. Nuo materialinės konstitucinės teisės tenka skirti *formalinė* konstitucinė teisė.

Kas ji yra. Tai yra iš teisės normų visumos išskirta tam tikra privilegijuota jos dalis, kuri sudaro pagrindą ir aprėžia visą kitą teisę. Jos žymės yra tos, kad ji paprastai išskiriama į vieną aktą, vadinamą konstitucija. Bet kartais yra taip, kad šita formalinė konstitucinė teisė nėra viename akte sutalpinta, bet yra atskiri įstatymai, kurie aprėžia visą kitą teisę. Bet svarbiausia formalinės konstitucinės teisės žymė yra ta, kad josios keitimo tvarka yra kitokia kaip paprastų įstatymų. Taigi šita formalinė konstitucinė teisė yra kartu ir pagrindinė teisė. Formalinė konstitucinė teisė vadinasi *rašyta konstitucija*. Tokiose valstybėse, kur yra konstitucija, yra lyg ir teisės normų nelygybė: iš vienos pusės yra lyg ir «aristokratija», o iš kitos — «plebs», masė. Tose valstybėse, kur yra teisės normų lygybė, nėra tos formalinės konstitucinės teisės. Bet kur tokia teisė yra, tai ji sudaro visos teisės pamatą ir joki kiti įstatymai iš to «plebs» negali jai prieštarauti. Vadinas, materialinė konstitucinė teisė, kuri yra konstitucinė iš esmės, kuri liečia valstybės konstrukciją visais jos elementais, yra *visur ir visuomet*; nėra valstybės be konstitucinės teisės materialine prasme. Tačiau valstybių, kurios neturi formalinės konstitucinės teisės, kurios neišskiria kai kurių teisės normų į aukštesnį laipsnį, yra. Tiesa, mūsų laikais veik visos civilizuotos valstybės turi rašytą konstituciją, bet, pav., Anglija tokios konstitucijos neturi. Jei ir visos valstybės konstituciją turėtų, vis dėlto galima numatyti valstybę, kurioje nebūtų formalinės konstitucinės teisės. Bet numatyti valstybę be materialinės konstitucinės teisės nėra galimybės, nes tokia valstybė neturėtų jokios teisinės kristalizacijos. Ir jeigu paimsim senesnes valstybes, ypač absoliutinės monarchijos laikais, tai ten materialinė konstitucinė teisė buvo, bet formalinės nebuvo.

Kodėl konstitucija vadinasi *rašytoji* konstitucija? O dėl tos pačios priežasties, dėl kurios ir įstatymai vadinasi rašytais įstatymais. Teisė gali reikštis ne tik rašyta forma, bet ir nerašyta, būtent, įpročio teisė, ir dar yra trečia teisės forma, panaši, bet šiek tiek skirtinga nuo įpročių teisės, būtent, precedentų teisė.

Įpročių teisė kartais irgi gali sudaryti pagrindinę teisę. Taigi ten, kur nėra rašytosios konstitucijos, gali būti nerašyta konstitucinė teisė arba konstuciniai įpročiai.

Mūsų disciplina apima materialinę konstitucinę teisę, bet visgi mes ypatingos domės kreipsime į formalinę konstitucinę teisę.

Ir materialinės konstitucinės teisės sąvoka mūsų laikais yra tiek konvencionalė. Dalykas tas, kad kai kurios mūsų disciplinos normos, liečiančios valstybės konstrukciją jos elementais, išsiskyrė iš mūsų disciplinos, specializavosi ir sudarė atskiras disciplinas. Iš esmės jos įeina į konstitucinės teisės mokslą, bet dabartiniame moksle jau specializavosi atskiromis šakomis. Tai yra, pirmoje eilėje, administracinė teisė, paskui teismo teisė, abu procesai — civilinis ir baudžiamas — ir baudžiamoji teisė.

Dabar mums teks pažinti valstybės ir teisės sąvokos.

I Valstybės sąvoka

Valstybė turi dvejopą prasmę. Valstybė galima pažinti ir analizuoti kaipo socialinis fenomenas ir galima analizuoti kaipo tam tikra teisinė konstrukcija.

Kas yra, pirmiausia, valstybės elementai? Jos elementai yra trys: *tauta*, *teritorija* ir *valdžia*.

1 Tauta

Yra dvi tautos sąvokos: tauta kaipo valstybės elementas ir tauta kaipo nacionalinis junginys. Tautą kaipo valstybės elementą aš vadinu *populus*, o tautą kaipo tam tikrą nacionalinį junginį — *natio*. Nacionalinė tauta yra tam tikras nacionalinis junginys, tuo tarpu tauta kaipo valstybės elementas (populus) nesudaro jokio atskiro socialinio junginio: socialinis junginys yra valstybė, o populus yra tik to junginio elementas. Jeigu nėra valstybės junginio, tai nėra ir valstybinės tautos (populus). Pavyzdžiui paimsime Lietuvą. Lietuva — valstybė, tai yra ir Lietuvos tauta kaipo valstybinė tauta. Kol Lietuvos kaipo valstybės nebuvo, tai nebuvo ir šitos valstybinės tautos. Jeigu valstybė išnyktų, tai ir valstybinės tautos nebūtų; neišnyktų žmonės, neišnyktų nacionalinės tautos, bet valstybinės tautos, nesant valstybės, nebus.

Kas valstybėje yra valstybinė tauta (populus), tas draugijoje yra jos narių suma. Nacionalinė tauta turi didelės reikšmės valstybėje, bet tai yra atskiras nuo valstybės socialinis junginys.

Dabar mes stengsimės tiksliau nustatyti, kas yra ta valstybinė tauta arba populus. Lietuvių kalboje gal artimiausias šitai sąvokai žodis būtų «liaudis», bet visgi «liaudis» labiau reiškia lyg ir žemesnį sluoksnį ar ką. Taigi laikysimės termino «tauta»; kadangi yra dar nacionalinė tauta, tai šitą mes vadinsime valstybine tauta. Tai yra du atskiri dalykai. Pavyzdžiui,

lietuviai yra nacionalinė tauta, bet yra Lietuvos valstybinė tauta, Latvijos valstybinė tauta, Vokietijos valstybinė tauta ir t. t. Visų tų valstybių pavaldiniai sudaro kiekvienoje valstybėje vieną valstybinę tautą, tuo tarpu nacionalinių tautų gali būti kelios; pavyzdžiui, Lietuvos valstybėje yra lietuvių tauta, žydų, lenkų, rusų ir kitų tautų dalelės. Iš kitos pusės, šitos nacionalinės tautos netelpa vienoje tam tikroje valstybėje. Sakysim, vokiečių tauta yra ne vien vokiečių valstybėje; jos dalelės gali būti ir įvairiose kitose valstybėse, gali būti kitų valstybių teritorijoje. Tuo tarpu ta valstybinė tauta, tas populus, kaipo valstybės elementas, kuris nesudaro atskiro nuo valstybės socialinio junginio, nes tas socialinis junginys yra pati valstybė, o ta valstybinė tauta yra tik to socialinio junginio elementas, randasi, gimsta ir nyksta kartu su valstybe. Toliau mes kalbėsime tik apie šitą valstybinę tautą ir pasistengsime nustatyti tos sąvokos atskirus elementus.

Pirmiausia pasakysim, nors tai nebus pilnas apibūdimas, kad tai yra *žmonių daugybė*. «Žmonių», tai reiškia, kad tautoje tenka kalbėti tik apie žmones, o ne apie daiktus ar ką kitą. Pati valstybė, kaip ir kiekvienas socialinis junginys, tik žmonių tarpe įvyksta. Dabar «daugybė»; kodėl sakome «daugybė»? Iš vienos pusės, tai nebus, kaip toliau pamatysim, visi žmonės, iš kitos, tai nebus nei tam tikri kokie nors žmonės, nei tam tikras žmonių skaičius. Todėl ne «visi» ir ne «tam tikri» žmonės, bet imame «daugybė». Tai toks neaiškus pasakymas: gali būti daugiau, gali būti mažiau. Toliau pasakysime, kad tai yra žmonių daugybė, neaprėžta jokiais socialiniais veiksniais, jokiomis socialinėmis kvalifikacijomis, jokiomis socialinėmis žymėmis. Šiaip žmonės skirstosi socialiniu atžvilgiu; pavyzdžiui, nacionaliniu atžvilgiu kiekvienas bus arba lietuvis, arba žydas, arba lenkas ir t. t.; arba katalikas, arba žydų tikybos, arba visai netikįs, jis bus arba turtingas arba neturtingas; vienas mažažemis, kitas dvarininkas, trečias bežemis; vienas vedęs, kitas nevedęs, žodžiu, čia visa eilė socialinių žymių pažymi kiekvieną žmogų ir skirsto juos. Tai čia šitai daugybei žmonių, kurie sudaro valstybinę tautą, šitos socialinės kvalifikacijos neturi jokios reikšmės, ji yra jokiais socialiniais atžvilgiais nekvalifikuota, neaprėžta. Toliau, jeigu mes pasakome, kad valstybinę tautą sudaro daugybė bet kurių žmonių, be jokių socialinių kvalifikacijų, tai tada dar tenka padaryti vieną pataisą, nes šios dienos žmonių daugybė neatitiks rytojaus žmonių daugybei, nes, sakysim, per šią naktį vieni mirs, kiti gims, Taigi čia yra kintanti, tęstina žmonių daugybė. Bet taip apibūdinę tautą, jeigu mes šiuo ir pasitenkintum, tai būtų visa žmonija. Todėl tenka nustatyti vieną ribą, kuri mums atskirtų tą daugybę žmonių nuo visos žmonijos. Ta riba yra teritorija, vadinas,— tam tikros teritorijos daugybė žmonių. Teritorijos aprėžimas yra vienintelis aprėžimas tos neaprėžtos žmonių daugybės, vienintelė tos žmonių daugybės konkretizacija. Šiuo ji skiriasi nuo visos žmonijos. Visos kitos individualinės ir socialinės žymės čia jokios reikšmės neturi. Dabar, ką tai reiškia «tam tikros teritorijos žmonės».

Žmogus, žinoma, nėra koks medis ar kitas augalas, kuris būtų griežtai surištas su tam tikra teritorija, bet vis dėlto, bent mūsų civilizacijoje, mūsų laikais mes galime studijuoti valstybę tik kaipo tam tikrą socialinę istorinę kategoriją, nes mes nesame tikri, ar valstybė, kaip mes šiandien ją galime apibūdinti, yra toks nuolatinis socialinis apsireiškimas. Praeityje mes žinome įvairių socialinių bendravimų, kuriuose nebuvo valstybinės bendravimo formos. Gali būti, kad ir ateityje ta forma bus pakeista. Taigi mes žiūrime į valstybę kaipo į tam tikrą mūsų civilizacijos socialinį apsireiškimą. Vadinas, mūsų civilizacijoje, ir gal dar ilgam laikui, žmonės turi vis dėlto ypatingų ryšių su tam tikra teritorija, su tam tikra žemės dalimi. Valstybė tai yra socialinis apsireiškimas tokio socialinio bendravimo, kuris vyksta tarp žmonių sėslių. Taigi turi būti tam tikras ryšys žmonių su teritorija. Šia prasme mes kalbame apie tam tikros teritorijos žmones. Šitas ryšys su teritorija sudaro priklausomybę valstybei arba, kitaip sakant, žmogaus pavaldinybę. Tai yra vienintelis pavaldinybės kriteriumas. Konkreti šito ryšio žmogaus su teritorija konstrukcija įvairiose valstybėse priklauso nuo pozitingo įstatymo apie pilietybę arba pavaldinybę; šitas įstatymas konkrečiai nustato šio ryšio santykius: mes absoliutinai tų santykių negalime nustatyti, tas priklauso nuo kiekvienos valstybės pozitingo įstatymo nuostatų. Tuo būdu, visuomet turi būti ryšys žmogaus su tam tikra teritorija; tai yra vienintelis momentas, kuriuo apsprendžiama žmogaus priklausomybė tautai. Žmogaus priklausomybės tam tikrai teritorijai yra dvi svarbiausios žymės: arba teritorinė žmogaus kilmė, arba jo apsigyvenimas tam tikroje teritorijoje. Kilmė reiškia, kad reikalaujama gimimo šitoje teritorijoje. Bet žmogaus gimimas kartais gali būti visai pripuolamas dalykas, todėl reikalaujama gimimo iš tėvų, kurie būtų šios teritorijos žmonės. Antra žymė — jo asmeniškas apsigyvenimas. Vis dėlto aš palaikyčiau šito kriteriumo apibūdinimą kaipo žmogaus ryšio su teritorija arba žmogaus priklausomybės teritorijai, bet ne kaipo gyvenimą toje teritorijoje. Kartais sakoma, kad tai — visi tam tikros teritorijos gyventojai. Toks pasakymas, mano supratimu, būtų klaidingas, kadangi, iš vienos pusės, tam tikros valstybės tautoje gali dalyvauti žmonės, kurie gyvena visai kitoje valstybėje, o antra vertus, taip pat šioje valstybėje gali gyventi ne tos valstybės pavaldiniai. Taigi geriau apibūdinti kaipo ryšys su tam tikra teritorija, o tas ryšys kiekvienoje valstybėj yra nustatomas kitaip. Bet ir tai dar neviskas. Galime paimti bet kokį teritorijos plotą, ir kiekviename plote mes rasime, kad yra tęstinė daugybė tos teritorijos žmonių, bet tas dar nereiškia, kad tai būtų valstybinė tauta. Pavyzdžiui paimsime Rokiškio apskritį. Ten irgi yra tam tikra teritorija ir daugybė žmonių galima rasti priklausančių tai teritorijai; nors tai bus tos pačios žymės, — jie skiriasi nuo visos žmonijos savo priklausomybe Rokiškio apskričiui, bet vis dėlto tai nebus Rokiškio valstybinė tauta. Kodėl? O todėl, kad nėra tokios valdžios. Vadinas, reikia, kad šita tęstinė ir neaprėžta jokiomis socialinėmis ir individua-

linėmis žymėmis tam tikros teritorijos žmonių daugybė dar būtų jungiama vienos, bendros viešpataujančios valdžios. Rokiškio apskrityje taip pat gali būti tam tikras valdžios organas, bendras tos apskrities žmonėms; pavyzdžiui, apskrities viršininkas; arba valsčiuje yra valsčiaus taryba, valsčiaus valdyba; jos gali įvairius įsakymus duoti, turi tam tikrų valdžios funkcijų ir tam tikros galios. Bet vis dėlto tai nebus viešpataujanti valdžia: tai bus tik tam tikros valdžios organai. O turi būti viena bendra visai tai tautai viešpataujanti valdžia. Tuo būdu mes radom, kad į šitą tautos sąvokos konstrukciją įeina ir abu likusieji valstybės elementai, būtent teritorija ir valdžia. Be šitų kitų dviejų elementų mes negalime ir po vieno elemento sukonstruoti. Tas ir charakterizuoja valstybinę tautą ne kaipo atskirą junginį, bet kaipo valstybės junginio elementą. Ji gali būti nustatyta tik sąryšyje su kitais tos pačios valstybės elementais, teritorija ir valdžia; skyrium mes tos tautos negalime konstruoti. Taigi, valstybinę tautą kitaip mes galime pavadinti teritorine tauta. Kartu mes valstybinę tautą ir vadiname teritorine tauta. Tuo ji skiriasi nuo nacionalinės tautos. Valstybinės, arba teritorinės tautos sąvoka tenka skirti nuo visuomenės sąvokos. Valstybinė, arba teritorinė, tauta socialiniu atžvilgiu yra vienalypė; ten jokie socialiniai skirtumai neturi reikšmės, tuo tarpu visuomenė visuomet yra diferencijuota, suskirstyta įvairiais socialiniais veiksniais, tam tikrais socialiniais junginiais. Tais socialiniais junginiais visuomenė reiškiasi. Vieną tų socialinių junginių ir sudaro pati valstybė. Vadinas, valstybė įeina į visuomenės sąvoką. Įvairiais socialiniais junginiais pasireiškianti visuomenė nenyksta išnykus valstybei, ji gyvuoja nepriklausomai nuo valstybės, valstybė yra tik vienas tos visuomenės apsireiškimas. Tiksliau apie visuomenę turėsime progos kalbėti; tada mes ir pamatysime, kad visuomenės svarba valstybėje yra labai reikšminga ir didelė. Iš tikrųjų, visuomenė ir jos socialiniai junginiai labiausiai ir veikia valstybės valdžią, nustato socialines valstybės funkcijas, o tų funkcijų, taip sakant, vykdomąjį aparatą tai jau sudaro vienalypė valstybinė tauta, kuri pasiduoda vykdomosios valdžios įsakymams. Čia skirtumas tarp manęs ir viešpataujančios demokratinės pažiūros. Aš ne tautą, bet visuomenę laikau tuo veiksniu, kuris nustato valstybėje socialinius tikslus; tauta tik vykdo tas funkcijas. Tas, ką mes valstybėje vadiname valstybine tauta, panašus elementas randasi kiekviename socialiniame junginyje. Valstybė, nors ypatingas, nors žymiai skiriantysis nuo kitų, bet visgi yra vienas socialiniu junginiu, viena iš bendravimo kategorijų. Kiekvienoje socialinio bendravimo kategorijoje, kiekviename socialiniame junginyje mes randame tokį pat elementą, kaip valstybėje yra valstybinė tauta, būtent, tai yra tam tikro socialinio junginio narių visuma, tiktai terminas «tauta» nėra vartojamas įvairių kitų socialinių junginių narių visumai apibūdinti. Pavyzdžiui, nesakoma, kad kokios nors Teisininkų Draugijos «tauta», bet iš esmės tai yra tas pats, kas valstybėje yra jos tauta.

2. Teritorija

Dabar žiūrėsime antrą valstybės elementą, būtent, teritoriją. Jos pagrindą sudaro tam tikras žemės plotas; vis dėlto mūsų mokslo atžvilgiu teritorija svarbi ne kaipo tam tikras žemės plotas su savo fizinėmis ar net ir socialinėmis ypatybėmis, bet kitokiu atveju. Būtent, teritorija sudaro konstruktyvinį valstybės elementą ir svarbi yra savo reikšme taip tautos konstrukcijai, taip valdžios konstrukcijai. Kokia yra teritorijos svarba tautos konstrukcijos atžvilgiu, tai mes jau esame matę. Teks mums pažiūrėti į jos svarbą valdžios atžvilgiu. Kai del teritorijos reikšmės tautos konstrukcijai, tai ji sudaro, kaip mes sakėme, tą tautos žymę, kuri aprėžia tam tikrą tautą, išskiria ją iš visos žmonijos. Vadinas, ji sudaro *objektyvinę* tautos žymę. Kituose socialiniuose junginiuose šitas elementas, analogiškas valstybinei tautai, kaip pastebėsim, rodo tendencijos subjektyvizuotis. Galima sakyti, juo tobulesnis organizacijos atžvilgiu yra koks nors socialinis junginys, juo labiau tas kriteriumas, kuriuo nustatoma žmogaus priklausomybė šiam junginiui, yra labiau subjektyvus. Valstybė šiuo atžvilgiu sudaro išimtį. Nors valstybė yra, be abejo, tobuliausias ir tiksliausias organizacijos atžvilgiu socialinis junginys, vis dėlto čia tas žmogaus priklausomybės kriteriumas valstybei ar jos tautai yra grynai objektyvus, nepriklausąs nuo žmogaus sąmonės, nuo žmogaus pasirinkimo, nuo žmogaus valios ar noro. Visur kitur: ar tai bažnyčioje, ar nacionalinėje tautoje, ar draugijoje, jeigu mes paimsim, tai pastebėsim, kad pradžioje, kol šie socialiniai junginiai yra labiau pirmykštėje savo plėtimosi stadijoje, tai žmogaus priklausomybė vienam ar kitam šių junginių nustatoma daugiau objektyvėmis žymėmis. Pav., katalikų bažnyčioje — krikštas, objektyvinė žymė; arba nacionalinės tautos atžvilgiu, tai žmogaus gimimas iš tam tikros nacionalinės tautos tėvų. Bet juo aukščiau yra išsivystęs, juo tiksliau organizuotas socialinis junginys, juo labiau mes pastebėsim, kad žmogaus priklausomybė tam junginiui vis labiau objektyvėja. Tuo tarpu, kaip jau sakėme, valstybei priklausomybės kriteriumas yra grynai objektyvus, būtent, teritorijos kriteriumas. Iš to nesudaro išimties tokie apsireiškimai, kaip optacija arba leidimas kai kuriose valstybėse pakeisti savo pavaldinybę, savo priklausomybę valstybei. Kai dėl optacijos, tai tas visumet yra jungiama su valstybės teritorijos suskaldymu. Kada tam tikra teritorijos dalis išskiriama iš vienos valstybės ir atitenka kitai valstybei, tai kartu su tuo išskiriamosios teritorijos dalies gyventojams leidžiama pasirinkti sau pavaldinybę. Bet tas nesudaro išimties iš to dėsnio, kad valstybinei tautai priklausomybės kriteriumas yra objektyvinis, kadangi čia kaip tik ir teritorija keičiasi; teritorijos ribos keičiasi, tai kartu su tuo leidžiama pasirinkti ir pavaldinybę senosios ar naujosios valstybės. Dėl šiaipjau pavaldinybės pakeitimo, be jokių pakeitimų teritorijos atžvilgiu, tai tie pakeitimai vis dėlto visumet priklauso nuo valstybės valdžios leidimo. Tai ir čia pasirinkimas yra tik tariamas, nes jis nėra tikras, kadangi tas pasirinki-

mas gali būti leistas ar neleistas. Niekur nėra taip, kad būtų leidžiama pasirinkti dėl kai kurių valstybės prievolių išvengimo. Be to, leidimas pasirinkti šią ar kitą pavaldinybę visumet yra jungiamas kartu su gyvenamosios teritorijos pasikeitimu, su pasikeitimu žmogaus priklausomybės šiai ar kitai teritorijai.

Šitas objektyvinis priklausomybės valstybei arba valstybinei tautai kriteriumas, kurį sudaro teritorija, kaip tik apdraudžia viešpataujantį valdžios pobūdį. Tat tokia yra svarba teritorijos valdžios viešpatavimo sąvokos atžvilgiu. «Viešpatauti» arba «valdyti» gali būti dvi įvairios sąvokos. Viena liečia viešpatavimą arba valdymą daiktams, kita liečia viešpatavimą žmogaus žmogui ir valdymą žmonių. Daikto valdymas kitaip vadinasi *possessio*, viešpatavimas daiktui — *dominium*. Čia viešpatavimas vyksta grynai viešpataujančio nuožiūra: su daiktu, kurį jis valdo, jis gali daryti tai, kas jam patinka. Daiktas į žmogaus valdymą nereaguoja, bent nereaguoja, žinoma, subjektyviniai, kadangi neturi valios. Šito viešpatavimo daiktams ir šito daiktų valdymo ribos yra viešpataujančios jėgos ir pasyvaus daikto pasipriešinimo santykio ribos. Valdyti daiktas galima taip, kaip norima. Vienintelis aprėžimas ir yra, tai valdančiojo jėgos ir pasyvaus daikto pasipriešinimo santykis; jeigu, pav., panorėsiu pakelti daiktą, kuris man yra per sunkus, tai aš jo nepakelsiu: bet tai bus tik grynai fizinės jėgos ir daikto pasipriešinimo pasyviniu būdu ribos. Tuo tarpu žmonių valdymas ir viešpatavimas žmonėms visumet sudaro dviejų valių santykį; jis vyksta ne tiesioginiu operavimu valdomu žmogumi, bet įsakyma's valdomojo valiai. Vadinas, kad šitas viešpatavimas arba valdymas įvyktų, reikia, kad valdomas žmogus savo valia apspręstų taip, kaip jam yra įsakoma. Jeigu jis neapsispręs, jeigu jis į valdančiojo įsakymus nereaguos savo valia taip, kaip jam yra įsakoma, tai šitas valdymas neįvyks. Ir štai, teritorija, kaip valstybės elementas turi svarbos ne kaip valdomas daiktas, bet kaip *priemonė* žmonėms valdyti, kaip priemonė valdžios įsakymams valdomiesiems žmonėms paduoti. Taip viešpatavimas daiktui, taip daikto valdymas nesudaro jokių santykių tarp daikto ir žmogaus. Jeigu dominium arba possessio virsta teisiniu santykiu, jeigu virsta tuo, kas vadinama nuosavybės teise ar kokia kita teise, tai tas nesudaro santykių tarp to žmogaus ir daikto arba jo (žmogus) nuosavybės objekto, bet sudaro santykius tarp valdančiojo daiktą žmogaus ir kitų žmonių. Teritorija valstybės ir valstybės teisės atžvilgiu turi svarbos ne kaip possessionis arba dominii objektas, ne kaip objektas nuosavybės teisės tarp valstybės iš vienos pusės ir visų kitų—ar žmonių ar valstybių, ar socialinių junginių—iš kitos, bet turi svarbos kaip priemonė žmonėms viešpatauti kaip priemonė žmonėms valdyti. Šitas žmonių valdymas, kuris vyksta valių santykiavimu, vadinas, valdančiųjų įsakymais ir valdomųjų tiems įsakymams pasidavimu, vad. jau ne dominium, bet imperium.

Valdantieji valstybę nei žmonių, nei teritorijos nevaldo kaip daikto, bet tik žmonėms duoda įsakymus, o teritoriją taip pat turi ne ta prasme, kad ji būtų valstybės teisės nuosavybės

objektas, dėl kurio įvyksta santykių tarp valstybės ir žmonių ar kitų valstybių. Kad šitas žmonių valdymas (imperium) galėtų įvykti, valstybės valdžia turi imtis tokių priemonių, kuriomis sudarytų vykdomosios galios savo įsakymams. Kaip priemone, apdraudžiančia ir darančia tokius įsakymus įvykdytinais, valdžia turi naudotis teritorija, tam tikrame žemės plote turi būt išskirta bet kuri kita galia, kuri galėtų tas priemones varžyti. Jeigu bus dar kitokia galia, jeigu bus dviejų valdžių, dviejų imperiumų susidūrimas, tai tie įsakymai niekuomet nebus viešpataujantieji, jie visumet galės būti kokių nors kitų veiksnių paraližuojami. Vadinas, tam tikroje teritorijoje valdžia turi turėti savo veikimo monopolį, turi būti išskirta bet kurios kitos galios konkurencija su valdančiaisiais. Šita teritorijos reikšmė valstybei yra svarbiausia.

Iš šito seka šitos išvados, būtent, kad teritorija tarp valstybių yra suskirstyta; vienoje teritorijoje tegali veikti viena valdžia; vadinas, vienoje teritorijoje negali būti dviejų valstybių, teritorija negali būti bendra dviem valstybėm. Žinoma, be teritorijos valstybės nėra, kadangi neįmanomas yra valdžios viešpatavimo įvykdymas be teritorijos galios. Kartais tarptautinėje teisėje yra atsitikimų (condominii), kada viena teritorija yra kelių valstybių ar valdžių bendrai valdoma. Bet šituose atsitikimuose kelių valstybių valdomoji teritorija sudaro dominii objektą; tai nėra valstybės teritorija, bet tai yra tik tam tikras žemės plotas, tam tikras lyg ir turtas, lyg daiktas, kuris yra dominii pagrindais valdomas. Kaip sakėm, negali būti įsteigta valstybė be teritorijos. Tiesa, yra atsitikimų kartais laike karo, kada kurios nors valstybės valdžia nustoja teritorijos, kada ji dėl kai kurių įvykių — dėl priešo okupacijos — yra priversta pasišalinti į svetimos valstybės teritoriją. Bet vis dėlto jei okupuotos teritorijos valdžia neduos galimybės pasišalinusiai valdžiai grįžti į apleistąją teritoriją, tai valstybė išnyks, nes svetimoje teritorijoje ta valdžia neturės jokių priemonių savo imperiumui vykdyti. Jeigu ji kartais ir galės duoti įsakymų savo pavaldiniams ir, jeigu tie įsakymai bus vykdytini, tai tik tiek, kiek tos teritorijos tikroji valdžia suteiks pagalbos. Pavyzdžiui, Didžiojo karo metu Belgija dalinai, o Serbija visai buvo okupuota. Jeigu belgai Prancūzijoje, o serbai Graikijoje galėjo duoti įsakymus ir, jeigu belgai, gyveną Prancūzijoje, o serbai Graikijoje, turėjo tiems pabėgusių valdžių įsakymams pasiduoti, tai tik dėl to ir tik tiek, kiek Prancūzijos ir Graikijos valdžios palaikė tas pabėgusias valdžias savo teritorijoje. Tuo būdu, čia tos valdžios savo viešpatavimą galėjo vykdyti tik kitos valdžios priemonėmis, veikė kaip kitos valdžios, galėjo vykdyti tik kitos valdžios priemonėmis, veikė kaip kitos valdžios elementas, o tas prieštarauja viešpataujančios valdžios sąvokai. Vadinas, teritorija sudaro priemonę valstybės viešpatavimui vykdyti; duoda galimybės valdantiems organizuoti visas reikalingas priemones be jokios konkurencijos iš kokios nors galios pusės, o tas reikalauja griežto ir tikslaus valstybinių teritorijų atskyrimo ir reikalauja, kad kiekvienoje teritorijoje tegalėtų

veikti tik viena valdžia. Jeigu vienoje teritorijoje veikia dvi valdžios, tai jau nėra valstybė, tai jau yra anarchija. Teritorijos reikšmė šiuo atžvilgiu geriausiai konstatuoti ir patikrinti tuo atveju, kada valstybės pavaldinys bus išvykęs iš valstybės teritorijos. Tautos nario pasidavimas savo valstybės valdžiai pavaldinio nuožiūra negali būti nutrauktas; jeigu jis išvyksta iš tos valstybės teritorijos į svetimos valstybės teritoriją, tai šitas jo teisinis anos valstybės valdžiai pasidavimo momentas nėra nutraukiamas svetimos valstybės teritorijoje, tačiau apleistosios valstybės valdžia neturės priemonių savo viešpatavimui įvykdyti ir negalės priversti pavaldinį pasiduoti jos imperiumui. Tiesa, jeigu pasišalinęs valstybės pavaldinys yra padaręs nusikalstamąjį darbą, tai tos valstybės valdžia gali prašyti kitos valstybės valdžią jį išduoti ir tarp valstybių veikia nusikaltėlių išdavimo institucija, bet tas galės įvykti tiek, kiek ta valdžia, į kurios teritoriją tas pavaldinys pabėgo, panorės jį suimti ir išduoti. Vadinas, tas priklausys ne nuo tos valstybės, kurios pavaldinys pabėgo, o nuo tos, į kurios teritoriją pabėgo. Valstybės valdžios viešpatavimas, vadinas, baigiasi teritorijos ribomis. Taigi teritorija valstybės valdžiai suteikia tokių priemonių, kurios iš vienos pusės daro tos valdžios viešpatavimą absoliutiniu, iš kitos pusės aprėžia tos valdžios galią. Tai tokia yra teritorijos reikšmė ir svarba valdžios atžvilgiu.

Teritorija be tam tikro žemės ploto, kuris yra dedamas jos pagrindan, dar kai kuriais atžvilgiais yra siaurinama, kai kuriais praplečiama. Teritorijos siaurinimas reiškiasi eksteritorialumu. Valstybės teritorijoje svetimų valstybių atstovybės, svetimų valstybių vyriausybės, jeigu jos atvyksta, naudojasi t. v. eksteritorialumu. Sakysim, kitos valstybės atstovybės butas, nors randasi svetimos valstybės teritorijoj, bet tos svetimos valstybės galia tam butui neveikia. Tas iš vienos pusės siaurina valstybės teritoriją, iš kitos ją praplečia, kadangi tuo pačiu ekstoritorialumu ir šios valstybės atstovybės naudojasi kitose valstybėse. Paskui, po valstybės vėliava plaukiojantis atviroje jūroje laivas sudaro tos valstybės teritorijos dalį. Taip pat karo laivai, nors ir būtų kitų valstybių uostuose, vadinas, svetimoje teritorijoje, vis dėlto sudaro savo valstybės teritorijos dalį.

3. Valdžia

Mes bendrais bruožais pažinome ir apibūdinome pirmus du valstybės elementus, būtent, tautą ir teritoriją. Dabar mums lieka įsižiūrėti trečias elementas — valdžia. Aš nepasakyčiau, kad tai yra svarbiausias elementas, nes visų trijų elementų svarba yra vienoda: valdžia be teritorijos nustoja savo galios, nustoja savo viešpataujančio pobūdžio; be tautos irgi negalėtų reikštis. Taigi visų trijų šių elementų svarba yra vienoda; tik ten, kur yra visi trys šie elementai, atsiranda tas socialinis apsireiškimas, kurį mes vadiname valstybe. Bet šis valstybės elementas — valdžia — nors ir nėra svarbiausias ir net nėra specialus valstybei elementas, nes panašus elementas randasi ir kituose

socialiniuose junginiuose; tiesa, jis ten nepasiekia tokio įtempimo ir tokios galios, bet panašus elementas visgi yra visuose socialiniuose junginiuose,— bet, sakau, šis valstybės elementas yra painiausias, daugiausia klausimų sukelia ir todėl mums teks daugiau laiko ir energijos pašvęsti šitam dalykui, šitam valstybės elementui nustatyti ir jam iššiūrėti.

Valdžios elementas jungiasi su tuo, ką mes pavadinome žmonių valdymu. Tas, ką mes vadiname žmonių valdymu, iš tikrųjų yra socialinė funkcija. Socialinę funkciją tuo tarpu apibūdinsime kaip viešąjį socialinių reikalų tenkinimo darbą. Kartais vietoj «socialinių reikalų tenkinimo» sakoma «socialinio patarnavimo darbas». Esmėje tai yra tas pats, bet dalykas tas, kad šita socialinė funkcija, suprasta kaip viešas socialinių reikalų tenkinimo darbas, vyksta žmonių ir *tik žmonių* veikimu. Tai šia prasme ir galima taip vadinti žmonių veikimo valdymą socialinės funkcijos ribose. Tas nesudaro kokios nors vergijos: žmogus čia nevirsta valdomu daiktu. Taip suprastas žmonių valdymas vyksta, kaip aš turėjau progos pasakyti, įsakymais, kreipiamais į valdomus žmones ir, kaip sakiau, šis žmonių valdymas skiriasi nuo daiktų valdymo. Žinoma, ir žmogus gali būti valdomas kaip daiktas. Daikto valdymas reiškiasi *tiesioginiu* žmogaus pajėgų veikimu tam daiktui: ar tai daikto pakėlimas, ar jo nunešimas ir tt.; daikto rolė čia yra pasyvė, o aktyvus vaidmuo priklauso valdančiajam žmogui. Žmogus, sakau, irgi gali būti taip valdomas, bet tai tik jo *kūnas*. Jeigu žmogus bus ar žudomas, ar mušamas, ar kad ir bučiuojamas, tai tas, kuris žudo, muša ar bučiuoja, turi užvaldyti aną žmogų. Čia jau ne įsakymas veikia, bet tas pats valdymas, kaip ir daikto valdymas. Bet visai kitas dalykas yra, jeigu valdymo objektas yra ne žmogus kaip kūnas, bet žmogus kaip to žmogaus *veikimas*. Nėra galimybės valdančiojo pajėgomis atlikti kokį nors valdomojo žmogaus veikimą, pav., jeigu aš pasiųsčiau pašaukti ką, tai aš negaliu, taip sakant, pritaikinti jėgos, kad to siunčiamojo žmogaus kojos eitų ar ką; aš galiu įsakyti jam tai padaryti, bet padaryti visgi turi jis, o ne aš. Tai čia kaip tik valdymo objektas yra tie veiksmai ir apskritai tas, kas gali būti atlikta žmogaus kūno judėjimais. Tas tegali būti tik jo *paties* atlikta, o socialinei funkcijai kaip tik ir yra tų valdomųjų žmonių veikimai. Vadinas, valdąs žmogus tegali įsakyti valdomiems žmonėms padaryti taip ir taip, tokia yra žmonių valdymo prasmė. Kadangi žodis «įsakyti» lotyniškai—imperare, tai ir toji valdymo galia, kuria reiškiasi valdžia, vadinasi terminu «imperium», kuris skiriasi nuo termino «dominium», reiškiančio daikto valdymą. Imperiumas ir yra ryškiausia valdžios žymė. Tas imperiumas valstybėje, kaip mes žinome, yra teritorinis. Panašus imperiumui veiksnys atsiranda visuose socialiniuose junginiuose, bet valsybėje, kaip tik dėl šito imperiumo teritorinio pobūdžio, šita įsakomoji galia yra stipriausia, galingiausia. Taigi tose teritorinėse ribose, dėl bet kurios konkurencijos, bet kurio suvaržymo pašalinimo, tų valdančiųjų imperiumas virsta absoliutiniu. Valdančiųjų imperiumui kaip žinome,

turi atitikti valdomųjų pasidavimas ir, kadangi imperiumas yra absoliutinis, tai absoliutinis turi būti ir pasidavimas, be kurio, žinoma, nebūtų ir imperiumo. Šitas absoliutinis imperiumas ir absoliutinis pasidavimas dėl teritorinio savo pobūdžio pasiekia ne tik tautos narius, valstybės pavaldinius, bet pasiekia visus žmones, kurie randasi šioje teritorijoje. Bet kuris svetimšalis, jeigu jis gyvena tam tikros valstybės teritorijoje arba jei ir negyvena, bet tik važiuoja, sakysim, per Lietuvos teritoriją iš Karaliaučiaus į Rygą, tai, kada yra Lietuvos teritorijoje, be jokių rezervų jis privalo pasiduoti Lietuvos valdžiai, o jeigu nepasiduotų, tai valdžia galėtų rasti priemonių priversti savo imperiumui pasiduoti. Dar daugiau; gali jis pats ir nebūti šioje teritorijoje, ir nevažiuoti per ją, bet jeigu jis turi bet kokį turtą šioje teritorijoje, tai jis irgi tiek, kiek tas turtas jungiasi su jo reikalais, su jo asmenimi, turi pasiduoti valdžios imperiumui. Vadinasi, šis imperiumas ir pasidavimas kits kitam atitinka ir yra teritorinio pobūdžio.

Iš to, ką mes iki šiol esame pasakę, jau mes galime matyti diferenciaciją į valdančiuosius ir valdomuosius. Tiesa, kiekviename socialiniame junginyje yra šis tas panašaus į valdančiųjų ir valdomųjų sąvokas, bet valstybėje, kadangi imperiumas yra absoliutinis ir pasidavimas be jokių rezervų, tas įgyja gal tokio absoliutinio pobūdžio. Kituose socialiniuose junginiuose vietoj termino «valdantieji» gal geriau tiktų «vadovybė» ar kita, bet iš esmės tas valdomųjų ir valdančiųjų momentas yra kiekviename socialiniame junginyje.

Pasidavimas, kaip matėme, numato valdomųjų valios apsisprendimą; imperiumas neįvyktų, jeigu valdomųjų valia nereaguotų ta kryptimi, kuri įsakymu yra nurodoma. Todėl valdžios problemoje ir kyla klausimas, ar netenka mums šitas imperiumas iš valdančiųjų perkelti į valdomųjų valią, kadangi vis dėlto įsakymai be pasidavimo yra niekas, o pasidavimas tegali įvykti valdomųjų valia. Iš tikrųjų, moksle mes randame tokias teorijas, tokias koncepcijas to imperiumo, kurios imperiumą perkelia nuo valdančiųjų ant valdomųjų. Dabar mes ir išžiūrėsime eilę teorijų, liečiančių valdžios, o kartu ir valstybės, konstrukciją.

Pirmoje eilėje mes pastebėsime tokią teoriją, kuri neigia apskritai bet kurį imperiumą. Gal dvi tokias teorijas rasime; viena bus tam tikra doktrina, o kita—koncepcija, kuri įvairiose doktrinose atsiranda. Valdžios konstrukcija, kuri neigia imperiumą, pirmiausia, yra 18 amžiaus *visuomenės sutarties* doktrina (Du contract social). Šią doktriną kitaip galima pavadinti prademokratine doktrina, arba demokratijos pirmtakūne. Ši doktrina surišta ypatingai su vardu Jono Jokūbo Ruso (J. J. Rousseau). Tenka keletas žodžių pasakyti apskritai dėl šitos doktrinos atsiradimo. Kiekviena doktrina atsiranda ne pripuolamai; ji atsiranda tada, kai yra tam tikras reikalas. 17 ir 18 amžiai, kada ši doktrina atsirado, buvo absoliutinės monarchijos laikai. Absoliutinės monarchijos steigėjai, absoliutiniai monarchai, savo laiku, nugalėdami viduramžių anarchiją ir feodalizmą, kurdami

naujos gadynės valstybę, kurią mes šiandien pažįstame, be abejo, turėjo didelių nuopelnų valstybės ir apskritai naujos gadynės socialinio bendravimo suorganizavime. Bet nereikia pamiršti, kad absoliutiniai monarchai, nugalėję viduramžių anarchiją ir feodalizmą ir sukūrę šį socialinį fenomeną, kurį mes vadiname valstybe, ėmė savintis tą savo pastangų, o iš dalies ir kitų socialinių veiksnių, padarą. Funkcionalinei valstybės esmei kilo pavojus iš tų pačių valstybės steigėjų. Prieš tą jų tendenciją pasisavinti valstybę, padaryti ją savo nuožiūros, savo subjektyvinės privatinės teisės daiku kilo reakcija. Kilo ji 17 amžiuje, bet ypatingai 18 amž. Kaip jos pasekmė Europos kontinente buvo didžioji prancūzų revoliucija. 19 amž. ta kova tebesitęsė, o šiandien tų valdovų pastangos iškreipti funkcionalinę valstybės esmę jau visai nugalėtos. Bet tada buvo pavojus, turėjo kilti reakcija ir kilo; tiek visuomenėje, tiek moksle. Mokslas reakcijai prieš absoliutinės monarchijos pastangas valstybės esmei iškreipti panaudojo tam tikras idėjines priemones, kurios buvo tikslios tam reikalui tuo laiku, bet kurios vis dėlto mokslinio analizo šviesoje teks sugriauti. Sakau, nors 17—18 amžiuose jau buvo nugalėta viduramžių anarchija, vis dėlto kai kurios tos viduramžių anarchijos įskiepytos sąvokos pasiliko žmonių sąmonėje. Jų tarpe buvo ypač įdomi ir ryški sąvoka *esminių*, įgimtųjų žmogaus teisių, sąvoka, kuri gana tampriai ir aiškiai rišasi su Kristaus mokslu, su Kristaus bažnyčios mokslu, vertinančiu žmogaus individualybę. Absoliutinės žmogaus individumo vertės sąvoka yra labai ryški Kristaus moksle. Kiekvienas individumas esąs Dievo įkurtas, jis yra panašus į Dievą; Dievas yra jam skyręs amžinąją laimę ir už jo išgelbėjimą yra nukentėjęs Dievo sūnus. Žodžiu, čia žmogaus kaipo individo absoliutinė vertė yra ryškiausiai pabrėžta; pabrėžta taip, kaip klasiškoje senovėje visai nebuvo pabrėžta ir visai nebuvo suprantama romėnams ir graikams. Viduramžių anarchijoje, kaip sakiau, buvo ryškių savokų ir iš atskirų žmonių ir iš įvairių socialinių grupių, iš įvairių bendruomenių teisių, ne iš valstybės gautų, bet autonominių, suverenių teisių, aprėžiančių pačią valstybės valdžią. Visas socialinis bendravimas viduramžiuose buvo anarchinis ir įvyko kompromiso keliu: ne įsakymais ir pasidavimu, bet kompromiso keliu tarp įvairių atskirų teisių: vietos valdovų, įvairių bendruomenių, korporacijų ir tt. Kada tas buvo nugalėta ir buvo iškeltas įsakymų ir pasidavimo dėsnis, tik tada buvo įsteigta naujos gadynės valstybė. Tada, nors valstybinis bendravimas jau vyko įsakymais ir pasidavimu, tačiau atskirų teisių sąvokos dar buvo užsilikusios žmonių sąmonėje. 17 ir 18 amžiuose moksle, filosofijoje atgaivinama šita naturalinių, arba įgimtųjų, žmogaus teisių idėja. Visa eilė rimtų filosofų stengėsi nustatyti ir padėti socialinio bendravimo pagrindan šias teises. Iš tokių galima čia paminėti Hobsas, Lokas ir kiti. Vėliau iš šitos įgimtųjų žmogaus individo teisių teorijos išsiplėtojo ypač viena tikslesnė doktrina, būtent, visuomenės sutarties doktrina. Tiesa, jau 17 amž. atsiranda dvi įgimtųjų teisių srovės. Hobsas ir Lokas jau konstruuoja 18

amž. doktrinos pagrindus. Kai dėl Hobso, tai tenka pasakyti, kad jo išvados nuėjo visai kitais keliais. Pagrindan jis dėjo įgimtųjų teisių ir visuomenės sutarties sąvokas, bet jo išvados kaip tik remia absoliutinę monarchiją. Visuomenės sutarties doktrinos pirmtakūnu galima laikyti Loką. Bet ryškiausį apdirbimą ši doktrina įgavo Ruso moksle 18 amž.

* * *

Taigi visuomenės sutarties doktriną mes iššiūrėsime toje konstrukcijoje, kurią jai davė J. J. Ruso.

Šiuo mokslu žmogus gimsta laisvas ir ši žmogaus laisvė sudaranti lyg ir jo įgimtąją žymę, kaip ir visos jo psichinės arba kūno ypatybės. Šita laisvė sudaranti žmogaus suverenę subjektyvinę teisę, kuri žmogui esanti įgimta ir kurios jis iš niekur negaunąs. Toji suverenės laisvės teisė esanti neperleidžiama; negalima, esą, tos laisvės mažinti ar perleisti kitam, kaip kad žmogus negali išsižadėti, sakysim, savo būdo. Žmogus, anot šios doktrinos, su visomis savo fizinėmis ir psichinėmis ypatybėmis sudaraąs įgimtąjį vienetą, kuris negalįs būti pakeistas. Tokia yra šitos žmogaus suverenės laisvės sąvoka. Iš karto žmonės kiekvienas sau ta laisve naudojasi, visai neatsižvelgdami kitų žmonių. Tokia pirmykštė padėtis, kada žmonės ta laisve naudojasi kiekvienas sau, sudaranti žmogaus gamtinę padėtį (status naturalis). Bet su laiku žmonės įsitikinę, jog nepatogu esą kiekvienam atskirai šią laisvę vykdyti ir ar tai nuo priešų, ar nuo kurių kitų pavojų gintis, ar atlikti įvairiems darbams, kurie kartu susidėjus patogiau yra atlikti. Todėl žmonės sudarę tarp savęs sutartį, kuria jie įsteigė visuomenę ar valstybę. (Šiuo mokslu visuomenė nesiskiria nuo valstybės; tai esą tas pats). Įsteigę visuomenę, arba valstybę, žmonės iš gamtinės padėties perėję į socialinę padėtį (status civilis). Bet ką gi jie įsteigė šia sutartimi? Šia sutartimi jie negalėjo perleisti savo laisvės; kadangi laisvė, sulig tuo mokslu, neperleidžiama, taigi negalima tos laisvės pavesti kuriai nors valdžiai. Tai ką jie įsteigė? Sakoma — tautą, visuomenę, bet tauta šiuo mokslu esanti visi žmonės, žmonių visuma. Be to, kiekvienas sutarties dalyvis lieka suverenas, kaip ir pirma, nes jis negalįs išsižadėti savo suverenumo. Šia prasme tautos nariai šiuo mokslu yra laikomi piliečiais, kaip tos laisvės nešiotojais, kaipo neperleidžiamo suverenumo nešiotojais. Skirtumas tarp gamtinės padėties ir socialinės padėties reiškiąsis bendros *valios* sudarymu, vadinas, jie šia sutartimi visas atskiras valias sudėję, taip sakant, į vieną *bendrą valią*. Atskiros valios suplaukė į vieną ir suverenė *visų* valia įplaukė į šitą suverenę tautą. Jeigu mes įsižiūrėsim į Ruso doktrinos konstrukciją, tai pamatysim, kad ta bendroji valia, jo mokslu, tai visų žmonių valia; nėsą tai kažkas atskiro dėl kiekvieno žmogaus, bet tai esanti visų žmonių valia, o tuo pačiu ir kiekvieno valia, kadangi nė vienas negali jos išsižadėti; galia apsispręsti savo valia kaip tik ir sudaro pagrindinę įgim-

tąją teisę. Tuo būdu, ta bendroji valia esanti visų ir kiekvieno valia. Žinoma, kitaip negalėtų ir būti, nes jeigu ta valia nebūtų visų ir kiekvieno, tai kas nors turėtų jos nustoti, o nustoti jos negali, nors ir kažin kaip norėtume. Iš to išeitų, kad šita valia tegali reikštis vienbalsiai. Imperiumo ir pasidavimo sąvokos čia nyksta, nes niekas negali kito valiai priklausyti; niekas negali pasiduoti įsakymams. Lieka tik apsisprendimo sąvoka; vis tiek ar gamtinėje ar socialinėje padėtyje, nes negalima išsižadėti ar perleisti tos apsisprendimo galios. Čia nėra kažin koks draudimas, bet tiesiog negalima perleisti, kadangi tai yra žymė. Taigi ir socialinėje padėtyje lieka bendras, visuotinis apsisprendimas; apsisprendžia visi, ne dauguma, nes jei būtų dauguma, tai turėtų būti ir mažuma, o jeigu yra mažuma, tai jau ji privalo pasiduoti daugumai, kas prieštarauja neperleidžiamai laisvei. Taigi, sulig šiuo mokslu, tai esąs ne žmonių valdymas, kuris numato valdančius ir valdomus, bet tiktai, taip sakant, bendras, visuotinis *valdymasis*, arba t. v. tiesioginė demokratija. Tai tas pats, kas buvo Ruso tėvynėje, Šveicarijoje, kur visi suaugę žmonės rinkdavosi bendrai ir bendrai nutardavo; jų visuotinio susirinkimo nutarimai ir būdavo įstatymai. Ir ligi šiol kai kuriuose Šveicarijos kantonuose tokia tvarka tebėra; ne per atstovus, o tiesiog patys piliečiai renkasi įstatymams leisti. Tiesa, tas tegali liesti įstatymų leidimą; administracijos srityje neįmanomas tiesioginis valdymas, valdoma jau per priklausomus žmones, kurie turi klausyti visuotinio susirinkimo nurodymų, patys taip pat būdami piliečiais. Žodžiu, negali būti visuotinis ir tiesioginis visų piliečių *valdymasis;* jie patys turi visus valdžios aktus nustatyti.

Nesunku, žinoma, pastebėti šitos doktrinos dirbtinumas. Bent vieną pataisą jau būtinai reikia įvesti, būtent, daugumos ir mažumos. Nėra įmanoma, kad bet kuriame skaitlingesniame būrelyje žmonės visumet visais klausimais būtų vienodos nuomonės ir vienodo nusistatymo. Nors tokiame būrelyje ir nebūtų socialinių skirtumų, — o jie visumet yra,— vis tiek visada pasireiškia šiokių tokių skirtumų. Jau vien dėl proto konstrukcijos, dėl būdo įvairumo visada bus įvairių pažiūrų, įvairių nusistatymų. Vadinas, jau turi būti bent dauguma ir mažuma. Tuo tarpu šiuo mokslu tegali būti bendras visų valdymasis; nes bendroji valia yra visų ir kiekvieno valia; būtinai ir kiekvieno, nes jeigu bus visų be *vieno*, tai jau šitam *vienam* bus įsakymai, bus imperiumas tam vienam, o tas prieštarautų suverenės laisvės teisės sąvokai. Ruso, žinoma, nebuvo kvailas žmogus, negalima pasakyti, kad mes, štai, pirmame semestre tai suprantame, o jis, filosofas, to nesuprato. Ruso pats matė šita ir jis nereikalavo, kad visi nutarimai būtinai vienbalsiai būtų priimti, bet, nustatęs tokią dirbtiną konstrukciją turėjo taip pat dirbtinai, sofistiškai, visai nerimtai išaiškinti šito dirbtinumo vykdymą, kad tas neprieštarautų jo pagrindiniams dėsniams. Jo pagrindinis dėsnis, — kad tai visų ir kiekvieno valia; niekas neprivalo klausyti kito valios įsakymų. Bet tas neįvykdoma, nes

negalima, kad visi visumet vieno ir to paties norėtų. Taigi jis pripažino, kad dauguma išsprendžia. Bet kaip jis tą aiškina? Sako: sutartimi jie sutiko dėtis į bendrą valią. Kada vyksta balsavimas, tai tas balsavimas yra lyg ir ekspertyza bendrai valiai nustatyti. Sutartimi visi nori išvien veikti, taigi ta mažuma, kuri balsuoja prieš, tai ji balsuoja ne todėl, kad ji būtų kitokio nusistatymo, o todėl, kad ji *paklydo*, ji manė, kad tai tokia yra *bendra valia*. Bet kada pasirodo, kad tai yra vis dėlto klaida, kad bendroji valia kitaip balsavo, tai toji mažuma, kadangi ji sutartimi norėjo dėtis į bendrą valią, pasiduodama daugumos nutarimui, kaip tik pasiduoda *savo* valiai, išreikštai sutartyje. Tuo būdu ši mažuma atgaunanti senąją padėtį; ji buvusi paklydusi, o dabar vėl jai grąžinama laisvė.

Žinoma, čia Ruso negalėjo kitaip pasielgti; jis negalėjo reikalauti tarti vienbalsiai, nes tada joks socialinis bendravimas negalėtų įvykti, juo labiau valstybinis socialinis bendravimas. Turėjo priimti daugumos dėsnį, bet tas prieštaravo jo mokslo pagrindams, todėl ir teko tokiu nerimtu būdu tas aiškinti. Žinoma, nesunku yra pastebėti to mažumos balsavimo aiškinimo dirbtinumas. Mes gerai žinome, kad jeigu kurios nors griežtos srovės narys, pav., komunistas buržuazinėje valstybėje, už ką nors balsuoja, tai jis taip pat balsuoja ne todėl, kad jis nežinotų bendros valios. Taip balsuodamas jis nori tuo ar kitu būdu įvykdyti savo griežtą nusistatymą ir visiškai nemano, kad jis paklydo ir kad pasiduodamas daugumos valiai jis tuo pačiu pasiduoda *savo* valiai. Mums svarbu čia konstatuoti, kad šitoje doktrinoje, kuri savo laiku turėjo didelės įtakos į visą naujos gadynės valstybinę evoliuciją ir į konstitucinę naujos valstybės teisę, imperiumo sąvoka visiškai nyksta; čia nėra valdančiųjų ir valdomųjų, o yra tik *besivaldą* žmonės. Žinoma, Ruso suprato, kad gyvenimo faktai prieštarauja jo mokslui, ypač 18 amž. Jis matė daugelį atsitikimų, kur valstybinis bendravimas vyko visai kitais keliais, negu jis reikalavo, bet vis dėlto laikė, kad tai neteisėta, kadangi tas prieštaravo įgimtajai teisei. Teisėtas esąs tik tiesioginis valdymasis, bet koks kitoks neteisėtas. Net ir reprezentacinis demokratinis valdymas, kuris yra mūsų laikais, Ruso pažiūromis yra neteisėtas. Jeigu ir būtų kitoks valdymas nustatytas, tai esąs tik smurto faktas, o ne teisinė padėtis ir kada tas bus nuversta, tai bus grąžinta tik teisėta padėtis.

Kita teorija — jau ne doktrina, bet koncepcija, kuri, bent savo išvadomis, neigia imperiumo sąvoką ir apskritai valdančiaisiais ir valdomaisiais susiskirstymą. Tai yra taip vadinamoji *organiška* koncepcija, kuri atsiranda įvairiose doktrinose. Paprasčiausia šitos koncepcijos forma yra ta, kuri vartojama populiariuose raštuose. Būtent, tai yra pažiūra į socialinį junginį, į visą kolektyvą kaip į tam tikros aukštesnės rūšies gyvį. Čia net kartais bandoma nustatyti, kas tokiame socialiniame junginyje yra galva, kas koja, kas pilvas, kas ranka, žodžiu, vedama analogija su fizišku organizmu. Taigi paprasčiausia šitos koncepcijos forma visiškai nerimta. Žmogus gali priklausyti dau-

geliui socialinių junginių, o mes žinome, kad organizmo sąvoka numato griežtą atskyrimą vieno organizmo nuo kito; sakysim, negalima, kad mano pirštas būtų kieno nors koja, o kito — nosis ir t. t. Tuo tarpu sulig šia koncepcija, kadangi žmogus gali priklausyti daugeliui socialinių junginių, išeina, kad vienur jis gali būti galva, kitur — koja, dar kitur — nosis ir t. t. Sakau, tokioje formoje tas yra visiškai nerimta ir rimtesniame moksle tokių analogijų nedaroma. Bendrai šita socialinių organizmų koncepcija yra labai sena. Dar klasiškos senovės mokslininkų — Platono, Aristotelio raštuose jau užtinkamos šitos sąvokos. Taip pat Bažnyčios moksle, kuris Bažnyčią vadina Kristaus kūnu, iš tikrųjų, kur įvairūs elementai ar atskiri veikimo momentai yra susirišę vienas su kitu, kur veikimas vyksta tam tikra tvarka, tam tikra forma, ten yra šioks toks panašumas į organizmą. Šiuo panašumu ir remiasi šios koncepsijos šalininkai. Moksle yra prigijusi ne tiek fiziško socialinio organizmo sąvoka, kiek moralinio arba psichinio organizmo. Šita koncepcija teisės moksle, ypač 19 amž. pradžioje, yra ryški (pas Puchtą, Savigny). Tai buvo reakcija prieš visuomenės sutarties doktriną. Ši reakcija apsireiškė istorinėje teisės teorijoje, kuri moko, kad žmogus nieko nauja negali įkurti, kad kiekvienas individas esąs tik psichinio organizmo įrankis, arba organas. Atskiro žmogaus veikimas tai esąs tik to psichinio organizmo organo veikimas. Žmogaus veikimas tai nesanti jo iniciatyva; žmogus galįs tik post factum analizuoti savo sąmonėje kas padaryta, bet veikia jis ne savo iniciatyva, bet tik kaip to psichinio, socialinio organizmo organas. Tai buvo reakcija prieš tą didžiosios prancūzų revoliucijos ir 18 amž. optimizmą, kuris tikėjosi, kad viskas galima padaryti, visuotinė laimė galima pasiekti, reikia tik norėti. XIX amž. jau sakoma: nieko negalima norėti atskirai, jeigu nori, tai nori tas socialinis organizmas, o ne atskiras asmuo. Ši socialinio organizmo sąvoka plačiai vartojama ir 19 — 20 amž. sociologijos moksle (Spenceris, Vormsas ir kt.).'

Čia taip pat tenka padaryti kritika. Pasakyti galima tas pats, kas ir dėl fizinio organizmo pasakyta. Žmogus turėtų iš karto įvairiems organizmams priklausyti, kas naikina pačią šitos koncepcijos konstrukciją. Vadinas, arba čia žodis «organizmas» nieko nereiškia, arba turi reikšti tai, ką mes žinome apie organizmą iš gamtos mokslo. Pagrindinio organizmo žymė yra griežtas atskyrimas jo nuo visų kitų organizmų; vieno organizmo dalis negali ir kitam organizmui priklausyti. Jeigu šis dėsnis čia neturi reikšmės, tai tada nežinia, apie kokį «organizmą» čia kalbama. Antras klausimas ar apskritai gali būti koks nors organiškas psichinis reiškinys be fizinio organizmo. Pasaulyje yra, tiesa, žmonių, kurie tiki, kad yra dvasių be kūno ar bendrai mistiškų jėgų be fizinio pagrindo. Žinoma, tikėti galima, bet mūsų proto jėgomis tokių dalykų mes negalime pasiekti ir negalime konstatuoti, kad kur nors būtų psichinis reiškinys be fiziško pagrindo. Kur nėra fiziško organizmo, ten negali būti psichinių reiškinių. Bent žmogaus mokslas to negali pasiekti;

gal ir yra, bet mes negalim to pasiekti, o moksle mes galime operuoti tik proto jėgomis, o ne kuriomis kitomis. Todėl ir tenka pasakyti, kad nuoseklesnė yra teorija, populiariuose raštuose dėstoma. Ten valstybė yra kažin koks milžiniškas gyvis, kuris turi galva, rankas, kojas ir t. t.

Čia bent yra fiziškas pagrindas.

* * *

Pereitą kartą, kalbėdamas apie organišką teoriją arba organišką koncepciją, kurios viena srovė, kaip sakiau, socialinį junginį indentifikuoja su tam tikrais socialiniais gyviais, kurių nariais yra to junginio dalyviai, kita srovė nekalba apie milžiniškus kūnus, bet laiko socialinius junginius, jų tarpe ir valstybę, tam tikrais psichiniais ar moraliais organizmais, — aš jums nurodžiau argumentus, kuriais tenka atsikirsti prieš tuos tvirtinimus. Būtent, nurodžiau jums į tai, kad, pirmiausia, pati organizmo sąvoka numato griežtai aprėžtą vienetą: organizmas visumet yra griežtai atskirtas nuo kitų organizmų, jo dalys negali būti tuo pačiu laiku ir kito organizmo dalimis. Tuo tarpu socialiniame gyvenime mes kaip tik matom, kad žmogus, priklausąs vienam socialiniam junginiui, dalyvauja ir kituose socialiniuose junginiuose. Tas jau rodo šitos konstrukcijos dirbtinumą. Be to, organizmas visada sudaro aprėžtą vienetą, jo visos dalys priklauso jam vienam, jos laikosi visada tam tikroje krūvoje. Nėra tokio organizmo, kurio atskiri nariai važinėtų, vaikščiotų, o paskui vėl sueitų krūvon. Tokių fenomenų organizmuose visai neatsitinka. Tas liečia ypatingai tą srovę, kuri socialinius junginius laiko tam tikrais milžiniškais fiziškais organizmais. Iš dalies liečia tai ir antrąją srovę, bet dėl šios srovės yra dar ir kitų argumentų, kuriais ji griaunama. Būtent tas, kad bendrai psichinio organizmo sąvoka be fiziško organizmo sąvokos yra neaiški; mokslas remiasi žmogaus proto jėgomis, o ne kitais veiksniais, todėl jis negali susekti ir pamatyti tokių klajojančių dvasių, bekūnių organizmų. Jeigu šitos koncepcijos šalininkai nurodytų, kad šito psichinio organizmo kūnu jie vadina žmones, kurie tą organizmą sudaro, tai į tai tektų pasakyti, kad tas neįtikina, nes tokis organizmas, kuris iš karto gyventų daugybėje fiziškų organizmų ir dargi tokių organizmų, kurie patys sudaro atskirus individus, nebūtų fizinis kūnas to psichinio organizmo. Kartais šitos koncepcijos šalininkai tvirtina, kad ne visi socialiniai junginiai esą organizmais, bet esąs tik vienas — generalinis socialinis organizmas, o įvairūs socialiniai junginiai — tai tik šito organizmo elementai. Bet tada kyla klausimas, kuris gi tai būtų tas generalinis socialinis organizmas? Vieni sako — valstybė, kiti — tauta esąs tas generalinis socialinis organizmas, o kiti socialiniai junginiai, to organizmo ribose, esą tik to organizmo elementai. Į tą argumentą atsakoma, kad tie patys žmonės negali priklausyti įvairiems organizmams. Vadinas, ir tas negali išgelbėti šitos koncepcijos; ne tik dėl to, kad ir valstybės fenomene yra tokių

atsitikimų, kada atskiri žmonės priklauso dviem valstybėm; neaišku yra, kodėl valstybė ar tauta turi būti šituo generaliniu socialiniu organizmu, o gal kiti pasakys, kad kaip tik nacionalinės tautos yra tas generalinis organizmas, kiti sakys, kad tai bažnyčios yra tokiais organizmais ir t. t. Taigi viskas čia yra dirbtina. Jei valstybė kaipo tokia, bent mūsų gadynėje, ir yra viešpataująs socialinis junginys, tai vis dėlto tas nenaikina šios koncepcijos dirbtinumo, nes ir valstybės panašumo į organizmą nebus jokios. Ar galima būtų kuriam organizmui, pav. pridėti ar atimti jo nariai, kaip kartais valstybės po karo ar kitų įvykių nustoja dalies teritorijos kartu su žmonėmis, arba aneksuoja, įsigyja teritorijos su žmonėmis? Paskum, ar organizmo konstrukciją galima pakeisti bet kuriomis permainomis ar revoliucija? Aišku, kad tas nėra galima, tuo tarpu valstybės ir visų socialinių junginių konstrukcija gali būt keičiama ir tankiai yra keičiama. Apskritai net ir pačios sąvokos revoliucijos ar sąmokslų kai kurių organizmo narių prieš visą organizmą negali būti, negalima manyti, pav., kad mano ranka iškeltų revoliuciją prieš mane; ji yra mano organizmo dalis ir nieko atskiro nuo jo nesudaro. Taigi čia viskas yra dirbtina ir jokiais išvedžiojimais šalininkams apginti nepavyksta. Tiesa, mes irgi konstruosime socialinius junginius kaipo tam tikrus teisinius asmenis, bet tai yra visai kitas dalykas, kaip tamstos vėliau pamatysit. Juridinė konstrukcija yra visai kita: šiose koncepcijose kaip tik kalbama apie fizines ar psichines konstrukcijas.

Tai štai, kaip visuomenės sutarties doktrinoje, taip ir šitoje, nors jos viena kitai prieštarauja, nėra vietos imperiumui ir pasidavimui, nes jeigu yra organizmas, — fiziškas ar psichinis, — tai čia netenka kalbėti apie valdančius ir valdomus; organizmas bendrai nesivaldo, o tik funkcionuoja ir nėra priešingumų jo atskirų narių tarpe. Kaip matėm, kaip viena taip ir kita konstrukcijos yra dirbtinos ir netinka mokslui.

Klasiška demokratinė teorija

Dar visuomenės sutarties doktrina sudaro lyg šitos demokratinės teorijos pirmtakūną. Ši teorija, kurie mes dabar pažinsime, valdžios konstrukcijos atžvilgiu yra didžiosios prancūzų revoliucijos padaras. Visuomenės sutarties doktrina neįvyko. Tiesa, kai kuriuose Šveicarijos kantonuose buvo tiesioginis valdymas, bet ten ypatingos sąlygos, kurias mes savo laiku pažinsime. Šiaip Europos kontinente visuomenės sutarties doktrina nebuvo įgyvendinta. Kada didžiosios prancūzų revoliucijos metu buvo pradėta šią teoriją įgyvendinti, tai visą konstrukciją teko pertvarkyti. Ir didžiosios prancūzų revoliucijos metu tautinio susirinkimo narių kalbose šita konstrukcija, vadinas, demokratinės teorijos konstrukcija, kaip tik ir susikristalizavo. Vėliau, 19 amžiuje ji buvo tik teoretiškai labiau apdirbta, bet visus šios konstrukcijos pagrindus mes randame

jau didžiosios prancūzų revoliucijos metu. Mūsų laikais geriausias, tiksliausias šios teorijos dėstytojas valstybės moksle ir konstitucinės teisės moksle yra nesenai miręs prancūzų mokslininkas Esmein. Ši teorija, vadinama klasiška demokratine teorija, kaip ir visuomenės sutarties doktrina, palaiko suverenės tautos ir suverenės ar bendros valios sąvokas. Bet šitos sąvokos čia yra visai kitokios, negu anoje visuomenės sutarties doktrinoje. Čia neimamas suverenis žmogaus individas ar suverenė žmonių tarpusavio sutartis kaipo tos tautos ar valstybės pagrindas. Tauta čia yra suprantama ne kaipo suverenių individų, susitarusių tarp savęs bendrai gyventi ir veikti, visuma, bet tik kaipo tam tikras tęstinis, nuolatinis soci linis junginys arba kaipo žmonių daugybė, kuri nesutampa pilnai su visų gyvų žmonių visuma. Į tos tęstinės tautos sąvoką įtraukiamos ir visos buvusios ir būsimos kartos. Netvirtinama, kad tauta atsiranda sutartimi; bendrai, kokiu būdu ji atsiranda, į tai specialinės domės nekreipiama. Konstatuojama, kad daugybėje atsitikimų šita teritorijos žmonių daugybė kokiu nors smurtu, kokia nors prievarta tapo kada nors seniau sujungta. Žodžiu, šitas tęstinumas priimamas kaipo faktas, kuris įvairiais būdais galėjo atsirasti. Žinoma, šita tęstinė tauta šitoje teorijoje nėra konstruuojama kaipo ypatingas organizmas. Visumet suprantama, kad esanti daugybė žmonių buvusių, esamų ir būsimųjų kartų ir tik konstruojama tai kaipo teisinis asmuo, o ne kaipo organizmas psichinis ar fizinis. Šita tauta, suprasta kaipo juridinis asmuo ar, specialiniu atžvilgiu, daugiau sąvoka, žinoma, pati veikti negali, nes, pirmiausia, tai nėra joks atskiras organizmas, kuris galėtų veikti pats, skyrium nuo žmonių; antra vertus jeigu mes žiūrėsime į ją kaipo į tęstinę žmonių daugybę, tai irgi ji negali veikti, nes į tą daugybę įeina ir buvusios kartos, numirėliai, kurie jokiu būdu negali veikti, juo labiau negali veikti tie, kurie dar nėra gimę. Taigi šita tauta yra bejėgė, pati veikti negali. Ji, kaip ir visi juridiniai asmenys, tegali veikti ir reikštis per atstovus reprezentantus, kurie veikdami pasisako veikią to juridinio asmens vardu. Kas gi yra tie tautos reprezentantai, kurie galėtų veikti jos vardu? Kadangi pati tauta veikti negali, tai ji negali nieko ir įgalioti veikti savo vardu. Tai čia yra reprezentacijos forma arba atstovavimas be jokio mandato, be jokio leidimo. Juridiniai asmenys niekumet kitaip negali reikštis kaip tik reprezentaciniu atstovavimu, visumet kas nors solidarumo principu pasisavino to juridinio asmens reiškimosi funkciją. Tai kas gi yra tos tęstinės tautos atstovas? Ogi natūralus šitos tautos atstovas esanti gyvoji karta; gyvoji tautos karta atstovaujanti visoms buvusioms ir būsimoms kartoms kiekvienu momentu. Nors gyvos kartos sudėtis nuolat keičiasi, tačiau kiekvienu momentu ji atstovaujanti visas kitas tautos kartas. Ji esanti natūralinė, tiesiog gaivalinė šitos tęstinės tautos reprezentantė. Be to, yra dar antra tautos reprezentantė, būtent, ta, kuri gali juridiniai veikti už tą tautą, vadinas, su kurios veikimu yra jungiamos tam tikros teisinės pasekmės. Tai yra taip vadinamoji *teisinė tauta*,

būtent, toji gyvosios piliečių kartos dalis, kuri naudojasi politinėmis teisėmis. Daugumoje šios dienos demokratinių valstybių tas atatinka piliečių — rinkikų sąvokai. Tai yra antra tos tęstinės tautos reprezentantė. Šita teisinė tauta gali būti platesnė ir siauresnė; tas priklauso nuo to, kaip plačiai yra pravedamos politinės teisės piliečiams. Šiuo atžvilgiu demokratinėje teorijoje yra dvi srovės. Viena srovė sako, kad šitas teisinės tautos atstovavimas visai tautai nesudaro kokios subjektyvinės teisės, bet tik tam tikrą socialinę funkciją. Sako, tai nėra teisė: nes jie ne savo valią reiškia, bet tik tęstinės tautos valią. Taigi, demokratinės teorijos mokslu, tai nesanti jokia teisė, o tik tam tikra jiems pavesta socialinė funkcija. Pavyzdžiui, jeigu aš esu profesorium, jeigu dėstau konstitucinę teisę, tai ar čia yra mano teisė? Tiesa, dalinai tai mano teisė, nes negali bet kas ateiti ir dėstyti mano vietoje, bet visgi yra skirtumas tarp mano teisės dėstyti ir mano teisės į mano daiktą, pav., į degtuką; degtuką aš galiu sulaužyti, galiu uždegti, galiu jį suvalgyti, — ką noriu galiu padaryti. O jeigu aš esu profesorius, tai aš privalau dėstyti; čia yra mano socialinė funkcija, bet ne subjektyvinė teisė kaip į kokį nors daiktą. Tai viena srovė taip aiškina tų kvalifikuotų piliečių politines teises. Dabar, kuo nustatoma šita socialinė funkcija? Kodėl, pav., man pavedama dėstyti konst. teisę, o ne fiziką? Ogi todėl, kad fizikoje aš nieko neišmanau, o konstitucinę teisę šiek tiek žinau. Vadinas, pavedama todėl, kad buvo prieita išvada, kad aš turiu tam tikrų kvalifikacijų šitai socialinei funkcijai vykdyti. Reiškia, tautos valiai reikšti reikia tam tikrų kvalifikacijų, neužtenka žmogui gimti ir suaugti, kad galėtų tautos valią reikšti. Kokių, būtent, kvalifikacijų reikia? Pirmiausia reikia pasakyti, kad tai privalo būti žmonės, kurie dėl tam tikros savo padėties ar ką geriausiai atjaustų tą socialinį solidarumą, kuris jungia tautos kartas, tuos tikslus, kurie jungia tos teritorijos žmones r t. t. Kai dėl paties tų kvalifikacijų turinio, tai čia yra didžiausių skirtumų. Vieni atranda kad geriausiai tą solidarumą atjaučia tie, kurie daugiausia turto turi. Kurie nieko neturi, tai, sako, jiems niekas nerūpi, nes šiandien jie čia, o rytoj kitur; o kurie daugiau turi, tai jiems rūpi, kad valstybėje būtų tvarka ir t t. Kiti sako priešingai: pav., Rusijos kairieji eserai, kurie laikosi demokratinės konstitucijos ir šiuo jie skiriasi nuo bolševikų, randa, kad šitų kvalifikacijų turi tie, kurie turto neturi, nes, sako, tie, kurie turi turto, daugiau savo asmeniškų interesų žiūri; jiems vis tiek, kas bus su valstybe ar tauta, bet tik jų turtas būtų išgelbėtas. Taigi yra priešinga nuomonė, bet pagrindas yra vienas, būtent, ir viena ir kita srovė į šitą tautos valios reiškimą žiūri kaipo į tam tikrą socialinę funkciją.

Taigi klasinė demokratijos teorijos srovė, kuri žiūri į tautos valios reiškimą kaipo į socialinę funkciją, aprėžia galimybę tai tautos valiai reikštis tam tikromis kvalifikacijomis. Čia, sakau, įvairios grupės įvairiai tas kvalifikacijas nustato. Bet, anot šios srovės, teisinė tauta gali labai ryškiai skirtis nuo gyvosios piliečių kartos, į kurią įeina visi gyvi tautos nariai, tuo tarpu

į teisinę tautą įeina tik tie, kurie atitinka nustatytoms kvalifikacijoms ir šiomis kvalifikacijomis turi reikšti tautos valią.

Kita srovė šią tautos valios reiškimo galią nustato kaipo subjektyvinę piliečių teisę. Bet irgi išeina iš tų pačių bendrųjų demokratinės teorijos dėsnių, kuriais einant piliečiai, vykdydami politines teises — ar tai balsuodami rinkimuose, ar atlikdami referendumą, ar kitokiu būdu veikdami į valdžią — reiškia ne savo valią, bet tautos valią. Vadinas, tą subjektyvinę teisę konstruuoja ne kaipo teisę savo valiai reikšti, bet kaipo teisę tautos valiai vykdyti. Bet vis dėlto tai esanti teisė. Kodėl? O todėl, kad tauta nustatoma teritoriniais veiksniais; teritoriniai veiksniai lygiai liečia kiekvieną pilietį, negali būti vienas mažiau teritorinis, kitas daugiau teritorinis. Teritorinis veiksnys visus vienodai liečia, todėl iš šitos teritorinės tautos konstrukcijos sektų, anot to mokslo, visų piliečių lygybės išvada, visų piliečių pariteto išvada, nes čia dalyvavimas tautoje nepriklauso nuo to ar vienas yra gudrus, kitas — kvailas, vienas gražus, kitas netiek gražus ir t. t. Teritorija liečia visus lygiai, todėl kiekvienas turi teisės ir galios tautos valiai reikšti vienodai. Tai būtų kiekviena subjektyvinė teisė į lygybę arba kiekvieno subjektyvinė *lygybės* teisė. Šitos antrosios srovės šalininkai laimėjo 19 amžiuje. Prancūzų revoliucijos metu, kada ši klasiška demokratijos teorija buvo suformuota, vyravo socialinės *funkcijos* srovė ir skirstė piliečius į aktyvius ir pasyvius. Pasyvūs piliečiai — tie, kurie naudojosi tik asmens teisėmis ir pasyvėmis pilietinėmis teisėmis, o aktyvūs piliečiai — tie, kurie naudojosi politinėmis teisėmis, vadinas, galia tautos valiai reikšti. 91 metų konstitucijoje kaip tik taip ir konstruuota: yra veikli, arba aktyvi, ir pasyvi pilietybė. Bet 19 amž. demokratinių valstybių praktikoje laimėjo antroji srovė, ir šita srovė dabar, nors ne visur ir ne visai, aiškiai platinasi. Tačiau moksle šita antroji srovė nelaimėjo. Kaip tik tas pats Esmein labai kategoriškai, labai aiškiai laikosi socialinės funkcijos srovės, o ne individualinės teisės srovės. Ypač romaniškose tautose: Italijoje, Prancūzijoje, Ispanijoje žymi piliečių dalis nesinaudoja šitomis politinėmis teisėmis, būtent moterys; randama, kad jos neturi kvalifikacijų tautos valiai reikšti. Bet ten, kur laimėjo individualinės teisės srovė, kaipo išvada buvo įvestas visuotinis balsavimas; ir ten, kur laimėjo šita srovė, teisinė tauta labai mažai skiriasi nuo gyvosios piliečių kartos; gyvosios kartos nariai sudaro ir teisinę tautą. Vadinas, ten, kur yra nuosekliai pravestas individualinės teisės dėsnis, skirtumas tarp gyvosios piliečių kartos ir teisinės tautos yra labai nežymus; tik beprotčiai, mažamečiai neįeina į teisinę tautą, o visi kiti įeina.

Jau mes sakėme, kad einant šiuo mokslu tęstinės tautos valia reiškiama per jos reprezentantus, per atstovus, per gyvąją piliečių kartą ir per teisinę tautą. Bet kyla klausimas: jeigu jie reiškia ne savo valią, o tautos valią, tai kaip nustatoma toji tautos valia? Tai jau nebėra ta visuotinė visų ir kiekvieno valia, kaip moko Ruso visuomenės sutarties doktrinoje. Klasiškos demokratinės teorijos mokslas atmeta ir tą sofistinį Ruso

aiškinimą dėl mažumos, būtent, kad ta mažuma tik paklydusi, bet norėjusi to paties, ko ir dauguma. Ji atmeta tai ir konstatuoja, kad jungti tautos valią su visų valia būtų nesąmonė, kadangi visų — ar tai gaivalinės, ar teisinės tautos — valios nėra vienodos ir beveik niekada nebus vienodos, nes negalima, kad visi ir visada to paties norėtų. Iš kitos pusės, reikalauti, kad tai būtų kiekvieno iš tų reprezentantų valia, būtų anarchija. Be to, tautos suverenumas esąs neskaldomas, todėl negali būti suverenumo dalelė kiekvienoje valioje. Apskritai šiuo mokslu ir pilietis nesąs suverenas: jis tik atstovaująs tą suverenę tautą. Taigi ne visų ir ne kiekvieno valia, kaip tas buvo nustatoma visuomenės sutarties doktrinoje. Tai kas gi? — Demokratiniu mokslu, tautos valia yra toji valia, kuri reiškiasi didžiausiu sutampančių valių skaičiumi. Vadinas, tai būtų daugumos valia. Dauguma gali būti absoliutinė, reliatyvinė — mes tai sutiksime politinių rinkimų problemoje. Be to, tenka pabrėžti, kad demokratinės teorijos mokslas turi omeny anoniminės daugumos valią. Ką tas reiškia? Tas reiškia, kad nėra *iš anksto* nustatytų asmenų, kurie sudaro tą daugumą. Turi būti anoniminė dauguma, vadinas, iš anksto nėra žinoma, kas toje daugumoje dalyvauja. Kiekvienas gali atsidurti toje daugumoje ir tuo pačiu dauguma niekumet iš anksto nenustatyta? Kokios išvados iš tos anoniminės daugumos, mes toliau pamatysim.

Šitais dėsniais konstruuodama valdymą arba viešpatavimą, valstybės valdžią kaipo tautos valia, kuri reiškiasi per jos reprezentantų daugumą, demokratinė teorija skirsto įvairių valstybių valdžias į *teisėtas ir faktiškąsias* valdžias. Tiesa, demokratiniu mokslu ir faktiška valdžia irgi remiantis daugumos gyvosios kartos piliečių nusistatymu, nes jeigu dauguma šitos kad ir faktiškosios valdžios nepalaikytų, tai ji negalėtų išsilaikyti; kiekviena faktiška valdžia, t. y., tokia valdžia, kuri nėra pastatyta tam tikru formaliniu teisinės tautos daugumos pasisakymu — ar tai būtų kokio nors tirano, ar caro, ar kurio uzurpatoriaus, ar šiaip kuri faktiška valdžia, vis tiek ir ji, šiuo mokslu, remiasi gyvosios piliečių kartos daugumos nusistatymu, nes ji nekyla prieš tą valdžią, sutinka pasiduoti jai. Bet teisėta valdžia esanti tik ten, kur yra *atviras kelias* daugumos nusistatymui reikštis. Kur tokio teisinio kelio nėra, tai demokratinė teorija randa, kad valdžia nėra teisinė, bet tik faktiška.

Šiuo mokslu bent jau mažuma privalo pasiduoti daugumai. Vadinas šitoje teorijoje jau mes randame imperiumą ir pasidavimą, suskirstymą į valdančius ir valdomuosius, nes čia jau yra žmonės, kurie privalo pasiduoti kitų valiai. Imperiumo konstrukcija čia yra teisinė, ne faktiška, t. y., ne jėgos viešpatavimas, bet kaip teisingas apsireiškimas, ir šitam imperiumui suteikiamas tam tikras teisinis titulas, būtent, tautos valios titulas. Šiuo mokslu, šis titulas yra neperžengiamas; jis aprėžia net ir faktišką valdžią, nes ir ši valdžia remiasi gyvosios piliečių kartos daugumos sutikimu: jeigu nesutiktų, tai sukiltų ir tą valdžią nugriautų. Bet šis titulas glūdi čia, bent kiek tas liečia faktišką valdžią, ne tiek teisinės tautos daugumos valioje, kiek gyvosios

piliečių kartos masiniame nusistatyme, tas ypač ryšku yra ten, kur yra faktiška valdžia ir kur teisinė karta žymiai skiriasi nuo gyvos piliečių kartos. Teisinė tauta ten gali būti tik nedidelė piliečių saujelė, ji gali savo dauguma nustatyti tokią ar kitokią valdžią, bet vis dėlto jei toji valdžia gyvosios piliečių kartos masei nepatiktų, tai ji nuverstų šitą valdžios konstrukciją. Taigi tas teisinis titulas glūdi masiniame gyvosios kartos piliečių nusistatyme; šiame masiniame gyvosios piliečių kartos nusistatyme ir esanti visa imperiumo paslaptis, valdžios šaknis. Bet ta gyvoji piliečių karta iš tikrųjų yra valdomieji. Net ir tiesioginėje demokratijoje, kur patys piliečiai leidžia įstatymus, žymi valdžios funkcijų dalis yra sukristalizuota jau seniau išleistais įstatymais. Vadinas, ne kiekvieną kartą susirinkę piliečiai visus įstatymus iš naujo leidžia. O nors ir visus įstatymus iš naujo leistų, tai visgi ne visą laiką jie yra susirinkę. Jie turi išsiskirstyti, o kada išsiskirsto, tai jie privalo pasiduoti esamiems įstatymams,— privalo pasiduoti valdžios organams, kurie tuos įstatymus vykdo. Taigi ir tiesioginiame valdyme piliečiai yra ne tik valdančiais, bet ir valdomais. Juo labiau reprezentaciniame valdyme. Tikrą reprezentacinio valdymo sąvoką mes nustatysime toliau. Šiuo tarpu pasakysime, jog tas valdymas pasireiškia tuo, kad teisinė tauta tik renka tuos, kurie valdžią vykdys, bet pati jos nevykdo. Kurie valdžią vykdo, tai vykdo be jokios formalinės kontrolės, bet jie turi būti *deleguoti*. Gavę delegavimą, jie neatsako prieš teisinę tautą, kuri juos delegavo. Reprezentaciniame demokratiniame valdyme net ir teisinės tautos dauguma sudaro valdomuosius: tik tada, kai renka, jie atlieka valdančiųjų aktą, o paskui yra valdomi. Kad tas teisinis titulas glūdi, demokratinių mokslų, gyvosios kartos masiniame nusistatyme, tai tas išeina iš to, kad toji teisinė tauta neatsiranda kaip deus ex machina, visgi ar konstitucija ar laikina valdžia turi ją nustatyti, turi pasakyti, kad tokie ir tokie piliečiai sudaro tą teisinę tautą. Vadinas, ta teisinė tauta visumet yra kieno nors nustatyta, reiškia, gyvoji piliečių karta turėjo sankcionuoti, kad tokie ir tokie piliečiai turi sudaryti tą teisinę tautą. Todėl teisinis valdžios titulas, šiuo mokslu, glūdi gyvosios kartos masiniame nusistatyme, o ne teisinėje tautoje. Aišku, kad ten, kur veikia kvalifikacijų sistema, žymi gyvosios kartos dalis, neįeidama į teisinę tautą, sudaro vis dėlto valdomuosius. Taigi valdančiosios daugumos tezė demokratiniame moksle, kaip pasirodo, vis dėlto negali paliuosuoti piliečius nuo pavaldinybės, nuo pasidavimo imperiumui, kaip juos stengėsi paliuosuoti visuomenės sutarties mokslas. Visuomenės sutarties doktrina, kaip sakiau, praktikoje niekuomet nebuvo įgyvendinta. Tiesa, 1793 metų konstitucijoje buvo nustatyti Ruso dėsniai, bet tai tokia konstitucija, kuri niekada neveikė, nes faktiškai ji buvo pakeista Konvento diktatūra. Bet Ruso teorijoje buvo pasiekiama tokia padėtis, kurioje pavaldinybės sąvoka turėjo visai išnykti. Tačiau tai buvo grynai teoretinė konstrukcija. Šioje klasiškoje demokratinėje teorijoje imperiumas ir pasidavimas, arba pavaldinybė, nenyksta ir valdančiosios daugumos sąvoka nepaliuo-

suoja tos daugumos nuo pasidavimo imperiumui. Taigi demokratinių mokslų pagrindą šitam imperiumui sudaro valdomųjų nusistatymas, būtent, nusistatymas kęsti tą valdžią, nesipriešinti jai. Vadinas, imperiumas laikytųsi, einant šiomis tezėmis, pavaldinių sutikimu pasiduoti valdžiai. Šiuo mokslu išeitų, kad jeigu aš, pav., turėsiu tarną, tai ne aš būčiau to tarno ponu, bet jis būtų mano ponu, kadangi jis sutinka man pasiduoti; jeigu jis panorėtų, tai jis mane nuverstų, bet jis man sutinka pasiduoti ir todėl yra mano ponas. Taigi klasiškoje demokratinėje konstitucijoje valdymo galia perkeliama iš valdančiųjų į valdomuosius. Sakoma, kad kadangi jie pasiduoda, kadangi jie kenčia šitą valdymą, tai tuo pačiu jie esą suverenai.

Tai šiuo remiasi imperiumas šitoje teorijoje. Mes paskum pamatysim, kad čia ne pats pasidavimas, kaip toks, svarbu, bet svarbu tie motyvai, tie veiksniai, kurie verčia kartais žmones norėti pasiduoti. Jeigu mes galėsim konstatuoti, kad tie, kurie duoda įsakymus, turi galimybės pagaminti ir laikyti savo rankose tuos veiksnius, kurie verčia pasiduodančius norėti pasiduoti, tai mes negalėsim sakyti, kad tie pasiduodantieji yra valdančiųjų suverenais. Jeigu valdąs gali pasiduodančiųjų valiai pagaminti tokius motyvus, kurie juos verčia pasiduoti, tai mes negalime pasakyti: kadangi sutiko pasiduoti, tai jis yra suverenas. Jis negalėjo nesutikti, nes valdančiųjų rankose buvo jo valios motyvai.

* * *

Pereitą sykį aš sakiau, kad, einant klasiškos demokratinės doktrinos tezėmis, imperiumo pagrindas būtų masinis gyvosios piliečių kartos nusistatymas pasiduoti valdžios įsakymams. Masinis gyvosios piliečių kartos nusistatymas, taigi pačių valdomųjų nusistatymas. Be to, masinį nusistatymą klasiška demokratinė doktrina supranta kaipo daugumos nusistatymą. Bet mes jau žinome, kad šita doktrina pripažįsta ir mažumą, o mažumos nusistatymo taip aiškinti negalima, dėl mažumos turi būti kitas veiksnys, kuriuo remtųsi šitas imperiumas, nes mažumos atžvilgiu šita teorija nedaro Ruso klaidos. Vadinas, ši teorija atskiria daugumą nuo mažumos, bet vis dėlto ši klasiška demokratinė teorija nedaro iš šio fakto kategoriškų išvadų, būtent, nurodo į tai, kad ši mažuma, kaip ir dauguma, esanti anoniminė, vadinas, tokia mažuma, kuri keičiasi ir kurioje gali kiekvienas atsidurti; nėra tai tokia pavaldinių dalis, kurios nusistatymas būtų iš anksto išskirtas iš masinio nusistatymo ir jau niekuomet neremtų imperiumo. Einant šia teorija, to nėra, nes ta mažuma yra anoniminė ir kiekvienas tautos narys, kiekvienas gyvosios kartos žmogus galįs joje atsidurti, kiekvienas gyvosios kartos narys gali dalyvauti daugumoje, o kadangi valstybės siekiamųjų socialinių tikslų ir tuo pačiu valstybės funkcijų yra labai daug, tai beveik kiekvienas pavaldinys galįs atsirasti, ir iš tikrųjų atsirandąs, kartais daugumoje, kartais mažumoje, arba opozicijoje. Jeigu vienu kuriuo nors atžvilgiu dėl tam tikros valstybės funkcijos, valdžios įsakymo ar įstatymo tas

imperiumas eina tam tikro pavaldinio nusistatymo kryptimi, tai už tai kitu atžvilgiu tas pavaldinys turįs kentėti. Gal ir niekuomet neatsitinka, kad visais atžvilgiais valstybė būtų kenksminga ar priešinga kuriam nors piliečio nusistatymui; kai kuriais atžvilgiais valdžios darbai yra tam piliečiui naudingi, atitinka jo nusistatymą. Už tai kitais atžvilgiais, kada tas valdžios veikimas neatitinka tos anoniminės mažumos nusistatymą, tai tos mažumos pasidavimas imperiumui remiąsis lyg ir tokiu tarpusaviu apsidraudimu: jeigu nori, kad tau būtų gera tam tikrais atžvilgiais, tai turi lyg ir atsilyginti kitais atžvilgiais, nusileisdamas tam, kas kitiems bus naudinga, kas atitiks kitų nusistatymą. Kitaip sakant, šitos mažumos pasidavimas remiamas lyg ir principu do ut des (duok, kad ir tau duotų). Tokia tarpusavio apsidraudimo konstrukcija jau darosi artima bendrosios valios konstrukcijai; bendrosios valios ne ta prasme, kaip tai konstruavo Ruso, bet tai būtų tarsi quasi sutartis, netikra sutartis, arba lyg skola, kuri yra atlyginama nusileidimais. Žinoma, tokia bendrosios valios konstrukcija ir rėmimas mažumos pasidavimo tokiu principu, būtent *quasi* bendrosios valios principu, kaip nesunku pastebėti, vis dėlto yra dirbtina. Pirmiausia tenka pareikšti, kad toli gražu ne visi žmonės socialinio solidarumo atžvilgiu yra taip išauklėti, kad jie suprastų tokį pasidavimą. Jeigu ir atitiktų tikrenybę, kas klasiškoje demokratinėje teorijoje sakoma, tai vis dėl to gyvenime nėra taip, kad žmonės iš tikrųjų suprastų ir sąmoningai norėtų pasiduoti tik todėl, kad jis laimi kitais atžvilgiais. Iš pastebėjimų mes žinome, kad jeigu griežtos opozicinės mažumos pasiduoda, tai pasiduoda visai kitais motyvais: jos verčiamos pasiduoda, o ne dėl to, kad jos nusileistų socialinio solidarumo principu. Į tai kartais atsakoma, — tai gal ne visi žmonės yra tiek gudrūs, ne visi supranta, bet vis dėlto tai toks yra socialinio valstybinio bendravimo dėsnis, nors ir ne visi žmonės tai supranta. Bet vis dėlto tenka pasakyti, kad tas ne tik neatatinka mažumos, arba opozicijos, nusistatymą, bet kad ir objektyviniai šita konstrukcija nėra visiškai tiksli ir tikra. Tiesa, kad valdžios funkcijos yra labai plačios, kad yra daugybė atskirų valstybės siekiamų socialinių tikslų, bet vis dėlto ir dar tenka turėt galvoje, kad tai nėra tik daugybė visai palaidų socialinių tikslų, surinktų be jokios sistemos. Šitos plačios valstybės funkcijos ir ta daugybė valstybės siekiamų socialinių tikslų iš tikrųjų yra sistematizuojama tam tikrais svarbiausiais, tęstinais socialiniais tikslais, arba tokiais pagrindiniais socialiniais tikslais Imkim kiekvieną valstybę. Ryškiausiai bus paimti sovietų valstybę; visgi ir ten yra daugybė atskirų socialinių tikslų, kuriais nustatoma, ar policijos veikimas, ar teismo, ar oganų, kurie rūpinasi viešąja sveikata ir t. t. Tų atskirų socialinių tikslų yra labai daug ir funkcijos yra labai plačios, ir, be abejo, koks nors buržujus, gyvenąs sovietų valstybėje, irgi bus suinteresuotas tuo, kad, pav., policija apsaugotų jo butą nuo vagių. Vadinas, yra tokių tikslų ar tokių valstybės funkcijų, kurios atitinka ir jo nusistatymą; bet vis dėlto visa daugybė tų socialinių tikslų yra sistematizuojama tam tikrais va-

dovaujančiais tikslais, kurie atitinka ten tik tam tikros socialinės klasės, o gal ir ne visos klasės, bet tik tam tikros tos klasės srovės nusistatymą. Vadinas, yra tokie pagrindiniai socialiniai tikslai, kuriais nustatomi visi kiti tikslai, ir tie pagrindiniai socialiniai tikslai eina viena socialine kryptimi, *vieną* socialinį nusistatymą atitinka. Taigi pasakymas, kad vienas ir tas pats pavaldinys kartais atsidurs daugumoje, kartais mažumoje, neatitinka tikrenybę. Tas pats valstybės pavaldinys dalyvauja įvairiuose socialiniuose junginiuose; jis yra ne tik tautos, narys, ne tik valstybės pavaldinys, bet jis yra ir visuomenės narys, o visuomenė yra diferencijuota socialiniais junginiais, apie ką turėsime progos kalbėti toliau. Atskirų socialinių junginių nusistatymai visai neatatinka kits kitam, o tuo tarpu tie socialiniai junginiai veikia valstybės tikslus ir stengiasi nustatyti tuos tikslus savo tikslais. Sovietų valstybėje gal tas ryškiausiai galima pastebėti, nes ten yra aiški srovė vienos socialinės klasės.

Bet jeigu mes pažiūrėsim į kitas valstybes, tai pamatysim, kad ir ten tam tikrų socialinių junginių tikslai bus pagrindiniai: vienur bus nacionalinių junginių, kitur kokių nors prekybininkų klasės, dar kitur bus dvarininkų, ūkininkų, mažažemių ir t. t., ir kiekvienoje valstybėje visai kiti valstybės tikslai bus sistematizuojami tais pagrindiniais tikslais. Taigi čia jau mes negalime pasakyti, kad piliečiai atsidurs kartais daugumoje, kartais mažumoje ir taip patenkins vieni kitus; ne, vieni beveik visada bus daugumoje, o kiti mažumoje; vadinas, vienų nusistatymą imperiumas beveik visada atitiks, o kitų beveik niekada. Sakysim, kaip jau nurodžiau, buržujui, gyvenančiam sovietų valstybėje, irgi rūpi apsaugoti savo turto likučiai nuo vagių, bet vis dėlto jis protaus taip: jeigu pasisektų nuversti šią valdžią ir pastatyti savąją, tai ta irgi apsaugos mano turto likučius nuo vagių, tai kam man laikyti tokią valdžią, kuri neatitinka mano nusistatymą daugelio atžvilgių? Jeigu ją nuversiu ir pastatysiu savo, tai ji man atitiks ir šiuo atžvilgiu ir visais kitais. Ši klasiškos demokratinės teorijos klaida yra 19 amžiaus sąmonės liekana, nes tada buvo žiūrima į žmones kaipo į vienetus, kaip į vienodus atomus, kurie vienas nuo kito nesiskiria; tuo tarpe mes žinome, kad žmonės jungiasi ir skirstosi įvairiais socialiniais junginiais su ryškiai skirtingais socialiniais tikslais. Tuo būdu, šita konstrukcija irgi ne visai gali mažumos pasidavimą išaiškinti: ji ir subjektyviai ir objektyviai netinka. Iš tikrųjų, kiekvienoje valstybėje mes rasim pavaldinių, kurių nusistatymas atitinka valdžios imperiumą ir to imperiumo nustatytus tikslus, ir, iš kitos pusės, rasime pavaldinių, kurie bus griežtoje opozicijoje, kartais net revoliucines grupes sudarys. Pagaliau, rasime ir svyruojančių tarp tų dviejų kraštutinumų: šiandien jie valdžioje, o rytoj opozicijoje ir t. t.

Tai tokia yra valdžios imperiumo pagrindu, to imperiumo titulu klasiškos demokratinės teorijos konstrukcija.

Dabar tenka iššiūrėti dar vienas pasiūlymas, kuris išeina iš tos pačios klasiškos demokratinės srovės: jis artimas tam, bet

šiek tiek kitaip konstruojamas. Būtent, vieton masinio gyvosios piliečių kartos nusistatymo pasiduoti valdžiai, čia imama *viešoji nuomonė*; viešoji nuomonė esąs tas veiksnys, kuriuo remiąsis tas valdžios imperiumas. Čia jau ne tik toks pasyvus nusistatymas pasiduoti, bet jau ir tam tikros pozityvinės nuomonės, pažiūros, plačiai paplitusios piliečių tarpe. Šita viešoji nuomonė (daugybė pažiūrų, įvairių idėjų) veikia į tą valdžios imperiumą ir verčia jį eiti ta vaga, kuria kreipia populiarios idėjos, nuomonės ir t. t. Kai kurie mokslininkai, ypač mūsų gadynės konstitucinę santvarką ir linksta aiškinti viešosios nuomonės koncepcija. Tas ypatingai Anglijos ir Amerikos mokslininkų keliama: kai kuriuose žymiuose konstitucinės teisės raštuose anglai valdžią taip ir vadina viešosios nuomonės valdžia. Yra parašytos net specialinės knygos apie viešąją nuomonę kaip valdžios pagrindą. Sakysim, Lowell ypatingai iškelia tą mintį. Dabar mes turime nustatyti, kas yra toji viešoji nuomonė.

Viešoji nuomonė, be abejo, ypač mūsų laikais, sudaro labai svarbų veiksnį ir visai teisingai nurodoma į tai, kad viešosios nuomonės organai, kaip mūsų laikais svarbiausias ir galingiausias tos viešosios nuomonės organas—periodinė politinė spauda, daug greičiau kontroliuoja ir vyriausybės veikimą, negu tai daro, pav., piliečiai rinkikai rinkimuose ar balsavimu. Jei mes paimsim demokratinės valstybės parlamentą, tai ką mes matom? Ten išrinkti įvairių partijų atstovai; jeigu koks sumanymas debatuojamas, tai ten jie kalba. Nejaugi mes manome, kad, pav., ponas Vailokaitis ar koks kitas ponas—Josiukas, Karoblis ir dar koks kitas, kad jie, eidami į tribūną ir kalbėdami yra tiek naivūs, jog mano įtikinsią poną Sleževičių, p. Kairį, Sugintą ir t. t.? Beveik niekumet neatsitinka, kai tam tikros srovės atstovo kalba įtikintų priešingos srovės atstovus. Tai kodėl mažumos atstovai vis dėlto eina į tribūną ir kalba? Aišku, jei parlamento durys būtų uždarytos ir niekas nežinotų, kas ten kalbama, tai, be abejo, niekas iš opozicijos nekalbėtų; jie visai ir neitų į tą susirinkimą, nes neturėtų vilties įtikinti. Ypač mažos opozicijos grupės. Pav., jei mūsų Seime būtų komunistų grupė, be abejo, jie labai daug kalbėtų. Jeigu tos kalbos tuo ir baigtųsi, be abejo, jie nekalbėtų. Bet vis dėlto kalba ir kalba ne tam, kad įtikintų tuos, kurie sėdi prieš juos, bet kalba į tą plačią publiką, kuri ir ten sėdi publikai paskirtose vietose; o ypatingai kalba spaudai, nes per spaudą sužino visi. Taip pat ir visa parlamentų debatų konstrukcija yra taip sudaryta, kad būtų viešosios nuomonės bendradarbiavimas su tais, kurie įstatymus leidžia: posėdžiai yra vieši, yra daromos kalbų stenogramos ir visos tos kalbos yra spausdinamos; taip pat atstovai neatsakomingi už jų pasakytąsias kalbas. Iš kitos pusės ir vyriausybė, jeigu ji ką daro, tai atsižiūri ne tik į parlamento daugumą, bet atsižiūri ir į viešąją nuomonę; ir jeigu koks dalykas būtų labai nepopuliarus viešoje nuomonėje, tai vyriausybė, kuri klasiškame parlamente visada susideda iš parlamento daugumos lyderių; taigi tie lyderiai žino savo partijos nusistatymą, žino, kad slaptame partijos susirinkime visi sutinka,

kad taip ir taip būtų padaryta, bet vis dėlto nedrįsta to padaryti, jeigu tas yra nepopuliaru viešoje nuomonėje. Taigi viešosios nuomonės veiksnys yra rimtas ir daug reiškiantis.

Taigi, kaip sakiau, viešoji nuomonė sudaro labai svarbų veiksnį; ir kaip tik todėl kiekviena vyriausybė, kiekviena valdančiųjų partija parlamente ir apskritai kiekvieni valdantieji stengiasi paveikti tą viešąją nuomonę ir ją taip nustatyti, kaip tas jiems reikalingas. Vadinas, jeigu viešoji nuomonė veikia valdančiuosius, tai ir valdantieji veikia ją. Bet jeigu mes ir pripažinsime, kad viešoji nuomonė yra masės padaras, kad ji galima laikyti tos masės reiškimusi, tai ir tada vis dėlto tektų padaryti bent dvi pastabos. Pirmiausia, tai dėl mažumos. Nors ta mažuma ir anoniminė, vis dėlto kiekvienoje valstybėje iš anksto galima žinoti kas bus mažumoje, kas bus griežtoje opozicijoje, kur bus svyruojantieji ir, pagaliau, kas palaikys valdžios poziciją. Taigi tos mažumos atžvilgiu vis dėlto nei tas masinis nusistatymas, nei ta viešoji nuomonė nepateisina imperiumo; vis dėlto tai mažumai lieka imperiumo pagrindas, t. y. prievarta; toji mažuma reikia versti pasiduoti. Būtų naivu manyti, kad mažuma gerbianti daugumos nusistatymą ar viešąją nuomonę; nei komunistai buržuazinėje valstybėje negerbs buržuazinės viešosios nuomonės, nei buržuazijos likučiai ar naujoji buržuazija, kuri yra sovietų valstybėje, negerbs komunistinės nuomonės. Jeigu ta ar kita kraštutinė mažuma pasiduoda valdžios imperiumui, tai tik todėl, kad jos nepajėgia pasipriešinti, jos priverstos pasiduoti. Taigi valdantieji turi suorganizuoti tokius veiksnius, kurie veiktų į tos mažumos ar į visų pavaldinių psichiką ir toje psichikoje gamintų pasidavimo motyvus; o tiems, kurie jokiais motyvais nenori pasiduoti, reikia taikinti sankcijas. Jei to nebūtų, tai jau būtų ne valstybė, bet anarchija. Tiek dėl mažumos.

Dabar antra pastaba. Tuo tarpu mes nekelsime klausimo apie tai, ar iš tikrųjų toji viešoji nuomonė yra pačių masių padaras, ar iš tikrųjų tai yra jos, t. y. tos masės apsireiškimas. Reikėtų dabar įrodyti, kad ta viešoji nuomonė tai yra daugumos nusistatymas arba valia. Apskritai nėra tokio socialinio bendravimo, kuris reikštųsi tik kuriuo nors vienu visuotiniu socialiniu junginiu, o jokių kitų socialinių junginių nebūtų ir kaip tik todėl nerimta būtų manyti, kad tėra tik du nusistatymai: daugumos ir mažumos. Iš tikrųjų yra bent tiek tų nusistatymų ar tų viešųjų nuomonių, kiek yra to socialinio jungimosi ar skirstymosi padarų—kiek yra tų socialinių junginių: yra nacionalinė viešoji nuomonė; ir tai ne viena, o kiek bus tų nacionalinių nuomonių; paskui yra klasių, luomų ir kitos viešosios nuomonės. Be to, dar ir kiekviename socialiniame junginyje yra įvairių srovių, nes ir socialiniame junginyje susitinką žmonės kartais atsiranda dar ir kituose socialiniuose junginiuose; sakysim, tame pačiame socialiniame junginyje yra įvairių nacionalinių junginių žmonės, įvairių luomų, profesijų ir t. t. Taigi sunku yra kalbėti apie kažkokią nuolatinę ir pastovią viešąją nuomonę: daugumos nuomonę sudaro idėjos ar nuomonės di-

A 216106

desnio žmonių skaičiaus, o paskui yra jau labiau suskaldytos idėjos ir nuomonės; taip kad negalima taip šabloniškai pasakyti, kad čia va «daugumos», o čia — «mažumos» nuomonė. Be to, tenka turėti omeny ypač tai, kad viešoji nuomonė nėra tai psichinis masių gaminys; minčių, idėjų, nuomonių, iš kurių susidaro viešoji nuomonė, kūryba yra visuomet individualinė. Kiekviena nauja mintis ir apskritai viskas, kas yra minties srityje kuriama, niekuomet iš masės pirmiausia neatsiranda. Tai yra psichinis darbas ne daugumos, ne masės, o kaip tik mažumos, kaip tik aukšto intelekto, kaip tik rinktinių žmonių darbas, o tie rinktiniai žmonės visuomet yra mažumoje. Bet nepakanka idėją pagaminti, reikia, kad ta idėja patektų į sąmonę didesnio skaičiaus žmonių, kurie ne patys tas idėjas gamina. Ir štai, greta minčių kūrybos, kuri priklauso aukštesniam intelektui, atsiranda tokie tarpininkai populiarizatoriai, kurie tarpininkauja tarp šitos minčių kūrybos ir tarp didesnio žmonių skaičiaus, — tarp masės. Turi būti tos idėjos paruoštos; ne kiekviena naujai pagaminta idėja tuojau yra prieinama masei; reikia, kad ji susilietų su kitomis masėje populiariomis idėjomis. Vadinas, reikia ją paruošti asimiliacijai ir paskui praplėsti. Vadinas, yra paruošimas ir, antra, propaganda. Taigi mes visur ir visuomet valstybėse — ir ne tik valstybėse, bet ir kituose socialiniuose junginiuose—greta valdančiųjų ir valdomųjų dar randame profesinius viešosios nuomonės valdytojus, t. y. tuos, kurie užsiima paruošimu ir skleidimu minčių ir pažiūrų valdomajai masei. Vadinas, susidaro ypatingas viešosios nuomonės organizavimo menas. Galima sakyti, greta valdančiųjų mes visuomet randame šios rūšies menininkus, — viešosios nuomonės organizavimo menininkus. Senovėje tai buvo įvairūs žiniai, pranašai, kunigai, naujesniais laikais, pav., absoliutinės monarchijos Vakarų Europoje steigimo metu, tai buvo t. v. legistai. 18 amžiuje prieš didžiąją prancūzų revoliuciją, vadinas, demokratijos paruošiamuoju metu, buvo publicistai, enciklopedistai; klubai—didžiosios revoliucijos metu; mūsų laikais tai bus ypač periodinė politinė spauda. Bet ne ji viena: įvairios brošiūros, šiaip leidiniai, mitingai, susirinkimai, suvažiavimai, kongresai, sąjungos, net ir politinės partijos — vis tai sudaro tam tikrą organizaciją viešajai nuomonei sudaryti ir jai vesti. Viena bausmių baime sunku ir pavojinga žmonės valdyti, todėl visuomet greta valdančiųjų buvo ir šitie menininkai, profesiniai men'ninkai viešajai nuomonei organizuoti. Ir kuo plačiau naujoji teisė atidengia kelius viešajai nuomonei į valdžią veikti, tuo labiau valdantieji tobulina veikimą į tą viešąją nuomonę. Net ir tų socialinių junginių masinę nuomonę, kuriais betarpiškai remiasi tam tikri valdantieji, nevisuomet pajėgia pavaldyti; tais atsitikimais, kada nepajėgia pavaldyti, patys pasiduoda tai viešajai nuomonei ir virsta tik valdančiųjų agentais, nebe valdančiaisiais. Bet kas tada virsta valdančiais? Ogi ta viešoji nuomonė, ta masė, ogi iš tikrųjų valdančiais virsta tie valdžios užkulisai, — žmonės, kurie valdo tą viešąją nuomonę. Vis tiek, kas tai bus: ar tai partijų lyderiai, kurie jokių oficialinių vietų neužima, kartais

tai bus koks nors bankininkas, kartais kokių nors svarbių laikraščių redaktoriai ar leidėjai ir t. t. Taigi jeigu valdantiesiems ne visuomet pasiseka pavaldyti viešąją nuomonę, nors jie ir stengiasi ją paveikti, tai tas dar nereiškia, kad jau masė valdo, nes yra dar užkulisai, kurie tą viešąją nuomonę moka organizuoti, moka duoti jai tą kryptį, kuri jų nusistatymą atitinka. Todėl, jeigu viešoji nuomonė būtų suverenė, tai šiuo suverenu tektų laikyti ne tiek masė tų socialinių junginių, kuriais remiasi oficialūs valdantieji, bet tų socialinių junginių vadai; jie tektų apdovanoti tuo suverenumu. Bet, žinoma, nurodant klaidą vieno kraštutinumo, negalima pulti į kitą kraštutinumą. Negalima laikyti, kad valdžia remiasi tos viešosios nuomonės suverenumu ar ponavimu, bet nereikia įeiti ir į kitą kraštutinumą ir visai neigti masės reiškimąsi šitame darbe; viešoji nuomonė galima valdyti, galima ji vesti, tas priklauso nuo vadų gabumo ir kitų veiksnių, bet vis dėlto ir ta masė reaguoja į tuos, kurie veikia jos psichiką. Kitaip sakant, turime konstatuoti valdančiųjų ir valdomųjų bendradarbiavimą. Negalima sakyti, kad tai yra valdomųjų ponavimas, tas neatitinka tikrenybę, nes jie yra vis dėlto valdomieji; tačiau ir jie reaguoja į tuos, kurie juos valdo. Taigi šitame valdžios fenomene yra *akcija ir reakcija.*

Tikslesnį šitos bendradarbiavimo sąvokos, arba akcijos ir reakcijos, analizą mes randame kitoje demokratinės teorijos srovėje, kurios vyriausias reiškėjas yra prancūzų mokslininkas Hauriou. Mes jo teoriją išžiūrėsime. Ji yra įdomi ir daug tobulesnė, kaip klasiška demokratinė teorija. Valdžioje ši teorija mato du momentus, kuriuos ji vadina *minoritariniu* ir *mažoritariniu* (nuo žodžių minorité ir majorité) Minoritarinis veiksnys, vadinas mažumos veiksnys, atitinka *akcijai,* t. y., kas sudaro veikimo iniciatyvą, pastumėjimą. O mažoritariniame veiksnyje reiškiasi reagavimas į akciją; jis pats neveikia, bet reaguoja į veikimą, kuris eina iš mažumos. Taigi minoritarinis veiksnys yra akcija, o mažoritarinis — reakcija, arba valdomųjų reagavimas į valdančiųjų iniciatyvą. Minoritarinis veiksnys, šiuo mokslu, remiasi trimis veiksniais arba dėsniais: autoritetu, kompetentingumu ir galios valia. Tuo remiasi vadinamoji akcija ir kiekviena valdžia kiekviename socialiniame junginyje. Autoritetas, kitaip sakant prestižas, tai yra tam tikras pasitikėjimas valdomųjų tais valdančiaisiais. Taigi čia jau valstybės valdžioje, arba imperiume, dalyvauja ir mažoritarinis veiksnys; jis dalyvauja savo pasitikėjimu, suteikiamu vadams, kitaip sakant, šita masė lyg ir įsikūnija valdančiųjų imperiume. Antras valdžios dėsnis, tai esąs kompetentingumas arba tų vadų tinkamumas šiai akcijai. Ir čia reiškiasi mažoritarinis momentas tų vadų kompententingumo, arba jų kvalifikacijų, jų gabumų įvertinime. O kas gi vertina? Vertina valdomieji; vadinas, jie pasitiki ir įvertina vadus. Taigi ir čia mažoritarinis veiksnys dalyvauja valdžios darbe. Bet to neužtenka. Yra dar trečias dėsnis, kuris yra grynai minoritarinis, — tai galios valia, arba noras viešpatauti, troškimas ponauti. Kad ir kažin kokia vertė būtų kurio žmogaus, kad ir kažin kiek būtų masės pasitikėjimo

įgijęs, vis dėlto to neužtenka, jeigu pas jį nėra noro viešpatauti, vadinas, grynai subjektyvinio momento. Taigi šitas troškimas viešpatauti sudaro momentą, be kurio negali būti jokio imperiumo, jokios valdžios. Bet jeigu šis momentas žymiai viršija autoritetingumo ir kompetentingumo momentus, t. y., viršija mažoritarinius veiksnius, tai tokia valdžia esanti faktiška, smurto valdžia. Šita faktiška valdžia virsta ir turi virsti teisine valdžia, įgydama anuos du veiksnius. Be tų dviejų momentų, kuriais reiškiasi mažoritarinis veiksnys, valdžia tegalinti būti laikina.

* * *

Pereitą kartą mes pradėjom nagrinėti Oriu (Hauriou) teoriją.

Tai nėra jo specialinė doktrina, tik kitoks demokratinės teorijos formulavimas. Sulig šia Oriu teorija į valstybės valdžios konstrukciją normaliai įeina trys elementai. Iš jų vienas elementas, būtent, galios valia, yra būtinas kiekvienai valdžiai; valdžioje gali būti ir tik vienas šitas elementas, bet jau tada valdžia remiasi smurtu; o jeigu yra ir likusieji du elementai — autoritetas ir kompetentingumas — tai jie pakeičia smurto reikalingumą. Pastovi valdžia privalo turėti visus tris elementus. Valdžia, kuri turi visus tris elementus, šiuo mokslu, esanti teisinė valdžia. Ši teisinė valdžia vykdanti valdymą pastoviomis teisės normomis ir gerbianti valdomųjų subjektyvines teises. Tarp tų subjektyvinių teisių taip pat ir gal ypatingai politines teises, kuriomis ta valdomoji masė ar tos valdomosios masės žmonės vykdo valdančiųjų veikimo kontrolę. Jeigu yra teisinė valdžia, tai dėl to pasitikėjimo davimo ir valdančiųjų kvalifikacijų įvertinimo valdomieji turi turėti galimybės kontroliuoti, prižiūrėti valdžią. Ta kontrolė vykstanti visumet, jei ta valdžia turi savyje visus tris elementus, bet tobulesnė forma yra ten, kur šitai valdomųjų galimybei kontroliuoti yra nustatytos tam tikros teisinės formos.

Oriu (Hauriou) moksle dar tenka kreipti dėmesio į vieną svarbų momentą, kuriuo jo valdžios konstrukcija skiriasi nuo klasiškos demokratinės teorijos valdžios konstrukcijos. Būtent, valdomųjų masės veikime į valdžią jis ne tiek konstruoja tautos veiksnį, kiek visuomenės veiksnį. Jis nurodo, kad valstybė savo kilme, savo esme esanti *federacinė*. Vadinas, tai esanti lyg superkonstrukcija, kuri numato pagrindinius, pirminius socialinius junginius, kuriuos tik apima, centralizuoja, federuoja federacinė valstybės valdžia. Vadinas, valstybės pagrinde čia numatomas socialinis veiksnys, socialinis tas, kas sudaro visuomenę: ne tik individų, ne tik atomų daugybė, bet organizuotas socialinis veiksnys sudaro tą centro vadovybę, centro valdžią. Taigi, sulig Hauriou mokslu, valstybės kilmė esanti tokia. Jis sako, kad valstybės įsteigimo pagrindas esąs ne sutartinis ir ne quasi su-

tartinis, o kad čia pagrindą sudarą įvairių pirminių socialinių junginių vadų konkurencijos laimėjimai. Vadinas, būtų įvairūs pirminiai socialiniai junginiai ir tarp tų junginių vadų eitų lyg ir kova ar konkurencija; toje konkurencijoje vykstąs tų socialinių junginių jungimasis, jų federavimasis ir susidarymas federuotos centro valdžios, kurią sudarą konkurenciją laimėję vadai. Šitoje įvairių socialinių junginių vadų konkurencijoje, arba kovoje, ypatingai reiškiąsis pirmas valdžios elementas, būtent, toji galios valia arba troškimas viešpatauti; taigi čia reiškiasi subjektyvinis tų vadų veiksnys. Tame laimėjime, kuriuo tam tikrų socialinių junginių vadai praplečia savo galią į kitus, pavergtus junginius, taip pat reiškiąsis tas momentas, būtent, subjektyvinis minoritarinis momentas, arba galios valia. Tuo būdu susidaro jau centro valdžia arba federatyvinė valdžia. Nors šiame užvaldyme reiškiasi subjektyvinis momentas — galios valia — vis dėlto steigiamos valdžios konstrukcijoje yra ir mažoritarinių veiksnių — autoritetas ir kompetentingumas — bent tiek, kiek tie vadai turi pasitikėjimo savo pagrindinio junginio, iš kurio jie yra išėję. Be to, šitie vadai, praplėtę savo galią ir sudarę federatyvinę valdžią, ar iš karto, ar vėliau — tankiausiai iš karto — nenaikina pavergtųjų socialinių junginių vadų, o tik palieka juos kaip priklausomus sau organus. Vadinas, tuo būdu jie įtraukia tuos pavergtųjų socialinių junginių vadus į savo valdžios sistemą ir kaip ir iščiulpia iš jų tą galios valios dalį, arba tą minoritarinį veiksnį iš tų pavergtųjų vadų valdžios, kurią jie apima jau savo valdžia. Toliau jis nurodo į tai, kad tie socialiniai junginiai, sufederuoti steigiant valstybę ir sucentralizuoti steigiamos valstybės valdžios, vis dėlto nenyksta valstybėje: jie toliau tebegyvena. Net ir jų vadovybė, kaip matėme, nenyksta šitame bendrame junginyje, šitoje valstybinėje superkonstrukcijoje, bet toliau gyvuoja kaip autonominiai socialiniai veiksniai, turį savo veikimo sritį, savo įpročius, savo autonominę socialinę vadovybę, kuri liekasi, kiek ji neprieštarauja centro valdžios darbams. Oriu mokslo tezėmis, federatyvinė esanti tiek valstybės valdžia, tiek valdomųjų masė; ji esanti federatyvinė taip savo kilme, taip ir kas sudaro nuolatinę valdomųjų masės esmę. Ir valstybės valdžioje galima, taip sakant, konstatuoti įvairių socialinių veiksnių vadovybė; ir valdomųjų masėje irgi galima konstatuoti įvairius sugyvenančius, sufederuotus, sujungtus, bet vis dėlto nevisai tos valstybės prarytus socialinius junginius.

Tokia valdžios ir valstybės kaipo federacinio socialinio junginio konstrukcija nėra Oriu (Hauriou) išradimas. Tas jau senai buvo sakoma sociologų. Dar 19 amž. pradžioje Šleemacheris taip konstruavo valstybės sudarymą ir jos esmę. Taip pat ir kiti sociologai. Net ir publicistikoj, t. y. moksle apie valstybę, ir filosofijoj, kiek liečia valstybės konstrukciją, irgi šita federatyvinė valstybės valdžios konstrukcija buvo žinoma. Ir buvo žinoma daug seniau: net 17 amž. garsus ir labai įdomus filosofas, kuris ir konstitucinės teisės srityje daug pasidarbavo, būtent Lokas irgi konstruavo valstybę kaip federacinį junginį, o valstybės valdžią konstruavo kaip federacinę valdžią. Kaip

savo laiku pamatysim, Lokas vienas pirmųjų pradeda valdžios funkcijų skaldymą; tam tikrą valdžios funkcijų šakų jis pavadino net federacine galia. Bet Oriu kaip tik šiuo dėsniu nustatė konstitucinę imperiumo konstrukciją. Jis laikosi klasiškosios demokratinės teorijos tezių kai dėl tautos suvereniteto, bet jis aiškiai atskiria tautos suvereniteto sąvoką nuo valdžios imperiumo sąvokos, ir valdžios imperiumo neremia tautos suverenitetu. Klasiškoje demokratinėje teorijoje valdžios imperiumas yra tiktai, taip sakant, tam tikros tautos suverenės galios delegavimas valdantiesiems. Oriu šio nesilaiko. Suverinetetą nuo imperiumo jis skiria taip. Sako, kad stiprėjantis masinis liaudies arba valdomųjų reagavimas į valdančiųjų iniciatyvą, į valdančiųjų akciją išplečia valdančiųjų darbų kontroliavimą, krtiką ir vis labiau verčia valdančiuosius remtis pasitikėjimu; vadinas, vis labiau įtraukia į tą valdžios konstrukciją autoriteto momentą, o tuo vis labiau auganti valdomųjų sąmonė, valdomųjų susipratimas, kad valdymas esąs res publica — kad tai esąs viešas dalykas, o ne valdančiųjų privatinis dalykas. Šia sąmone remiąsis tam tikras savinimasis teisės į valdžią. Šį savinimąsi teisės į valdžią, bet tik *teisės*, o ne paties valdymo, jis ir vadina *suverenitetu*. Jis konstruoja suverenitetą panašiai, kaip nuosavybę. Sako, kaip daiktų nuosavybė (dominium) nereikalauja būtinai tų daiktų valdymo; savininkui nėra reikalo būtinai pačiam valdyti, jo turtą gali valdyti ir kas kitas, kuriam jis paves tai daryti; vadinas, kaip šito turto valdymo darbas nėra būtinas nuosavybės elementas, taip ir suverenitetas, vadinas, masės savinimasis teisės į valdžią, nereikalauja būtinai paties valdymo darbo. Priešingai jis sako, kad kaip tik nuosavybės arba ponavimo žymė yra ne darbas dirbti, bet kad kiti tą darbą dirbtų, o pats savininkas tik kontroliuotų atliktą darbą. Taigi, einant Oriu konstrukcija, suverenitetas reiškiąsis savinimusi teisės į valdžią, bet ne valdžios vykdymu, ne perėmimu imperiumo iš vadų. Tuo būdu, pasitikėjimas vadais, tų vadų atliktų darbų post factum kontroliavimas ir, be to, steigiamosios galios laikymas arba jos nuvertimas revoliucinio pasipriešinimo galia priklausytų valdomiesiems. Tas sudarytų valdomosios masės arba mažoritarinio veiksnio reiškimąsi valdžioje, bet vis dėlto iniciatyva, pats darbas, pati valdymo akcija priklausytų vadams, priklausytų minoritariniui veiksniui. Net ir steigiamosios galios srityje vis dėlto toji valdomoji masė, tas mažoritarinis veiksnys negalėtų kelti iniciatyvos; iniciatyva net ir toje srityje priklauso minoritariniam veiksniui. Taigi, šia teorija, masė gali tiek dalyvauti valdžioje, kiek tas reikalinga nuo valdančiųjų smurto apsisaugoti, vadinas, kiek tas reikalinga vadams pasitikėjimą pareikšti ir jų kvalifikacijoms įvertinti.

Hauriou teorija svarbi yra tuo, kad ji riša valstybę su visuomene; būtent, visuomenės veiksnį įveda į valdžios konstrukciją, nes einant federacinės valstybės drausmės dėsniu, to mažoritarinio veiksnio reiškimasis sudaro kaip tik visuomenės veiksnį. Tai nebus jau daugybės individų, bet jau tam tikrai suskirstytų visuomenės veiksnių veikimas. Šiuo atitaisoma yra klasiškos

demokratinės teorijos klaida, bet šitas valstybės suvisuomeninimas Hauriou konstrukcijoje vis dėlto yra per siaurai suprantamas. Kalbėdamas apie federacinę valstybės esmę, jis turi galvoje pirmiausia teoretinius socialinius junginius, vadinas, tik *vietos* junginius, o neturi galvoje visų kitų socialinių junginių, pasireiškiančių valstybėje tos pačios tautos tarpe; paskui, per mažai dėmesio kreipia į minoritarinį vadų veikimą pačiame mažoritariniame reagavime. Jis pats konstatuoja, kad valstybė kyla iš pirminių socialinių junginių, bet federuodamas juos, jungdamas juos taip pat konstatuoja, kad ir valstybėje tie pirminiai socialiniai junginiai taip pat nenyksta: jie gyvuoja, turi savo tam tikrą reiškimosi ir tvarkymosi sritį, turi savo vadovybę. Konstatuodamas šitą, jis kaip tik turėtų konstatuoti ir tai, kas kaip tik atitinka tikrenybę, būtent, kad tas susiskirstymas į valdančiuosius ir valdomuosius, arba kad tas susiskirstymas mažoritarinių ir minoritarinių veiksnių reiškiasi ne tik federacijoje, bet ir kiekviename atskirame socialiniame junginyje, kuris, šiuo mokslu, ir sufederuotoje valstybėje nenyksta. Taigi tas mažoritarinis reagavimas nėra tik atskirų socialinių junginių *masės* veikimas: ta masė irgi yra savo *vadų* vedama ir tame reagavime reiškiasi taip pat atskirų socialinių junginių *vadų* veikimas. Vadinas, ne tik akcijoj, bet ir reakcijoj arba reagavime, reiškiasi minoritarinis veiksnys.

Iš to plaukia ir antra klaida, būtent ta, kad jis vadinamam mažoritariniam veiksniui, vadinas, tų socialinių junginių veiksniui valdžioje paveda tik ponavimo rolę, kaip savininko, kuris pats savo turto nevaldo, o tik kontroliuoja savo užvaizdą. Mes žinome, kad ir savininkas savo turto, arba nuosavybės, nebūtinai jau nevaldo: dažnai kaip tik jis pats ir valdo, vadinas, dažnai kaip tik ta nuosavybė jungiasi su darbu. Pastaruoju laiku kaip tik šiuo keliu ir eina tendencija dėl nuosavybės teisės, būtent, kad ji remiama darbu ir tiek pripažįstama, kiek ji faktinai sujungta su darbu, su tam tikros ekonominės socialinės funkcijos vykdymu; sunaudojimas šito turto tam tikrai gamybai ar tam tikriems socialiniams tikslams. Taigi, kaip nuosavybės teisėje ponavimas be darbo ir to darbo pavedimas kitiems nėra būtinas, taip ir pavedimas tiems socialiniams junginiams tik rolės to savininko, kuris vien ponauja, bet pats nevaldo, neatitinka tikrenybę, nes kaip tik naujoji konstitucinė evoliucija labai žymiai eina tiesioginio valdymo kryptimi, t. y. ta kryptimi, kuri reiškiasi kaip tik socialinių junginių pačiame valstybės valdyme, imperiume dalyvavimu ir jų pačių betarpišku, ar per priklausomus asmenis atlikimu įvairių valstybės socialinių funkcijų, kurios sudaro plačią valstybės funkciją. Jeigu, žinoma, neimti dėmėsin šito socialinių junginių minoritarinio veiksnio, jeigu sakyti, kad tai tik masė veikia šitame tiesioginiame valdyme, tai gal ir galima būtų sutikti, kad masė netinka jokiai iniciatyvai, jokiam imperiumui. Iniciatyvai, kartu ir imperiumui, tinka visumet ne masė, o tik kai kurie žmonės, vadinas, ta iniciatyva turi išeiti iš minoritarinio veiksnio. Bet čia šitame įvairių valstybės funkcijų, ir tuo pačiu imperiumo, pavedime socialiniams junginiams

kaip tik reiškiasi tų junginių vadų iniciatyvinė akcija, ir į šitą momentą kaip tik čia neatkreipta tinkamo dėmesio; todėl ir prieinama išvados, esą tie socialiniai junginiai, tie valstybės federacijos nariai, negali patys to imperiumo vykdyti. Bendrai, su šiomis pastabomis šita teorija gana gerai aiškina akcijos ir reakcijos techniką valdžios imperiume. Bet vis dėlto lieka dar kitas klausimas, nepakankamai šitos teorijos išaiškintas, kurį mes turėsime išaiškinti. Būtent, ar imperiumas yra tik automatiški valdančiųjų judesiai ir valdomųjų rėmimas, ar tai yra tikslingas veikimas? Jeigu tikslingas veikimas, tai būtent koks jis yra? Imperiumo technikos išaiškinimo nepakanka valdžios sąvokai aptarti, nes žmonių valdymas, valstybės valdžios vykdymas, tai nėra tik sportas, nėra tik taip sau veikimas dėl veikimo: visumet jis turi kokius nors tikslus, visumet jis ko nors siekia. Kalbant dėl šios technikos, o kartu jau paliečiant ir tikslų klausimą, vadinas, jau visos valstybinės konstrukcijos pagrinduos mums teks iššiūrėti dar viena teorijų grupė, kuri nustato tą imperiumą *jėgos veiksmu.*

Mes jau ir klasiškoje demokratinėje teorijoje ir toje srovėje, kurią formuoja Hauriou, randame tą jėgos veiksmą. Mes jo neradom tik visuomenės sutarties doktrinoje, kuri apskritai imperiumą neigia, ir organiškoje koncepcijoje, kuri irgi imperiumą ir jo pagrindus neigia. Jau klasiškoje demokratinėje teorijoje, kiek imperiumas liečia valdomąją mažumą, nėra neigiamas smurto veiksnys. Taip pat Hauriou konstrukcijoje šitą jėgos arba smurto veiksnį mes jau randame kaipo vieną iš kelių valdžios elementų, kaipo pirminį valdžios elementą — galios valią, kuri gali remtis tik smurtu, jeigu nėra kitų valdžios elementų. Taigi šitas jėgos arba smurto veiksnys ir šiose teorijose nėra visai atmetamas.

Bet yra ir tokių konstrukcijų, kurios imperiumą bando nustatyti kaip tik jėgos veiksmu, arba pamatuoja jį smurtu. Šis pagrindas yra labai senas. Dar senovėje imperiumas buvo remiamas šituo dėsniu. Ypač įžymus yra šiuo atžvilgiu tam tikras senovės filosofijos mokslas, būtent, sofistų mokslas, kuriuo valstybės valdžia remiantis išimtinai smurtu, jėga. O aiškinama taip: kaip viskas pasaulyje, kaip viskas gamtoje remiasi jėga ir silpnesnis padaras visumet turi nusileisti stipresniam, vadinas, daugiausia jėga viską sprendžia gamtoje,—taip ir žmonių socialiniame bendravime jėga yra tas vienintelis veiksnys, kuriuo galima išaiškinti vienų žmonių ponavimą, o kitų jiems pasidavimą. Naujesniame moksle šitas valdžios imperiumo dėsnis ilgam laikui visai išnyksta. Čia buvo žymi krikščionybės mokslo įtaka. Aiškindamas valstybės fenomeno ir valdžios pagrindus, bažnyčios mokslas neneigia jėgos ar smurto valstybėje ir valstybės valdžioje, bet visai kitaip jį konstruavo, negu jis buvo konstruojamas senovėje. Šiuo mokslu, valstybė esanti žmonių netobulumo ar žmonių nuodėmės vaisius. Dėl to netobulumo, dėl nuodėmės žmonės reikalingi esą valstybės ir tos valstybės valdžia veikianti kaip tik smurtu. Tačiau šis smurtas esąs pateisinamas tam tikrais tikslais, kuriems valstybė privalanti tarnauti. Ir tiktai

kiek valstybė tiems tikslams tarnauja, tiek šis valdžios smurtas esąs teisėtas. Taigi čia buvo kitokia smurto sąvoka: ne to gamtinio smurto, bet teisėto smurto,— smurto, pateisinamo tam tikrais valdžios vykdomais tikslais. Ypač viduriniais amžiais bažnyčios moksle buvo paplitusi vadinamoji «dviejų kardų» teorija. Buvo aiškinama, kad Dievas įteikęs žmonėms du kardus: vienas dvasiškas kardas, o kitas — pasaulinis. Dvasiškas kardas, kuris priklausąs papai ir bažnyčios valdžiai, pasaulinis, kuriuo remiasi kaip tik smurtas, ir tai fiziškas smurtas, priklausąs valstybei. Bet jis esąs įteiktas valdovams ne savo nuožiūra naudotis, bet remti šiuo kardu, vadinas, smurtu, jėga remti bažnyčią ir jos siekiamuosius tikslus. Apskritai, bažnyčios mokslo sąvokomis, socialiniai tikslai tai nėra absoliutiniai, amžini tikslai; tai yra Dievo nustatyti tikslai, kuriais naudojasi bažnyčia, o valstybė tarnauja tiems patiems tikslams, ir, reiškia, tarnauja bažnyčios valdžiai. Jau naujesniais laikais, — tada ir ten, kur bažnyčios įtaka eidavo silpnyn, tada ir ten vėl kildavo šita teorija, bet jau ne bažnyčios mokslo prasme. Tas pasižymi renesanso laikais. Šiuo pagrindu buvo paremtas labai įdomus Macchiaveli mokslas, kuris be fizinės jėgos kreipia dėmesio taip pat į psichinę jėgą. Vėliau dėl įvairių priežasčių mokslas apie valstybę nukrypo į kitokią vagą. Kilo prigimtųjų teisių mokslas, paskui visuomenės sutarties doktrina ir jau visai kitais dėsniais buvo pradėta aiškinti imperiumas ir jo pagrindai. Žodžiu, ši jėgos teorija, trumpam laikui atgimusi renesanso laikais, vėl išnyko, žymesnio vaidmens neatlikusi. Naujausiais laikais, ypač 19 amž., vėl šita teorija pradeda reikštis. Ji kilo kartu su 19 amž. reakcija prieš visuomenės sutarties doktrinos racionalizmą. Aš jau sakiau, kad ir organiška koncepcija irgi tada paplito, kaip reakciją prieš tą optimistišką racionalizmą. O kartu išplito ir jėgos teorija. Įdomu konstatuoti, kad 19 amž. šita jėgos kaip valstybės valdžios imperiumo pagrindo teorija ypač buvo pradėta vartoti valstybės priešų, — tų, kurie stengėsi valstybę nugriauti, kurie stengėsi valstybinę socialinio bendravimo formą pakeisti kitokiomis formomis. Vadinas, šita teorija naujausiais laikais pasinaudojo ne tiek valstybės šalininkai, ne tiek valstybės konstrukcijai ji buvo panaudota, kiek tos valstybės destrukcijai buvo panaudota jos priešų, anarchijos šalininkų. Tenka turėti galvoje, kad mes žodžiu «anarchija» vadinsime ne būtinai vieną judėjima, kuris vadinasi anarchiniu judėjimu. Tai yra tik viena anarchijos siekiančių srovė. Anarchija mes vadinsime tokį socialinį bendravimą, kuris veikia be valstybinės formos, kuris nesiremia teritorine viešpataujančia valdžia. Taigi į anarchijos šalininkus šia prasme tenka priskirti socializmo mokslas. Mes turėsim progos greitai jau šiek tiek tiksliau iššiūrėti tą mokslą, ypač tiek, kiek jis liečia visuomenės santykį su valstybe. Tuo tarpu čia pasakysime, kad šiuo mokslu—valstybė tarnaujanti tam tikram klasiniam viešpatavimui apdrausti. Šiuo mokslu, visas socialinis bendravimas vykstąs, bent iki šiol, žmonių suskirstymu į įvairias klases, kovojančias tarp savęs ir išnaudojančias viena kitą.

Valstybė, šiuo mokslu, esąs organizuotas viešpataujančių socialinių klasių ponavimas ir silpnesnių socialinių klasių išnaudojimas. Šiuo mokslu, kaip matėm, valstybės valdžios imperiumo pagrindas esąs kaip tik remiamas jėga. Visi kiti veiksniai, kurie valdančiųjų yra siūlomi valstybės valdžios imperiumui paremti, esą tik sugalvoti valdomiesiems sukvailinti.

Išskyrus socialistinių ir joms panašių doktrinų grupę, kuri laiko valstybę naikintinu dalyku ir siekia valstybinės socialinio bendravimo formos, t. y. tokios formos, kurią mes vadiname anarchija, aš nežinau šios gadynės Vakarų Europos moksle kitos šiek tiek rimtesnės doktrinos, kuri valdančiųjų imperiumą ir apskritai valdžios imperiumą remtų išimtinai valdžios jėga ar valdančiųjų smurtu, be jokių kitų veiksnių, kuriais šitas imperiumas būtų nustatomas. Aš nenoriu tuo pasakyti, kad aš socialistinių doktrinų grupę laikyčiau nerimtomis doktrinomis; savo laiku aš turėsiu progos jums patiekti šitų socialistinių doktrinų kritiką kaip tik šiuo atžvilgiu, vadinas, valstybės naikintinumo atžvilgiu. Dabar aš noriu čia pažymėti tik tai, kad valdžios imperiumo rėmimas išimtinai valdančiųjų jėga ar smurtu atsiranda tik tose doktrinose, tose mokslo srovėse, kurios yra nusistačiusios prieš valstybę. Kaip tik gal dėl šio nusistatymo jos ir siekia valstybės panaikinimo. Šios grupės doktrinos, ypač rimčiausia iš jų t. v. istoriško *materializmo* doktrina, kurios steigėjais buvo Karolis Marksas, Fridrichas Engelsas, dalinai Lasalis, žiūri į socialinį bendravimą — bent į ligšiolinį socialinį bendravimą — kaipo į ekonominę klasių tarpusavią kovą ir istoriją aiškina tos kovos išdavomis; randa, kad nelygus turtų suskirstymas ar, tiksliau sakant, gaminimo įrankių pasisavinimas skirsto žmones į tam tikras kategorijas arba klases, kurių vienos, pasisavinusios tuos įrankius, naudoja kitas, verčia kitus dirbti ir, taip sakant, iščiulpia kitų klasių žmonių darbo vaisius sau, sunaudoja tą darbą sau. Randa, kad tiek valstybė, tiek bažnyčia, tiek įvairūs obalsiai ir idealai, kuriais valstybės šalininkai remia ar stengiasi paremti valstybę, esą tik to viešpatavimo, to išnaudojimo, tos eksploatacijos įrankiai; o jau rimčiausias to privilegijuotų klasių viešpatavimo įrankis esanti *valstybė*: valstybinis smurtas apdraudžiąs šitą viešpatavimą, šitą stipresniųjų ponavimą ir silpnesniųjų išnaudojimą. Žinoma, ir dėl šitos doktrinos, kuri taip žiūri į valstybę, — kaipo į stipresniųjų įrankį silpnesniems išnaudoti, — laiko valstybę naikintinu dalyku socialiniame bendravime. Žinoma, šios doktrinos, — o tai yra kartu ir doktrina ir tam tikras socialinis judėjimas, — šios doktrinos šalininkai nėra tiek naivūs, jog manytų, kad užtenką kurią nors valdžią nugriauti ir paskelbti valstybės panaikinimą, ir jau valstybė tuo pačiu išnyks. Jie ne taip žiūri į tą dalyką. Kadangi valstybė esąs *antrinis* padaras, o valstybės pagrindas tai esąs žmonių susiskirstymas socialinėmis klasėmis; savo rėžtu to susiskirstymo pagrindas esąs *gamybos įrankių* pasisavinimas, — tai jie mano, kad valstybės panaikinimo pasiektų pačių to klasinio susiskyrstymo pagrindų panaikinimu; valstybė, kaipo to klasinio susiskirstymo padaras, sa-

vaime turėtų išnykti. Todėl jie ir mano, kad pirmas dalykas būtų kapitalo, gamybos įrankių *socializacija*, t. y. to pasisavinimo panaikinimas; tada atpultų ir klasinio susiskirstymo, ir valstybės pagrindas, o atsirastų beklasinė solidari darbo visuomenė ar darbo žmonės, kurie tvarkytųsi ar tai, kaip vieni sako, laisvomis komunomis, ar, kaip kiti sako, laisvais profesiniais junginiais arba sindikatais, tada ir jokia teritorinė centro valdžia nebūsianti reikalinga. Taigi ir šitos doktrinos numato valstybės panaikinimą ne tokiu būdu, kad, va, užtenka paskelbti valstybės panaikinimą, paliekant susiskirstymą klasėmis. Mūsų laikais kaip tik turime progos matyti, kaip socializmo šalininkai, ir tai nuoseklūs socializmo šalininkai, vienoje didžiųjų valstybių, būtent, Rusijoje, pajėgė nugriauti valdžią; jie vis dėlto nenuėjo tokiu keliu, kad valstybę visai panaikintų; jie tą valstybę paliko. Tiesa, jie restauravo tą valstybę kaipo pusiau valstybę (bent jų manymų sovietų valstybė turinti būti pusiau-valstybė), bet savo laiku, kada kalbėsim apie sovietų konstitucinę konstrukciją, mes tai tiksliau pamatysim. Tačiau jie tą valstybę tuo tarpu rekonstruavo ir parėmė ją kaip tik klasiniu smurtu. Kadangi jų mokslo tėzėmis valstybė tai esanti klasinio smurto organizacija, tai jie ir parėmė ją klasiniu smurtu, visiškai aiškiai, visai to neslėpdami. Savo valstybę jie parėmė vienos klasės, būtent, proletariato diktatūra ir tą smurtą labai aiškiai, nė kiek neslėpdami vartoja. Bet jų manymu, ši klasinė diktatūra, šis smurtas turįs būti *paskutinis* smurtas, skiriamas pačiam smurtui panaikinti, skiriamas klasiniam visuomenės susiskirstymui, o tuo pačiu ir valstybei panaikinti ir socializacijai įvykinti. Kiek tas jiems pavyko, tai kitas dalykas; bet toks buvo jų sumanymas. Įsitikinimu, jog pasaulinė revoliucija vis dėlto bent tuo tarpu neįvyksianti ir kapitalistinės tvarkos sankcionavimu šis sumanymas liko lyg ir palaidotas sovietų valstybėje, bet vis dėlto sumanymas buvo toks. Taigi netenka manyti, kad čia norima valstybė panaikinti tik jos panaikinimo *paskelbimu*. Tai yra, sakau, tam tikra doktrina ar tam tikra doktrinų grupė, kuri yra nusistačiusi prieš valstybę, kuri sudaro idėjinę anarchijos srovę. Bendrai ginčas tarp valstybės ir anarchijos šalininkų, tarp šitų dviejų socialinio bendravimo formų šalininkų yra labai įdomus ir labai rimtas moksle; mes tik labai paviršutiniškai savo laiku jį iššiūrėsime. Tos doktrinos, kurios laikosi anarchijos idėjos, mano, kad valstybinė socialinio bendravimo forma nėra amžina, buvo laikai, kada jos nebuvo. Kartu jos mano, kad ši forma yra naikintina. Žinoma, mokslas neturėtų priklausyti nuo to, kas kam labiau patinka: ar anarchinė, ar valstybinė forma. Mokslas tik turėtų konstatuoti esamą padėti, o ne iš kalno nusistatyti ko jis nori, ir paskui jau savo tezes taikinti prie savo siekiamojo idealo. Bet vis dėlto faktas lieka faktu, kad doktrinos yra taip susiskirsčiusios, jog jėgos ir smurto nėra tose doktrinų grupėse, kurios nėra nusistačiusios prieš valstybę. Apie socialistinių doktrinų grupę mums dar teks kalbėti.

Tuo tarpu mes iššiūrėsime vieną labai įdomią, labai rimtą

ir garsiausią paskutiniais laikais doktriną, kuri pirmu žvilgsniu rodos irgi galėtų būti priskirta į jėgos doktrinų kategoriją. Būtent, tai yra vieno rimčiausių ir geriausių mūsų laikais viešosios teisės mokslininkų, profesoriaus Leono *Duguit* (Diugi), doktrina, kuri kitaip yra vadinama *socialinės taisyklės* doktrina.

Leono Duguit doktrina.

Pirmu žvilgsniu atrodo, lyg viskas čia būtų kaip jėgos dėsniais nustatyta. Būtent, Duguit konstatuoja, kad valstybėje esąs nuolat vienas apsireiškimas, tai, būtent, susiskirstymas į valdančiuosius ir valdomuosius. Šitą susiskirstymą jis priima kaipo aiškų faktą valstybiniame bendravime ir stato klausimą, kuo tas susiskirstymas paremtas. Negalima, sako jis, šis susiskirstymas aiškinti valių skirstingumu; nėra valių, kurios būtų iš anksto gamtos, Dievo ar keno kito nuskirtos ponauti, o kitos — pasiduoti. Tokio susiskirstymo šaknų žmonių psichikos esmėje nėra. Jeigu galima būtų kalbėti apie tai, kad viena valia gali būti griežtesnė ar kad vienos valios įtempimas gali būti didesnis negu kitos, tai irgi faktai rodo, kad nebūtinai *valdančiųjų* valia yra griežtesnė. Kartais kokios nors grupės, visai nedalyvaujančios valdžioje, narių tarpe gali rastis žmonių su labai stipria valia, labai dideliu valios įtempimu. Vadinas, ne žmonių psichikoje tenka ieškoti šito susiskirstymo pagrindo. Tai kame gi? Jo supratimu, esąs vienas faktas, kuris galįs šitą susiskirstymą į valdančiuosius ir valdomuosius išaiškinti; tai, būtent, esąs *faktiškas nelygus jėgų suskirstymas*. Pirmoji diferenciacija, kuri kiekviename socialiniame bendravime atsiranda, pirminis susiskirstymas, kuris pačiame *pirminiame* socialiniame bendravime atsirandąs, tai esąs tas suskirstymas į stipresniuosius ir silpnesniuosius žmones. Šitos pirminės stipresniųjų ir silpnesniųjų diferenciacijos pagrindas esanti jėga; tai nėsąs koks teisinis apsireiškimas, bet tai esąs grynai fiziško pobūdžio apsireiškimas, būtent, jėgų santykiavimo padaras. Čia jis turi omeny ne būtinai tik fizinę jėgą; jėga galinti būti fiziška, bet galinti būti ir psichinė arba moralinė. Pavyzdžiui, kurie nors žyniai, burtininkai senovėje, turėdami savo žinioje tam tikras burtų paslaptis, kuriomis žmonės tuo laiku tikėjo, ir mokėdami tas paslaptis naudoti, jie tuo pačiu turėjo didesnės jėgos, ir tai kaip tik *psichinės* jėgos; fiziniu atžvilgiu jie galėjo būti ir silpnesni už kitus, bet jie turėjo didesnės psichinės jėgos, kuri jiems pridavė vertės tikinčiųjų žmonių akyse. Taip pat, sako, ir naujais laikais; pav., jeigu toks absoliutinis valdovas savo valdžią remia Dievo malone ar Dievo valia ir jeigu valdomieji žmonės yra įsitikinę, kad tikrai Dievas jam tą galią pavedė, tai tas valdomųjų įsitikinimas duodąs valdantiesiems į rankas moralinės jėgos veiksnį, kuriuo jie įgyja didesnės jėgos kaip kiti, ir tai didesnės moralinės arba psichinės jėgos. Taip pat ir tas pasitikėjimas autoritetu, ir kompetentingumo įvertinimas, apie kurį kalbėjom Hauriou teorijoj, Duguit tezėmis irgi esą tik

tų valdančiųjų moralinės jėgos veiksniai. Šiuo atžvilgiu Duguit pilnai sutinka su Macchiavelli, kuris renesanso laikais buvo atgaivinęs senovės mokslą apie jėgos veiksnį kaipo valstybės valdžios pagrindą. Macchiavelli taip pat kreipia domės ne tik į fizinę, bet ir į psichinę jėgą. Jis nurodo, kad valdymas tai esąs tam tikras menas psichinei ir fizinei jėgai naudoti ir žmones taip reikią valdyti, kad jie būtų įsitikinę, jog tas imperiumas vykstąs jų labui. Vadinas, valdančiųjų valia privaląs būti sudarytas toks įsitikinimas valdomųjų tarpe, o tas įsitikinimas jau sudaręs psichinę ar moralinę valdančiųjų jėgą. Taigi, anot Duguit, kiekviename socialiniame bendravime šitas nelygus jėgų suskirstymo faktas atsirandąs ir tai esąs pirminis suskirstymas. Ten, kur šita diferenciacija, ar šitas susiskirstymas, yra pasiekęs tokio laipsnio, kad jau stipresnieji gali priversti visus kitus klausyti savo įsakymų ir neklausančius padaryti negalinčiais veikti, — ten jau gimstanti *valstybė*. Vadinas, kol dar tas susiskirstymas į stipresniuosius nėra tokio laipsnio pasiekęs, tol dar socialinis bendravimas neįgijo valstybinės formos. Valstybinė forma atsirandanti tada, kada tas stipresniųjų viešpatavimas yra pasiekęs, taip sakant, absoliutinės galios, — kada visi kiti arba klauso ir vykdo taip, kaip stipresniųjų įsakoma; arba jeigu taip neveikia, tai šitie stipresnieji sugeba tuos neklausančius pašalinti arba taip juos sudrausti, kad jie negalėtų savo veikimu paraližuoti stipresniųjų įsakymų. Tuo būdu valstybėje įvykstanti jėgos *monopolizacija*; stipresnieji monopolizuoja, pasisavina sau visą jėgą, ir ten, kur toks susiskirstymas yra galutinai įvykęs, kur stipresnieji yra pasiekę absoliutinio viešpatavimo, — ten jau esanti valstybė. Žinoma, labai retas esąs atsitikimas, kada vienas žmogus būtų stipriausias, kuris vienas visą tą jėgą monopolizuotų ir vienas valdytų. Beveik visumet, o gal ir visuomet, esanti visa eilė, visa gradacija šitų stipresnių ir tarp jų įvykstąs kompromisas.

Taigi Duguit konstatuoja, kad labai retas atsitikimas esąs, kada vienas žmogus galėtų monopolizuoti visą jėgą; labai retas, o gal ir niekumet to neatsitinka. Net ir absoliutinėje monarchijoje valdovas remiasi ar kai kuriais žmonėmis, prileisdamas juos prie valdymo, ar net ir atskiromis socialinėmis grupėmis, kurios dalyvauja jo valdyme. Tai kadangi jėgų susiskirstymas esąs nelygus, valdančiųjų pusėje visuomet atsirandąs didesnis žmonių skaičius. Nebūtinai čia tenka kalbėti apie atskirų žmonių silpnumą ar stiprumą, bet ir apie atskirų grupių ar socialinių junginių. Tuo būdu, šiame susiskirstyme vieni žmonės, ar tam tikros socialinės grupės, randasi valdančiųjų pusėje, kiti — valdomųjų pusėje. Apskritai Duguit nežiūri į žmones kaipo į daugybę atomų, nesiskiriančių vienas nuo kito; jo nuomone, žmonės nėsą atomų dulkės, bet visuomet esą socialiniai sugrupuoti ir socialinėmis grupėmis suskirstyti. Taigi tarp įvairių stipresniųjų, kurie randasi valdančiųjų pusėje, jeigu tai nėra vienas žmogus ar grupė, turinti nusistatyti tam tikra jėgų *lygsvara*, tam tikras kompromisas, tam tikras bendradarbiavimas

šitų jėgų naudojime. Taigi absoliutinėje monarchijoje lyg atrodytų, kad ten mažiausia to kompromiso yra; ten lyg kad vienas asmuo visą jėgą turi, bet iš tikrųjų šito vieno asmens valdyme dalyvauja ir kiti socialiniai veiksniai arba žmonės. Tokia kompromisinė valstybinės valdžios forma esanti taip pat konstitucinė monarchija, kurioje greta valdovo, tam tikru kompromisu, tam tikru valdžios pasidalinimu, tam tikru bendradarbiavimu valdžioje dalyvauja ir didesnis žmonių skaičius arba tam tikri socialiniai veiksniai. Vadinas, valdžioje gali dalyvauti ir keli veiksniai pariteto, arba lygsvaros, pagrindais, kaip, sakysim, yra Anglijos valdžioje. Suverenu čia laikomas parlamentas, kuriame dalyvauja trys veiksniai: karalius, *lordai*, ir *didysis* skaičius (liaudies rūmai). Kiti randa, kad tinkama ir gera esanti visuotinė konstitucinė konstrukcija, kurioje visiems socialiniams veiksniams būtų leista veikti, valdžią, reikštis joje. Dalykas tas, kad ir jėgų susiskirstymas niekumet nelieka nejudomas, nuolatinis; jėgų santykis žmonėse nuolat keičiasi; vieni socialiniai veiksniai nustoja jėgos arba jų jėga eina mažyn, kitų jėga auga. Taigi jeigu kuri konstitucinė konstrukcija, turėdama jėgų susiskirstymą duotuoju momentu, fiksuotų valdžioje visus to momento stipresniuosius ir pavestų kiekvienam jų tam tikrą vykdomąją valdžią, atitinkančią jo jėgos svorį, tai vis tiek rytoj jau šitas jėgų susiskirstymas būtų kitoks, o poryt dar kitoks; vadinas, jis keisis, o jam keičiantis tenka keisti ir valdžioje dalyvaujančių įvairių veiksnių lygsvarą arba gradaciją. Todėl geriausia ir tiksliausia esanti tokia konstitucinė santvarka, kuri leidžia aukščiausiuose valdžios organuose dalyvauti įvairiems socialiniams veiksniams. Ir parlamente, net ir mažoritarinėje rinkimų sistemoje, vadinas, grynai daugumos veiksniu paremtoje sistemoje, — vis dėlto ir ten įvairiose rinkimų apygardose įvairiai nusistato tam tikrų socialinių veiksnių jėgos lygsvara, nes vienur dauguma tokia, kitur — kitokia. Tuo būdu, ir mažoritarinėje rinkimų sistemoje į parlamentą patenka įvairūs socialiniai veiksniai, o jau paskui ten nusistato tam tikras jų jėgų svoris, kuriuo vieni daugiau dalyvauja valdžioje, kiti — mažiau. Bet tokiame režime, kur valdžios priešakyje statomas renkamas parlamentas, tinkamesnė esanti proporcionalinė rinkimų sistema, kur įvairūs socialiniai veiksniai lygiai turi galimybės patekti į aukščiausius valdžios organus. Toliau mes pamatysime, kad sąryšyje su šia doktrina, jis kelia t. v. visuomeniškos konstitucinės reformos idėją; ji nurodo į tai, kad turėtų būti atviras kelias ne tik per proporcingą rinkimų sistemą, kurioje reiškiasi tik *antriniai* socialiniai junginiai (politinės partijos); jis reikalauja, kad ir pagrindiniams socialiniams junginiams būtų leista *tiesioginai* dalyvauti aukščiausiuose valdžios organuose. Tarp ko kito jis kreipia dėmesio į mūsų laikais augantį profesinių junginių svorį. Jo manymu, nors ligi šiol tas dar nėra įvesta, bet pėdsakai aiškiai eina šia kryptimi. Sąryšyje su profesinio atstovavimo idėja jis kelia sumanymą antrųjų rūmų kaipo organizuotos profesinės socialinių junginių atstovybės. Vadinas, Duguit mano, kad antrųjų parlamento rūmų in-

stitucija, kuri šiandien pergyvena tam tikrą krizį, bet kuri turi labai rimtų funkcijų, — kad ji būtų sunaudota organizuotiems profesiniams socialiniams junginiams atstovauti. Žodžiu, kaipo svarbiausio dalyko konstitucinėje konstrukcijoje jis reikalauja, kad socialinių veiksnių veikimas į valdžią, jų reiškimasis valdžioje neturėtų eiti, kaip ligi šiol, taip sakant, kontrabanda, prasimušant per dirbtinas tautos tvarkymo formas, kurios neatitinkančios socialinei tikrenybei. Reikalinga esą, kad ta tauta ne tik būtų valdoma kaipo vienalypė masė, kaipo pavaldiniai pasiduodą valdančiųjų įsakymams ir vykdą tuos įsakymus, bet kad visuomenės veikimas galėtų reikštis valdžioje. Šitas įvairias konstitucinės konstrukcijos problemas mes dar sutiksime čia ir antrojo semestro seminare. Tai čia patiekiau tik tos doktrinos išvadas, bet jos dėsnis yra nelygus *jėgų suskirstymas*. Šiuo nelygiu jėgų susiskirstymu paremtas ir susiskirstymas į stipresniuosius ir silpnesniuosius. Kada stipresnieji pasiekia absoliutinio viešpatavimo, tada gimstanti valstybė ir jau atsirandanti viešpataujanti valdžia. Eidamas šiomis tezėmis jis ir tvirtina, kad jokios subjektyvinės teisės į valdžią nėsą, todėl nėsą ir jokio suvereniteto, kuris yra suprantamas lyg ir subjektyvinė teisė į valdžią, arba, kaip turėjom progos matyti Hauriou doktrinoje, kaipo nuosavybės teisė. Tokios teisės, šiuo mokslu, nėsą ir visą šitą valdžios konstrukciją nustatanti tik jėga. Vadinas, valdžia, šiuo mokslu, nesanti joks teisinis faktas, bet tik *jėgos* faktas. Taigi, visuomenės sutarties doktrinoje mes esame matę visuotinį žmonių apsisprendimą, organiškoje koncepcijoje mes matėm, kad ten kažin kokia ekstra žmoniško psichinio socialinio organizmo valia reiškiasi, o žmonės — tai lyg kažin kokios marinetės, kurios veikia socialinio organizmo valios vedamos. Demokratinės doktrinos — taip klasiškosios, taip Hauriou — tezėse mes radom bandymą konstruuoti valdžią kaipo tam tikrą teisinį titulą. Dabar Duguit jau kategoriškai neigia, bet kokią teisinės valdžios sąvoką ir nustato valdžią tik jėgos faktu, o ne teisiniu titulu. Imperiumo jis neneigia, bet jo mokslu imperiumas esąs tik faktiškas, o ne teisinis: tai esanti tik nelygaus jėgų suskirstymo faktiškoji išdava.

Taigi pirmu pažvelgimu atrodo, lyg Duguit doktrina priklauso tai doktrinų kategorijai, kuri remia imperiumą jėgos ir smurto veiksniu. Bet antroje dalyje mes pamatysim, kad ten atsiranda tokios sąvokos, tokie elementai, kurie visą tą pirmąją dalį, bent mano supratimu, neigia, griauna. Mano supratimu, tos dvi dalys nesilaiko viena kitos, jos prieštarauja viena kitai.

Čia dar tenka iššiūrėti Duguit pažiūra į subjektyvinę teisę. Kaip sakiau, jis neigia subjektyvinę teisę į valdžią, vadinas, tą teisę, kuria konstruuojamas suverenitetas. Bet tenka turėti galvoje, kad jis bendrai neigia pačią subjektyvinės teisės sąvoką. Jo supratimu, esanti tik objektyvinė teisė. Kas vadinama subjektyvine teise, tai jo, mokslu, iš tikrųjų esanti tik socialinė funkcija, o ne jokia galia ar teisė. Net ir subjektyvinės teisės karalienė—nuosavybės teisė, ir ta, jo supratimu, esanti socialinė savininko funkcija, o ne jo teisė. Jis sako, kad tas, kas vadi-

nama nuosavybės teise, nesanti jokia esminė žmogaus galia; ta teisė, arba kas vadinama dominium, tas viešpatavimas daiktui, tas valdymas daikto galįs būti apdraustas socialinės normos. Jeigu žmogaus viešpatavimo tam tikram daiktui faktas sociališkai yra naudingas, tai jis galįs būti apdraustas šia prasme, kad ta socialinė norma gali uždrausti kitiems žmonėms kliudyti šitam viešpatavimui. Bet ta trečiųjų asmenų pareiga nekliudyti, ta kitų žmonių pareiga nekenkti tam viešpatavimui visiškai nesanti asmeniškas patarnavimas tam daikto valdytojui ir apskritai ta pareiga nepriklausanti tam savininkui, ji nesanti jo daiktas; tai esanti tik pareiga, uždėta kitiems žmonėms socialinės normos. Nes kas gi, iš tikrųjų, yra tas, kas vadinama nuosavybės teise? Iš ko ji susideda? Kas ji yra, jei ne trečiųjų amenų pareiga netrukdyti savininko dominiumo, savininko viešpatavimo daiktui? Nuosavybės teisėje gali būti du elementai: pats faktas viešpatavimo daiktui ir, antra, kitų asmenų pareiga netrukdyti. Pats viešpatavimas daiktui sudaraąs tiktai faktą; jeigu nebūtų trečiųjų asmenų, kurie galėtų trukdyti, tai būtų tiktai faktas. Jeigu kas, pav., saulėje gyventų, tai jis su kiekvienu daiktu, kuris ten yra, galėtų daryti kas jam patinka, bet tai būtų tik fakto dalykas, o ne teisės. Vadinas, jeigu nebūtų trečiųjų asmenų, jeigu nebūtų kam kliudyti, tai jokio teisės elemento dominiume nebūtų. Vadinas, į dominiumo faktą įsikišanti visuomenė, draudama kitiems žmonėms kliudyti šitą viešpatavimą, uždėdama kitiems žmonėms pareigą susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų, kurie būtų kenksmingi tam viešpatavimui. Šita pareiga virsta *teise*, bet ne kaipo kokio tai asmens teisės išvada, o kaipo tam tikro visuomenės įsakymo išvada. Įsakymai uždeda pareigą, o ne viešpatavimo faktas. Šitas viešpatavimas virsta teisiniu faktu, bet kaip tik teisiniu faktu virsta dėl šios uždėtos kitiems pareigos, o ne dėl viešpatavimo fakto. Bet visuomenė tai daranti, vadinas, uždedanti pareigą kitiems asmenims susilaikyti nuo veiksmų, kenkiančių viešpatauti, tik tada ir tiek, kada ir kiek tas viešpatavimas socialiniai yra naudingas. Bet, jei pasikeitus socialinio bendravimo sąlygoms, tas viešpatavimo faktas visuomenei jau būtų nenaudingas, tai ir ta pareiga galinti būti nuimta. Vadinas, tai esąs lyg refleksas, lyg atspindys socialinio naudingumo to žmogaus daiktui viešpatavimo fakto. Tas refleksas patikrina viešpataujamą faktą, bet tai nėra teisė, priklausanti daikto valdytojui.

* * *

Pereitą kartą, dėstydamas Duguit valdžios imperiumo teoriją, nurodžiau į tai, kad Duguit griežtai atmeta tvirtinimą, kad galėtų būti kokia nors subjektyvinė teisė į imperiumą, į valdžią; nurodžiau taip pat, kad bendrai Duguit įvairiais samprotavimais neigia tai, kas vadinama subjektyvine teise. Jis randa, kad tai esąs prietaras, netikslus padaras ir kad iš tikrųjų jokios subjektyvinės teisės nėra. Aš jau nurodžiau, kuriais samprotavimais jis neigia šitą subjektyvinę teisę, ypač svarbiausią subjek-

tyvinių teisių, — nuosavybės teisę. Jis nurodo, kodėl nuosavybės teisės negalima laikyti subjektyvine teise. Čia trumpai aš sutrauksiu šituos jo argumentus.

Jis nurodo, kad daikto užvaldymas žmogui, — tas, kas sudaro nuosavybės esmę, savaime esąs tiktai *faktas*, kuris virsta teisiniu faktu tiktai tada, jeigu visuomenė uždeda kitiems žmonėms, kitiems savo nariams pareigą netrukdyti šitam valdymui, šitam naudojimuisi daiktu. Tiktai šia uždedama kitiems pareiga, tiktai šiuo draudimu kliudyti, daikto valdymo faktas virstąs teisiniu faktu. Tačiau šis teisinis faktas nėra jokia to daikto savininko ypatybė, jis neturi pagrindo psichinėse ar kitokiose savininko ypatybėse, o yra griežtai socialinis faktas, tam tikra uždėta ir apdrausta pareiga visiems kitiems žmonėms *netrukdyti*. Tačiau visuomenė šitą pareigą netrukdyti kitiems žmonėms uždedanti tik tada ir tiek, kada ir kiek ji randa, kad šis daikto valdymas žmogumi kai kuriuo atžvilgiu yra visuomenei naudingas. Jeigu savininkas tiksliai naudojasi valdomuoju turtu, jeigu visuomenė turi iš valdymo fakto tam tikros naudos, tai šitai socialinei naudai, o ne privatinio savininko naudai, apdrausti, visuomenė ir apdraudžianti šitą valdymo faktą, uždėdama tam tikrą pareigą kitiems visuomenės nariams. Bet, sako jis toliau, tas uždeda ir pačiam savininkui pareigos taip naudoti savo turtą ar valdomąjį daiktą, kad visuomenė iš to jo valdymo turėtų naudos. Jeigu jis taip valdys, kad visuomenė iš to valdymo neturės naudos, tai visuomenė tada nebus suinteresuota dėti kitiems žmonėms pareigos tam valdymui nekliudyti. O jeigu jis valdys taip, kad kenks visuomenei, viešajam reikalui, tai tada visuomenė ir bendrai nepalaikys šito fakto, ir to teisinio momento, kuris yra sujungtas su šiuo valdymo faktu, visai *neliks*. Tuo būdu jis randa, kad net ir šita svarbiausia subjektyvinių teisių karalienė — *nuosavybės* teisė iš tikrųjų esanti tik socialinė savininko *funkcija*, o ne kokia jo teisė, ta prasme, kaip įprasta suprasti subjektyvinės teisės sąvokoje. Kad šitoje nuosavybėje, ne kaipo fakte, bet kaip teisinėje sąvokoje, randasi socialinės funkcijos momentas, mano supratimu, su tuo galima pilnai sutikti. Bendrai mes esame toli nužengę nuo romėnų laikų ar nuo didžiosios prancūzų revoliucijos laikų, kada buvo atgaivinta senoji romėnų nuosavybės teisės konstrukcija; sakau, nuo šitų laikų ir nuo šitų sąvokų mes esame toli nužengę. Jau šiandien net ir kai kuriose konstitucijose pareiškiama, kaip ypatingai aiškiai ir ryškiai tas yra pareikšta vokiečių 19 metų konstitucijoje, — kad nuosavybė uždeda savininkui pareigos naudotis tuo turtu, ta nuosavybe taip, kad iš to naudojimosi būtų socialinės naudos. Šiuo pateisinama šita nuosavybės teisė. Ir jeigu šiandien savininkas imtų naudotis tuo savo turtu taip, kad jis jį naikintų ar kenktų visuomenei, tai, be abejo, visuomenė įsikištų į šitą savininko veikimą ir suvaržytų šitą jo kenksmingą veikimą. Ir ne tik vokiečių konstitucijoje tas yra pareikšta, kaip mes savo laiku turėsime progos pamatyti seminaro darbuose; ten mes iššiūrėsime tą evoliuciją, kurią padarė nuo didžiosios prancūzų revoliucijos laikų t. v. ekonomijos teisė,

kurios tarpe ir nuosavybės teisė. Mes paimsim visą eilę konstitucijų ir pamatysime, kaip iš nuosavybės teisės sąvokos, kaipo *įgimtos, šventos* žmogaus teisės, ji virto ir savininko socialinės *funkcijos* savoka. Taip pat ir SGS konstitucijoje tas yra aiškiai pareikšta. Kitur gal ne tiek aiškiai, ne tiek drąsiai, kaip vokiečių ir SGS konstitucijose, tas pareiškiama, bet vis dėlto ir kitur tas momentas atsiranda. Net ir ten, kur konstitucijoje to nėra pareikšta, vis dėlto įstatimdavystė rodo, kad įstatymų leidėjai šia kryptimi visur orientuojasi. Užtenka nurodyti tokius įstatymus, kaip butų nuomos apsaugos įstatymai, kaip žemės reformos įstatymai, kurie kartais varžo, kartais aprėžia, kartais socializuoja turto dalį; bendrai, tvarko tą nuosavybės teisę, jos ribas ir net jos turinį taip, kaip to reikalauja socialinė nauda.

Išeinant iš to pagrindo, kad tai nesanti nei kokia žmogaus įgimtoji teisė, nei kokia jo esmės dalis, o tik tam tikra socialinė institucija ir tam tikra savininko socialinė funkcija, su tuo, sakau, galima sutikti. Tačiau, sutinkant su tuo, kad subjektyvinė teisė sudaro socialinę funkciją, mano supratimu, vis dėlto negalima ir nėra būtino pagrindo neigti šią sąvoką kaip subjektyvinės teisės konstrukciją. Vis dėlto socialinės funkcijos sąvoka yra konstruojama kaip tam tikra garantija duodama tam tikram žmogui jo turto atžvilgiu, ir šita galia jis gali naudotis tam tikrose ribose. Taigi šioje socialinės funkcijos konstrukcijoje yra pavedama tam tikra galia tam tikram žmogui; šita galia sudaro socialinę funkciją, ja galima išoriniai naudotis tam tikrose ribose ir tam tikra kryptimi; be abejo, yra ir tam tikra šios galios naudojimosi kontrolė, bent gerai sutvarkytoje valstybėje; tačiau vis dėlto tai yra galia. Taigi aš manau, kad visa konstrukcija, kaip ją Duguit siūlo, netinka, bet vis dėlto su šitos galios sąvoka, be abejo, jungiasi ir socialinės funkcijos sąvoka. Šita galia nėra savininko esminė žymė, bet tai yra jam visuomenės pavesta galia tam tikriems socialiniams tikslams vykinti.

Taigi Duguit, bendrai neigdamas subjektyvinę teisę, neigia ir viešąją subjektyvinę teisę, ypač teisę į valdžią. Vietoj to, visos savo konstrukcijos pagrindu jis deda *objektyvinę* teisę. Atmetęs subjektyvinę teisę, valstybės ir valdžios konstrukcijos pagrindan jis deda objektyvinę teisę, arba, kaip jis vadina, *socialinę taisyklę* (la regle social).

Dabar, kaip jis konstruuoja šitos socialinės taisyklės sąvoką ir kokias išvadas iš to daro valdžios ir valdžios imperiumo atžvilgiu.

Mes matėme pirmą jo teorijos dalį, kurioje jis konstruuoja imperiumą kaip jėgos padarą, kaipo jėgos monopolijos padarą. Ten visų savo tezių pagrindan jis dėjo, kaip mes sakėm, tą faktą, kuris, jo supratimu, nereikalauja jokių įrodymų, kuris sudaręs aiškią aksiomą kaip pastebėtas faktas, būtent, nelygaus jėgų susiskirstymo faktas.

Antros savo teorijos dalies pagrindan jis deda kitus du faktus, kuriuos jis ir vėl konstatuoja kaipo nereikalaujančius jokių įrodymų. Jis ima juos kaip pastebėtus faktus, sudarančius aksiomą. Pirmas tų faktų esąs tas, kad *žmogus esąs sąmoningas*

ir, antras, kad žmogus esąs socialinis gyvis (rusiškai tai būtų socialnoje suščestvo). Yra dar Aristotelio tezė, kad žmogus esąs »zoon politikon», arba socialinis gyvis, t. y., toks gyvis, kuris gali gyventi tik bendraudamas, santykiaudamas su kitais žmonėmis. Šitą faktą ir Duguit deda pagrindan. Žmogus, vadinas, esąs sąmoningas ir socialinis gyvis. Sąmoningas reiškia, kad jis veikia sąmoningai, savo valia; jo valia esanti autonominė, ji negalinti būti, taip sakant, užvaldyta; ir kad žmogaus veikimas, kurio šaltinį sudaranti jo autonominė valia, esąs kartu ir tikslingas, vadinas visuomet siekiąs kurių nors tikslų Šia prasme žmogaus veikimas niekumet nesąs mechaniškas, visad sąmoningas, t. y., paremtas autonomine valia ir siekiąs tam tikro tikslo. Žinoma, kartais į žmogaus veikimą galį paveikti ir kai kurie išoriniai faktai, neįeiną į jo sąmonę, tačiau tie išoriniai faktai gali pakeisti žmogaus *kryptį*, bet ne patį jo veiklumą, nes žmogaus veiklumas visumet išeinąs iš jo autonominės valios. Vadinas, tie išoriniai faktai gali pakeisti tik žmogaus veikimo kryptį, t. y. žmogaus veiklumas kartais galįs nepasiekti tikslo; jo veikimas susitinka kartais su išoriniais faktais, kurie keičia veikimo kryptį, bet niekuomet jokie išoriniai faktai ar aplinkybės nenustato paties veiklumo; pats veiklumas vis dėlto visada remiąsis valia ir esąs sąmoningas ir tikslingas. Tai vienas faktas.

Kitas, — žmogus esąs *socialinis gyvis*. Vadinas, jis tegalįs gyventi santykiaudamas su kitais žmonėmis ir kad niekuomet nebuvę jokios naturalinės padėties, kaip mes esame matę visuomenės sutarties doktrinoje, kad žmogus žmogui vilkas esąs, ar kad žmonės kiekvienas skyrium kaipo suverenai esą ir t. t.; to niekada nesą buvę, žmonės visada gyvenę visuomenėje. Tuo būdu šitie du faktai lyg ir nustato žmogaus esmę.

Kokios išvados tenka padaryti, Duguit nuomone, iš tos žmogaus esmės.

Tas antras faktas, kad žmogus esąs socialinis gyvis, nustato žmonių socialinį solidarumą, kuris esąs dvejopas Pirmiausia, *mechaniškas* solidarumas. Mechaniško solidarumo atžvilgiu jis eina Diurgheimo mokslu. Mechaniškas solidarumas reiškiąsis dviejų ar kelių žmonių jėgų sudėjimu bendrai veikti, susijungti dėl kai kurio bendro darbo, ir, antra, tas solidarumas reiškiąsis darbo susiskirstymu. Taigi, darbo sujungimas ar darbo suskirstymas nustato dvi šio solidarumo reiškimosi formas. Tas nustato žmonių tarpusavės priklausomybės ryšius; jie kits kitą veikia, kits nuo kito priklauso. Tuo būdu, visi žmonės, gyvendami ir bendraudami savo tarpe, vieni nuo kitų priklauso. Šitoji priklausomybė žmonių tarpe, šitas solidarumas ir sudaraą *visuomenę*. Taigi branduolys šitos socialinės taisyklės, arba normos, kuri apskritai gali nustatyti tam tikrus imperatyvus, tam tikrus reikalavimus, gali veikti tiktai žmonių veikimo kryptį, jų veikimo tikslą, bet ne jų *valią*. Šis branduolys yra pirmas kategoriškas imperatyvas, iš kurio išsivystė visi kiti imperatyvai ir visos kitos socialinės taisyklės normos. O tas pirminis kategoriškas imperatyvas, iš kurio, kaip sakiau, išsivystė visi kiti imperatyvai ar, bendrai, visa socialinė taisyklė, tai esąs lyg

gamtos imperatyvas žmogui *gyventi visuomenėje*. Tas įsakymas, tas imperatyvas — gyventi visuomenėje — kurio žmogus negalįs išvengti, uždedąs žmonėms, kaip visuomenės nariams, įvairių kitų pareigų.

Vadinas, socialinės normos ir visos taisyklės branduolys esąs žmogaus esmės imperatyvas gyventi visuomenėje. Visa socialinė taisyklė išsivysčiusi iš šio imperatyvo. Gyventi visuomenėje reiškia ir prisiimti visas pasekmes iš to gyvenimo; vadinas, pasiduoti ir šitam socialiniam solidarumui, kurį, kaip sakiau, Duguit, eidamas Diurgheimo tezėmis, konstruuoja kaip jėgos jungimąsi ir darbo suskirstymą. Vadinas, žmogus, gyvendamas visuomenėje, privaląs priimti ir visas pasekmes iš to gyvenimo visuomenėje ir privaląs pasiduoti šito gyvenimo reikalavimams. Jeigu žmogus, gyvendamas visuomenėje — o jis negalįs negyventi visuomenėje, negalįs visai atsiskirti nuo bendravimo su žmonėmis, tai esąs faktas - jeigu jis, gyvendamas visuomenėje, veiks prieš šitą visuomenę, vadinas, ardys šitą socialinį bendravimą, kuris nusistato žmonių tarpe; jeigu jis trukdys to socialinio bendravimo elementų nusistovėjusią lygsvarą, tai tada kiti visuomenės nariai *reaguosią* prieš tokį jo veikimą. Vadinas, įvyksianti socialinė *reakcija*. Kokia reakcija? Ko ji sieks? Ogi žmonės stengsis tai, kas suardyta, vėl sutvarkyti, vėl stengsis atstatyti tą padėtį, kuri yra sutrukdyta, o kuri yra tam socialiniam bendravimui naudinga. Be to, šis imperatyvas ne tik draudžiąs socialinio bendravimo dalyviams veikti prieš šitą bendravimą, ardyti jį, bet ir įsakąs konkrečiai veikliai dalyvauti bent dviem atžvilgiais. Pirmiausia, dalyvauti šitame *reagavime* prieš socialinio bendravimo ardymą; vadinas, įsako būti jautriais šitame reagavime ir veikti su kitais gerbiančiais socialinį bendravimą prieš to bendravimo priešininkus. Antra, įsakąs veikliai naudotis savo pajėgomis, savo gabumais taip, kaip tas yra naudinga šitam socialiniam bendravimui; kad, vadinas, šitas socialinis bendravimas tobulėtų plėtųsi ir t. t. Jeigu kiekvienas socialinis bendravimas reaguojąs į jam kenksmingą veikimą, tai lygiai taip pat jis reaguojąs ir į šitų veiklaus dalyvavimo reikalavimų nepildymą. Tuo būdu, iš šitos pirminės normos, kuri sudaro visos socialinės taisyklės branduolį, išplaukia ir visos kitos šios taisyklės normos, kurios draudžia arba įsako ką nors daryti visuomenės nariams. Taigi visos tos taisyklės galima suvesti į vieną — *gyventi visuomenėje*. Šita taisyklė sudaro branduolį ir pamatinę taisyklę. Šita socialinės taisyklės ar teisės norma nesanti niekeno nustatyta, nesanti kokios nors valdžios ar kieno kito dekretuota, bet ji pati atsirandanti žmonių sąmonėje Žmonės, kurie dalyvauj socialiniame bendravime, yra sąmoningi; jie sąmoningai dalyvauja šitame socialiniame bendravime ir iš to bendravimo sąmoningai daro išvadą kad reikalinga esą tas bendravimas saugoti nuo jo priešininkų; ar tie priešai būtų gamta, ar žvėrys, ar žmonės — tas yra vis tiek. Šitos normos, kurios gimstančios sąmonėje žmonių, dalyvaujančių socialiniame bendravime, Duguit nuomone, esančios dviejų rūšių: ekonominės normos, tvarkančios turtų gaminimą, judėjimą,

vartojimą; ir *doros* normos, liečiančios išorinį žmonių elgimąsi, išorinį jų gyvenimą santykiuose su kitais žmonėmis. Žinoma, bendrai šitos normos vienam socialiniame bendravime yra vieno turinio, kitame—kito; jos prikla so nuo socialinio bendravimo sąlygų: kas vienur kenksminga, kitur gal tas y a na dinga ir t. t. Tačiau pagrindinė taisyklė — gyventi visuomenėje — vi sur liekanti ta pati.

Pagaliau, trečia šitų normų kategorija esančios *teisės normos*. Vadinas, esančios ekonominės normos, doros normos ir teisės normos. Teisės normos neina lygiagrečiai kitoms dviem normų kategorijoms, nes kiekviena *teisės* norma esanti arba ekonominė, arba doros norma, bet ne kiekviena ekonominė ar doros norma esanti *teisės* norma. Vadinas, teisės normos esančios *kvalifikuotos* ekonominės arba doros normos. Kai kurios ekonominės ar doros normos virsta teisės normomis. Kokios yra žymės tos ekonominės ar doros normos, kuri galima kvalifikuoti, kaip teisės norma? Ogi, kadangi socialinis bendravimas susidedąs iš individų, tai jeigu socialinio bendravimo dalyvių, arba individų, ps chikoje atsiranda toks pajautimas, arba įsitikinimas, kad tam tikros ekonominės ar doros normos peržengimas iššauks visumet — ne pripuolamai, bet visumet — ir būtinai visos masės reagavimą, arba tos masės stipresniųjų reagavimą, tai tada tokia socialinė ekonomijos ar doros norma virstanti jau *teisės* norma. Vadinas, svarbiausios ekonominės ar doros normos esančios teisės normomis; o jų svarba nustatoma tuo, ar yra toks pajautimas, kad kiekvienas tos socialinės normos peržengimas sudaro *neteisę* Jeigu bus tokia neteisė, į kurią gal reaguos, o gal ir nereaguos, vadinas, mažos reikšmės neteisė, tai tada tokia norma nebus teisės norma; bet jeigu yra toks pajautimas, kad dėl tam tikros normos peržengimo visumet ir būtinai šita masės reakcija įvyks atsiradusiai neteisei sudrausti, tai jau čia bus *teisės* norma. Vadinasi, sankcionuota norma, arba turinti pastovias sankcijas norma, jau esanti teisės norma, ir teisės norma taip suprasta, jog ji jokios valdžios nenustatoma, o gimstanti ir kristalizuojantis pačių socialinio bendravimo dalyvių, pačių individų sąmonėje; ji esanti privaloma visiems žmonėms, kadangi jei jos nesilaikysi, tai tuojau sudraus.

Kada gi žmogaus veikimo šaltinis yra jo valia, o ta esanti autonominė, tai negali būti tokios visuomenės, kurioje neatsirastų neteisės. Įsakymai gali pasiekti veikimo kryptį, veikimo tikslą, bet pačios valios jie negali pasiekti; įsakymai gali, vadinas, traktuoti žmogaus veikimą jau post factum, todėl negali pasidaryti taip, kad jau jokios neteisės nebūtų. Bet jei neteisė pasidaro, tai visuomenė visada taip reaguosianti, kad toji neteisė būtų sudrausta. Sudraus t. v. teisės normomis, kurios esančios privalomos visiems žmonėms. Jos esančios privalomos ir valdantiesiems, nes šita socialinė taisyklė ar teisės norma nesanti valdančiųjų padaras. Vadinas, Duguit atranda, kad teisė nesanti valstybės padaras; ji nesanti iš valstybės atsiradus, ji nesanti atskiriama nuo bet kurio socialinio bendravimo, o be socialinio bendravimo nesą žmogaus. Vadinas, teisė gimstanti kartu

su socialiniu bendravimu, neatskiriama nuo jo ir nepriklauso valstybės: ji yra dar prieš valstybę. Pati valstybė, jo aiškinimu, tai esanti tik tos socialinės taisyklės ar tos teisės apdraudimo organizacija. Vadinas, valstybė nekuria tos teisės: ji gimsta pačioje visuomenėje, o valstybė tik apdraudžianti, tik organizuojanti tą sankciją, tą reagavimą į neteisę. Čia Duguit skiria dvi teisės rūšis: *normatyvinę ir kostruktyvinę*. Žinoma, jis neneigia to fakto, kad valstybės valdžia leidžia įstatymus, bet sako, kad yra dvi teisės rūšys: normatyvinė ir konstruktyvinė. No matyvinė teisė yra ta, kuri nurodo visuomenės gyvenimo taisykles ir visas to gyvenimo visuomenėje išvadas, vad., draudžia daryti tai, kas kenkia visuomenei, ir įsako daryti tai, kas tai visuomenei naudinga, kas ją tobulina. Šita normatyvinė teisė nėra valstybės ar valdžios steigiama; ji gyvenanti socialinio bendravimo dalyvių sąmonėje.

Antra, *konstruktyvinė* teisė, tai jau esąs valstybės arba valdančiųjų padaras. Bet ji negalinti keisti normatyvinės teisės normų, gyvenančių žmonių sąmonėje ir valstybė nekurianti, bet tik organizuojanti normatyvinės teisės normų apdraudimą. Vadinas, konst uktyvinė teisė tik organizuojanti apdraudimą tos pagrindinės, arba normatyvinės teisės, kuri gyvenanti žmonių sąmonėje. Jeigu valdantieji savo normomis, dirbtinais imperatyvais imtų tą teisę sudarinėti ar ją keisti, tai tada kiltų prieš juos reakcija, kaip ir prieš tuos, kurie visuomenei kenkia. Kitaip sakant, jeigu leistų įstatymus, kurie visuomenei kenkia, tai tada prieš juos, kaip ir prieš visus kitus, kurie ardo visuomenę, kiltų masės reakcija. Ir, va, tada visi visuomenės gyvenime turi *pareigų, o ne teisių;* būtent, turi pareigų nekenkti visuomenei ir daryti viską, ką gali jie padaryti savo pajėgomis, savo gabumais visuomenei naudinga. Vadinas, visą žmogaus veikimą nustato socialinės funkcijos sąvoka, o ne socialinės *teisės* sąvoka. Taip pat ir valdančiųjų darbas esąs socialinė *funkcija*, o ne kokia nors jų *teisė* į šitą valdžią. Jie tik privalą apdrausti tą socialinę objektyvinę teisę arba tos teisės normas, ir jeigu jie šitos funkcijos nevykdys arba dargi priešingai jai veiks, tai tada prieš juos kilsianti reakcija. Valdymas nėsąs jų teisė, bet tik socialinė funkcija.

Jei taip, tai koks tada skirtumas tarp valstybės ir visuomenės? Šita teisė gimsta visuomenėje, kaip ir apskritai kvalifikuota socialinė taisyklė gimsta visuomenėje, gimsta anksčiau kaip valstybė ir reiškiasi gaivališku masės reagavimu prieš tuos, kurie visuomenei kenkia. Paskui šitas reagavimo darbas prieš visuomenei kenkiančius tvarkosi ir pamažu šita reagavimo pareiga, arba tos socialinės normos ar teisės normos, o tuo pačiu ir viso socialinio bendravimo, apdraudimo pareiga pamažu atitenka stipresniems visuomenės veiksniams — vadams, kurie tiksliau gali tą darbą sukonstruuoti ir geriau jį atlikti. Taigi, sulig Duguit konstrukcija, valstybė nesanti koks socialinis junginys, o tiesiog tai esanti tik tam tikra visuomenės *padėtis* (status). Kol reagavimas į neteisę nėra sutvarkytas, kol nėra sutvarkyta konstruktyvinė teisė, kol nėra organizuotas reagavimas, kol jis vyksta tiesiog gaivališku masės reagavimu, tol tokia visuomenė

yra avalstybinė, arba *anarchinė*. Bet jei nėra valdančiųjų, tai tas dar nereiškia, kad kiekvienas gali daryti, ką nori; tada tik masė betarpiškai reaguoja į tuos, kurie kenkia: ar tai nužudo tuos, kurie kenkia, ar kitaip reaguoja, bet reaguoja *betarpiškai*. O paskui, kada reagavimo darbas pereina į stipresniųjų rankas, kada stipresnieji suima reagavimo monopolį į savo rankas, tada jau visuomenė atsiranda *valstybinėje* padėtyje. Tuo būdu, valstybė nesanti tam tikras socialinis junginys; tai esanti ta pati visuomenė, kuri žemesnėje stadijoje esanti anarchinėje padėtyje, o vėliau pereinanti į valstybinę padėtį. Kartais jis valstybę i[r] vadina *visuomenės armatūra*, t. y. visuomenės apginklavimu Vadinas, ginkluota prieš neteisę visuomenė suda ranti valstybę

Tokia maž daug yra Duguit teorijos konstrukcija.

* * *

Iššiūrėję kelias svarbiausias doktrinas, kurios įvairiais būdais konstruuoja valstybės valdžią ir jos imperiumą, mes galime dabar jau laikyti nustatytomis bent kelias tezes. Tiesa, mes dar negalime konstruuoti mūsų siūlomosios valdžios imperiumo sąvokos, bet jau mes galime stipriai nustatyti bent kelias tezes, kuriomis paskui jau ir naudosimės.

Nustatytomis galime laikyti šias tezes: 1) žmogus veikia *sąmoningai* ir veikia *savo valia*. Vadinas, kiekvienas žmogus — žinoma, išskyrus kokį lunatiką ar ką, bet kiekvienas normalus žmogus normalinėse aplinkybėse visumet pats apsisprendžia ir veikia sąmoningai; kitaip sakant, kiekvienas jo veikimas yra jo apsisprendimo išvada. Kadangi imperiumas nėra įmanomas be pasidavimo ir kadangi pasidavime taip pat reiškiasi žmogaus veikimas, o kiekvienas veikimas sudaro apsisprendimo išvadą, tai tuo pačiu imperiume dalyvauja ir valdančiųjų apsisprendimas; pasidavimas sudaro lyg atskirą imperiumo ar įsakymų galią: jeigu nebūtų pasidavimo, tai neveiktų ir pati įsakymų sąvoka. Vadinas, kadangi pasidavimas vyksta apsisprendimu, tai tuo pačiu imperiume dalyvauja ir valdomųjų apsisprendimo momentas.

Toliau. Tas žmogaus veikimas, kaipo jo apsisprendimo išvada, yra *tikslingas*; vadinas, jis visumet siekia šiokio ar kitokio tikslo. Taigi tuo pačiu tikslingas yra ir socialinis žmonių bendravimas, nes socialinis bendravimas susidaro tik iš bendraujančių, įeinančių į tarpusavius santykius žmonių įvairių veiksmų. Tai gi ir socialinis bendravimas, o tuo pačiu ir visi socialiniai reiškiniai, yra tikslingi: tai nėra joks mechaniškas veikimas, bet visumet *tikslingas* veikimas.

Toliau. Socialiniame bendravime, be žmonių jungimosi, grupavimosi, visumet reiškiasi ir žmonių skirstymasis; moksliškoje terminologijoje tarptautiškais terminais šitie apsireiškimai yra vadinami *integracija* ir *diferenciacija*. Kiekvienas grupavimasis savaime sudaro ir skirstymąsi, nes jeigu keli grupuojasi, tai jie tuo pačiu *išsiskiria* iš visų kitų į tam tikrą grupę. Be to, kadangi tas grupavimasis vyksta ne vienu kuriuo atžvilgiu, bet

įvairiais atžvilgiais, tai tuo pačiu grupuojantis kartu vyksta ir skirstymasis. Elementarinis to grupavimosi ir skirstymosi pagrindas yra bendram darbui *jėgų sudėjimas* ir *darbo padalinimas*. Vadinas, tas skirstymasis apima grupinių reikalų skirtingumą, darbo arba funkcijos skirtingumą ir jėgų suskirstymą. Taigi kiekviename socialiniame junginyje mes turime rasti šiuos jungimosi ir skirstymosi procesus. Toliau, kadangi sakėme, kad žmogaus veikimas yra tikslingas, o tuo pačiu ir socialinis bendravimas yra tikslingas, tai ir imperiume, arba impe iume ir pasidavime, taip pat reiškiasi socialinių tikslų momentas, socialinės funkcijos momentas ir, be šitų momentų, dar *jėgos* momentas, kuris turi reikštis bent sankcijų taikyme nepasiduodantiems imperiumui. Be jėgos momento nėra įmanomas absoliutinis imperiumas.

Toliau. Turime jau nustatytą mūsų anksčiau iššiūrėtą ir jau kolokvijumuose paliestą *teritorinį* imperiumo veiksnį. Sakėme, kad pati viešpatavimo sąvoka numato, jog vienoje teritorijoje tegali būti vienas viešpatavimas. Negali būti greta dviejų viešpatavimų, nes jei būtų greta du viešpatavimai, tai tada būtų dvi tarp savęs kovojančios jėgos, o tada nebūtų absoliutinio viešpatavimo, kuris nepakenčia jokio pasipriešinimo. Vadinas, viešpatavimas tegali būti tik vienas. Gali būti daug organų, kurie sudaro vienos valdžios sistemą, tai kitas dalykas; bet viešpatavimas vis dėlto tegali būti tik vienas. Vadinas, išskiriama bet kuri konkurencija iš kito imperiumo pusės. O to viešpatavimo, arba imperiumo, monopolis kaip tik yra nustatomas teritoriniu veiksniu: teritorija sudaro būtiną sąlygą imperiumo monopoliui. Mes žinome, kad mūsų disciplinai teritorija rūpi imperiumo, o ne dominiumo atžvilgiu; ji sudaro valdžios absoliutizmo priemonę, bet tuo pačiu ji sudaro ir to valdžios absoliutizmo *ribą*. Teritorija yra vienintelė to absoliutizmo riba; jeigu šios ribos nebūtų, tai visame žemės rutulyje tegalėtų būti *viena* valdžia. Vadinas, teritorija, sudarydama absoliutinio viešpatavimo priemonę, kartu ir aprėžia tą viešpatavimą tam tikro žemės ploto sienomis. Kitų ribų tas imperiumo absoliutizmas neturi. Teritorijos svarba valstybės pavaldinių ir svetimšalių atžvilgiu mano jau buvo išaiškinta paskaitų ir koliokvijumų metu.

Tai, va, šitą eilę tezių mums jau tenka laikyti nust tytomis, mes jomis pasinaudosime tolimesnei mūsų valdžios imperiumo sąvokos konstrukcijai.

Dar norėčiau padaryti porą pastabų dėl mūsų iššiūrėtos paskutinės doktrinos: būtent dėl labai rimtos, labai gražios Duguit doktrinos, dėl kurios vis dėlto, mano supratimu, tenka padaryti kai kurių rezervų. Galima sutikti — ir ne tik galima, bet ir kategoriškai reikia sutikti, kad valstybės valdžia *nekuria* pavaldinių veikimo normų, arba, kad valstybės leidžiamosios teisės normos, imperatyvai nėra valdanč ųjų fantazijos gaminiai ar kūriniai. Tam tikros normos visumet pirma g msta tam tikro socialinio bendravimo narių sąmonėje; gimsta ar tai kaipo įvairių žemesnės rūšies socialinių junginių teisė, ar kaip idea-

linė teisė, kaipo teisės *idėja*, kaipo sąvoka to, kas *turėtų būti* teisė. Tas yra neabejotina. Bet vis dėlto negalima griežtai sakyti, kad valstybės valdžia tik *registruotų* tą žmonių sąmonėje ar valstybės pavaldinių sąmonėje esančią teisę, ir tiktai organizuotų tos teisės apdraudimą. Su tokia Duguit konstrukcija, kad valstybės valdžia tik registruoja tą socialinę normą, kuri jau yra žmonių sąmonėje; kad valdžia tik konstatuoja, jog, štai, tokios ir tokios normos yra ir tik organizuoja joms apdraudimą, mano supratimu, negalima sutikti. Negalima sutikti todėl, kad tada tektų griežta įrodyti — o tas, mano supratimu, negalima įrodyti — ar žmonių sąmonėje yra dar valstybės valdžios neregistruotų teisės normų. Be to, visa ta daugybė normų, gyvenančių dar žmonių sąmonėje, turėtų sudaryti harmoningą sistemą, o tas atitiktų tikrenybę tik tada, jeigu visuomenė nebūtų diferencijuota įvairiais socialiniais junginiais, kurių tikslai dažnai yra priešingi vieni kitiems. Todėl ir tos teisės normos gyvenančios žmonių sąmonėje, yra įvairaus turinio, atsižvelgiant į tai, kurio socialinio junginio dalyvio sąmonę mes žiūrėsime. Vadinas, valstybės valdžia, kuri nustato teisę visam valstybiniam teritoriniam socialiniam junginiui, negali tenkintis tik įvairių nuomonių registracija, nes tada ji turėtų registruoti *priešingas* nuomones. Nuomonės žmonių sąmonėje gimsta ne iš fantazijos ir ne kaip deus ex machina, bet iš tam tikrų socialinių reikalų. Socialiniai reikalai yra skirtingi, todėl ir tos nuomonės ar normos, kurios atsiranda žmonių sąmonėje, privalo būti taip pat skirtingos. Tai jeigu valstybės valdžia tik registruotų visas socialines normas ar taisykles, kurios gyvena valdomųjų sąmonėje, toji teisė, kurią valstybė norėtų apdrausti, prieštarautų pati sau, vienos normos prieštarautų kitoms, o negalima kartu apdrausti prieštaraujančias normas, nes tada veiktų griežtai priešingi imperatyvai. Tai, kadangi nėra vienalypės visuomenės, kadangi ji yra socialiniai suskirstyta, tai ir teisės normų sąvokos žmonių sąmonėje yra įvairios, ir todėl nepakanka valstybei vien registruoti. Mano supratimu, reikia sutikti, kad valstybės valdžia bent jau pasirenka tą ar kitą socialinę normą; norma, kurią ji *pasirenka*, jau virsta valstybinės teisės norma. Pasirinkimo darbe jau daugiau reikalinga valdančiųjų iniciatyvos, negu tik registravimo ir apdraudimo organizavimo darbe. Vadinas, valdantieji turi pasirinkti tam tikras teisės normas. Kaip paskui pamatysim, valdančiųjų pasirinkimas nėra visiškai laisvas, bet vis dėlto jie turi pasirinkti ir paskui organizuoti pasirinktųjų normų apdraudimą.

Tai viena pataisa, kuri, mano supratimu, tenka įešti į Duguit konstrukciją.

Kita pataisa liečia valstybės sąvoką. Duiguit sako, kad valstybė nesanti joks socialinis junginys; tai esąs tik tam tikras visuomenės status, — tam tikra visuomenės padėtis; būtent, tokia visuomenės padėtis, kurioje reagavimas prieš neteisę, prieš socialinių normų laužymą yra organizuotas ir vykdomas stipresniųjų veiksnių. Šita konstrukcija yra priešinga tai konstrukcijai, kuri valstybę nustato kaip tam tikrą socialinį junginį,

būtent, kaipo *teritorinį* socialinį junginį. Mano supratimu, vis dėlto valstybė yra *teritorinis* socialinis junginys. Šita Duguit konstrukcija dar gal tiktų tada, jeigu būtų viena valstybė pasaulyje, nes visuomenė nėra teritorijos aprėžta. Jeigu mes paimsim bet kurį svarbesnį socialinį junginį: ar nacionalinę tautą, ar bažnyčią; tai valstybinės teritorijos ribos dėl šių junginių yra dirbtinos, iš tikrųjų tie socialiniai junginiai išeina iš tų ribų. Kartais atsitinka, kad ir šitose ribose lieka, bet tai tik išimtinais atsitikimais, o kitais atsitikimais iš tų ribų išeina. Taigi nėra pastovios teritorinės visuomenės, kuriai tik reikėtų įgyti valstybinę formą, ar valstybinę padėtį. Vadinas, visuomenė yra, bet ji jokios teritorinės konstrukcijos neturi; ji savo socialiniais junginiais vienur toliau nueina, kitur siauriau, bet teritorinių ribų neturi ir tokiu būdu galima nustatyti tik viso pasaulio visuomenė, visos žmonijos visuomenė. O čia vis dėlto vyksta įvairių pasaulio visuomenės dalių skirstymasis tam tikrais teritoriniais junginiais. Šitas teritorinis jungimasis, šitas tam tikrų visuomenės fragmentų, tam tikrų visuomenės dalių aprėžimas, arba šitie teritoriniai junginiai, ir sudaro valstybes. Be to, nors visame pasaulyje ir būtų tik viena valstybė, vis dėlto sakyti, kad valstybė tai esanti apginkluota visuomenė, nelabai tinka, nes ta visuomenė visumet yra suskirstyta, ir tas apginklavimas visumet liečia tik kai kurių socialinių junginių, — galingesnių, aktingesnių socialinių junginių gaminamas teisės normas. Taigi aš laikausi valstybės konstrukcijos kaip tam tikro teritorinio junginio.

* * *

Dabar mums reikės eiti prie mūsų siūlomosios valstybės ir valstybės valdžios sąvokos konstrukcijos. Mes turėsime rasti šitos sąvokos formulę, bet prieš tai dar mums reikės paliesti kai kurie kiti dalykai. Būtent, reikės paliesti mūsų mokslo disciplinos *vieta* bendroje mokslo sistemoje, teks paliesti mūsų mokslo metodo klausimas, — nustatyti, kuriais metodais tenka mūsų darbas atlikti. Be to, ypatingai teks paliesti, iššiūrėti ir nustatyti *visuomenės* sąvoka ir visuomenės santykių su valstybe problema, nes negalima konstruuoti valstybės sąvokos be tikslaus visuomenės sąvokos nustatymo.

Taigi pirmiausia mums reikia nustatyti mūsų mokslo disciplinos vieta bendroje mokslo sistemoje.

Mokslas iš esmės yra vienas. Bet kuri mokslo klasifikacija yra dirbtina. Viena gal tėra esminė mokslų klasifikacija, tai, būtent, *žmonių* mokslas ir Dievo mokslas, arba teologija. Žmonių mokslas remiasi faktų pastebėjimais, observacija ir žmogaus proto darbu. Vadinas, čia operuojama tuo, kas galima žmogaus proto darbu pasiekti. Žinoma, mes neturime absoliutinių davinių, kad žmogaus protas yra neklaidingas; kaip tik ir paties mkslo istorija orodo, kad jis yra labai klaidingas, todėl ir visos išvados, kurios yra šiuo metodu pasiekiamos, gali būti klaidingos, bet vis dėlto kitų priemonių žmonių mokslas neturi. Tuo tarpu gal netobulos, bet vis dėlto vienintelės

priemonės, kuriomis žmonių mokslas gali naudotis, yra: pastebėjimas, observacija, ir iš pastebėtų faktų išvadų darymas proto jėgomis. O Dievo mokslas, arba teologija, operuoja taip vadinamąja apreikštąja tiesa; vadinas, priima kai kurias tiesas kaipo tobulas, absoliutines visiems amžiams ir paskui operuoja šitomis tobulomis tiesomis, kurios žmogaus protui yra neprieinamos ir nepatikrinamos. Tarp šitų dviejų mokslų yra kategoriškas prieštaravimas ir čia yra vienintelis *esminis* skirtumas, kuris galima moksle nustatyti. Žinoma, teologija mes čia neužsiimsime ir apreikštąja tiesa nesinaudosime; tą mes paliksime kitam fakultetui, o mes savo darbe vaduosimės tik pirmuoju būdu, t. y. pastebėjimais ir žmogaus proto samprotavimais, kurių išdavos gali būti klaidingos, bet vis dėlto mes tik šiomis priemonėmis galime operuoti. Vadinas, žmonių mokslas yra vienas, bet kuri jo klasifikacija yra dirbtina, nėra esminė. Ir svarbiausioji mokslų klasifikacija, kuri mokslus skirsto *į gamtos* mokslus ir mokslus apie žmogų, taip pat yra dirbtina. Mes ir mokslą apie žmogų taip pat galime laikyti gamtos mokslu, nes žmogus, ne tik kaipo kūninė būtybė, bet ir visi jo psichiniai apsireiškimai, ir jo socialinis bendravimas, ir to socialinio bendravimo apsireiškimai, ir valstybė, ir teisė, kaipo žmogaus padarai, taip pat gali būti laikomi gamtos mokslu. Antra vertus, gamtos mokslas gali būti laikomas mokslu apie žmones. Kodėl? Todėl, kad mes neturime objektyvinių davinių apie gamtą. Mes pažįstame ją tiek, kiek galime ją savo jausmais pažinti: paliesti, pamatyti, nugirsti ir t. t. Šiaip aš, pav., negaliu būti visai tikras, kad štai dabar prieš mane yra žmonės. O gal tai tik mano vaizduotės padaras? Tuo būdu, visa gamta, kiek ji gali būti mokslo objektu, iš tikrųjų yra mokslas apie tai, ką mes manome, kokius mes įspūdžius turime, kaip mes vaizduojamės tą gamtą. O ar visa tai objektingai yra, mes to nežinome. Tuo būdu ir visas gamtos mokslas gali būti laikomas mokslu apie žmogų.

Taigi, sakau, mokslų klasifikacija yra dirbtina, ji nėra esminė. Tai mes privalome turėti omenyje. Tačiau, nors ji yra ir dirbtina, vis dėlto tenka naudotis šiokia ar kitokia klasifikacija. Pagrindinė mokslų klasifikacija, kaip sakiau, yra klasifikacija į gamtos mokslą ir mokslą apie žmogų. Bet žmogus taip pat gali būti įvairiais atžvilgiais mokslo objektu: gali būti imamas kaipo fizinis žmogus, gali būti imamas kaipo jo psichinė esmė, kaipo individualinė esmė, kaipo socialinė esmė. Mūsų mokslas yra apie valstybę. Valstybė tai nėra joks kūnas, joks fizinis daiktas. Mes negalime valstybę apčiuopti, negalime užgirsti, negalime pamatyti, — tai nėra joks fizinis daiktas. Nėra taip pat tai žmonių kūnai; valstybės nariai, tiesa, galima ir pamatyti, ir apčiuopti, ir nugirsti, bet vis dėlto ne žmonių kūnai sudaro valstybę. Vadinas, mūsų disciplina neįeina į tų disciplinų rūšį, kurios objektas yra fizinis žmogus. Vadinas, įeina į kategoriją tų mokslų ar disciplinų, kurios žiūri psichinės žmogaus esmės. Toliau, valstybė yra socialinis apsireiškimas; tai yra tam tikra socialinio bendravimo forma, o socialinis

bendravimas bendrai yra psichinis bendravimas. Vadinas, į socialinių mokslų grupę įeina taip pat ir mokslas apie valstybę. Į tą grupę įeina taip pat teisės mokslas ir visos jo disciplinos. Jų tarpe ir valstybinės konstitucinės teisės disciplina, kuri mus interesuoja. Tai tokia vieta mokslo sistemoje tenka paskirti socialiniam mokslui apie valstybę ir valstybinės teisės, ypač valstybinės *konstitucinės* teisės mokslui.

Dabar, kuriais metodais tenka mums darbas atlikti, t. y. šitą valstybę ir valstybinę konstitucinę teisę žiūrėti ir analizuoti. Aš čia ypač kreipsiu dėmesio į keturius metodus: į socialinį, arba sociologijos metodą, į istorišką metodą, į politišką metodą ir į juridinį metodą.

Dėl socialinio metodo mums tenka štai kas pasakyti. Valstybė savaime sudaro socialinį apsireiškimą; ji, taip sakant, neišskirtina iš viso socialinio bendravimo Bendrai, visi socialinio bendravimo fenomenai yra tarp savęs surišti ir vienas iš jų negali būti tinkamai iššiūrėtas, tinkamai suprastas, neatsižiūrint į visus kitus socialinio bendravimo fenomenus, į visą, taip sakant, socialinį bendravimą. Valstybė sudaro tik vieną socialinio bendravimo fenomenų. Teisė taip pat yra socialinio bendravimo padaras. Čia man tenka pasisakyti apie tai, ką aš vadinu *materialine* ir *formaline* socialinio bendravimo funkcija. Žmonės, eidami į tarpusavius socialinius santykius, daro tai įvairių savo socialinių reikalų tenkinimo tikslais. Žmonių veikimą, kiek jis reiškiasi jų tarpusaviame bendravime, jų tarpusaviais santykiais, kurie yra skiriami tiesioginiams žmonių reikalams tenkinti, aš vadinu *materialine* socialinio bendravimo funkcija. Ne ta prasme, kad tai tie reikalai būtų medžiaginiai ar fiziški; ne, gali būti dvasiški ir kitoki reikalai. Čia reikia suprasti ta prasme tą materialinę socialinę funkciją, kad tai yra *pagrindinė* ir *esminė* socialinio bendravimo funkcija; tai yra, taip sakant, betarpiškas socialinio bendravimo pagrindas, įvairių reikalų tenkinimas. Be to, yra dar ir kita funkcija. Greta šių reikalų tenkinimo eina kitas darbas, būtent, tos pirmosios pagrindinės funkcijos apdraudimas, jos kristalizacija, jos tvarkymas. Šita antroji socialinė funkcija, kuri apdraudžia pirmąją, kuri, taip sakant, kristalizuoja ją, kuri tvarko ją, ir sudaro tai, ką aš vadinu formalinio socialinio bendravimo funkcija, arba *teisės* funkcija. Gaminimas taisyklių, kurios nustato kaip turi reikštis pirmoji funkcija, kitaip sakant, teisės normų, arba teisės, kūryba vyksta dviem keliais. Žmonės apskritai linkę palaikyti tai, kas jau yra nusistovėję, kas jau yra jų išbandyta. Vadinas, jeigu koks dalykas, jei kokie santykiai keletą kartų įvyksta, tai žmonės linksta laikyti tai tam tikru taisyklingu pasireiškimu, nes tai tankiai kartojasi, tai jau yra išbandyta. Vėliau iš to daroma išvada, kad taip *turi būti*. Vadinas, iš kartotinų faktų ar veiksmų gimsta taisyklingo veikimo sąvokos, vadinas, sąvokos to, kad turi būti taip, o ne kitaip. Taip gimsta *įpročio teisė*.

Greta to yra ir kitas teisės kūrybos kelias. Kartais žmonės pirma sau konstruuoja tikslą, o paskui nustato sąvokas, kaip

las *turėtų būt* pasiekiama. Vėliau iš to idealo, taip sakant, kala normą. Vadinas, pirma nustato kaip turėtų būti, o paskui padaro išvadą, kad taip jau *privalo* būti.

Normos yra dviejų rūšių. Vienos vadinamos *doros* normomis, kitos — *teisės* normomis. Ir vienos ir kitos normos nustato tam tikrus imperatyvus, kaip žmonės turi elgtis. Bet doros normos ar doros imperatyvai yra grynai subjektyvūs; tai yra tokios taisyklės, tokie imperatyvai, kuriuos patys žmonės sau nustato. Jie yra jam privalomi, bet tai yra jo nuoseklumo, jo sąžinės dalykas; vadinas, tai yra grynai subjektyvinės normos, grynai subjektyviniai imperatyvai. Bet už tai doros norma yra platesnė. Ji gali liesti ne tik išorinį žmogaus veikimą, bet ir žmogaus jausmus, ir jo pažiūras ir t. t. Tuo tarpu teisės normos yra tos, kurios liečia *tik išorinį* žmogaus veikimą, tik išorinį jo veiksmų reiškimąsi. Psichinio žmogaus gyvenimo srities, kiek tas nėra apsireiškę išoriniais žmogaus veiksmais, teisės normos neliečia. Teisės normos, kurios, kaip sakiau, liečia žmogaus veikimą, kuriomis kristalizuojama, apdraudžiama šita tiesioginių socialinių reikalų tenkinimo funkcija, taip pat turi būt kuo nors apdraustos. Teisės normos turi savyje tam tikrų imperatyvų. Kad šitos teisės normos galėtų savo apdraudimo darbą atlikti, jos turi būti paremtos kuo nors tokiu, kas vis dėlto galėtų versti žmones, į kuriuos tie imperatyvai kreipiami, pasielgti taip, kaip šitos normos įsakoma ar draudžiama daryti. Be šito elemento, verčiančio žmones daryti taip, kaip normos imperatyvai įsako, tai būtų tik patarimas, koks nors pasiūlymas, bet tai nebūtų imperatyvinės teisės normos. Tas teisės normos elementas, kuris padaro šitą imperatyvą vykdytinu ir privalomu žmonėms, vadinasi teisės normos *garantijomis*. Mes žinome, kad žmogus gali tik pats apsispręsti, niekas negali jo valios nustatyti. Bet vis dėlto tas apsisprendimas yra, taip sakant, tik įvairių samprotavimų ir įvairių valios motyvų išvada, o tie motyvai turi ryšio su įvairiais išoriniais dalykais. Pavyzdžiui, jei žmogus ko bijosi, tai baimė, be abejo, gali sudaryti jam motyvą dėl žmogaus apsisprendimo, dėl jo valios pasirinkimo to ar kito veiksmo. Žinoma, be baimės, gali būti ir kitų įvairių veiksnių, Žodžiu, yra galimybės įvairiems išoriniams veiksniams veikti į žmogaus apsisprendimą, į šito apsisprendimo motyvus. Taigi kiekviena teisės norma — ir šiuo ji skiriasi nuo patarimo ar pasiūlymo — turi būti *garantuota*, turi būti paremta tam tikrais išoriniais veiksniais, kurie veiktų į psichiką to žmogaus, į kurį yra kreipiami normų imperatyvai, ir verstų jį veikti tam tikra kryptimi. Žinoma, absoliučiai priversti negali, bet daugumoje atsitikimų vis dėlto ves užbrėžto apsisprendimo keliu. Tačiau gali atsitikti ir taip, kad žmogus gali ir nepasiduoti šitiems imperatyvams ir šitos garantijos gali ir nepaveikti. Gali būti kiti, stipresni motyvai žmogaus psichikoje, kurie persvers garantijų gaminamus motyvus ir žmogaus nusistatymą pakreips priešinga tam imperatyvui kryptimi. Tada įvyks veiksmas, priešingas teisės imperatyvui. Tokį atsitikimą mes vadiname *neteise*. Čia kyla t. v. *sankcijų* klausimas arba sąvoka. Sankcija tai yra reagavimas į

neteisę, tai yra teisės imperatyvo peržengimo *pasekmė*. Sankcijų yra dvi svarbiausios rūšys. Griežčiausia rūšis yra represijos, bausmės, arba *baudžiamoji* sankcija. Šiek tiek silpnesnė sankcijų rūšis yra *restitutionis* sankcija, arba teisėtosios padėties atstatymo sankcija. Vadinas, jeigu kai kuriais atvejais neteisėtas veiksmas laužo teisės imperatyvą, tai reakcija į tai gali reikštis bausme, represija, sudraudimu arba teisėtos padėties atstatymu. Taigi yra dvi žymiausios sankcijų rūšys. Kiekviena teisės norma turi būti garantuota, turi būti apdrausta tam tikrais išoriniais veiksniais, kurie žmogų verstų pasiduoti. Jeigu jokių garantijų nėra, jeigu nėra jokio spaudimo į žmones, jokio šito imperatyvo apsaugojimo ar apginklavimo, tai tada nebus teisės norma. Teisės normų, sankcijų atžvilgiu, yra kelios rūšys. Stipriausiai sankcionuotos teisės normos yra vadinamos le plusquamperfecta. Be to, yra perfecta, minusquamperfecta ir imperfecta. Kitaip sakant, yra tobulos teisės normos ir netobulos. Tos teisės normos, kurių peržengimas, arba įžeidimas, visumet sukels reakciją prieš tą neteisę, tai bus tobulos teisės normos, arba sankcionuotos teisės normos. Ir čia gali būti skirtumų. Pavyzdžiui, gali būti bausmėmis sankcionuota. Tada bus ryški sankcija. Gali būti tik restitutionis sankcija. O pagaliau gali būti ir tokios teisės normos, kurios yra garantuotos, bet vis dėlto, jeigu įvyks tokios teisės normos peržengimas, tai jokios sutvarkytos, organizuotos sankcijos, jokio reagavimo į tos teisės normos įžeidimą neįvyks. Tai bus netobulos teisės normos. Mes toliau pamatysim, kad kaip tik konstitucinės teisės normos, bent savo daugumoje, priklauso netobuloms teisės normoms, vadinas, ten jokių organizuotų pastovių sankcijų dėl tų normų peržengimo nėra. Tačiau tos normos vis dėlto yra garantuotos. Mes savo laiku išžiūrėsime konstitucinės teisės normų garantijas, kurios vis dėlto verčia ir aukščiausius valstybės organus pasiduoti jos imperatyvams. Tačiau jei toks pasidavimas neįvyktų, vadinas, būtų peržengta ar įžeista tos teisės norma, tai sankcijos gali ir nebūti. Doros normos taip pat gali sudaryti tam tikrą teisės normų garantijų rūšį. Pavyzdžiui, jeigu žmonės nežudo vienas kito, tai ne tik todėl, kad jie bausmės bijotų. Be sankcijų yra ir kitokių garantijų. Juk ir pačios sankcijos taikomos jau tik post factum ir jos negali absoliučiai sulaikyti žmogų nuo tokio ar kitokio veiksmo. Bet sankcijos laukimas, žinojimas, kad jei peržengs tam tikrą normą, tai ta sankcija įvyks, čia veikia. Vadinas, žinojimas, kad vis tiek tam tikras darbas bus netikslus, kad vis tiek bus grąžinta teisėta padėtis, taip pat gali sulaikyti ir sudaro tam tikrą motyvą valiai, dėl kurio žmonės susilaiko nuo veiksmų, priešingų teisės imperatyvui. Bet, sakau, bent daugybė žmonių dėl kai kurių teisės normų imperatyvų — pav., dėl tokio imperatyvo, kuris draudžia žudyti žmones, susilaiko ne tik dėl to, kad bausmės bijosi, bet dėl to, kad jo doros imperatyvai jam to neleidžia. Vadinas, ir doros normos, plačiai paplitusios žmonių sąmonėje, taip pat sudaro vieną garantiją.

* * *

Dėl metodų šiandien aš trumpai pasakysiu, o apie visuomenės problemą pakartosiu.

Kalbėdamas dėl metodų pereitą kartą aš nurodžiau, kad socialiniam mokslui apie valstybę ir konstitucinės teisės mokslui yra svarbu, kad į valstybę galima žiūrėti kaip į socialinį junginį, kaip į tam tikrą socialinio bendravimo apsireiškimą ir kaip į tam tikrą teisinę konstrukciją, kaip į tam tikrą socialinio bendravimo apsireiškimų kristalizaciją. Šiems dviems valstybės vaizdams atitinka, iš vienos pusės, socialiniai mokslai apie valstybę, iš kitos — konstitucinės teisės mokslas. Kaip vienam, taip ir kitam mokslui atitinka tie patys metodai, būtent *sociologiškas* metodas, *istoriškas* metodas ir *politiškas* metodas.

Kai dėl sociologiško metodo, tai savaime aišku, kad jis čia tinka, nes valstybė sudaro vieną plataus socialinio bendravimo elementą ir ji negali būti suprasta be jokio sąryšio su kitais to socialinio bendravimo apsireiškimais ir elementais. Taip pat ir teisės mokslui, o tuo pačiu ir valstybinės konstitucinės teisės mokslui, šis sociologiškas metodas yra svarbus, nes teisė taip pat sudaro, nors ir antrinį, bet vis dėlto socialinį apsireiškimą. Ji sudaro tų socialinių santykių kristalizuotą formulą, kuri kartu turi ir normatyvinio pobūdžio. Tai nėra tik formula — idėja, bet tai yra formula, kuri kartu sudaro ir pavyzdį, kaip turi vykti šitas socialinis bendravimas ir tam tikri išoriniai veiksniai, kurie apdraudžia šitą formulą, kurie verčia žmones taip elgtis, kaip tas yra šitos formulos nustatyta. Vadinas, ji įgyja ir normatyvinės galios. Bet vis dėlto teisė negali būti atskirta, negali būti suprasta be jokio sąryšio su tuo socialiniu pagrindu, kurį ji formuluoja, kristalizuoja ir normuoja. Vadinas, teisei suprasti ir įvertinti tenka atsižiūrėti į jos pagrindą, t. y. į patį socialinį bendravimą.

Dėl istoriško metodo nurodžiau, kad čia, be bendrų dėsnių, kurie normuoja visą pasaulio judėjimą; vadinas, kurie reiškiasi t. v. *priežasties* ir *pasekmės* ryšiu, t. y., kad kiekvienas judėjimas turi pasekmę ir kiekviena pasekmė arba kiekvienas įvykis ar faktas turi tam tikrą priežastį, — kad be šitos priežasties ir pasekmės ryšio yra dar ir antras svarbus momentas, būtent *vietos* ir *laiko sąlygos*. Tų pačių jėgų veikimas turės kitų išdavų, jeigu bus kitokios išorinės veikimo sąlygos. Vadinas, tos aplinkybės, kurios apibudina patį veikimą, gal kartais keičia jo kryptį, taip pat atsispindi įvairių šitų judėjimų ir veikimų pasekmėse, ir jos yra apimamos terminu «vietos ir laiko sąlygos».

Be priežasties ir pasekmės ryšio, be vietos ir laiko sąlygų socialiniame veikime yra dar vienas momentas, kurio nėra kitame gamtos judėjime arba kituose gamtos apsireiškimuose, būtent sąmoningos ir tikslingos valios elemento momentas. Žinoma, ir ta žmogaus valia neatsiranda kaip deus ex machina. Ji taip pat yra nustatoma įvairiais motyvais, į kuriuos veikia ir išoriniai veiksniai. Vadinas, į žmogaus psichiką veikia išoriniai veiksniai ir nustato tokius ar kitokius žmogaus valios motyvus,

o valia nustato žmogaus veikimą. Taigi, sakau, ta valia nėra visiškai išskirta iš bendro priežasties ir pasekmės ryšio ir vietos ir laiko sąlygų; tas liečia visus gamtos fenomenus, bet vis dėlto, nors išoriniai veiksniai gali įvairių motyvų žmogaus valiai pagaminti, žmogus turi šiokį tokį tą motyvų *pasirinkimą*: jis pats *apsisp endžia*. Nereikia manyti, kad tas apsisprendimas yra visiškai l isvas, kaip Dievo ar ką. Žinoma, to nėra, bet vis dėlto yra šioks toks pasirinkimas tarp įvairių motyvų. Šitas *valios* momentas žmogaus veikime, žmogaus judėjime yra ypatingas ir jis reiškiasi tik socialiniame gyvenime, socialiniame bendravime. Taigi istorišku metodu tenka žiūrėti ne tik mechaniškas jėgų veikimas, kaip yra gamtoje, bet taip pat ir atsižiūrėti tam tikrų socialinių tikslų ir žmogaus valios momento, kuris reiškiasi žmogaus veikime tų tikslų siekiant.

Dar nurodžiau, kad jeigu mes istoriniu metodu žiūrėsime kurią nors valstybę, ar tai kaip socialinį apsireiškimą, ar kaip tam tikrą teisinę konstrukciją, tai tenka atsižiūrėti ne tik į šitos valstybės praeitį arba, kitaip sakant, ne tik tos teritorijos, kurioje ta valstybė veikia. Mūsų laikais socialinis bendravimas yra daug platesnis, negu vienos kurios valstybės teritorinės ribos siekia. Jis išeina iš tų ribų ne tik tarpvalstybiniu bendravimu, bet ir šiaip įvairių socialinių junginių tarpusaviu bendravimu. Todėl čia tenka imti ribos viso plataus socialinio bendravimo, kuris mūsų laikais apima veik visą pasaulį, išskyrus gal kai kurias Afrikos dalis, kur os nežymiai dalyvauja socialiniame bendravime. Šitas socialinis bendravimas, kuris mums rūpi, praeityje ne visumet apimdavo visą žemę, todėl mums reikia imti tik tas plotas, kurį sudaro viena bendra civilizacija. Mes priklausom Vakarų Europos civilizacijai. Juk jeigu mes žiūrėsime dabartinę rusų valstybės konstitucinę konstrukciją, tai mums daug daugiau reikšminga, pav., Anglijos parlamentarizmo evoliucija pradedant nuo 12 amžiaus, arba Prancūzijos konstitucinė evoliucija, paskum Amerikos pavyzdžiai pradedant nuo 18 amžiaus — jie daugiau mums medžiagos suteikia, daugiau mums svarbūs, negu, sakysim, se osios Lietuvos konstitucinė konstrukc ja praeityje arba konstitucinė konstrukcija caro Rusijos, kuriai Lietuva daugiau kaip per šimtą metų priklausė. Nors Lietuva įvairių tos evoliucijos stadijų pati ir nepergyveno, tačiau vis dėlto tos evoliucijos išdavas ji pasisavino. O kadangi taip, kadangi ji tas išdavas pasisavino, tai, norint tiksliau tą konstrukciją suprasti, tenka atsižiūrėti ir į kitas valstybes. Žodžiu, tos bendrosios civilizacijos ribos kaip tik šito istoriškojo m todo atžvilgiu yra tiek svarbios, kad mes visą mūsų mokslą galime pavadinti Vakarų Europos valstybės ir jos konstitucinės teisės mokslu. Lietuva neišskirtina iš visos Vakarų Europos mūsų mokslo atžvilgiu. Tas liečia ypatingai istoriškąjį metodą. Dėl socialinių tikslų elemento svarbos istoriškam metodui yra dvi srovės. Vieni į valstybės tikslus ar bendrai į socialinio bendravimo tikslus žiūri kaipo į amžiną, nesikeičiantį stovį. Kiti laiko juos nuolat besikeičiančiais. Mano supratimu, tinkamesnė yra antroji pažiūra, nes socialiniai tikslai,

kurie nustato socialinio bendravimo formas, priklauso nuo įvairių grupinių socialinių reikalų. Kadangi tie grupiniai socialiniai reikalai keičiasi, tai keičiasi ir socialiniai tikslai. Jei mes paimsime vieną kurią valstybę ir imsime ją žiūrėti, tai pamatysime, kad įvairiais momentais jos siekiamieji tikslai keičiasi ir gal tik nežymi tų tikslų dalis ilgesnį laiką atrodo pastovūs. Ypač kaip mes paskui pamatysime, kad valstybė sudaro antrinį socialinį junginį; pagrinde jau ji visumet turi diferencijuotą visuomenę, daugybę įvairių socialinių junginių, kurių reikalai ir siekiamieji tikslai nėra visai vienodi. Ir šitie socialiniai junginiai kaip tik stengiasi paveikti valstybę, nustatyti jos tikslus *savo* tikslais, arba, kitaip sakant, stengiasi suvalstybinti savo tikslus. Ir vienais momentais pasiseka vieniems socialiniams junginiams valstybę paveikti, kitais momentais — kitiems. Vadinas, atsižiūrint į tai, kurie socialiniai junginiai ar kurie socialiniai veiksniai duotuoju momentu turi didesnės įtakos į valstybės valdžią, nuo to priklauso ir valstybės siekiamųjų tikslų pobūdis. Pavyzdžiui, paimsime buvusią caro Rusiją ir dabartinę socialistinių respublikų sąjungą, kuri yra įsikūrusi buvusios Rusijos teritorijoje. Žinoma, valstybinė forma yra šiek tiek pakeista, bet jau socialistinių respublikų sąjungos siekiamieji tikslai yra visiškai kitoki, negu jie buvo senoje Rusijoje. Tik labai nežymi tų tikslų dalis liko ta pati, kaip, pav., teritorijos gynimas nuo išorinių priešininkų; bet ir šis tikslas šiek tiek kitaip atrodo dabartinėje socialistinių respublikų sąjungoje, negu buvusioje caro Rusijoje. Taip pat žmonių individų gyvybės apdraudimas nuo žmogžudžių; tas buvo draudžiama ir caro Rusijoje ir dabar. Taigi šiek tiek ir tų pačių tikslų lieka, bet tai yra tik labai nežymi dalis. O žymiausia socialinių tikslų dalis pasikeičia. Ypač tokiame antriniame socialiniame junginyje, kaip valstybė, kurios tikslai visumet yra nustatomi tam tikrais pirminių socialinių junginių tikslais. O kadangi tie pirminiai socialiniai junginiai nėra vienodi, tai ir valstybės siekiamieji tikslai taip pat negali būti visada vienodi.

Šita besikeičiančių valstybės socialinių tikslų sąvoka verčia mus kitaip žiūrėti į politiką. Kartais reiškiama nuomonė ir net yra bandymai moksle sudaryti atskirą politikos mokslo discipliną. Jeigu būtų tokie amžinieji, nuolatiniai valstybės tikslai, tai tuomet galima būtų kalbėti apie politiką kaipo mokslą, nes tada būtų pastovus politikos objektas. Bet to nėra; jeigu tie valstybės tikslai keičiasi, tai tokio pastovaus objekto nėra. Politika gali būti suprasta tik kaip tam tikras metodas, būtent, kaip tikslingumo vertinimo metodas. Kadangi valstybė, o kartu ir teisė, sudaro tam tikrą socialinį apsireiškimą, o visi socialiniai apsireiškimai yra *tikslingi* (šiuo jie skiriasi nuo šiaip gamtos apsireiškimų), tai čia politika gali būti vartojama tik kaipo tam tikras metodas, kuris tinka ir teisės mokslui ir visiems socialiniams mokslams. Šituo *politikos* metodu socialinis mokslas skiriasi nuo gamtos mokslo. Sakysim, istoriškas metodas ir gamtos moksle gali būti taikomas, bet politikos metodas jokiu būdu negali būti taikomas.

Da ar juridinis, arba teisinis, metodas, kuris tinka tik teisės mokslui, mūsų atžvilgiu — konstitucinės teisės mokslui. Kaip nurodžiau, teisė nesudaro tam tikros vienos normų, ar imperatyvų, rūšies. Imperatyvų yra daugybė, bet vis dėlto tai nėra taip sau kažin kokia imperatyvų kolekcija, neturinčių jokio sąryšio tarp savęs, bet visa teisės normų masė sudaro tam tikrą sistematizuotą vienetą. Šitie teisės imperatyvai, arba šios teisės normos, negali kits kitam prieštarauti, jie turi būti suderinti ir sudaro tam tikrą konstrukciją, kurios visos dalys sudaro tam tikrą tvarkingą vienumą. Čia kiekviena atskira norma privalo būti suderinta su kitomis. Šitas konstrukcijos nustatymas, šitas kiekvienos normos *aiškinimas* visomis kitomis normomis, kitaip sakant, kiekvienos normos *vietos* nustatymas visoje normų konstrukcijoje ir sudaro *juridinį*, arba teisinį, metodą. Vis dėlto ta konstrukcija privalo būti papildyta analizu to, kas reikia konstruuoti, vadinas, analizu to socialinio teisės turinio, nes teisė visada turi savo socialinį turinį.

Dabar žiūrėsime skyrių apie visuomenę, kurį aš jau paliečiau pereitą kartą. Aš sakiau, kad tas platus socialinis bendravimas viduriniuose amžiuose reiškėsi stipriais ir galingais, labiau ar mažiau organizuotais socialiniais junginiais. Ir kas yra žymu ir reikšminga šiuo atžvilgiu viduriniuose amžiuose, tai tas, kad šitas platus socialinis bendravimas reiškėsi tuo laiku be tam tikros valstybinės formos. Tai buvo naujas apsireiškimas, bent mūsų civilizacijoje. Jeigu mes pasižiūrėsim į įvairias civilizacijas, kurios turi ryšio su mūsų civilizacija — ir tai ne tik romėnų ar graikų, bet ir visą eilę artimiausių rytų civilizacijų, kaip Egipto, Babilonijos, Asirijos, Chaldejos ir kt., mes nežinome — o gal kiti žino, bet aš nežinau — kaip ten vyko Amerikoje tarp raudonodžių; ar ten taip pat vyko kaip šitose civilizacijose, kurios sudarė pamatą mūsų civilizacijai, to mes negalime spręsti. Bet jeigu mes paimsime senovės civilizacijas, iš kurių mūsų civilizacija išėjo ar kurios turėjo įtakos mūsų civilizacijai, tai mes pamatysim maž daug visur, išskyrus gal Graikiją, kad buvo socialinis bendravimas ir kad jis reiškėsi socialiniais junginiais. Visur mes psstebėsime buvus ar tai kastas, ar luomus ar kokius kitokius socialinio skirstymosi ir jungimosi padarus. Bet kartu mes pastebėsime vieną, išskyrus, sakau, gal Graikiją, įdomų apsireiškimą, būtent, kad visas tas socialinis bendravimas buvo *padengiamas* vienos *valstybinės* formos. Visur tas socialinis bendravimas buvo lyg ir apvainikuotas valstybine forma, kuri apimdavo visą tos gadynės socialinį bendravimą.

Taigi mes senovėje visur randame platų socialinį bendravimą, suskirstytą įvairiais socialiniais junginiais ir įvairiomis socialinėmis grupėmis, bet kartu mes matom, kad visas tas socialinis bendravimas yra padengiamas tam tikra valstybinio bendravimo forma. Vadinas, greta pirminių socialinių junginių mes visuomet randame ir antrinį socialinį junginį, — valstybę. Kartais atsitikdavo, kad būdavo ir keli lygiagretūs socialiniai bendravimai, kurių kiekvienas buvo padengtas valstybine forma. Bet jeigu tie socialiniai bendravimai sueidavo į santykius savo

tarpe, jeigu tų socialinių bendravimų tarpe kildavo tendencija sudaryti vieną, tai toji tendencija visumet siekė valstybiniu padengimu padaryti viena. Nevisuomet tas galutinai užsibaigdavo, bet, žodžiu, valstybė atsirasdavo kaipo viso socialinio bendravimo padengimas. Gal tik Graikijoj tas atrodė šiek tiek kitaip, nes ten to socialinio bendravimo valstybinė forma buvo kaip tik *vietos* valstybės, panašios į mūsų laikų valstybę. Ten miestas buvo visos valstybės branduolys, o provincijos buvo lyg ir kolonijos to miesto. Bet vienos valstybinės formos visai Graikijai nebuvo ir socialinis bendravimas vyko *tarp* tų valstybių. Visur kitur tas socialinis bendravimas buvo padengtas *vienos* valstybinės formos. Tas ypatingai ryškiai apsireiškė Romos imperijoje, kuri visam anų laikų žinomam civilizuotam pusauliui buvo sudariusi vieną pasaulinę valstybės formą. Bendrai anais laikais, bent mūsų civilizacijoje, nepasireiškia tokių vietos valstybių, kokių yra mūsų laikais. Tos suverenės *vietos* valstybės yra naujas padaras. Apie tai mes plačiau pakalbėsim savo laiku sąryšyje su istoriniu suvereniteto sąvokos atsiradimu.

Viduriniuose amžiuose šita valstybinė forma buvo išnykusi. Žuvus Romos imperijai, barbarų suardytai, socialinis bendravimas atsirasdavo be valstybinio padengimo. Tai buvo, bent mūsų civilizacijoje, gal pirmas toks apsireiškimas pasaulio istorijoje. Bet, žinoma, socialinis bendravimas dėl to neišnyko. Priešingai, dėl įvairių priežasčių skirstymasis socialinėmis grupėmis ir organizacijomis tuomet buvo labai ryškus. Buvo daug įvairių socialinių grupių, bet nebuvo nei *vietos*, nei bendros valstybinės formos, padengiančios tą socialinį bendravimą. Bet žuvus Romos imperijai šito socialinio bendravimo ribos, kurias anksčiau apėmė Romos imperija, vis dėlto liko tos pačios. Tiesa, šiek tiek anksčiau jau įvyko Romos imperijos susiskaldymas į vakarų ir rytų imperijas. Žuvus vakarų Romos imperijai, šitai Vakarų Romos imperijos teritorijai vis dėlto socialinis bendravimas liko kaipo tam tikras vienetas. Jis buvo palaikomas bažnyčios. Buvo žmonių rasė, sugrupuota ir kartu suskirstyta įvairiais socialiniais junginiais ir grupėmis, kurios vis dėlto turėjo vieną bendrą socialinę organizaciją ir sudarė vieną visuomenę, būtent, krikščionijos visuomenę, ir vieną organizaciją, t. y. Romos bažnyčios organizaciją, arba Kristaus bažnyčios organizaciją. Tačiau ši organizacija neturėjo valstybinio pobūdžio. Taigi, iš vienos pusės, viduriniais amžiais mes matom daugybę įvairių socialinių grupių ir organizacijų: tą mes galėjome konstatuoti ir senovės laikuose, bet ten tas buvo padengta viena valstybine forma, o čia nei vietos, nei bendra valstybine forma tas nebuvo padengta. Vėliau įvairiose vietose kyla pastangų, išeinančių iš įvairių vietos galiūnų, sudaryti valstybinę organizaciją, kuri tvarkytųsi imperiumu ir pasidavimu. Tai yra charakteringa forma tos organizacijos, kuri vadinas valstybine organizacija, būtent, ten tas socialinis bendravimas vyksta imperiumu ir pasidavimu. Taigi, sakau, buvo daroma pastangų, bet daug amžių praėjo, kol šitos pastangos buvo galutinai realizuotos įkūrimu naujos valstybės, kurią mes dabar p žįstame kaipo tam tikrą socialinio

bendravimo formą. Vienas iš veiksnių, kuris trukde šitą vietos valstybę sudaryti, kuris kenkė vietos galiūnų pastangoms steigti įvairiose vietose tokias socialines organizacijas, kurios veiktų imperiumu ir pasidavimu, tai kaip tik buvo plačiai palaikoma žmonių sąmonėje *pasaulinės* imperijos sąvoka, užsilikusi nuo Romos imperijos laikų. Žinoma, Romos imperija galėjo būti suardyta, bet žmonių sąmonėje jos sąvoka užsiliko dar ilgiems amžiams. Žmonės buvo įpratę manyti, kad valstybė privalanti būti tokia, kaip Romos imperija vadinama, turi būti *visuotinė* organizacija. Vadinas, kaip tuomet krikščionija apėmė visus šios organizacijos žmones, taip buvo norima ir vienos valstybinės formos. Buvo ir pastangų organizuoti tokią valstybinę formą iš stipresniųjų vietos galiūnų, bet nepavyko. Tiesa, Karolio Didžiojo buvo sudaryta, bet, nors ji išgyveno visą tūkstantį metų, vis dėlto ši naujai atgaivinta Šventoji Romos Imperija buvo daugiau fikcija, kaip pasaulinė imperija. Bet šita fikcija trukdė vietos valdovams steigti vietos valstybes, paremtas imperiumu ir pasidavimu. Ir santykiai tarp įvairių socialinių grupių ir organizacijų ne valstybinio pobūdžio su vietos galiūnais ar vietos valdovais per visus vidurinius amžius vyko ne tipingu valstybei imperiumo ir pasidavimo būdu, bet derybomis, sutartimis, kompromisais. Šitie socialiniai junginiai ar socialinės grupės derėjosi su vietos galiūnais ir nustatydavo santykius su jų valdžia tam tikrais kompromisais, tam tikrais aktais: įvairių privilegijų aktais ir tt. Ir, kaip sakiau, net ir mūsų gadynės parlamentas iš karto atsirado kaipo tų stipresniųjų socialinių junginių atstovybė deryboms su valdovų valdžia. Vadinas, tai buvo anarchijos organas. Anarchija visada gali reikštis arba kova arba kompromisais. Vadinas, anarchija dar nereiškia, kad jau visada turi eiti kova. Ne. Juk ir tarptautinis valstybių santykiavimas mūsų laikais yra anarchijos stadijoje, bet vis dėlto tai nereiškia, kad valstybės nuolat kovoja tarp savęs. Anarchija mes vadiname tokį socialinį bendravimą, kurio tvarka nėra nustatyta imperiumu ir pasidavimu. Vadinas, pirminis parlamentas buvo kompromisiniu organu. Tiesa, ne visuomet ir ne visur jis vadinosi parlamentu, bet, žodžiu, tai buvo įvairių socialinių veiksnių atstovybės organas. Tai nebuvo valstybės valdžios organas, bet organas deryboms su valstybės valdžia. Vadinas, visuomenės vaizdas viduriniuose amžiuose yra labai aiškus: jis pasirodė ir vyko labai ilgą laiką — apie 10 amžių — be aiškios tvirtos valstybinės formos. Bet mokslas apie visuomenę viduriniais amžiais vis dėlto neišsiplėtė. Viduramžiai gyveno įvairiomis sąvokomis, paskolintomis iš senovės laikų. Ypač kai dėl sąvokų, liečiančių valstybinį bendravimą, tai viduramžiai gyveno įvairiomis valstybinių fikcijų sąvokomis; pav. tokiomis fikcijomis, kaip pasaulinės imperijos fikcija. Tikslaus mokslo apie visuomenę viduramžiai nepagamino. Bet vis dėlto vietos galiūnų pastangos padarė įtakos žmonių sąmonėje ir žmonės įprato manyti socialinį bendravimą vykstant imperiumo ir pasidavimo keliu. Sunku ir net negalima nustatyti data ir net amžius, kada pagaliau vietos valdovų pastangos vietos valstybei sudaryti buvo realizuotos, kada įsikūrė ta nau-

jos gadynės valstybė, kurią mes šiandien pažįstame. Žinoma, įvairiose vietose ne tuo pačiu laiku tas įvyko, bet Vakarų Europoje maž daug 15—16 amž. tas procesas jau buvo baigtas; jau buvo galutinai įsikūrusi ir nusistojusi suverenė vietos valstybė, tvarkanti socialinį bendravimą imperiumo ir pasidavimo keliu, vietoj tvarkytis įvairių lygių ir nepriklausomų veiksnių derybomis ir kompromisais, kurių pagrinde, žinoma, turi būti paritetinės lygios teisės. Sutartį gali sudaryti tik lygūs tarp savęs žmonės, kurie yra subjektyvinės teisės subjektais. Negali būti derybų ar sutarties tarp valdovo ar pavaldinio, nes tai bus ne derybos, ne sutartis, o tik įsakymas ir pasidavimas jam. Taigi negali būti derybų ar sutarties tarp dviejų tokių subjektų, kurių vienas gavo savo teises iš kito, kuris gali jam tas teises vėl atimti. Sutartis numato sutarties dalyvių lygybę. Ir viduriniais amžiais kaip tik įvairios socialinės grupės, kada jos derėjosi su vietos valdovais, tai jos rėmėsi savo nepriklausomomis teisėmis, ne valdovo koncesija, taip sakant, gautomis.

Maž daug apie tą patį laiką, kada galutinai įsisteigė naujosios gadynės suverenė vietos valstybė, įvyko ir kitas fenomenas, būtent reformacija, suskaldžiusi krikščioniją, kuri ligi to laiko buvo viena visame Vakarų Europos plote. Reformacija ją suskaldė ir daugybė kraštų įkūrė vadinamąsias vietos bažnyčias, atitinkančias vietos valstybinio bendravimo plotą. Bet vis dėlto ir reformacija nepajėgė visai suskaldyti krikščionijos. Liko Romos katalikų bažnyčia, kuri vis dėlto ne visai susiskaldė atskiromis bažnyčiomis, atitinkančiomis atskiroms vietos valstybėms. Taigi ir įsikūrus vietos suverenei valstybei ir suskilus krikščionijai, vis dėlto liko tas platus socialinis bendravimas, išeinąs iš atskirų vietos valstybių ribų. Senovėje nebuvo žinomas toks apsireiškimas, kad būtų viena civilizacija ir daugybė lygių paritetinių suverenių valstybių.

Kaip nurodžiau, viduriniais amžiais, nors visuomenės fenomenas buvo labai aiškus, bet vis dėlto mokslas apie visuomenę neišsiplėtė. Juo labiau jis negalėjo išsiplėsti po priežiūra šitų atskirų vietos valstybių, kurios stengėsi padengti tą socialinį bendravimą kiekviena savo ribose. Kaip žinome, naujos gadynės valstybė Vakarų Europoje daugumoje susikūrė absoliutinės monarchijos formoje, išskyrus Angliją, kur tas šiek tiek kitaip susidarė. Šitas absoliutinės monarchijos formoje valstybės įkūrimas tai buvo pažanga anais laikais, nes tai buvo kelias, kuriuo išeita iš vidurinių amžių anarchijos. Sakau, tai buvo pažanga, ir anų laikų mokslas palaikė ją, jis tarnavo šitam fenomenui, šitam vietos valstybės padarui ir tuo pačiu šitam režimui, kuris tais laikais buvo valstybėje, būtent, absoliutiniam monarchizmui sustiprinti. Šitas mokslas, kuris palaikė anų laikų valdovų pastangas, tai buvo t. v. *legistų* doktrina. To laiko valdovai neturėjo akstino svarstyti ir analizuoti visuomenę. Priešingai, anos gadynės reikalams buvo naudinga nekreipti dėmesio į visuomenės fenomeną, suskirstytą įvairiais socialiniais junginiais, nes su šia sąvoka jungėsi viduramžių anarchijos sąvoka, o valdovai kaip tik stengėsi šią sąvoką pakeisti imperiumo ir pasidavimo

sąvokomis. Tada ir legistų moksle buvo iškelta tautos (populi) savoka, vadinas, sąvo a masės žmonių, lygių pasidavime. Šiuo, taip sakant, buvo ardomi tie stiprūs socialiniai junginiai, kurie galėtų priešintis, kurie galėtų remtis atskiromis savo teisėmis, kaip jie tai galėjo daryti viduramžiais. Taigi į visuomenę ne tik nebuvo kreipiama dėmesio, bet dargi sąmoningai ir tikslingai ta visuomenės sąvoka buvo stengiamasi pakeisti vienalypės tautos sąvoka. Vėliau 17—18 amž., kada jau kilo pavojus socialiniam bendravimui iš absoliutinės monarchijos pusės, kada valdovai stengėsi iškreipti funkcionalinę valstybės esmę ir stengiasi tą valstybę traktuoti kaipo savo asmens dalyką, kaipo savo subjektyvinių norų objektą, kilo prieš tai reakcija. Moksle taip pat kilo reakcija prieš absoliutinę monarchiją, prieš jos pastangas iškreipti jos pačios sudarytos valstybės esmę, bet vis dėlto ir ši reakcija nedrįso iškelti visuomenės sąvokos, bet nuėjo kitu keliu. Kadangi valdovai ėmė savintis teisę į valstybės valdžią, kadangi jie ėmė žiūrėti į valstybę kaipo į jų dalyką, tai reikėjo kas nors prieš tai pastatyti. Kas buvo pastatyta? Tapo pastatytos prieš, kaip žinome, subjektyvinės žmogaus individo teisės. Tai buvo įgimtųjų teisių ir vėliau visuomenės sutarties doktrina. Žinoma, sąvoka tokio statutis naturalis, arba gamtinės padėties, kurioje kiekvienas žmogus esąs pilnas suverenas ir neaprėžtas savo valios reiškėjas, tegalėjo atsirasti tik tuose kraštuose, kurie pergyveno vidurinių amžių anarchiją. Senovėje tokia įgimtųjų teisių sąvoka būtų visai nesuprantama. Subjektyvinės teisės sąvoka senovėje buvo neatskiriama nuo valstybinio bendravimo. Taigi šitą sąvoką visuomenės sutarties doktrina pasiskolino iš viduramžių anarchijos, bet jau perkėlė šitas teises iš atskirų socialinių grupių, iš atskirų socialinių junginių į atskirus *individus*, į atskirus žmones.

Kodėl šitą perkėlimą padarė, pamatysim kitą kartą.

* * *

Būtų klaidinga ir nerimta manyti, kad mokslo doktrinos, ypač tokio mokslo kaip socialinis mokslas, atsiranda be jokio sąryšio su tam tikros gadynės socialiniais reikalais, be jokio sąryšio su tam tikra socialine funkcija. Kaip socialinis bendravimas, kaip žinome, visuomet yra tikslingas ir visuomet nustatomas tam tikrais socialiniais reikalais, taip ir socialinis mokslas visuomet yra jautrus į tam tikros gadynės socialinius reikalus. Ir socialinis mokslas visuomet ne iš kokio nors abstrakto sudaro savo sąvokas, bet pasiskolina jas ir jų elementus iš įvairių grupių žmonių sąmonės ir visuomet konstruuoja tokią doktriną, kuri duotuoju laiku tarnauja tam tikriems socialiniams reikalams. Vadinas, kiekviena doktrina visuomet atsiranda savo laiku ir visuomet atlieka tam tikrą funkciją. Pav., jei mes paimsime 17—18 amž. socialinį mokslą ir tais laikais viešpatavusias doktrinas, tai mes galėsim konstatuoti, kad visos tų doktrinų sąvokos ar bent tų sąvokų elementai yra paskolinti iš to, kas buvo likę žmonių sąmonėje. Be to, tos doktrinos yra

taip konstruuotos, kad jos, iš tikrųjų, tarnauja tos gadynės reikalams. Mes žinome, kad 17—18 amž. mokslas norėjo sudaryti reakciją absoliutinės monarchijos valdovų pastangoms funkcionalinei valstybės esmei iškreipti ir padaryti tą valstybę savo privatiniu dalyku, savo subjektyvinės teisės objektu. Prieš šias valdovų pastangas ir kilo reakcija visuomenėje. Ypatinga šios reakcijos reiškėja buvo naujai kylanti socialinė klasė, būsimoji buržuazija. Tos pat tendencijos atsispindi ir anos gadynės mokslo doktrinose. Svarbiausios šių doktrinų yra įgimtųjų teisių doktrina ir visuomenės sutarties doktrina; visuomenės sutarties doktrina sudaro tik vieną srovę platesnės įgimtųjų teisių doktrinos. Šioms doktrinoms ir reikėjo prieš valdovų savinimąsi teisių į valdžią pastatyti kurią nors kitą jėgą arba kurią nors kitą sąvoką, kuri paraližuotų aną teisę ir tos teisės išdavas. Šiam reikalui ir buvo pasiskolinta iš viduramžio, kuris jau buvo nugalėtas, bet jo santykių liekanos dar tebebuvo užsilikusios žmonių sąmonėje. Iš ten ir buvo pasiskolinta savarankiškų, suverenių ir lygių valdovo teisėms teisių sąvoka. Reiškia, šitos teisės iš niekur nebuvo gautos, bet jos yra lygios valdovų teisėms, ir paeina iš to paties šaltinio, kaip ir valdovų teisės: ar tai iš Dievo, ar tai iš gamtos ir t. t. Sąvoka šitų suverenių teisių, sudarančių kiekvieno žmogaus individo elementą, buvo paskolinta iš viduramžio. Senovės žmonėms tokia sąvoka būtų visai nesuprantama. Senovėje subjektyvinės teisės visumet buvo suprantamos kaipo gautos iš valdžios. Nors ta sąvoka paskolinta iš viduramžio, bet, kaip jau aš pereitą kartą sakiau, kartu įvyksta ir tos sąvokos pakeitimas.

Viduramžyje santykiai tarp vietos galiūnų ir įvairių socialinių veiksnių buvo nustatomi ne imperiumo ir pasidavimo keliu, bet derybomis ir lygių teisių kompromisais. Tačiau viduramžyje tų savarankiškų suverenių teisių, lygių vietos valdovų teisėms, *subjektais* buvo ne atskiri žmonės, ne atskiri individai, bet socialinės klasės ir organizacijos.

Tačiau 17—18 amž. mokslas, kuris šita sąvoka pasinaudojo kovai prieš absoliutinę monarchiją, vis dėlto nepriėmė tos sąvokos tokioje formoje, kaip ji buvo nustatyta viduramžyje. Nepriėmė todėl, kad tam mokslui rūpėjo išgelbėti valstybė iš pavojų, kylančių jai iš absoliutinių valdovų pusės, bet visai nerūpėjo grąžinti ją į viduramžių anarchiją. O tais laikais, nors viduramžių socialiniai padarai absoliutinės monarchijos buvo nugalėti ir įtraukti į įsteigtą valstybę, bet vis dėlto jų liekanos tada dar buvo stiprios ir 17—18 amž. mokslui visai nerūpėjo nugalėti absoliutinę monarchiją tam, kad būtų grįžta į viduramžių anarchiją, į tą senąją stiprių socialinių junginių galią. Todėl šita įgimtųjų, suverenių teisių sąvoka iš socialinių grupių ir junginių buvo perkelta į atskirus *individus*. Ir mes žinome, kaip buvo konstruuojama valstybė ir valdžia tos gadynės mokslo. Šitame moksle, iš baimės prieš tą viduramžių anarchiją, kuri jau buvo pavergta, bet dar nebuvo visiškai panaikintos jos liekanos, visuomenės sąvoka nebuvo tiksliai ir tinkamai nustatyta. Nebuvo suprasta, o gal iš tikrųjų neno-

rėta suprasti, kad funkcionalinė valstybės esmė turėtų būt nustatyta kaip tik per visuomenę, suskirstytą įvairiais socialiniais junginiais, o ne tiesiog surišta su atskirais *atomais, individais.* Vadinas, šiuo mokslu nelieka vietos tarp suverenių individų, tų suverenių teisių subjektų, ir valstybės, kaipo tų individų visumos organizacijos; kitaip sakant, nelieka jokios vietos bet kokiems socialiniams junginiams, kurie galėtų tarpininkauti tarp atskirų asmenų ir valstybės. Reiškia, iš vienos pusės yra atomas, individas, o iš kitos—jų visuma *valstybė*, kaipo *vienintelė* socialinio bendravimo forma. Dėl šitų priežasčių mokslas apie visuomenę tais laikais negalėjo išsiplėsti.

Tą pat mes matom ir didžiosios prancūzų revoliucijos metu. Ir ten mokslas apie įvairiais socialiniais junginiais diferencijuotą visuomenę neišsiplėtė. Ir ten buvo einama tuo pačiu keliu, ir greta teritorinės tautos (populus) tik valstybė buvo laikoma teisėta socialinio bendravimo forma. Tenka žinoti, kad didžioji prancūzų revoliucija lygiai nekentė absoliutinės monarchijos, prieš kurią kovojo, lygiai nekentė ir kovojo prieš feodalizmo liekanas ir apskritai prieš visas viduramžių socialinės struktūros liekanas. Tais laikais buvo manyta, kad kiekvienas žmonių susibūrimas, kiekviena draugija ar sąjunga yra kreipiamos prieš bendrą individų lygybę. Kiekviena draugija, kiekviena sąjunga ar korporacija toje gadynėje buvo laikoma sąmokslu prieš individualinę lygybę ir pavojumi žmonių laisvei. Iš tikrųjų, ten, kur keli žmonės išsiskiria iš visumos ir sudaro tam tikrą grupę, tai jau jų veikimas pasidaro, žinoma, ryškesnis, tikslesnis, jų jėgos auga, žodžiu, bet kuris žmonių susibūrimas sudaro didesnę, stipresnę jėgą, negu pavieniai asmenys. Dėl to teisėta buvo laikoma tik viena valia, būtent *tautos* valia, o visos kitos grupinės valios greta šitos teisėtos tautos valios buvo laikomos *kontrabandine* valia, klastojančia tautos valią. Todėl didžiosios prancūzų revoliucijos metu į socialinius junginius buvo žiūrėta kaipo į lygybės naikinimą, kaipo į tautos skaldymą; arba tame buvo matoma aristokratijos atgaivinimas ir respublikos griovimas. Tie įstatymai, kurie buvo išleisti didžiosios prancūzų revoliucijos metu, griežtai draudė bet kurį žmonių jungimąsi tam tikrais reikalais. Teisėtais buvo pripažinti tik individualiniai reikalai, tik individualinės valios. Todėl ir 17—18 amž. mokslas nedavė jokio pagrindo mokslui apie visuomenę, neišaiškino visuomenės sąvokos. Priešingai, darė viską. kad šita visuomenė būtų suskaldyta į daugybę atomų ir vienintele socialinio bendravimo forma laikė valstybę.

Tikslus visuomenės sąvokos išaiškinimas ir nustatymas mokslo sudaro garbę 19 amžiui. 19 amžiuje visa eilė mokslininkų ir tam tikrų mokslo srovių pradėjo jau tiksliai aiškinti šitą visuomenės sąvoką. Užtenka čia paminėti filosofijoje t. v. *pozityvizmą*, paskui sociologijos mokslą, kuris 19 amž. atsirado. Pagaliau ypač svarbu yra paminėti socializmas kaipo tam tikra mokslo doktrina. Socializmas turi dvejopą prasmę, iš vienos pusės tai yra tam tikra mokslo doktrina, iš kitos — tam tikra politinio judėjimo srovė. Šitos socializmo, kaipo tam tikros

mokslo doktrinos — klaidingos ar ne, tai kitas klausimas — bet socializmo kaipo tam tikros mokslo doktrinos nuopelnas visuomenės sąvokos išaiškinime, be abejo, yra labai rimtas. 19 amž. buvo įvairiausių socializmo doktrinos srovių, bet ypač ryški ir įdomi yra šiuo atžvilgiu doktrinaline socializmo srovė, vadinama *istoriško materializmo* doktrina, kurios steigėjai buvo Karolis Marksas, Fridrichas Engelsas ir iš dalies Lasalis, bet ypatingai Karolis Marksas. Šį mokslą mes čia iššiūrėsime kiek jis nustato visuomenės savoką ir santykius tarp visuomenės ir valstybės.

Šiuo mokslu, socialinio žmonių bendravimo pagrindu esą *ekonominiai ir ūkio* santykiai, kurie veikią į žmonių psichiką ir verčią juos skirstytis ir jungtis įvairiais ekonominiais reikalais. Ūkio gaminimo santykių sutvarkymas esąs visas socialinio gyvenimo tikslas. Ūkio pagrindais susidariusi visuomenė skirstasi į socialines klases, kurių vienos pasisavinusios *gamybos* įrankius naudoja kitas klases, nesugebėjusias tų gaminimo įrankių pasisavinti arba dalyvauti tame pasisavinime. Silpnesnės socialinės klasės dirbančios stipresniųjų socialinių klasių naudai. Visuomenėje vykstanti nuolatinė, nepaliaunama kova tų socialinių klasių tarpe, nes ir išnaudojamos klasės nenorinčios pasiduoti išnaudojančioms klasėms ir stengiančios įvairiais būdais pasiliuosuoti nuo to išnaudojimo ir pačios pasisavinti gaminimo įrankius. Ir šita socialinė *kova* esanti nustatoma visų tautų, valstybių ir visos žmonijos *istorija*. Vadinas, istorija, šiuo mokslu, tai būtų grynai tos nuolatinės, amžinos socialinės kovos *vykdymas*.

Išnaudojančios klasės visomis pajėgomis stengiančios palaikyti savo išnaudojimo priemones, apdrausti savo viešpatavimą, sustiprinti savo pozicijas; o iš kitos pusės, išnaudojamos klasės stengiančiosios nugriauti tą joms nepatinkamą tvarką, nuversti anų stipresniųjų klasių viešpatavimą. Bet kada tos išnaudojimo priemonės pasiseka pagauti, tai iš tarpo buvusių išnaudojamų klasių tuojau vėl išsiskirianti tam tikra dalis, steigianti naują išnaudojimo klasę, kuri, sistematizuotais metodais taikindama ir tvarkydama savo tikslams gaminimo sistemos aparatą, vėl stengiantis viešpatauti kitoms, atstumti kitas nuo šito dalyvavimo gaminimo įrankių pasisavinime. Kitos klasės vėl turinčios dirbti jų naudai. Be gamybos įrankių pasisavinimo, viešpataujančios klasės savo pozicijoms sustiprinti, savo viešpatavimui apdrausti vartojančios ir įvairiausių kitokių priemonių. Taip šiuo mokslu įvairios religijos ar doros normos, mokslas, menas — viskas esą kreipiama viešpataujančių klasių klasiniams viešpatavimo tikslams paremti. Pagaliau tos viešpataujančios klasės sudarančios valstybes, organizuojančios valdžias, kurių imperiumu tos viešpataujančios klasės ir vykdančios savo socialinius tikslus ir apdraudžiančios savo reikalus įstatymais.

Taigi valstybė šiuo mokslu esąs tos socialinių klasių tarpusavės kovos ir tam tikro klasinio socialinio viešpatavimo pa-

daras. Kitaip sakant, valstybė esanti priemonė tam klasiniam viešpatavimui sustiprinti, jam apdrausti.

Taip atrodo šis mokslas, trumpai jį išdėsčius. Aš manau, kad aš pasakiau, kas yra svarbiausia tuo atžvilgiu, t. y. kas liečia valstybės ir visuomenės koncepciją socializme. Ten nustatomas tamprus ryšys tarp visuomenės, suskirstytos įvairiais socialiniais junginiais, ir tos socialinio bendravimo formos, kurią mes vadiname valstybe.

Be abejo, bent mano supratimu, ši doktrina turi savo ydų. Ryškiausia, mano supratimu, šios doktrinos yda yra ta, kad ji bando visus socialinio gyvenimo apsireiškimus ir, galima sakyti, net visą žmonijos kultūrą aiškinti vienu universaliniu *ūkio* veiksmu arba tuo metodu, kuris yra vadinamas *materialistiniu* metodu. Aš manau, kad tai klaidinga, kaip būtų klaidinga ir tas jei mes imtum kuriuo kitu veiksniu visą žmonijos kultūrą aiškinti; pav., tik vienu tikybos veiksniu, vienu nacionaliniu veiksniu ar bet kuriuo kitu universaliniu veiksniu, nes tuo būdu mes norėtum sukišti visą visuomenę į vieną socialinio skirstymosi kategoriją. Tai ši yra ryškiausia šios doktrinos yda. Ji per daug siaurina visuomenės sąvoką ir socialinio skirstymosi savoką. Bet už tai, kad ir šiose siaurose ribose, ši doktrina, mano supratimu, labai tiksliai nustato santykius tarp visuomenės ir valstybės.

Taigi ši doktrina, turėdama ydų, turi ir didelių nuopelnų visuomenės sąvokos išaiškinime. Vienas svarbiausių tos doktrinos elementų, būtent, socialinių klasių tarp savės kovos mokslas, be abejo, sudarė tai doktrinai rimtą titulą visuomenės mokslų sistemoje. Mes sakėme, kad čia tas yra imama per siaurai, kad be klasinio socialinio jungimosi ir skirstymosi yra dar ir kitos socialinės kategorijos, bet vis dėlto mes negalime nesutikti, kad šitie klasiniai junginiai turi labai rimtos svarbos socialiniame gyvenime. Ir atkreipimas tinkamos domės į jų veikimą, į jų reikšmę socialiniame bendravime, be abejo, sudaro didelį šios doktrinos nuopelną. Kad socializmas rimtai prisidėjo prie visuomenės sąvokos išaiškinimo ir nustatymo, tą turi pripažinti šitai doktrinai net ir idėjiniai socializmo priešai. Jis iš tikrųjų nepaprasta energija ir rimtais argumentais įrodė, kad žmonių visuomenė yra nuolatinis žmonių gyvenimo apsireiškimas ir kad valstybė nėra vienintelis socialinis apsireiškimas, kaip tai mokė 17 — 18 amž. mokslas, kuris, be individų, nematė jokių kitų socialinių junginių, išskyrus valstybę Sulig šiuo mokslu valstybė jau yra visuomenės padaras. Valstybė jau esanti pirminio visuomenės socialiniais junginiais suskirstymo išdava, kuri tarnauja kaip tik visuomenės tikslams aprūpinti. Iš tikrųjų, kiek galima spręsti iš visos žmonijos istorijos, visuomenė visumet ir visur gyvena greta valstybės ir reiškiasi įvairiausiomis formomis, įvairiausiais junginiais, įvairiausiomis funkcijomis. Čia jau valstybė nėra kas kita, kaip tik vienas tos visuomenės apsireiškimų. Vienas, bet ne *vienintelis*. Ta valstybe naudojasi ne tik piliečiai savo individualiniams tikslams, bet naudojasi ir

įvairūs socialiniai junginiai įvairiems grupiniams socialiniams reikalams ir tikslams Šitoje plačioje, įvairiais socialiniais junginiais ir grupėmis suskirstytoje, visuomenėje nuolat eina valių ir tikslų kova, kuri yra kreipiama į valstybę, į jos viešpataujančią valdžią, ir valstybės veikimas yra tik šios iš dalies kovos, iš dalies bendradarbiavimo išdava. Vadinas, socializmas ypač pabrėžia dėl visuomenės socialinių klasių toje prasmėje, kaip aš išdėsčiau. Iš tikrųjų yra ne vien tik tos socialinės klasės, bet ir kiti socialiniai junginiai, kaip, pav., nacionalinės tautos, bažnyčios, luomai, profesinės organizacijos ir daugybė kitokių draugijų ir sąjungų, žmonių steigiamų. Visi jie iš dalies kovoja tarp savęs, iš dalies bendradarbiauja; jei kovoja, tai ne tik taip sau dėl sporto, bet dėl savo grupinių tikslų pasiekimo; ir kiekvienas tokių junginių stengiasi valstybės funkcijas pritaikinti savo tikslams.

Tai čia mes iššiūrėjom socializmą kaipo tam tikrą mokslo doktriną. Bet socializmas, kaip sakiau, yra ne tik kaipo tam tikra mokslo doktrina, bet ir kaipo tam tikra politinio veikimo srovė. Kaipo politinio veikimo srovė, socializmas stengiasi numatyti socialinio žmonių bendravimo išdavas.

Tas irgi sudaro įdomų valstybės ir visuomenės santykių klausimą. Tiesa, kiekvienos mokslo doktrinos išvados ateičiai remiamos ne vien gryno proto darbu, bet ir tais pageidavimais bei tikslais, kurie tarnauja tam tikrai veikimo srovei Ir čia tas pats. Socializmo doktrina, kuri remiasi istoriškuoju materializmu, savotiškai vertina praeitį, su paniekinimu ir pasityčiojimu atmesdama kiekvieną idealistinį momentą ir pamatuodama žmonijos istoriją tik griežta, žiauria klasinių reikalų kova. Bet tas pats socializmas, kiek jis savo išvadas kreipia į būsimuosius laikus, virsta kaip tik idealistiniu ir reiškia kaip tik giliausią įsitikinimą socialiniu teisingumu. Ir be abejo, kaip tik šituo idealistiniu žmogaus troškimų tenkinimu socializmas daug pasėkmingiau mūsų laikais įgyja vargingųjų žmonių simpatijos, negu jis galėtų įgyti vien savo materialiniu istorijos analizu. Žiūrėdamas į valstybę, į valstybės valdžios imperiumą kaipo į galingiausią klasių kovos įrankį, socializmas randa, kad kova dėl valdžios valstybėje esąs vienas svarbiausių išnaudojamųjų klasių uždavinys. Kartu konstatuoja, kad praeityje šios kovos laimėjimai niekumet neprivedę prie socialinio teisingumo, kurio socializmas trokšta. O nepri edę todėl, kad iš laimėjusių išnaudojamųjų klasių revoliucijos ar permainų metu visumet išsiskirdavo naujų išnaudotojų klasė, kuri tuoj imdavosi naudoti valdžią savo privilegijoms sudaryti ir apginti. Todėl jis tikisi, kad šios gadynės kapitalizmo ir stambiosios pramonės pagimdytas proletariatas kaip tik yra toji klasė, kuri, paėmus valstybės valdžią į savo rankas, jau padarysianti tai, ko ligi šiol nėra padariusi jokia išnaudojamoji klasė, laimėjusi revoliuciją. Būtent, tas proletariatas įstengsiąs galutinai įvykdyti amžinai trokštamąjį socialinį teisingumą. Ir šiuo atžvilgiu yra dvi socializmo kryptys, kurių kiekviena kitaip sau vaizduojasi tą visuomenės ir valstybės problemos išsprendimą ateityje.

Vieną srovę galima pavadinti *valstybine* srove, o kitą — *anarchine* socializmo srove. Abi jos liečia tą visuomenės ir valstybės santykių problemą.

Pirmoji srovė — *valstybinė* socializmo srovė — mano savo tikslą pasiekti kaip tik per valstybę. Vadinas, valstybiniu metodu, valdžios imperiumo metodu, būtent, proletariato diktatūros metodu. Kadangi socializmas valdžios imperiumą remia klasinio viešpatavimo momentu, tai kada proletariatas, vadinas, dabar išnaudojamoji klasė, įgysiąs tą valdžios imperiumą į savo rankas, proletariato diktatūros metodu išnaikinus visuomenės padalinimą į klases, galutinai nugriovus gaminimo įrankių nuosavybę, socializavus gaminimo įrankius išnyksiąs susiskirstymas klasėmis, tuo pačiu išnyksianti ir įvairiais socialiniais junginiais diferencijuota visuomenė, kadangi išnyksiančios klasės, kurios remiasi kaip tik gaminimo įrankių pasisavinimu.

Kadangi visi kiti socialiniai junginiai, socializmo mokslu, esą tik tų pagrindinių socialinių junginių, būtent, socialinių klasių padarai, tai išnykus klasėms, išnyks ir visi kiti socialiniai junginiai, o tuo pačiu išnyksianti ir pati visuomenė, kuri remiasi klasėmis. Nesant klasių, šalia valstybės ir jos tautos (populus) nebus ir jokios atskiros visuomenės. Tada būsianti valstybės tauta, o ateityje gal *universalinės* valstybės, visos žmonijos *tauta*.

Kitaip žiūri ir kitokių išvadų prieina antroji socializmo srovė, būtent *anarchinė* srovė. Mano supratimu, ši srovė yra rimtesnė. Nors ji taip pat turi tam tikrų ydų, nors ji taip pat kelia abejones dėl savo pranašavimo, bet teorijoje vis dėlto nedaro tiek klaidų, kiek pirmoji srovė. Antroji srovė prieina griežtai priešingų išvadų. Ji sako, kad išnykus visuomenės klasėms liksianti kaip tik žmonių solidarumu sutvarkyta visuomenė, paliuosuota nuo klasinės vidaus kovos. Vadinas, tvirtina, kad kaip tik šita visuomenė pasiliksianti, o išnyksianti valstybė. Valstybė turėsianti savaime išnykti, kadangi ji nustosianti savo socialinių tikslų ir funkcijų. Jos tikslai esą kaip tik klasinio viešpatavimo apdraudimo tikslai; kadangi nebus to klasinio susiskirstymo, nebus to klasinio viešpatavimo, tai tuo pačiu valstybė nustosianti savo pagrindinių tikslų ir funkcijų. Kadangi šiuo mokslu valstybė esanti tik klasinės kovos padaras, tai ji esanti galima tik tol, kol vykstanti ta kova, kol gyvuojančios tos socialinės klasės. Išnykus klasėms, išnyksianti ir valstybė, o liksianti *beklasinė*, tuo pačiu ir bevalstybinė solidari anarchijos visuomenė, kuri nesitvarkysianti imperiumu ir pasidavimu.

Reformavus gaminimo metodus ir tvarką, socializavus gaminimo įrankius, panaikinus privatinę gamybos įrankių nuosavybę ir sunaikinus tuo pačiu klases, *valstybė* išnyksianti ne iš karto, nes jos valdžia dar turinti įvykdyti šitą laimę. Šita *paskutinė* valdžia vis dėlto turėsianti sekti, daboti galutinio klasinio elemento išnykimo žmonių sąmonėje. Neužtenka tik deklaruoti privatinės nuosavybės panaikinimą, neužtenka tik deklaruoti klasių panaikinimą, kad jau galima būtų tuojau nusikratyti val-

džia ir imperiumu, nes jei tas imperiumas tučtuojau nustos veikęs, tai tada tie žmonės, kurių samonėje dar yra gyva senoji konst ukcija, restauruos tą senąją tvarką, tą senąją kosntrukciją ir tada neįvyks šita laiminga anarchija. Taigi valdžia turi likti tol, kol žmonių psichikoje bus užsilikę klasiniai elementai, kla inės sąvokos, tam tikros tendencijos atgaivinti panaikintą konstrukciją.

Nuo tų klasinio viešpatavimo liekanų turėtų būti nuvalyta kaip santykių vykdymo tvarka, kaip pati teisė, taip ir žmonių sąmonė. Kol šis valymas nebus užbaigtas, tol valstybė veiksianti. Bet ji pamažu nyks dėl jos funkcijos nykimo. Taigi valstybė, šiuo socializmo srovės mokslu, atgyvenusi savo amžių ir patarnavusi žmonijai, būsianti tos laimingos ir solidarios visuomenės galutinai likviduota, o jos vietoje įvyksianti, taip sakant, laisvų žmonių visumos laiminga anarchija. Šitos antrosios srovės išvadoms atitinkanti konstrukcija mūsų laikais yra padėta sovietų valstybių konstrukcijos pagrindan. Savo laiku, antrame semestre, mes turėsime progos tiksliau iššiūrėti sovietinių valstybių konstrukciją ir jų valdžios režimą. Ten mes pamatysim, kad tikrenybė pakeitė šitą sumanymą. Šis sumanymas nėra iš tikrųjų realizuotas, bet vis dėlto jis yra padėtas šios konstrukcijos pagrindan. Ten taip pat proletariato diktatūra esanti pastatyta kaip tik valstybės panaikinimo tikslu. Tas yra ir konstitucijoje aiškiai pareikšta tam tikromis tezėmis, sudarančiomis tam tikrų konstrukcijos straipsnių tekstą. Kadangi ši proletariato diktatūra esanti skirta laimingai anarchijai ir solidariai visuomenei pasiekti, tai čia negali būti kalbos apie pilietinę laisvę, apie politinių teisių lygybę ir t. t., nes viskas turi būti aukojama galutiniam tikslui pasiekti. Politinės teisės ir piliečių laisvės proletariato esančios branginamos buržuazinėje valstybėje, bet jos visai netinkančios kovoje aukštesniam socialinio bendravimo laipsniui pasiekti, nes šioje kovoje negalima esą rizikuoti leisti buržuazijai ar kitiems kenksmingiems elementams naudotis kokiomis laisvėmis ar ką.

Pirmosios srovės kritika, mano supratimu, yra nesunki. Antros srovės, kurią aš laikau rimtesne, kritika turi būti rimtesnė, bet, mano supratimu, vargiai galimi tokie santykiai tarp visuomenės ir valstybės, kaip numato viena ar kita šių srovių. Vis dėlto, kaipo mokslo doktrina, socializmas, be abejo, turi didelių nuopelnų visuomenės sąvokos nustatyme. Tai daro garbę 19-am amžiui.

* * *

Aš sakiau, kad socializmas, būdamas tam tikra mokslo doktrina ir kartu tam tikra politinio judėjimo srovė, analizuoja ne tik esamą padėtį, ne tik esamus visuomenės ir valstybės santykius, bet stengiasi numatyti ir to santykiavimo išdavas ateityje. Būtent, stengiasi nustatyti, kaip tas santykiavimas turėtų vykti ateityje, ir ne tik kaip *turėtų* vykti, bet stačiai kaip jis *priva ąs* vykti ateityje. Aš taip pat sakiau, kad dėl tų ateities numatymų socializme yra lyg ir dvi srovės, arba

kryptys. Viena, kuri galima pavadinti *valstybine* kryptimi, mano, kad išnykus socialinėms klasėms visuomenė sutirpsianti valstybėje, išnyksianti socialinė žmonių diferenciacija ir užsiliksianti laiminga, solidari valstybinė *tauta* be jokio socialinio skirstymosi. Kita, kuri galima pavadinti anarchine srove, randa, kad išnykus visuomenės socialinėms klasėms išnyksianti ir valstybė, kaip tos klasinės kovos išdava arba padaras, o užsiliksianti laiminga, solidari *visuomenė*, suskirstyta kitais junginiais, bet paliuosuota nuo to klasinio suskirstymo, kuriuo remiasi valstybinė bendravimo forma, kuri socializmo laikoma smurto forma.

Dėl šitų dviejų socializmo krypčių išvadų, daromų ateičiai ir bandančių nustatyti ateityje pastovius santykius tarp šitų dviejų socialinio bendravimo fenomenų, būtent, tarp visuomenės ir valstybės, aš trumpai pasisakysiu.

Mano supratimu, manyti, kad visuomenė kada nors sutirpsianti valstybėje, kad išnyksianti socialinė žmonių diferenciacija, kad visi socialinio bendravimo ir tuo pačiu socialinio žmonių jungimosi ir skirstymosi metodai galėsią būti pakeisti vienu universaliniu valstybinio jungimosi metodu, yra *klaidinga*. Be socialinių klasių, kurių vaidmuo socialiniame bendravime ir valstybėje mūsų laikais yra, be abejo, labai svarbus, yra visa eilė dar *kitų* socialinių junginių. Nėra jokio pagrindo manyti, kad jeigu pavyks panaikinti suskirstymas socialinėmis klasėmis, tai tuo pačiu išnyks ir visi *kiti* socialiniai susiskirstymai. Apskritai, bet kuri viena socialinio žmonių jungimosi ir skirstymosi kategorija visumet gali išnykti. Kiekviena tokių kategorijų yra tik istoriška kategorija, kuri keičiasi, kaip ir bendrai viso žmonių socialinio bendravimo skirstymosi ir jungimosi metodai keičiasi. Bet jeigu viena socialinio jungimosi ar skirstymosi sistema ir išnyktų, tai tas dar nereiškia, kad tuo pačiu ir *visas* socialinis jungimasis ir skirstymasis išnyktų. Net ir tose mokslo srovėse, kurios apskritai yra linkusios neigti socialinį jungimąsi ir skirstymąsi, vadinas, linkusios neigti visuomenę — kaip, pav., visuomenės sutarties doktrina arba didžiosiosios prancūzų revoliucijos žmonių pažiūros; arba taip pat ir senovėje, kada visuomenės sąvoka nebuvo tinkamai išaiškinta, kadangi visumet, kaip aš sakiau, senovėje ta visuomenė visumet buvo padengiama vienos valstybinės formos, — bet ir tose mokslo srovėse vis dėlto visumet buvo suprantama, kad greta valstybės visumet yra bent jau *societas domestica* — šeima. Be abejo, ir išnykus socialinėms klasėms šita socialinio bendravimo forma liktų. Manyti, kad ir šeimiška žmonių socialinio jungimosi ir skirstymosi forma galėtų būti suvalstybinta, mano nuomone, būtų nerimta. Be to, yra ir visa eilė kitų socialinių junginių, kurie *nesutampa* su klasiniu skirstymusi. Sakysim, išnykus klasėms vis dėlto liktų nacionalinės tautos, kurios mūsų laikais sudaro labai svarbią socialinės diferenciacijos ir integracijos kategoriją. Pagaliau, jeigu ir šios išnyktų, tai atsirastų kitokios formos. Taigi nėra rimta ir nėra jokių davinių manyti, kad išnykus vienai socialinio jungimosi ir skirstymosi kategorijai, tuo pačiu

išnyktų ir pats socialinis skirstymasis ir pasiliktų vienas *visuotinis* junginys, būtent *valstybė*. Ir dargi, kaip šita srovė linksta manyti, kad tai būtų *viena* visos žmonijos valstybė, paliuosuota nuo socialinio jungimosi ir skirstymosi. Aš manau, nėra pagrindo taip tvirtinti; bent nei observacija, nei visos žmonijos istorijos analizas, nei paties žmonių socialinio bendravimo *esmė* neduoda pagrindo taip manyti ir tokioms išvadoms daryti. Be to, či a yra ir vidujinis neaiškumas arba prieštaravimas. Nes jeigu išnyktų visuomenė visuotinėje žmonių masėje, žmonių individų masėje, nesuskirstytoje atskirais socialiniais junginiais, kurie kartais bendrauja, kartais kovoja savo tarpe, tai tada ir apskritai būtų nesuprantamos tos valstybės funkcijos. Tada tektų grįžti į visuomenės sutarties tezę apie valstybę, kaipo visų suverenių individų valios apsisprendimą. O tas, kaip mes žinome, prieštarauja ir socialinei tikrenybei ir apskritai psichinei žmogaus prigimties tikrenybei, nes mes žinome, kad negali visi žmonės visumet to paties norėti, o jeigu jis negali to paties norėti, tai negali ir vienoje socialinio bendravimo formoje sutilpti. O jeigu būtų vietos tokiai imperatyvinei socialinio bendravimo formai, vadinas, *valstybei*, tai, matyti, būtų tam tikro reikalo, matyti, būtų šiokių tokių priešingumų žmonių tarpe, o tie priešingumai kaip tik ir reikštų socialinę diferenciaciją. O jei nebūtų tokios socialinės diferenciacijos, tai nebūtų ir valstybei vietos. Taigi šita srovė, mano supratimu, negali būti rimtai palaikoma, negalima su ja rimtai skaitytis.

Kai dėl antros — anarchinės srovės, tai, mano supratimu, ji yra rimtesnė. Be abejo, ji žiūri į valstybę kaip į tam tikrą istorišką socialinio bendravimo kategoriją. Tas, žinoma, atitinka tikrenybę. Mes žinome įvairius žmonių socialiinio bendravimo laikotarpius. Tokio laikotarpio, kuriame socialnio bendravimo visiškai nebūtų buvę, mes nežinome, ir gal būt, kad tokio laikotarpio niekada ir nebuvo. Bet mes žinome tokius laikotarpius, kur socialinis bendravimas vyko be valstybinės formos. Ryškiausias pavyzdys tuo atžvilgiu yra viduramžiai, kada valstybinės bendravimo formos, kokia yra žinoma mūsų laikais ir senovėje buvo žinoma, nebuvo. Ten socialinis bendravimas vyko ne imperiumu ir pasidavimu, bet labiau įvairiomis sutartimis, derybomis, kompromisais. Be to, mes žinome, kad ir mūsų laikais tarpvalstybinis socialinis bendravimas yra *anarchinis*; jis vyksta be jokios supervalstybinės formos, apimančios šitą tarpvalstybinį socialinį bendravimą. Tiesa, yra kai kur toks supervalstybinio socialinio bendravimo padaras, kaip, pav., Anglijos, arba Didžiosios Britanijos dominijų imperija. Tai yra valstybiniu metodu organizuotas tarpvalstybinis socialinis bendravimas. Bet į tokius santykius tarp savęs įeina tik atskiros valstybių grupės. Tačiau jei mes paimsime visą tarpvalstybinį socialinį bendravimą, tai jis vyksta anarchijos keliu, be jokios supervalstybinės valdžios, kuri įsakytų to bendravimo nariams — valstybėms — vienaip ar kitaip elgtis. Tai, be abejo, valstybė sudaro tik vieną socialinio bendravimo katagoriją, todėl ši socialinio bendravimo kategorija galėtų ir išnykti, galėtų

socialinis bendravimas būti ir be šios kategorijos, tačiau vis dėlto pats socialinis bendravimas, kaip toks, vis tiek pasiliktų. Taigi ši socializmo srovė, žiūrėdama į valstybę kaip į tam tikrą istorišką socialinio bendravimo kategoriją ir ją atmesdama, mano supratimu, teoretiškos klaidos nedaro. Kitas klausimas, ar tas socialinis bendravimas bus tobulesnis ir geresnės tvarkos pasiekęs, jei nebus valstybinės formos. Bet čia jau tikslingumo klausimas. Žinoma, tikslingumo atžvilgiu galima paabejoti, ar būtinai toks socialinis bendravimas, kuriame išnyktų socialinės klasės, o liktų kitoki socialiniai junginiai: nacionalinės tautos, profesinės organizacijos ir t. t., galėtų apseiti be valstybinės socialinio bendravimo formos ir ar tas būtų sveika. Čia, žinoma, klausimas iš dalies paliečia pažiūrą į tai, ar žmogus gali būti tobulas, ar tas žmogaus netobulumas yra klasinio susiskirstymo pasekmė, ar iš dalies ir žmogaus esmės, žmogaus psichikos tam tikrų ydų pasekmė. Būtent tas netobulumas, kad žmogus nevisuomet linksta pasiaukoti kitiems, bet, priešingai, linksta maksimum paimti to, ką gali paimti. Žinoma, tas priklauso nuo pažiūros į tai, kur yra žmogaus netobulumo šaknis. Bent jeigu mes žiūrėsime žmonijos istoriją nuo seniausių laikų, tai, aš manyčiau, dideliu optimistu šiuo atžvilgiu netenka būti, nes negalima pastebėti, kad daugybė žmonių kada nors būtų buvusi tobula. Tiesa, įvairių tautų legendos kalba apie «aukso amžių», bet toks «aukso amžius» istoriško mokslo tyrinėjimo nėra konstatuotas. Viena tokių legendų yra visiems žinoma, graži žydų tautos legenda, kurią paskui ir krikščionybė pasiskolino, tai, būtent, legenda apie Adomą ir Ievą rojuje. Tai irgi tokia «aukso gadynė», kada visų mūsų bendras tėvas Adomas rojuje buvęs tobulas. Bet jei gerai į tą legendą įsižiūrėti, tai ir jis buvęs tobulas tol, kol neatsiranda Ieva. O kol nebuvo Ievos, tai ir negalėjo įeiti su nieku į socialinį bendravimą. Bet kaip tik atsirado Ieva, kaip tik Adomas bandė sueiti su ja į socialinius santykius, tai jie tuojau ir paklydo ir jų tas netobulumas tuojau ir apsireiškė. Žinoma, tai yra legenda, bet ji vis dėlto patvirtina šių dienų sociologų tyrinėjimus. Šiuo atžvilgiu ta legenda lyg ir patvirtina, kad tas netobulumas, palinkimas klysti, elgtis kartais savo egoistiniais sumetimais vis dėlto šiek tiek gal ir yra prigimta žmogui. Taigi, aš manau, nėra rimto pagrindo manyti, kad, jeigu ir išnyktų socialinės klasės, bet liktų visuomenė, suskirstyta kitais socialiniais junginiais, tai, kad tada jau tas socialinis bendravimas eitų visai be jokių kovų, be jokių pastangų užviešpatauti vieniems kitus ir t. t. Juk mes žinome, kad ligi šiol ir anarchinis socialinis bendravimas vyksta arba kovomis, arba kompromisais, (pav., tarpvalstybinis bendravimas), tai abejotina, kad ir tada jis kitaip vyktų, o tada kyla bendras klausimas, kas yra tiksliau ir naudingiau žmonijai: ar kad tas vyktų imperiumu ir pasidavimu, vadinas, valstybine forma, ar kad tas vyktų anarchine forma, vadinas, karais ir kompromisais? — Sakau, čia teoretinės klaidos nėra, bet priklauso nuo to, kas yra tikslingiau. Bet vis dėlto ir viena ir kita srovė remiasi šituo prileidimu, kad pavyks sunaikinti

socialines klases. Žinoma, šitas prileidimas nėra negalimas, nes kiekviena socialinė klasė gali būti pakeista. Toliau, viso žmogaus netobulumo ir blogumo pagrindu laiko tik vieną socialinio skirstymosi kategoriją, būtent, klasinio skirstymosi kategoriją. O visos kitos socialinio skirstymosi kategorijos tai jau neveikia žmogaus netobulumą. Jos gali likti, o žmogus bus tobulas, jei tik klasinis susiskirstymas bus panaikintas, nes klasinis susiskirstymas lyg ir įvedąs blogų jausmų, blogų instinktų momentą į socialinį jungimąsi ir skirstymąsi. Tai čia gal ir drąsi yra tokia nuomonė, bet apskritai aš manau, kad šitos socializmo išvados dėl visuomenės ir valstybės santykių ateityje moksliškos vertės bent ligi šiol neturi. Tai yra daugiau politinių sumetimų išvados, kurios yra ginčytinos. Todėl mokslui rūpi tik toji socializmo minties dalis, kuri analizuoja ir konstatuoja tai, kas tenka pasakyti dėl esamųjų santykių tarp visuomenės ir valstybės. O šiuo atžvilgiu ši doktrina, kaip sakiau, turi daug nuopelnų. Pirmiausia, ši doktrina labiau ir rimčiau, negu kurios kitos, yra atkreipusi domės ir tinkamai išaiškinusi socialinių klasių svarbą visuomenėje ir apskritai socialiniame bendravime ir valstybėje. Be abejo, socialinės klasės yra viena pastoviausių socialinio jungimosi ir skirstymosi kategorijų. Taigi jau vien šitų socialinių klasių vaidmens nustatymas moksle, manau, užtenkamas yra nuopelnas, kad šitai doktrinai būtų pavesta vieta bendroje 19 amž. mokslų doktrinų sistemoje. Be to, išaiškinimas to, kad valstybės tikslai ir funkcijos yra nustatomas ne tiek atskirų individų, bet daugiau socialinių junginių grupiniais tikslais; taip pat išaiškinimas to momento, kad tarp šitų socialinių junginių nuolat eina kova kaip tik valdžios atžvilgiu ir kad nuolat dedamos kiekvieno socialinio junginio ar kiekvienos socialinės grupės pastangos savo grupiniams socialiniams tikslams suvalstybinti, be abejo, sudaro labai didelį ir svarbų socializmo, kaipo tam tikros mokslo doktrinos, nuopelną. Šiai doktrinai pridera taip pat ir visuomenės sąvokos išaiškinimas. Bet čia, taip sakant, diagnozas pastatytas geras, tik per daug siauras, nes atsižiūrėta tik socialinių klasių, o visai neatsižiūrėta kitų socialinių junginių. Tai viena yda. Antra, aš manyčiau, per daug yra perdedamas kovos momentas. Be abejo, be kovos yra dar ir bendradarbiavimas; yra kova ir bendradarbiavimas, priešingumas ir solidarumas. Aš nesakysiu, kad čia bendradarbiavimas būtų visiškai paneigtas, bet kovos momentas bent kiek yra perdėtas, nes į šitą momentą nuolat kreipiama domės. Kova yra vienas santykiavimo būdų, bet ne *vienintelis*.

Nurodę, kaip pirmiau buvo į visuomenę visai nekreipiama dėmesio, arba kaip ji buvo visiškai neigiama, kaip paskui 19 amž. pakilo mokslas apie visuomenę, kas sudaro socializmo doktrinos nuopelną, pasistengsime dabar patys pasisakyti dėl visuomenės sąvokos ir dėl visuomenės santykių su valstybe.

Visuomenės sąvoka galima nustatyti plačiausia prasme, siauresne ir siauriausia. Plačiausia prasme tai bus *visi* socialiniai santykiai, *visas* socialinis *bendravimas*. Kalbant apie visuomenės sąvoką siauresne prasme, galima iš viso socialinio

bendravimo santykių visumos išskirti tos socialinių santykių kategorijos, kurioms atitinka tam tikri socialiniai žmonių junginiai ir kurios reiškiasi pastovia forma ir tęstiniais tikslais, tęstine funkcija. Tai čia bus tik visi socialiniai junginiai. Atskiri santykiai, kurie neįeina į kurią nors santykiavimo kategoriją, išeitų iš šitos siauresnės visuomenės sąvokos. Vadinas, visuomenės sąvoka siauresne prasme bus visi socialiniai junginiai. Valstybė įeina ir į plačiausią visuomenės sąvoką, nes ji irgi yra vienas socialinio bendravimo apsireiškimų, ir įeina taip pat į šitą siauresnę visuomenės sąvoką, nes valstybė irgi yra socialinis junginys ir apima visą, taip sakant, socialinių santykių kategoriją, kuri reiškiasi pastovia forma ir tęstiniais tikslais, tęstine funkcija. Bet kada mes kalbame apie santykius tarp valstybės ir visuomenės, tai tada mes turime galvoj dar siauresnę visuomenės sąvoką. Čia jau bus dirbtina sąvoka. Tai bus visi socialiniai junginiai, išskyrus vieną, būtent *valstybę*. Visumet galima iš visos socialinių junginių visumos išskirti bet kurį vieną junginį ir žiūrėti jo santykių su visais kitais junginiais. Šia prasme mes kalbame apie santykius tarp visuomenės ir valstybės. Valstybė taip pat yra vienas visuomenės fenomenų, platesne prasme visuomenė *apima* ir valstybę, bet iš tos plačios visuomenės sąvokos galima išskirti vieną valstybę ir žiūrėti jos santykių su visais kitais junginiais. Taip pat galima padaryti ir su visais kitais socialiniais junginiais, pavyzdžiui, galima imti bažnyčią ir visuomenę, galima išskirti nacionalinę tautą ir kalbėti apie ją atskirai, galima išskirti, sakysim, proletariato socialinę klasę ir t. t. ir žiūrėti, kokie yra šito socialinio junginio ir visų kitų socialinių junginių santykiai ir tarpusavis veikimas.

Visuomenės sąvoka plačiausia prasme mums mažai rūpės. Sakysim, jei du žmonės kur susitinka miške ir pasikalba, tai tas mums mažai rūpi. Mums rūpi tik siauresne prasme visuomenė, — socialinių junginių visuomenė ir jos santykiai su valstybe.

Kas tai yra ir kaip susidaro šitie socialiniai junginiai. Žmonės įeina tarp savęs į socialinius santykius įvairiais savo reikalais, turėdami galvoje tų reikalų tenkinimą. Bet tie žmonių reikalai nėra vienodi. Tas priklauso nuo žmonių padėties, nuo įvairių gyvenimo sąlygų, priklauso kartais ir nuo jų individualinės psichikos, priklauso ir nuo tokių ar kitokių reikalavimų. Tais socialiniais reikalais žmonės jungiasi į grupes, bet tuo pačiu ir skirstosi, atskirdami vienas grupes nuo kitų. Bet dalykas tas, kad tas žmonių jungimasis ir skirstymasis nevyksta, taip sakant, vienu mastu, dalykas tas, kad žmonių reikalų yra įvairios kategorijos. Vienus sujungia viena reikalų kategorija ir tuo juos atskiria nuo kitų, kitus — kita reikalų kategorija. Yra ir tokių reikalų kategorijų, kurios ir įvairių socialinių junginių žmones sujungia. Sakysim, nacionaliniai arba tikybos reikalai. Padėkim, tegul čia buožės, o čia va — proletarai. Čia yra skirtingos socialinės klasės, bet vis dėlto gali būti ir proletarų tarpe tokių, kurie kartu su buožėmis sudarys vieną tikybinį junginį ir t. t. Žodžiu, viskas čia susimaišo. Tų reikalų kategorijų yra labai daug ir tas skirstymasis eina lygiagrečiai

įvairiomis kategorijomis. Įvairiomis sistemomis jungiasi ir skirstosi: klasiniais socialiniais junginiais, nacionaliniais, luominiais, profesiniais, tikybiniais ir t. t. Gali būti ir tokių reikalų, kurie nebūtinai visus skirsto, pav., gali būti žmonės, kurie tikybiniu atžvilgiu jokių reikalų neturi, jiems visai tas nerūpi. Arba jei draugija steigiama, tai ji gali liesti tik tam tikras grupes, o kitų ji visai gali neliesti. Tai čia yra daugybė lygiagrečių socialinio jungimosi ir skirstymosi sistemų, kurios nesupuola ir neatitinka vienos kitas. Vadinas, tas socialinis jungimasis ir skirstymasis nesudaro tokio pastovaus šablono. Tai yra labai painus dalykas. Be to, dar tenka pažymėti apie *pirminius ir antrinius* socialinius junginius. Yra kartais taip, kad susiskirstę įvairiomis reikalų kategorijomis gali susijungti tam tikru kitu bendru pagrindu. Tada jie sudaro jau *antrinį* socialinį junginį. Valstybė kaip tik yra toks antrinis socialinis junginys. Vadinas, socialinis jungimasis ir skirstymasis, kuris vyksta įvairiomis jungimosi ir skirstymosi sistemomis, sudaro pagrindą to socialinio skirstymosi, o paskui jau visi taip painiai susiskirstę sudaro *naują*, jau antrinį, *teritorinį* susijungimą. Valstybė yra toks antrinis teritorinis susijungimas, kuris pagrinde numato jau pirminį labai painų susiskirstymą.

Dabar tenka dar pasakyti apie socialinių junginių *klasifikaciją* socialinėmis *grupėmis* ir socialinėmis *organizacijomis*. Visi šitie socialiniai junginiai gali būti sistematizuoti arba suklasifikuoti dviemis rūšimis savo susidarymo arba įsisteigimo būdo atžvilgiu ir savo, taip sakant, organizaciniu atžvilgiu.

Moksle į tai atkreipė dėmesio profesorius Tönnies. Jis randa, kad yra dvi jungimosi ir skirstymosi rūšys. Pirmiausia yra, taip sakant, tokie *simpatiški* junginiai, kurie yra ne dirbtinai, ne tiksliai organizuoti, bet remiasi *gaivališku* bendrų reikalų pajautimu. Tokie junginiai nėra tiksliai sudaryti kokių nors steigėjų, kaip kad yra bet kurią draugiją steigiant, kada susirenka steigėjai, galvoja, reikia ar nereikia tokia draugija steigti, radę, kad reikia steigti, rašo statutą, priima jį ir tik tada jau renka narius. O anie, *simpatiški* junginiai: įvairios socialinės klasės, ypač pirminėje savo stadijoje, kada dar nėra labai sustiprėjusios, paskui etiškosios grupės, kaip nacionalinės tautos savo pirminėje stadijoje ir t. t. Arba, pav., žemaičiai, jų tarmė, bendros gyvenimo sąlygos, gal net istoriškai išsivysčiusi tam tikra psichika verčia juos susiburti. Bet tai nėra koks dirbtinas susibūrimas, bet natūralinis, gaivališkas savo bendrumo pajautimas. Tönnies tokius junginius vadina g e m e i n s c h a f t (bendruomenė). O antros grupės socialinius junginius, kurie yra organizuoti, kitaip sakant, *statutiniai*, tai šituos jis vadina g e s e l s c h a f t (visuomenė). Aš manyčiau, kad čia terminai «bendruomenė» ir «visuomenė» nevisai tinka. Aš siūlau juos vadinti socialinės *grupės* ir socialinės *organizacijos*. Socialinės *grupės* būtų tokie gaivališki socialiniai junginiai, kaip, pav., dzūkai, žemaičiai, nacionalinės tautos, bent pirminėje savo stadijoje, ir kt. O kita grupė — socialinės *organizacijos* — tai būtų tokie statutiniai socialiniai junginiai. Ypač ryškus yra toks statutinis su-

siorganizavimas įvairiose draugijose, sąjungose. Jos yra dirbtinai steigiamos tam tikru statutu, tam tikros žmonių grupės nutarimu. Apskritai, tenka pažymėti, kad pirmoje socialinių junginių kategorijoje — socialinėse grupėse — susiskirstymas į valdančius ir valdomuosius ir jų teisinė padėtis ar teisinės funkcijos yra žemesniame laipsnyje; ten daugiausia *įpročių* teisė veikia. O tuose junginiuose, kurie priklauso *organizacijos* tipui, yra jau aiškus susiskirstymas į valdančius ir valdomuosius, arba į vadus ir vedamuosius; teisinė konstrukcija ten taip pat daugiau yra įstatyminė, statutinė, ir funkcija yra tiksliau nustatoma, tiksliau aprėžiama, sąmoningiau vyksta. Apskritai, tenka pasakyti, kad yra bendra tendencija iš grupinės stadijos pamažu pereiti į organizacinę stadiją. Žinoma, kai kurie socialiniai junginiai ir visai išnyksta, nepasiekę tos organizacinės stadijos. Pav., etiškos formos. Bet, sakysim, nacionalinė tauta, kuri taip pat sudaro etišką formą, pamažu, ypač mūsų laikais, kada nacionalinis momentas ypatingos svarbos įgijo, reiškia tendencijos pereiti į organizacijos stadiją. Ta tendencija mūsų laikais ypatingai pasireiškia t.v. tautinių mažumų tarpe. Tautinių mažumų tarpe įvairiose valstybėse tas perėjimo iš grupinės stadijos į organizacijos stadiją procesas yra labai ryškus. Šitas skirtumas tarp socialinės grupės ir socialinės organizacijos moksle yra priimtas ir aš laikau jį gana svarbiu. Savo laiku mes turėsime progos ir išvadas iš to padaryti, kada kalbėsime jau apie atstovavimo problemą, apie politinius rinkimus, kas jau yra paliesta mano knygoje «Reprezentacija ir mandatas». Bendrai mūsų laikais yra, taip sakant, visuomeniškos konstitucinės reformos tendencija. O šitos visuomeniškos konstitucinės reformos pagrinde kaip tik ir glūdi šitos socialinės organizacijos. Valstybė šitų socialinių junginių tarpe sudaro *antrinį* teritorinį socialinį junginį, priklausantį organizacijos kategorijai, gal tobuliausiai ir tiksliausiai organizuotai. Kada kalbėjom apie socializmo doktriną, tai aš jau sakiau, kad ir socializmo doktrina nurodo į nuolatinį socialinių junginių tarpusavį veikimą kits kitą. Socializmo doktrinoje, kaip sakiau, per daug dėmesio kreipiama į vieną šio veikimo būdą, būtent, į kovos būdą. Tenka pasakyti, kad be kovos vyksta ir šitų socialinių junginių *kooperavimas*. Galima pasakyti dar, kad kova daugiausia pasireiškia tarp vienos socialinio jungimosi ir skirstymosi kategorijos junginių, pav., tarp įvairių nacionalinių junginių, klasinių junginių ir kt. Bet ne visuomet eina tiktai kova. Čia yra ir bendradarbiavimas bei solidarumas. Be to, socialinių junginių bendradarbiavimas vyksta dviem būdais: arba tų kelių junginių *susiblokavimu*, kitaip sakant, *koalicija* prieš bendrus priešus arba kartais kelių socialinių junginių, priklausančių įvairioms socialinio skirstymosi kategorijoms, *sutapimu*. Dažnai atsitinka, kad dviejų socialinio jungimosi kategorijų junginiai beveik sutampa. Sakysim, mūsų valstybėje, tai bent ligi paskutiniųjų laikų pirklių klasė beveik sutampa su žydų nacionaline tauta; veik visi pirkliai randasi šitoje nacionalinėje grupėje. Tas nereiškia, kad visa šita nacionalinė grupė būtinai — pirkliai, yra ten ir kitokių klasių. Taigi šitie socialiniai junginiai įvairiais būdais veikia kits

kitą: nuolat kovoja tarp savęs arba jungiasi ir blokuojasi prieš bendrus priešus. Be to, visi jie stengiasi kitus, kurie jiems maždaug prieinami dėl tam tikrų sąlygų, panaudoti savo socialiniams tikslams; kiti, kurie yra kartais silpnesni, mielu noru patarnauja turintiems įtakos, o įtakingesnieji naudojasi šituo patarnavimu. Pavyzdžiui, yra žinoma, kad nacionalinės tautos naudojasi bažnyčiomis: bažnyčios patarnauja nacionalinių tautų socialiniams tikslams. Kartais eina varžytynės, kova kelių nacionalinių junginių dėl, taip sakant, šito bažnytinio junginio pasisavinimo, dėl jo tikslų nustatymo savo nacionaliniais tikslais. Be to, kadangi valstybė yra stipriausias socialinis junginys, geriausiai organizuotas, kadangi ji turi rimčiausių, galingiausių priemonių savo funkcijai vykdyti ir visus kitus priversti jos funkciją vykdyti, tai, be abejo, visi socialiniai junginiai yra labai suinteresuoti tuo, kad šita valstybinė funkcija būtų nustatyta jų grupiniais socialiniais tikslais: ar tai nacionaliniais, ar bažnytiniais, ar klasiniais, ar kuriais kitais. Visi jie stengiasi paveikti valstybę, visi jie stengiasi įgyti įtakos valstybės valdžioje.

* * *

Pereitą kartą aš stengiausi jums išaiškinti visuomenės sąvoką ir iš tos sąvokos kylančias problemas valstybės atžvilgiu. Tada aš nurodžiau, kad socialinis bendravimas yra tiek senas, kiek sena yra pati žmonija, ir kad socialinis bendravimas yra neatskirtinas nuo žmonių psichinės esmės, nes, kaip tai dar Aristotelis pastebėjo, kad žmogus esąs «zoon politikon» — socialinis gyvis. Nurodžiau taip pat, kad šitas socialinis jungimasis ir skirstymasis žmonių tarpe vyksta įvairių socialinių reikalų tenkinimo atžvilgiu. Kadangi tie reikalai yra įvairūs tai ir žmonių skirstymas vyksta keliomis lygiagretėmis sistemomis. Vadinas, žmonės bet kuria nors reikalų kategorija jungiasi arba skirstosi, o paskui, kitų reikalų kategorijų atžvilgiu žmonės vėl iš naujo persigrupuoja: tie patys žmonės vėl iš naujo jungiasi ir skirstosi. Vadinas, kitaip eina kitų jungimosi sistemų rubežiai. Ir tokių jungimosi ir skirstymosi sistemų yra labai daug. Toliau nurodžiau, kad be tokio pirminio pagrindinio jungimosi ir skirstymosi mes matome ir tokį fenomeną, kad tie susiskirstę žmonės, arba tos suskirstytos visuomenės dalys vėl iš naujo jungiasi į platesnius antrinius socialinius junginius, kurie vis dėlto nenaikina tų pirminių pagrindinių socialinių junginių. Pagrindiniai junginiai pasilieka, bet tam tikros įvairiais pirminiais socialiniais junginiais suskirstytos visuomenės dalys vėl *jungiasi*, vadinas, įvyksta lyg ir *junginių junginys* ir tame junginių junginyje, tame antriniame socialiniame junginyje arba, galima sakyti, *federaciniame* junginyje žmonės vėl skirstosi į tokius labiau komplikuotus junginius. Tarp ko kita ir valstybė yra toks antrinis teritorinis socialinis junginys, kuris jau numato esamoje teritorijoje pirminį susiskirstymą ir tai suskirstymą įvairiomis to socialinio jungimosi ir skirstymosi sistemomis. Taigi tas antrinis junginys nenaikina pirminių junginių. Žinoma, be antrinių socialinių junginių gali būti dar tolimesni junginiai: tretiniai, ketvirtiniai

ir t. t. Bet nereikia manyti, kad tik viena valstybė tėra toks antrinis socialinis junginys. Pav., paimsime nacionalinę tautą, tai ten įvairios etniškos grupės bus *pirminiai* socialiniai junginiai o nacionalinė tauta, kaipo tokia, bus joms jau *antrinis* socialinis junginys. Ir tos etniškos grupės su savo atskirais įpročiais ir organizacijomis nebūtinai jau nyksta toje nacionalinėje tautoje. Jos gali ir likti ir tarp jų irgi vyksta veikimas į tą antrinį socialinį junginį — į nacionalinę tautą — stengiantis panaudoti tą antrinį junginį savo siauresniems grupiniams reikalams. Tai, sakau, ne būtinai visi socialiniai junginiai pirminiai, o valstybė — antrinis; ne, ir tarp tų junginių, kuriuos valstybė padengia, taip pat gali būti pirminių, antrinių ir t. t. junginių. Yra visas laipsniavimas šitų socialinio jungimosi ir skirstymosi padarų. Čia yra toks labai painus vaizdas ir visuomenės konstrukcija sunku yra vienu metu nustatyti. Negalima griežtai sakyti, kad valstybė visada jau antrinis socialinis junginys; kartais ji gali būti ir ketvirtinis, o kai kuriems junginiams — antrinis. Bent mūsų gadynėje į valstybes jungiasi jau įvairiais socialiniais junginiais susiskirstę žmonės; jie jungiasi į valstybes, į tuos platesnius teritorinius junginius, ir tuo pačiu iš naujo *skirstosi*. Ir tas platus socialinis susibūrimas mūsų laikais dar nėra baigtas, tik šitoje paskutinėje stadijoje, būtent, valstybinėje skirstymosi ir jungimosi stadijoje, šitas jungimosi procesas ligi šiol yra lyg sustojęs. Negalima sakyti, kad visai sustojęs: yra tam tikras tarpvalstybinis bendravimas, bet vis dėlto tas bendravimas nėra galutinai susikristalizavęs į bet kurį pastovų aukštesnį tarpvalstybinį junginį, bent organizuoto tokio junginio ligi šiol nėra. Tas tarpvalstybinis bendravimas, apimąs kelias valstybes, kaip nurodžiau pereitą kartą, yra kai kur organizuotas. Tarp ko kita aš nurodžiau į Britų imperiją, arba, kitaip sakant, į Didžiosios Britanijos dominijų imperiją. Ten yra tokia tarpvalstybinė organizacija, bet ji apima tik atskirą valstybių grupę. Taip pat panaši yra konstrukcija — aš nesakau, kad pati *santvarka* panaši — kai dėl valstybių jungimosi yra SSSR, arba sovietinių valstybių sąjungoje. Bet vis dėlto tokio visuotinio organizuoto aukštesnės rūšies tarpvalstybinio junginio, kuris apimtų visą valstybinę diferenciaciją, ligi šiol neturime. Yra tik tendencija, pastangos, idėjos, bet ligi šiol tas nėra realizuota.

Nurodžiau taip pat į tai, kad ar tos pačios jungimosi sistemos, ar įvairių jungimosi sistemų socialiniai junginiai nelieka tokioje padėtyje, kad jie kiekvienas sau visai atskirai gyventų, nieko nežinodami apie kitus junginius. Yra nuolatinis jų veikimas kits kitą; galima sakyti, kad yra nuolatinis veikimas kiekvieno į visus kitus, o jau visi žemesnių laipsnių socialiniai junginiai veikia tuos antrinius, arba aukštesnės rūšies, socialinius junginius. To veikimo tikslas yra stengimasis panaudoti tą antrinį socialinį junginį *savo* tikslams; vadinas, panaudoti jo funkciją savo tikslams siekti, *savo* funkcijai vykdyti; arba, jeigu kartais nepavyksta to pasiekti, tai bent paraližuoti jo veikimą, apsidrausti nuo jo, kad jis nebūtų pavojingas. Taigi visuomet reiškiasi šitas kiekvieno socialinio junginio veikimas į visus ar

beveik kiekvieno į visus. Gal ir yra tokių atsitikimų, kad vienas kuris visiškai nesiinteresuoja ir neturi jokių santykių su kitais, bet bendrai jie visuomet veikia kits kitą ir beveik galima pasakyti, kad kiekvienas veikia į visus. Jų santykiavimo forma yra įvairi. Iš vienos pusės, jų tarpe vyksta kova, iš kitos — bendradarbiavimas. Bet būtų klaidinga sakyti, kad vyksta visų socialinių junginių kova kits su kitu. Net ir vienoje socialinio jungimosi ir skirstymosi sistemoje ne visuomet vyksta kova tarp junginių. Jei mes imsime nacionalines tautas, bažnyčias ar klases, tai jos irgi kartais gali būti suinteresuotos bendru veikimu prieš bendrus priešus. Vadinas, jie gali ir bendradarbiauti, ne būtinai tik kovoti ir kovoti. Tas bendradarbiavimas vienos sistemos junginių tarpe vyksta blokavimosi — kooperacijos būdu, o įvairių socialinio jungimosi sistemų junginių tarpe tas bendradarbiavimas apsireiškia ypatingai kelių socialniių junginių *sutapimu*. Pav., galima nurodyti žydų nacionalinės tautos ir žydų tikybinės organizacijos. Tiesa, naujaisiais laikais apsireiškia lyg ir skirstymasis tų dviejų organizacijų, tų dviejų socialinių junginių, priklausančių atskiroms socialinio jungimosi *sistemoms;* dabar tas sutapimas lyg jau ir nėra pilnas, tačiau netolimoje praeityje per ilgus amžius, — o gal iš dalies ir dabar, — tos nacionalinė ir tikybos organizacijos buvo beveik sutapusios. Tų dviejų organizacijų tikslai per ilgus amžius buvo beveik tie patys ir jos taip susijungė, taip susiliejo, kad sunku atskirti. Galima sakyti, kad tai buvo ne nacionalinė ir tikybos organizacijos, bet *nacionaliniai tikybinė* organizacija. Tai šitą aš čia daviau kaipo pavyzdį, bet gali būti ir kitokių pavyzdžių. Žinoma, aš čia neturiu galimybės visus tuos visuomenės procesus ir socialinio jungimosi problemas išžiūrėti pilnumoje. Aš negaliu užsiimti įvairių to socialinio jungimosi ir skirstymosi fenomenų ir metodų analizu, bet vis dėlto radau reikalinga nurodyti tai, kadangi tas turi didelės reikšmės ir mokslui apie valstybę, o taip pat ir apie konstitucinę teisę. Kadangi klasiškosios demokratinės teorijos buvo nurodoma į tautos veikimą į valstybę, tai tenka vis dėlto paliesti tą temą ir tos lyg vienalypės tautos veikimo į valstybę sąvoką tenka pakeisti *diferencijuotos* visuomenės ir įvairių jos socialinių veiksnių veikimo į valstybę sąvoka. Ir tokios visuomenės konstrukcijos veikimas į valstybę yra realybė, su kuria negalima nesiskaityti, jeigu norime pažinti valstybės esmę, jos konstrukciją ir konstitucinę teisę. Tai visuomet yra šitų visuomenės jėgų reiškimosi ir veikimo išdava. Ir šis tų socialinių junginių veikimas į valstybę mano nurodyta prasme yra daug ryškesnis, daug galingesnis, negu atskirų žmonių individų veikimas į tą valstybę. Manyti, kad valstybės tikslai ir jos įstatymai, kuriais valstybės tikslai yra nustatomi, yra pasiekiami tik pripuolamai susirinkusio didesnio individų valių skaičiaus, mano supratimu, yra klaidinga. Žinoma, aš nesilaikau organiškos koncepcijos ir nemanau, kad tie socialiniai junginiai būtų ar tai koks gyvulio kūnas, ar kažin koks antžmogiškas psichinis organizmas. Žinoma, tie socialiniai junginiai yra *individų* junginiai, bet tam tikrais savo tikslais ar tiems tikslams

siekti daugiau ar mažiau organizuota funkcija jie sudaro lyg ir *vienetą;* jie turi atskirus savo organus ir juo labiau yra tie organai organizuoti, juo ryškesnė yra tų junginių konstrukcija ir jų veikimas. Todėl čia negalima kalbėti apie kažin kokio psichinio organizmo fikciją ar antžmogišką kūną, bet galima kalbėti apie tų grupių veikimą, suprantant taip, kad tame veikime pasireiškia, be abejo, individai, bet jie veikia tik kaipo tam tikrų grupinių tikslų ar tam tikros grupinės funkcijos *vykintojai.*

Dabar keliais žodžiais pasisakysiu dėl svarbesnių socialinių junginių. Dėl vieno jų, būtent dėl nacionalinės tautos, šiek tiek ilgiau apsistosiu, bet šiaip tik keliais žodžiais paminėsiu svarbesnius socialinius junginius, kurių veikimas į valstybę yra ryškiausias, į kurių veikimą nuolat tenka kreipti didžiausio dėmesio ir be kurių kartais yra sunku suprasti valstybės konstitucinės konstrukcijos dėsniai. Šitie svarbiausi socialiniai junginiai, kurių veikimas mūsų laikais ar netolimoje praeityje yra žymiausias, yra ypač socialinės klasės, profesijos (ypač profesinės organizacijos), luomai, bažnyčios, gal etniškos grupės, nacionalinės tautos ir, pagaliau, gal tektų nurodyti į politines partijas. Bet nereikia manyti, kad tai būtų jau toks pilnas tų socialinių junginių sąrašas; ne, bet tik šių svarba mūsų laikais yra žymiausia. Bet ir tai jų svarba nėra lygi; kai kurių iš jų svarba dabar jau eina mažyn. Ir tas suprantama, nes visos socialinio jungimosi ir skirstymosi sistemos sudaro tik *istoriškas* kategorijas, tai nėra amžinas dalykas. Socialinis bendravimas yra amžinas, bet atskiros socialinio jungimosi ir skirstymosi sistemos ir kai kurie reikalai gali keistis, o tuo pačiu ir to išdavos gali taip pat keistis. Taigi ir tie socialiniai junginiai nebūtinai amžini buvo ir bus. Gal iškils koks naujas socialinis junginys, kuris bus galingesnis ir svarbesnis negu čia mano nurodytieji. Aš ir netvirtinu, kad būtinai tie yra svarbiausi. Gal dar yra ir kitų. Be to, ir išvardintų socialinių junginių svarba valstybės atžvilgiu yra nevienoda.

Taigi matom, kad visuomenė nėra teritorinė tauta; tai nėra tas, ką mes pačioje mūsų kurso pradžioje dėstėme apie tautą kaipo valstybės elementą. Kalbėdami apie tą valstybinę tautą, mes ją apibūdinome kaipo daugybę žmonių be jokių socialinių skirtumų, be jokių socialinių žymių. Vadinas, mes nurodėme, kad socialinės žymės neturi jokios reikšmės teritorinės, arba valstybinės, tautos sąvokai. Tuo tarpu visuomenėje socialinės žymės kaip tik turi didžiausios svarbos, nes kaip tik socialinėmis žymėmis ir yra nustatoma visuomenės *diferenciacija.* Kaip valstybės funkcijos vykdytoja svarbi yra tauta; šiuo atžvilgiu — valstybės funkcijos vykdymo atžvilgiu — neturi reikšmės tie socialiniai visų valstybės narių, valstybės pavaldinių skirtumai, tos socialinės žymės, socialinės ypatybės. Visi valstybės nariai, visa ta teritorinė tauta, visi tai teritorijai priklausantieji žmonės lygiai vykdo tą valstybinę funkciją. Žinoma, pareigos čia gali būti iaip ar kitaip paskirstytos, bet visi šiuo ar kitu būdu dalyvauja šios funkcijos vykdyme.

Bet kaip teigiamas valstybės veiksnys, tai ne ta vienalypė

masė, ne ta žmonių daugybė turi reikšmės, o kaip tik ta *visuomenė*, kaip tik šitie socialiniai veiksniai. Šitais socialiniais veiksniais valstybės funkcija nustatoma ir šitie socialiniai veiksniai net ir steigia pačią valstybę. Valstybės steigėjai yra ar tai nacionalinės tautos ar kitoki *socialiniai* junginiai ir esamoje valstybėje jos funkcija nustatoma taip pat įvairiais socialiniais veiksniais: ar tai nacionaliniais, ar tai klasiniais ir t. t. Taigi čia bus teigiamasis veiksnys, kuris steigia pačią valstybę ir nustato jos tikslus, jos funkciją. Vadinas, čia šitie socialiniai skirtumai turi didžiausios reikšmės ir čia kaip tik visuomenės sąvoka yra svarbi. O kaip valstybės funkcijos vykintoja, kaipo funkcionalinio junginio elementas svarbi jau teritorinė tauta. Ir klasiškosios demokratinės teorijos klaida, mano supratimu, tame ir reiškiasi, kad ji neskiria tų dviejų sąvokų ir *tautos* momentu nustato ne tik valstybės funkcijos vykdymą, bet ir patį valstybės steigimą ir jos funkciją, o į visuomenę, į socia inius veiksnius kaipo į valstybės funkcijos steigimo veiksnius neatkreipia tinkamo dėmesio. Pastaraisiais laikais ne tik moksle pradedama labiau suprasti, kreipti dėmesio ir tiksliai aiškinti šitą dalyką, bet ir naujausioje valstybės valdžios konstrukcijoje, naujausioje, taip sakant, konstitucinės teisės evoliucijoje tas taip pat reiškiasi. Jau mažoritarinės rinkimų sistemos pakeitimas proporcingąja rinkimų sistema šiuo atžvilgiu sudaro didžiausią pažangą. Bet ši pažanga nesibaigia tik tuo. Yra tendencija eiti šiuo atžvilgiu ir toliau ir valstybės valdžios atstovybę remti kaip tik socialiniais junginiais.

Dabar keliais žodžiais pasisakysiu dėl mano čia išvardintų svarbesnių socialinių junginių

Dėl *klasių* jau aš šiek tiek pasisakiau, kalbėdamas apie socializmo doktriną.

Dabar tenka kalbėti apie profesines organizacijas.

Čia turiu galvoje ne tik vienos kurios klasės profesinius junginius, bet apskritai įvairias profesines organizacijas. Šitos socialinio skirstymosi sistemos, — profesinės socialinio skirstymosi sistemos — svarba ypač auga pastaraisiais laikais. Mes matome, kad steigiami yra tam tikri valstybės valdžios organai kaipo atskirų *profesijų* organizacijos, ir tiems organams kartais pavedama tam tikra valstybės valdžios kompetencija. Tokie yra: prekybos ir pramonės rūmai, amato, žemės ūkio, darbo rūmai ir t. t.

Kartais šitos profesinės organizacijos sudaro savo centralinę profesinę organizaciją. O pastaraisiais laikais net kyla tendencija šitas profesines organizacijas įtraukti į parlamento konstrukciją, būtent, tendencija antruosius parlamento rūmusu sudaryti profesiniu atstovavimu, ar tai per profesinių organizacijų organus ar masiniais tų profesijų rinkimais. Šitas profesines organizacijas valdžioje mes turėsime progos sutikti ir antroje mūsų kurso dalyje; tada mes tiksliau iššiūrėsime šitą profesinių rūmų ar profesinių tarybų instituciją.

Kai dėl *luomų*, tai tenka pasakyti, kad tai yra viena tų socialinio jungimosi ir skirstymosi sistemų, kurių svarba mūsų

laikais eina mažyn, bet dar netolimi yra laikai, kada šitų socialinių junginių svarba buvo labai ryški. Bet ir mūsų laikais, nors kartais tiems luomams ir nesuteikiama jokio juridinio pobūdžio, nereikia manyti, kad jų veikimas į valstybės valdžią dėl valstybės funkcijos nustatymo luomų tikslais galėtų būti panaikintas tuo, kad būtų parašyta įstatyme, jog luomų skirtumai piliečių tarpe nepripažįstami ar jog luomai kaipo juridiniai asmenys visai nėra pripažįstami. Kol socialiniai junginiai yra gyvi, jokiais dekretais, jokiais įstatymais jie negali būti panaikinti. Nors jiems ir nebūtų pripažinta valstybėje juridinio asmens padėtis ar teisės, vis dėlto jie nenyksta, jie liekasi, gyvuoja ir veikia valstybės valdžią. Prie progos turiu nurodyti į tai, kad socialiniai junginiai kartais tampa steigėjais tam tikrų naujų socialinių junginių, naujų organizacijų, kurios veikia kaipo tų socialinių junginių organai. Tai bus t. v. draugijos, įvairios sąjungos, kurios irgi gali būt panaudotos įvairių, kartais ir nepripažintų, socialinių junginių valstybės valdžią veikti.

Toliau keliais žodžiais tenka paminėti *t kybinės* organizacijos, arba bažnyčios. Tiesa, ir šitų socialinių junginių svarba mūsų gadynėje nėra tiek ryški, kiek buvo praeitais laikais. Dabar yra tendencijos — gal ir ne taip griežtai, kaip tas yra daroma su luomais — bet, taip sakant, yra tendenci a neremti šitais tikybiniais socialiniais junginiais ir jų organais valstybės valdžios, nepavesti tiems socialiniams junginiams ar jų organams jokios valstybės valdžios dalelės. Kaip pilnas šios tendencijos įvykdymas yra t. v. bažnyčios atskyrimas nuo valstybės. Šia kryptimi naujausiais laikais einama. Bet vis dėlto jeigu ir yra įvykdytas toks bažnyčios atskyrimas nuo valstybės ta prasme, kad jokia valstybės valdžios imperiumo dalelė jos organams nepaliekama, — vis dėlto neinama taip toli, kaip luomų atžvilgiu; šitoje bažnyčios nuo valstybės atskyrimo konstrukcijoje bažnyčioms vistik paliekama bent civilinių juridinių asmenų teisės. Taip pat būtų klaidinga manyti, kad įvykdymas tokio bažnyčios atskyrimo nuo valstybės, vadinas, atėmimas iš bažnyčios ir jos organų bet kurios valstybės valdžios imperiumo dalelės, reikštų pilną sunaikinimą tų bažnyčių veikimo į valstybę ir stengimosi paveikti valstybės tikslus valstybės funkciją, kadangi visi socialiniai junginiai, nors ir neturėdami jokios formaliai jiems pripažintos imperiumo dalelės, vis dėlto turi įvairių būdų veikti per kitus socialinius junginius: per įvairias steigiamas draugijas ir organizacijas. Be to, ir pačios bažnyčios vis dėlto lieka civiliniais ju idiniais asmenimis, vad., turi tam tikrų veikimo teisių. Ir bendrai, kaip sakiau, kol bet kuris socialinis junginys yra gyvas, tol jis negalima numarinti bet kuriais dekretais; jis visuomet stengsis ir visuomet veiks kitus socialinius junginius, jis ieškos ir ras įvairių būdų, įvairių galimybių, jeigu netiesioginiu būdu, tai kontrabandiniu keliu veikti tuos valstybės tikslus ir valstybės valdžią. Kalbant dėl bažnyčių čia dar tenka nurodyti į vieną nepaprastą dalyką, kuris, taip sakant, istoriškai susidarė ir panašaus į kurį nėra visame kitame valstybės ir visuomenės santykiavime. Tas liečia vieną

bažnyčią, būtent Romos katalikų bažnyčią. Šita organizacija sudaro, taip sakant, išimtiną ir vienintelį fenomeną. Mes nerasime kitų analogiškų pavyzdžių, kur socialinis junginys savo santykius su valstybe stengtųsi sutvarkyti, taip sakant, įeidamas į tą valstybę kaipo priklausomas veiksnys, kuris pasiduotų ir būtų tvarkomas valstybės valdžios imperiumu, bet kuris nustatytų savo santykius su valstybe *sutartimis* — taip, kaip viduramžiuose buvo nustatomi santykiai tarp besisteigiančių valdovų valdžių ir įvairių stiprių socialinių junginių; vadinas, kompromisų sutartimis. Taip daryti ligi šiol stengiasi tik viena katalikų bažnyčia. Tiesa, dar netolima yra praeitis, kada šita bažnyčia turėjo ir savo valstybinį branduolį Romoje. Mūsų laikais ji to jau neturi, vis dėlto su daugybe valstybių jai pavyksta savo santykiai nustatyti kompromisais, sutartimis — taip, kaip yra nustatomi santykiai tarp atskirų valstybių. Santykiai tarp valstybių vyksta karu arba sutartimis, kompromisais. Sutartį gali daryti tik lygūs veiksniai, lygūs teisių subjektai Negali būti sutarties tarp valstybės ir tokių socialinių junginių, kurie privalo valstybės valdžios imperiumui pasiduoti. Tiesa, tie socialiniai junginiai stengiasi įgyti įtakos toje valstybės valdžioje, bet jie todėl ir stengiąsi tos įtakos turėti, kad, turėdami įtakos valstybės valdžios imperiume, galėtų ir kitus socialinius santykius tvarkyti. Bet vis dėlto jie privalo pasiduoti valstybės valdžios imperiumui. Sakau, yra vienintelis fenomenas visuomenės ir valstybės santykiuose, tai Romos katalikų bažnyčios santykiai su valstybe. Tiesa, ne visur tas pavyksta, bet daugybėje valstybių tas pavyksta ir šito socialinio junginio, ir tai labai galingo socialinio junginio, pretenzijos šiuo atžvilgiu skiriasi nuo visų kitų socialinių junginių pretenzijų. Visi kiti socialiniai junginiai, bent nuo viduramžių, tenkinasi, ar priversti pasitenkinti pasidavimu valstybės valdžios imperiumui ir, žinoma, pastangomis įgyti įtakos valdžioje, o čia — sutartimis. Ir, sakau, daugybėje valstybių tai yra ne tik pretenzijos, bet ir įvykęs faktas.

Dabar man šiek tiek plačiau teks pasisakyti dėl nacionalinių tautų. Šitų nacionalinių socialinių junginių svarba jau nuo poros amžių ryškiai auga ir ligi šiol, rodos, šitas augimas nėra pasiekęs, taip sakant, zenito, dar nematyti, kad jis būtų persilaužęs ir eitų žemyn. Jeigu mes pažiūrėsime į senesnius laikus, 2—3 amžius atgal, tai mes pamatysime, kad nacionalinis momentas neturėjo per daug didelės svarbos valstybės konstrukcijai. Dar 17 amžiaus raštuose mes galime rasti tokių pavyzdžių, kad valstybės veikėjai (pav. Prancūzijos) patardavo valdovams (tai buvo absoliutinės monarchijos laikai), savo raštuose kaipo vyriausią valstybės politikos mintį pareikšdavo, kad valdovas, vesdamas karus ir rūpindamasis apie tai, kad valstybė būtų praplėsta, turi kreipti dėmesį į tai, kad prijungiamuose kraštuose būtų tos pačios *tikybos* žmonės. Tuo tarpu mūsų aikais mes matome, kad naujos valstybės yra steigiamos ir senos valstybės, kurios jau kelius amžius gyveno, sugriaunamos ir pertvarkomos, perkonstruuojamos kaip tik šitų *nacionalinių*

veiksnių. Taigi mūsų laikais steigiant valstybę ar ją platinant nebežiūrima kurios tikybos yra tie kraštai, bet atsižiūrima kaip tik į nacionalinį momentą. Taip pat kada steigiamos naujos valstybės mūsų laikais, mes matom, kad kaip tik svarbiausias naujų valstybių steigimo veiksnys yra nacionalinis veiksnys, kad nacionaliniai junginiai mūsų laikais yra patys galingiausi veiksniai, kurie pajėgia kartais ir senas valstybes suskaldyti ir kurti naujas. Visas 19 amžius ir taip pat 20 amž. mums rodo augantį vaidmenį šitų nacionalinių socialinių junginių valstybių steigimo atžvilgiu. 19 amž. įvyksta Italijos susivienijimas. Seniau Italijos kaipo valstybės nebuvo. Italija buvo tik geografinė sąvoka, bet vieno valstybinio teritorinio junginio nebuvo. Kaip tik nacionalinių veiksnių dėka šita valstybė susidarė kaipo teritorinis junginys, atitinkantis nacionalinio junginio apsigyvenimo riboms. Taip pat Vokietijos susijungimas 19 amžiuje, visos eilės Balkanų valstybių pasiliuosavimas nuo turkų jungo ir įsikūrimas įvyko tik nacionaliniu momentu. Mes matome taip pat galingiausias valstybes suskaldytas, pilnai ar dalinai, irgi tuo pačiu veiksniu: tai mes matome dalinai senosios Rusijos suskaldyme, taip pat kai kurių Vokietijos pakraščių prijungime prie Prancūzijos, prie Lenkijos ir t. t. Taip pat, jei Klaipėdos kraštas yra sujungtas su Lietuva, tai čia neatsižiūrėta į tai, ar tas kraštas yra tos pačios tikybos, o atsižiūrėta kaip tik nacionalinio momento.

Socialinių junginių veikimas į valstybę tikslu paveikti į valstybės funkciją ir nustatyti ją tų socialinių junginių siekiamais tikslais nėra vienodas, nėra vienodas ne tik intensingumo ar griežtumo atžvilgiu, bet ir to veikimo būdais arba metodais. Įvairūs socialiniai junginiai įvairiai šitą veikimą atlieka. Vieni daro tai, taip sakant, iš pasalų, kontrabandiniu būdu, prisidengdami įvairiomis fikcijomis ar kitų kurių veiksnių pagalba stengiasi tuos savo socialinius tikslus, taip sakant, pakišti valstybei. Kiti daro tai atvirai, griežtai. Yra net ir tokių, kurie savinasi tam tikrų teisių į šitą veikimą į valstybės funkciją. Tad kategoriškų, bendrų taisyklių dėl tų visų socialinių junginių veikimo į valstybę sunku būtų nustatyti. Gal jų ir nėra. Galima tik bendrai pareikšti, kad visi socialiniai junginiai įvairiais būdais, įvairiais metodais stengiasi nustatyti valstybės tikslus savo socialiniais tikslais arba stengiasi apdrausti savo funkciją nuo valstybės funkcijos, jeigu jau nėra galimybės paveikti tą valstybinę funkciją ir primesti jai savo socialinius tikslus. Tiek bendrai galima čia pasakyti. O kai dėl to veikimo metodų, būdų, tvarkos, tai čia kategoriškų taisyklių negalima nustatyti. To veikimo metodai, būdai priklauso taip tų socialinių junginių esmės, taip jų atstovaujamų reikalų pobūdžio, taip susidėjusių istoriškų aplinkybių, nustačiusių tų socialinių junginių santykius ar apskritai su valstybe ar net ir atskirų valstybių tarpe irgi ne vienodai tie santykiai istoriškai galėjo nusistatyti. Taigi nuo šitų visų aplinkybių ir nuo pačios tų socialinių junginių esmės pareina jų metodai arba jų veikimo pobūdis į valstybę. Tik tenka pasigailėti, kad universitetuose, ypač pas mus, nėra įsteigta speciali-

nės katedros ar tai sociologijos ar įvado į socialinius mokslus teisių fakultetuose. Šiuo atžvilgiu sektinas yra Prancūzijos pavyzdys Paryžiuje, kur, greta teisių fakulteto universitete, yra įsteigta ypatinga socialinių mokslų (ten jie vadinami politiniais mokslais) mokykla, kur kaip tik Prancūzijos teisininkai studentai, greta bendrojo kurso teisių fakultete, mokosi ir klauso paskaitų ir kurso įvairių socialinių mokslų. Kadangi pas mus tokios mokyklos nėra įsteigta, tai būtų pageidaujama, kad bent tame pačiame teisių fakultete būtų įsteigta sociologijos katedra, gal net ne sociologijos, kadangi šis mokslas dar yra jaunas, daug klaidų padaręs ir yra tokia tendencija tam mokslui apsireikšti kaipo socialinių mokslų enciklopedijai. Žinoma, vienoje disciplinoje apimti visus socialinius mokslus yra sunku, bet vis dėlto galėtų būti toks įvadas į socialinius mokslus, nes teisininkai, be tų socialinių žinių, niekumet nesugebės pilnai išnaudoti savo žinių. Jeigu jie turės tik juridinių žinių, be socialinių žinių, jeigu jie nenusimanys visuomenės klausimais, tai jie bus tik menininkais, kurie galės kalbėti tik apie pačią socialinio bendravimo struktūrą, apie jo formą, nes teisė sudaro tik socialinio bendravimo *formą*, bet jeigu teks kas perdirbti, pataisyti, pakeisti, tai jie, nežinodami turinio, kurį ta forma apima, negalės to daryti. O tas kaip tik iš teisininkų valstybėje reikalaujama. Iš jų reikalaujama ne tik to, kad jie aiškintų įstatymus ir esamąją struktūrą, bet kad jie sugebėtų tą struktūrą tobulinti, keisti ir ypač derinti jos keitimąsi su socialiniais procesais, vykstančiais visuomenėje. Bet, deja, to pas mus nėra, o aš bendrame valstybės ir valstybinės konstitucinės teisės mokslo kurse neturiu galimybės smulkiai iššiūrėti visus šituos socialinius junginius ir jų santykius. Aš čia tik sumariškai, taip sakant, galiu nurodyti į tos visuomenės problemos svarbą valstybėje ir tik sumariškai galiu pareikšti apie tai, koks yra tų socialinių junginių veikimas ir ko jis siekia. Bet kaip jis vyksta, kokia yra įvairių socialinių junginių esmė, kokie yra jų istoriški santykiai su valstybe, tai to iššiūrėti neturiu galimybės. Be to, nesu ir ypatingas specialistas šiuo atžvilgiu, tas neįeina ypatingai, taip sakant, į mano specialybę. Bet vis dėlto radau reikalo bent sumariškai, taip sakant, nurodyti, iškelti pačią tą mintį, šiek tiek dėl kai kurių gal pasisakyti, kadangi ir ateityje, kada kalbėsime apie konstitucinę teisę, mums teks iššiūrėti įvairios konstitucinės teisės institucijos kaip dabar, taip ir trečiame semestre. Kada mes darysim seminarą, tai daugybė, ypač naujų, konstitucinių institucijų bus reikalingos bent to gilaus santykiavimo tarp valstybės ir visuomenės bei jos socialinių junginių supratimo.

Tų socialinių junginių tarpe, kaip sakiau, mūsų laikais ypač yra žymi nacionalinė tauta. Šitų socialinių junginių — nacionalinių tautų — veikimas į valstybę ne tik yra žymus mūsų laikais, bet jis nuolat dar auga. Tas apsireiškė jau nuo 19 amž., ir dabar to veikimo ryškumas eina vis stipryn ir gilyn. Šitie socialiniai junginiai — necionalinės tautos — nesitenkina, kaip kiti, tik veikimu į valstybę, bet savinasi dar ir

ypatingų teisių į šitą veikimą. Nacionalinės tautos pretenduoja į tai, kad kiekviena jų, ar maž daug kiekviena jų turėtų, taip sakant, *savo* valstybę, kurią galėtų eksploatuoti savo socialiniams tikslams, o ypatingai konkretiems nacionaliniams tikslams. Ir reikia pareikšti, kad jos ne tiktai pretenduoja į šitą, bet mūsų laikais nacionalinės tautos yra jau tiek galingos, kad iš tikrųjų ir pajėgia tai daryti, pajėgia steigti atskiras savo valstybes tam, kad kiekviena jų galėtų tą savo valstybę naudoti, eksploatuoti vykdant, taip sakant, savo nacionalinę funkciją valstybinėmis priemonėmis. Tas prasidėjo 19 amž. ir tas pats apsireiškia ir 20 amž Iš tikrųjų, dabar necionalinės tautos yra tokiu steigiamuoju valstybės veiksniu, jos sugeba ir suardyti senas, nusistovėjusias valstybes, kurios buvo kadaise sukonstruuotos kitokiais socialiniais dėsniais, ir taip pat sugeba steigti naujas valstybes kaip tik tose ribose, kurios suteikia joms galimybės tas valstybes eksploatuoti ir savintis. Aš jau pereitą kartą nurodžiau, kad dauguma tokių atsitikimų naujų valstybių įsikūrime, persitvarkyme, kartais susijungime, susibūrime smulkesnių valstybėlių į vieną valstybę 19 ir 20 amž. kaip tik galima išaiškinti šitų nacionalinių tautų veikimu į valstybę. Taigi šitie nacionaliniai specialiniai junginiai, arba necionalinės tautos, tiesiog virsta valstybių steigėjais, o jų įsteigtos ar pertvarkytos valstybės virsta *nacionalinėmis* valstybėmis, kadangi nacionalinių tautų veikimas į valstybę, jų savinimasis teisių į valstybės funkciją reiškiasi ne tik, taip sakant, išoriniu senų valstybių pertvarkymu tuo būdu, kad jų vietoje sudarytose, taip sakant, kondensuotose nacionalinėse valstybėse būtų geriausios sąlygos veikti valstybės valdžią, bet ir tų valstybių viduje vyksta naujai įkurtų ar perdirbtų valstybių funkcijų *nacionalizacija*, vadinas, tos funkcijos suderinamos su tam tikros duotoje teritorijoje stipriausios nacionalinės tautos siekimais. Kartu su tuo nacionalinių socialinių junginių veikimu į valstybę — labai žymiu veikimu ir vis augančiu — turėjo atsirasti ir atsirado ir tam tikra teorija, kuri stengiasi nustatyti tam tikrus dėsnius to santykiavimo tarp nacionalinių tautų ir valstybių. Taigi greta senosios demokratijos, kaipo tam tikros teorijos ar doktrinos, greta socializmo, irgi kaipo tam tikros mokslo doktrinos, kuri irgi savotiškai stengiasi išaiškinti santykius tarp visuomenės ir valstybės, — greta šitų teorijų, lygiagrečiai augančiam nacionalinių socialinių junginių veikimui į valstybę, atsirado dar viena teorija, vadinama *nacionalizmo* teorija. Tiesa, ji gal neturi tokio doktrinalio tobulaus apdirbimo, kaip turi demokratinė teorija, ar demokratinė doktrina, įvairiuose savo apsireiškimuose, ar kaip turi socializmo doktrina. Nacionalizmo gal ir negalima pavadinti doktrina, bet vis dėlto tokia teorija yra. Ir tai yra ne tik taip sau populiariška nuomonė, bet ir moksle ji irgi reiškiasi. Nacionalizmo teorija, kuri stengiasi nustatyti tam tikrus visuomenės santykių su valstybe dėsnius, iš dalies naudojasi ir bendromis senosios demokratijos sąvokomis, tik šiek tiek perdirba šitas sąvokas ir tezes Iš čia susidaro ypatingai pakeista demokratinės teorijos srovė, t. v. *nacional-demokratinė*

srovė, *nacional-demokratinė* teorija. Ten įvairios senosios demokratijos sąvokos šiek tiek pakeičiamos. Taip viena sena demokratinė dar 18 amž. žmogaus ir piliečio teisių sąvoka virsta nacionalinių tautų teisių sąvoka, būtent, nacionalinių tautų teisių į savo valstybės sąvoka. Tautos suverenitetas — pagrindinė demokratinės teorijos sąvoka — nacional-demokratinėje formuloje virsta *nacionalinės* tautos suverenitetu. Vadinas, čia jau ne teritorinė tauta yra tuo suvereniu valstybės šeimininku, turinčiu teisės į valstybės funkciją, bet tuo suvereniu valstybės funkcijos šeimininku virsta nacionalinė tauta. Labai retai, o gal ir niekumet to neatsitinka, bet mūsų laikais tokių atsitikimų nėra, kad kokia nors nacionalinė tauta visai sutaptu su tam tikros teritorijos gyventojais. Ir tai keliais atžvilgiais. Pirmiausia, vienos ar kitos teritorijos pakraščiuose, kur pereinama iš vienos nacionalinės tautos į kitą, gyventojai nacionaliniu atžvilgiu yra maišyti. Daugelis nacionalinių tautų mūsų laikais turi savo šiokį tokį teritorinį centrą, bet juo toliau nuo to centro į periferijas, juo gyventojai labiau tampa mišrūs nacionaliniu atžvilgiu. Be to, ir pačiame kiekvienos nacionalinės tautos teritoriniame centre visuomet atsiranda ir kitų nacionalinių tautų: visuomet atsiranda t. v. *tautinės mažumos*, arba dalelės kitų nacionalinių tautų, kurių nacionaliniai centrai yra toliau, arba kartais ir atskiros, smulkios, mažos tautelės, gyvenančios tarp kitų nacionalinių tautų žmonių. Kadangi niekuomet nėra taip, kad nacionalinė tauta sutaptų su kurios nors teritorijos gyventojų visuma ar su ta teritorine valstybės tauta, kurią demokratija laiko suverene, tai nacionalizmas turėjo iškelti *tautos-šeimininkės* sąvoką. Vadinas, viena nacionalinė tauta yra tam tikros valstybės šeimininkė, ir yra tautų, taip sakant, gyvenančių toje teritorijoje, bet nesančių šeimininkėmis. Kitaip sakant, skirsto tą teritorinę tautą nacionaliniais veiksniais, nacionaliniais junginiais ir tik *vienam* iš jų paveda šeimininko teises.

Dabar kyla klausimas, kaip į šitas nacionalizmo teorijos sąvokas turi reaguoti mokslas apie valstybę. Be abejo, su klasiška demokratija nacionalizmas ir jo keliamos sąvokos nėra suderinamos. O daugumos valstybių konstrukcija mūsų laikais, nors nacionalizmas yra padaręs didelę pažangą, vis dėlto, bent formaliai, yra paremta demokrutinės teorijos tezėmis. Kadangi nacionalizmo tezės prieštarauja grynosios demokratijos tezėms, tai kiek tos demokratijos tezės apsireiškia kurios nors valstybės konstrukcijoje, tiek ir tos nacionalizmo tezės prieštarauja šitai konstrukcijai. Bet jeigu mes imsime ne demokratines tezes iš konkrečių įvairių valstybių konstrukcijų, kuriose tos demokratinės tezės yra užsilikusios, o turėsime galvoje valstybės mokslą, kuris remiasi visuomenės mokslo sąvokomis, tai nacionalizmo tezės — bent kiek jos stengiasi apibūdinti mūsų laikų santykius tarp nacionalinių tautų ir valstybių — iš tikrųjų atitinka tikrenybę. Kalbėdamas dėl socializmo doktrinos aš jau esu sakęs, kad didžiausia jo klaida yra ta, jog jis per daug ar gal veik išimtinai kreipia dėmesio į

vieną socialinio jungimosi ir skirstymosi kategoriją, būtent, į socialines klases, ir visai nekreipia dėmesio ar net visiškai linksta ignoruoti kitus socialinius junginius. Panašiai daro ir nacionalizmas, kuris stengiasi visus valstybės ir visuomenės santykius nustatyti vienu nacionaliniu jungimusi ir skirstymusi ir apskritai iš to, kas dabar vyksta, stengiasi nustatyti dėsnius dėl amžių ir nuolatinių visuomenės ir valstybės santykių. Tai čia klysta nacionalizmas ir šiuo tik atžvilgiu jis nėra priimtinas.

Tai aš sakiau, kad nacionalizmo tezės, kiek jos nustato esamąjį santykį tarp valstybės ir nacionalinės tautos, bent daugybėje valstybių, ir kiek jos nustato tendencijas šiuo atžvilgiu, nėra griežtai mokslui atmestinos. Bet su tomis pataisomis, kad pirmiausia tenka turėti galvoje, kad šis santykis sudaro tiktai tam tikrą istorišką visuomenės santykiavimo su valstybe kategoriją; tai nėra dalykas, kuris amžinai taip vyktų, kaip jis vyksta dabar ir, be to, jokiu būdu nėra priimtina manyti, kad, taip sakant, vienas šitas socialinis junginys sprendžia visą valstybės funkciją. Tas jokiu būdu neatitinka tikrenybę, kadangi, nors šio socialinio junginio veikimas į valstybę mūsų laikais yra labai žymus, vis dėlto jis nėra vienintelis socialinis junginys, veikiantis valstybę. Vis dėlto greta jo—gal kitokiais metodais, gal labiau, taip sakant, iš pasalų ir nesisavindami tų privilegijų, tų teisių, kurias savinas nacionalinės tautos, bet vis dėlto veikia ir visa eilė kitų socialinių junginių. Šitų socialinių junginių veikimas į valstybę gal nėra tiek ryškus, nėra tiek žymus, bet vis dėto ir jų veikimas turi tam tikros įtakos į valstybės funkciją, jie irgi tam tikrais būdais, tam tikrais atžvilgiais sugeba paveikti valdžią ir per valdžią irgi sugeba bent iš dalies tą valstybės funkciją ir valstybės siekiamuosius tikslus nustatyti savo socialiniais tikslais. Taigi jokiu būdu, jokiais atžvilgiais negalima priimti tokio tvirtinimo, kad tik nacionalinės tautos įvairiose valstybėse išimtinai spręstų valstybės funkciją. To nėra, bet kad nacionalinės tautos labai žymiai veikia tą valstybės funkciją ir kad tas veikimas ligi šiol dar nepasiekė zenito, kad jis dar vis auga, tai to neigti mūsų laikais negalima. Taigi su tomis, pastabomis, atsižiūrint šios gadynės santykių tarp visuomenės ir valstybės, nacionalizmo teorija atitinka tikrenybę. Bet vis dėlto tas nėra užbaigtas dalykas, tas tebėra dar tik tendencijos stadijoje, kadangi ligi šiol vis dėlto valstybių konstitucinė konstrukcija niekur nebuvo pilnai nustatyta nacionalizmo tezėmis. Gal, vadinas, pavyks nacionalizmui pakeisti konstitucinę konstrukciją šia kryptimi, jeigu jau ne visai, tai bent iš dalies, tai tada teks su tuo skaitytis ir konstitucinės konstrukcijos analize. Be abejo, jau ir mūsų laikais nacionalizmo tezės pradeda reikštis ir konstitucinėje kai kurių valstybių konstrukcijoje ir ten pakeičia klasiškosios demokratijos tezes toje konstrukcijoje. Tas jau yra visoje eilėje valstybių. Kada mes konkrečiai analizuosime įvairias veikiančias konstitucijas ir konstitucines konstrukcijas, tai tada mes ir šitą nacionalinį veiksnį iššiūrėsime ir pastebėsim, kaip jis pamažu jau pradeda keisti įvairiuose kraštuose demokratines konstitucijas. Tai ypač pasireiškia Pietų Slavijos

(SGS) konstitucijoje, Serbų—Kroatų konstitucijoje, Vokiečių konstitucijoje; žymi šių tezių įtaka yra ir Lenkijos 21 metų konstitucijoje. Bet vis dėlto, sakau, ligšiol, jeigu mes žiūrėsime konstitucines kontrukcijas, tai tas tebėra dar tik tendencijos stadijoje. Bet jeigu žiūrėsime į socialinius santykius tarp nacionalinių tautų ir valstybių, tai, be abejo, einama nacionalizmo rodomu keliu, su tomis pastabomis, kurias nurodžiau. Bent mūsų laikais neabejotinas yra valstybių steigimas kaip tik šiuo nacionaliniu veiksniu. Pavyzdžiui kad ir mūsų valstybės įsikūrimą jokiu būdu negalėtum išaiškinti bendrais demokratijos dėsniais apie teritorinės tautos suverenumą. Steigiamuoju mūsų valstybės veiksniu, kuris nusprendė tą valstybę kurti, be abejo, yra ne koks kitas socialinis veiksnys, ne koks kitas socialinis junginys, bet kaip tik lietuvių tauta. Čia jokios abejonės negali būti. Tą patį mes pamatysime ir kitose naujai įkurtose valstybėse. Ir mūsų laikais nacionalinės tautos vaidmuo valstybės steigimo atžvilgiu yra tiek ryškus, kad be to neįmanomas būtų valstybės įkūrimas. Pav., jei mes paimtum dalį buvusios Kauno gubernijos ir Kuršą ir norėtum įsteigti valstybę. Vadinas, čia būtų dalis latvių tautos ir dalis lietuvių tautos. Ar įmanoma būtų tokia lietuvių—latvių valstybė? Ar įmanoma būtų, kad tų abiejų tautų bendromis pajėgomis būtų išskirtas specialiai toks valstybinis junginys? Tas mūsų laikais neįmanoma ir neįmanoma kaip tik dėl tos svarbos, kurios turi nacionalinės tautos valstybių steigimo atžvilgiu mūsų laikais. O jei paimsim kelis amžius atgal, tai ten niekas nesidomėjo, kad būtinai vienos nacionalinės ar etniškosios grupės ribose būtų kuriama valstybė. Priešingai, į tai visai nebuvo atsižiūrima; kaip jau sakiau, daugiau buvo atsižiūrima tikybos vienodumo, o ne nacionalinės tautos. Mūsų laikais nacionalinės tautos yra tuo veiksniu, kuris valstybes steigia, ardo, pertvarko ir nustato joms ribas, vadinas aprėžia pačius tuos socialinius junginius. Todėl, sakau, su šitomis pastabomis nacionalizmo tezės kai dėl santykių nustatymo tarp visuomenės ir valstybės mūsų gadynėje nėra būtinai atmestinos. Bet nacionalizmo tezių išvados sudaro, ypač vienu atžvilgiu, rimtą pavojų valstybei. Aš čia tik konstatuoju šitą pavojų, bet ar jis iš tikrųjų apsireikš ir ar jis pasieks tų išdavų ar ne, tai jau kitas dalykas Bet jeigu pasiektų tų išdavų, tai tada šitas socialinis junginys, kurį mes žinome kaipo valstybę, būtų arba sunaikintas arba bent pakeistas kitokiu junginiu, mums dar nežinomu, kitokia socialinio jungimosi forma, mums dar nežinoma, bet ne šita, kurią mes dabar vadiname valstybe. Tai šitos tendencijos ar šitos nacionalizmo išvados, kurios yra pavojingos valstybei — nors aš nesakysiu, kad konkrečiai valstybei, bet šitam socialinio jungimosi būdui, šitam socialinio jungimosi metodui gresia pavojus per *tautines mažumas*. Dalykas tas, kad tautinių teisių ir apsisprendimo obalsis—vienas pagrindinių nacionalizmo obalsių—yra labai praplitęs mūsų lakais obalsis. Ypač Didžiojo karo metu jis yra virtęs, taip sakant, klasišku oficialiu valstybių steigimo ir jų tvarkymo obalsiu. Įvairiose formose tas obalsis yra priimtinas įvairioms tautoms. Bet toms tautoms, ku-

rios turi tam tikrą savo apsigyvenimo teritorinį branduolį, ta teisė reiškia *teisę į savo valstybę*, kaip nacionalizmo tas ir yra konstatuojama. Bet be tokių tautų, kurios turi tam tikrą teritorinį savo apsigyvenimo branduolį, yra tam tikras skaičius ir tokių nacionalinių tautų, kurios neturi jokio savo teritorinio apsigyvenimo branduolio, bet kurios vis dėlto kitų nacionalinių tautų centruose sudaro savo *mažumas*. Antra vertus, kai kurios nacionalinių tautų, turinčių savo teritorinį apsigyvenimo centrą, dalelės randasi tarp kitų nacionalinių tautų. Bet čia mums ypatingai rūpi tos nacionalinės tautos, kurios neturi jokio nacionalinio teritorinio centro, kuris būtų išimtinai jų. Jeigu visos gyvuojančios tautos, einant nacionalizmo pagrindiniu obalsiu, turi teisės apsispręsti vien dėl savo gyvavimo fakto, tai ir visos tautinės mažumos, žinoma, sako, kad ir mes turime teisės apsispręsti. Jos irgi daro tokią išvadą iš tos bendros tezės, ir niekas joms negali uždrausti tokią išvadą daryti. Bet mažos tautelės ar tautų dalelės, gyvenančios kitų nacionalinių tautų tarpe, negali tokių išvadų daryti kai dėl savo valstybės įsteigimo, nes valstybė yra *teritorinis* socialinis junginys. Kartais, žinoma, yra pavergtų tautų, kurios tam tikrose valstybėse sudaro mažumas, bet jos turi tam tikroje provincijoje savo teritorinį branduolį, pav., ukrainiečiai ar baltgudžiai Lenkijoje turi tokius teritorinius branduolius. Tada jos tą išvadą, žinoma, darys tuo būdu, kad reikalaus savo valstybės įsteigimo toje provincijoje, kurioje jos turi savo teritorinį branduolį. Bet kitos nacionalinės tautos, kurios tokio teritorinio branduolio neturi, o gyvena kaip tik kitų nacionalinių tautų teritoriniuose centruose, tokių išvadų negali padaryti, o išvada reikalinga. Todėl iš šitos tezės, ypač po Didžiojo karo, buvo bandoma tarptautinio santykiavimo metodu nustatyti ir garantuoti tautinių mažumų teises įvairiose valstybėse. Šitų teisių garantija pavesta tarptautinės organizacijos — Tautų Sąjungos — kontrolei ir priežiūrai. Tuo yra aprėžiamas atskirų valstybių suverenitetas. Žodžiu, tos tautinės mažumos, darydamos išvadą iš tautų apsisprendimo teisės, negalėdamos įsteigti atskiros valstybės, reikalauja kitokiu būdu apdrausti savo teises. Kyla įvairios jų nacionalinių teisių apdraudimo formos daugumos nacionalinėje valstybėje. Ir ne tik apsaugojimo, ar apdraudimo, bet ir apsisprendimo. Vadinas, reikalauja jau daugiau negu apsaugojimo: jau ir savarankiško tų savo nacionalinių reikalų ir tikslų tvarkymo, autonominio tvarkymo. Autonominiai ta prasme, kad valstybės funkcijos, kiek jose reiškiasi nacionaliniai tikslai, būtų pavestos autonominiai tvarkyti toms mažumoms tose ribose, kuriose liečiamos tos mažumos. Iš šito kyla ir tautinės, arba nacionalinės, autonomijos reikalavimas. Daugumoje valstybių tas dar yra tik reikalavimo stadijoje. Tik kelių valstybių konstitucijose mes jau randame šitą tezę, bet ir tai labai neaiškiai, kaipo konstitucinę instituciją: Lietuvos konstitucijoje, Lenkijos konstitucijoje ir dar vienos ar poros valstybių konstitucijose. Kitose valstybėse kaip konstitucinės institucijos šitos tautinėms mažumos autonomijos dar nėra. Bet vis dėlto šita tendencija auga ir jeigu šitas tautų apsisprendimo

obalsis toliau vystysis ir stiprės — o tuo tarpu niekas nerodo, kad eitų priešinga kryptimi, — galima manyti, kad šita institucija išsivystys ir ten, kur dabar dar jos nėra. Vadinas, tautinės mažumos kitų nacionalinių tautų valstybių ribose jau randa apsisprendimą valstybės funkcijos atžvilgiu, kiek šita valstybės funkcija reiškia nacionalinius tikslus. Bet tas jokio pavojaus nacionalinei valstybei ar apskritai valstybei kaip teritoriniam socialiniam junginiui nesudarytų, kaip nesudaro teritorinei valstybei pavojaus ir įvairių provincijų teritorinės autonomijos, įvairių valsčių ar apskričių savivaldybių autonomijos ir t. t. Kaip savivaldybė, ar autonomija, gali būti teritorinė, taip ir socialinė, gali būti savivaldybė nacionalinė, bažnytinė ir tt. Tas jokio pavojaus nesudaro. Bet yra kitas dalykas, kuris šitą pavojų sudaro. Tai, būtent, šita tarpvalstybinė teisių garantija. Ta garantija, kaip ji ligi šiol nustatyta, taip pat gal šiek tiek mažintų atskirų valstybių — tų, būtent, valstybių, kurioms ta garantija uždėta, suverenitetą, kadangi šiuo atžvilgiu jos privalo atsakyti prieš daug platesnį tarpvalstybinį bendravimą. Taigi čia yra nustatyta jų teisinė atsakomybė, o tuo pačiu šita teisinė atsakomybė mažina jų suverenumą. Bet tas savaime irgi nesudarytų pavojaus valstybei kaip teritoriniam junginiui, jeigu tos garantijos ir pasiliktų tokioje formoje kaip jos ligi šiol yra priimtos. Vadinas, kad tik Tautų Sąjunga ar Tautų Sąjungos Taryba gali iškelti klausimą dėl to, ar yra vykdomos šitos garantuotos teisės, ar jos gal atimamos toje ar kitoje valstybėje. Tai yra tik išvada susiaurinimo suverenumo tų valstybių, kurioms tos garantijos uždėtos. Bet šitoms tautinėms mažumoms, kurių teisės yra garantuos, šioje garantijos konstrukcijoje nepaliesta tuo tarpu tarptautinės asmenybės teisės. Vadinas, jos gali skųstis Tautų Sąjungos Tarybai, kaip ir kiekvienas žmogus, bet toks jų skundas tėra tik denunciacija, tik pranešimas. Tai nėra formalis skundas, kuris kelia ginčą. Vadinas, tautinės mažumos toje konstrukcijoje, kokia dabar yra, negali iškelti ginčo Tautų Sąjungoje. Ginčą gali kelti bet kuri kita valstybė, kuri yra Tautų Sąjungos Tarybos narys. Tautinės mažumos gali pranešti, bet jei kita valstybė to neiškels, tai tas bus tik denunciacija: kiekvienas iš mūsų gali parašyti skundą ir paštu nusiųsti. Bet dabar reiškiasi tendencija ir nuolat yra keliamas reikalavimas, kad tautinėms mažumos būtų pripažintos tarptautinio asmens teisės, kad, vadinas, jos galėtų kelti ginčą, teisės ginčą tarpvalstybinėje organizacijoje su tam tikra nacionaline valstybe, į kurią šita mažuma įeina. Jeigu tas įvyktų, vadinas, jeigu tautinėms mažumoms būtų pripažintos tarptautinio asmens teisės, tai tas jau sudaro tą pavojų, apie kurį aš kalbėjau.

* * *

Aš pereitą sykį sakiau jums, kad nacionalizmo išvados gresia pavojumi valstybei. Gal ne tiek per nacionalines tautas, kurios naudojasi tam tikromis valstybėmis ir kurios pajėgia nacionalizuoti tas valstybes, paversti jas *savo* valstybėmis. Bet netiesioginiu būdu tas nacionalizmo išvadų pavojus reiškiasi per t. v. nacionalines, arba tautines mažumas, — per tas nacio-

nalines grupes, kurios kiekvienoje valstybėje randasi greta stipriausios, toje valstybėje viešpataujančios nacionalinės tautos. Šitos tautinės smulkios grupės pastaraisiais laikais yra vadinamos tautinėmis mažumomis. Dieve gink mane nuo to, kad aš norėčiau pareikšti šituo kokį papeikimą ar kaltinimą prieš tautines mažumas, sakydamas, kad per jas gresia pavojus valstybei. Pirmiausia, tenka pareikšti, kad apskritai mes negalime būti tikri, kad ta socialinio bendravimo forma ar tas socialinis junginys, kurį mes vadiname valstybe, yra toks jau tobulas, kad negalėtų būti kito tobulesnio žmonių susitvarkymo. Tiesa, dabar mums sunku numatyti, koks socialinis junginys galėtų būti tobulesnis ir tobuliau galėtų atlikti tas funkcijas, kurias dabar atlieka valstybė. Bet jeigu mes to negalime numatyti, tai tas dar nereiškia, kad to niekuomet negali būti. Jei tas valstybei gresiąs pavojus taptų kada nors realybe ir jeigu toms tendencijoms pavyktų valstybę sunaikinti ir sudaryti kitą socialinio bendravimo konstrukciją, kuri tas funkcijas, kurias dabar valstybė atlieka, galėtų atlikti tobuliau, tai tada gal mes ar mūsų ainiai ir laimintume tuos veiksnius, kurie tą valstybę naikino. Bet mes čia jokių papeikimų ar kaltinimų niekam nereiškiame. Ir apskritai, mano supratimu, tas pavojus, jeigu jis ir gresia, tai tiktai, taip sakant, netiesioginiai per tas tautines mažumas. Atsakomybė už tą tendenciją ir už tą pavojų, jeigu jis kada nors realizuosis, prieš istoriją tenka ne tik toms tautinėms mažumoms, bet lygiai taip pat ir toms nacionalinėms tautoms, kurios naudojasi valstybėmis, kurios sugebėjo pasisavinti valstybes, nes tas pavojus, einantis per tautines mažumas, yra lyg atspindys to nacionalizmo, kuris lygiai apima ir tas nacionalines tautas, kurios pajėgia valstybę nacionalizuoti. Taigi atsakomybė ir šiuo atžvilgiu yra lygi. O iš dalies galima sakyti, kad tautinės mažumos tik reaguoja prieš tam tikrą joms gresiantį pavojų iš nacionalizmo, apsireiškiančio šitose valstybinėse, taip sakant, nacionalinėse tautose. Bet apskritai mes tik, taip sakant, analizuojame faktus, žiūrime juos mokslo šviesoje ir jokių nei pagyrimų, nei papeikimų dėl įvairių istoriškai vykstančių tendencijų mes reikšti čia negalime ir tai nėra mano dalykas. Mums čia tenka tik žiūrėti faktus ir konstatuoti tokias ar kitokias tų faktų išdavas. Taigi dalykas yra tas. Jeigu dabar kyla tokia teorija ar tokia pažiūra, kad valstybė tai nesanti koks teritorinis junginys su suverene teritorine tauta, o kad tai esanti tik tam tikra nacionalinės tautos forma, tik tam tikra nacionalinės tautos organizacija, — jeigu toks dalykas reiškiasi ir platinasi — o tokia tendencija neabejotinai yra; ir ne tik tendencija, bet jau tendencija virstanti faktu — tai kas gi lieka daryti toms nacionalinėms grupėms, kurios yra išskirtos, taip sakant, iš šito šeimininkavimo valstybėje. Ir tai ne tik iš faktinio šeimininkavimo, kadangi nėra jokios valstybės ir nebuvo niekuomet, kurioje visi socialiniai junginiai *lygiai* šeimininkautų; visuomet tik tam tikri socialiniai junginiai pajėgia valdyti valstybę arba jos funkciją nustatyti savo tikslais; bet čia tas šeimininkavimas formuluojamas jau kaipo *teisė* į valstybę, kaipo teisė į

valstybės valdžią. Tai kas lieka daryti toms grupėms, kurioms tokios teisės yra neigiamos? Tose grupėse kaip tik mes ir matom kylant tą veiksnį, kuris stengiasi *priešintis*, taip sakant, šitam teritoriniam valstybės pobūdžio pakeitimui *nacionaliniu*, bet nepajėgia to padaryti. Be to, tų mažumų tarpe irgi platinasi tas pats nacionalizmas; šios valstybinės sąvokos, idėjos plečiasi lygiai tarp tų nacionalinių tautų, kurios valstybėmis naudojasi, kurios turi galimybės pasisavinti šią ar kitą valstybę, taip lygiai ir tarp tų nacionalinių tautų, kurios nepajėgia to padaryti, t. y. tarp įvairių tautinių mažumų nacionalinėse valstybėse. Tas nacionalinių tautų apsisprendimo obalsis, kuris kaip tik mūsų laikais yra iškeltas ir kuriuo vyksta ta valstybių nacionalizacija, žinoma, yra pasisavinamas ir tų tautinių mažumų. Tas obalsis yra skelbiamas kaip *teisė*. Žinoma, jeigu šita teisė priklauso vienoms nacionalinėms tautoms, tai nėra jokio rimto pagrindo sakyti, ka ji priklauso ir kitoms. Nėra, taip sakant, gamtoje tokio suskirstymo. Jeigu šita teisė nacionalinėms tautoms yra įgimta, kaip sako nacionalizmas, tai nėra jokio teisinio titulo, dėl kurio ta įgimtoji teisė liestų vienas, o neliestų kitų nacionalinių tautų. Taigi, kaip vienos taip ir kitos daro išvadas iš to obalsio ir kaip vienos taip ir kitos stengiasi tą valstybę savintis. Bet tautinės mažumos negali padaryti tiesioginių išvadų iš to obalsio, kadangi vienoje teritorijoje negali būti kelios teritorinės valstybės. Taigi šiuo būdu tas obalsis įgyvendinti nėra galimybės. Todėl tautos nacionalinės mažumos, darydamos išvadą iš šito nacionalizmo obalsio, ieško tam tikrų metodų sudaryti tokiai konstrukcijai, kurioje jos būtų lygiomis su kitomis nacionalinėmis tautomis.

Aš nurodžiau, kad yra įvairių tendencijų nacionalinei autonomijai pasiekti, iš kad iš tos nacionalinės autonomijos joks ypatingas pavojus valstybei negresia. Bet tai nėra galutinė nacionalizmo išvada. Dar nėra lygybės, jei kai kurios nacionalinės tautos valstybėje turės tik suteiktą autonomiją. Autonomija visada yra keno nors pripažinta, ji nėra suverenė, o čia šitoms tautinėms mažumoms, einant nacionalizmo išvadomis, rūpi tokia konstrukcija, kuri būtų kaip tik suverenė, kuri būtų kaip tik paritetinė kitų nacionalinių tautų valstybėms. Iš šito ir kyla tokia mintis, tokia tendencija, kad tos tautinės mažumos turėtų organizaciją suverenę, lygią tam tikroje teritorijoje viešpataujančiųjų nacionalinių tautų organizacijoms, arba teritorinėms valstybėms. O mūsų laikais nepasitenkinama vien tokios tendencijos ar minties iškėlimu. Visada ieškoma ir būdų tokiai ar kitokiai tendencijai įgyvendinti. Taip pat ir tautinės mažumos stengiasi tą idėją, tą tendenciją įgyvendinti. Kokiu būdu? Šiuo klausimu po Didžiojo karo — tiesa, tas buvo keliama jau ir 19 amž., net ir seniau, bet ypač po Didžiojo karo išsivystė tarpvalstybinių garantijų nacionalinių mažumų teisių įvairiose valstybėse institucija. Šita institucija jau savaime mažina suverenumą tų valstybių, kurioms tokios garantijos yra taikomos, nes už vidaus tvarką toms valstybėms uždedama atsakomybė prieš tam tikrus *išorinius* veiksnius; vadinas, jau ne tos valstybės valdžia yra viršūnėje, bet kas kitas, kas neįeina į tą valdžią.

Kažkoks tarptautinis veiksnys, būtent Tautų Sąjunga, Ambasadorių konferencija ar didžiosios valstybės yra tomis garantijomis, kurios garantuoja, kurios gali pareikalauti atskaitomybės iš tų valstybių, kurioms tos garantijos uždėtos, ar jos iš tikrųjų vykdo tas garantijas, ar neįžeidžia tautinių mažumų teisių. Šiuo klausimu gali būti iškeltas kaltinimas prieš tam tikras valstybes įvairiose tarptautinėse organizacijose. Bet, sakau, to kaltinimo iškėlimas dabartinėje konstrukcijoje priklauso tiktai kitoms valstybėms. Ir tai ne visoms Tautų Sąjungoje dalyvaujančioms valstybėms, bet tik toms, kurios dalyvauja Tautų Sąjungos *Taryboje,* o ten dalyvauja tik kelios valstybės. Šitos valstybės turi teisės kelti klausimą ir reikalauti atskaitomybės iš tam tikrų valstybių dėl tų mažumų teisių garantijų vykdymo. Bet tautinės mažumos, darydamos išvadą iš nacionalizmo savo naudai, stengiasi kaip tik šitą instituciją sunaudoti, pasiekti tokią padėtį, kuri būtų lygi su nacionalinėmis valstybėmis, į kurias jos įeina. Būtent, jos reikalauja, kad ne tie išoriniai veiksniai, ne tos valstybės, kurios įeina į Tautų Sąjungos Tarybą, galėtų kelti kaltinimą, bet kad tą kaltinimą galėtų iškelti pačios *tautinės* mažumos, kad jos pačios galėtų ginti savo teises prieš išorinius sprendėjus, prieš tuos arbitrus. Jos nori, kad jos pačios galėtų ginti joms garantuotas teises ir kelti kaltinimą prieš tą valstybę, kurios teritorijoje jos randasi, ir kad tie sprendėjai, tie arbitrai spręstų per savo organus; ar per Tarptautinį Tribunolą Haagoje, ar per Tautų Sąjungos Tarybą ir t. t., bet kad *kaltinimas* galėtų eiti iš *pačių* tautinių *mažumų.* Vadinas, jos nori, kad būtų ne šitų išorinių veiksnių jų teisių *priežiūra,* bet kad būtų galima kelti *ginčas* tarp tų tautinių mažumų ir valstybių, į kurias jos įeina. Vadinas, nacionalinės mažumos siekia formalaus ginčo pastatymo. Sakau, dabar dar to nėra pasiekta. Bet jeigu tas būtų pasiekta, jeigu tai būtų įvykęs faktas, tai jau tas žymiai įžeistų šitą suverenės valstybės sąvoką, nes čia jau, pirmiausia, yra *išorinis* sprendėjas ir, antra, ginčas eina tarp *valstybės,* kuri turi savo suverenę teritorinę valdžią, veikiančią imperiumu ir reikalaujančią pasidavimo, ir tarp tos valstybės *pavaldinių* dalies. Ir tas ginčas bus sprendžiamas ne tos valstybės valdžios, bet tarptautinių ar tarpvalstybinių organų. O ginče gali dalyvauti tik lygios pusės. Sakysim, negali būti ginčo tarp manęs ir universiteto sargo, nes aš profesorius ir jis manęs privalo klausyti. Tiesa, jis man gali nepasiduoti ir tarp mūsų gali įvykti kivirčas, bet tai nebus teisinis ginčas: aš galiu įsakymus duoti, o jis privalo pasiduoti. Taip pat negali būti teisinio ginčo tarp valstybės ir jos pavaldinio ir tai tokio ginčo, kurį spręstų tretieji veiksniai. Jeigu yra toks ginčas ir sprendimas, tai jau yra ardoma sąvoka valstybės, kaipo priverstinio junginio, veikiančio valdžios imperiumu. Tada grįžtume į viduramžių padėtį, kada santykiai tarp įvairių socialinių junginių ir vietos galiūnų besikuriančios valdžios vyko įvairiais kompromisais. O valstybė tai yra imperatyvinė teritorinė organizacija, kuri veikia imperiumu ir pasidavimu, o ne kompromisais ir sutartimis.

Tai tokios yra tendencijos. Jos, kaip matome, veda į

padėtį status in statu. Vadinas, vienoje suverenėje organizacijoje kyla nauja suverenė organizacija, kuri naikina pirmosios organizacijos suverenumą. Status in statu tai yra anarchijos padėtis. Aš sakau, gal tai yra visai suprantamas dalykas, gal tai yra tik pasekmė tos vykstančios ir iš dalies įvykusios valstybių nacionalizacijos. Bet aš konstatuoju tai ir nurodau tą pavojų, kuris iš to gresia valstybei. Kalbėdamas apie socializmą aš nurodžiau tam tikras anarchines jo tendencijas, tą patį nurodau ir dėl nacionalizmo. Nors kartais tai gali atrodyti labai paradoksaliai, bet vis dėlto nacionalizme yra tam tikrų anarchinių tendencijų, kurios, tam tikru būdu išvystytos ir įgyvendintos, ardo valstybę, veda į anarchiją. Tai, sakau, reiškiasi per tautines mažumas.

Dar vienas momentas šiuo atžvilgiu yra, į kurį tenka kreipti dėmesį ir kuris mūsų laikais yra reikšmingas. Jis irgi turi pagrindą pamatinėse nacionalizmo sąvokose. Dalykas tas, kad tos nacionalinės tautos, kurios pajėgia pasisavinti valstybę, žiūri į tokias pat nacionalines grupes, esančias kitose nacionalinių tautų valstybėse, kaipo į savo piliečius, kaipo į savo kolonijas kitose valstybėse. Jos, eidamos nacionalizmo sąvokomis, randa visai natūraliu daiktu globoti tas savo nacionalines mažumas kitose valstybėse, o kartais net ir keršyti kitoms nacionalinėms valstybėms už tam tikrus pasielgimus su tomis nacionalinėmis mažumomis. Žodžiu, tenka pasakyti, kad mūsų laikais tendencija teritorinį suverenumą pakeisti nacionaliniu suverenumu auga. Bet kolkas dar tėra tendencijos stadijoje.

Politinės partijos

Pereitą kartą buvau kalbėjęs apie nacionalines tautas ir nacionalines mažumas valstybėje. Dabar noriu paliesti dar vieną kategoriją socialinių junginių. Anksčiau buvau išvardinęs visą eilę nacionalinių junginių. Tarp jų aš paminėjau ir politines partijas. Apie jas dabar ir kalbėsiu.

Kiekvienam iš mūsų yra aišku, ir čia nereikia ypatingo išsilavinimo bei mokslo, kokia yra ryški politinių partijų svarba valstybei ir valstybės valdymui. Mūsų laikais tos politinės partijos valdo beveik visose valstybėse parlamentus, kurie leidžia įstatymus ir nustato pačią valstybės funkciją. Jų valdomi parlamentai nustato valstybės tikslus, kurie įstatymu kristalizuojami, o funkcija taikinasi prie pačių valstybės įstatymų. Tie įstatymai leidžiami to valstybės organo, kurį tos politinės partijos valdo. Žymioje daugumoje Europos valstybių veikia parlamentarinis režimas, kuriame politinių partijų vaidmuo yra daug svarbesnis, nes parlamentai leidžia ne tik įstatymus, bet ir prižiūri administraciją. Bet ir tose valstybėse, kur parlamentinis režimas neveikia, pav. J. A. V., kur nors parlamentinio režimo ir nėra, bet tai dar nereiškia, kad ten nėra parlamento. Parlamentinis režimas yra tam tikra aukščiausia valstybės organų santvarka. Amerikoje, kur nėra parlamentinio režimo, kur par-

lamentas neturi įtakos į administraciją, kas yra labai svarbu parlamentiniame režime, turėtų iš to sekti tas, kad ten politinės partijos neturi įtakos. Bet iš tikrųjų ir ten, kur to viso nėra, politinės partijos valdo parlamentą, o savo keliu ir tą aukščiausiąjį administracijos organą prezidentą, nors jis ir nepriklauso nuo parlamento. Yra valstybės, kur valdžia yra organizuota vienos politinės partijos diktatūra, pav. SSSR, kur yra vienos komunistų partijos diktatūra. Vadinasi, tų socialinių junginių svarba yra labai ryški mūsų valstybiniame gyvenime. Tai nuostabu, kad yra moksle šiuo klausimu spraga. Bet apskritai mokslas apie socialinius mokslus yra jaunas.

Bet dėl šitos socialinių junginių grupės yra ypatinga padėtis, nes nėra mokslo veikalų, kurie aiškintų tų socialinių junginių pobūdį. Sociologija skiria valstybinius mokslus, bet ir pilnai neapima to mokslo objekto. Yra įvairių knygų, nurodančių į politines partijas, pav., Anglijoj, kur rašant apie konstitucines partijas nurodoma politinių partijų reikšmė. Bet kad būtų koks nors rimtas darbas atliktas apie politines partijas, kaip apie kategoriją socialinių junginių, ir kad būtų apie jas rašoma, kaip apie socialinį fenomeną, tai tokio veikalo nėra. Tai yra viena nemalonių spragų moksle apie socialinius junginius. Mano supratimu, socialiniai junginiai tai nėra kitų socialinių junginių, kaip, pav., nacionalinės tautos, luomai ir t. t., bet mano supratimu t. y. tiktai organai kitų socialinių junginių. Politinės tautos tame pobūdyje ir pasirodo. Aš minėjau jau, kad tas apibrėžimas, kuris yra teikiamas politinėms partijoms, sulig kurio jos yra: «Grupė vienų pažiūrų, vienos nuomonės žmonių, susijungusių tam, kad įkurtų savo pažiūras gyvenime», tai aš ir kartoju, kad tai yra netikslus ir grynai formalus apibrėžimas, kuris nenustato tikro tų socialinių junginių pobūdžio. Žinoma, kartais atsiranda tokių nenuolatinių partijų, kurios nereiškia jokio socialinio nusistatymo, bet yra grynai asmeniško nusistatymo. Bet paprastai tokios partijos neturi pasisekimo ir jų veikimas į valstybės valdžią yra nežymus ir jos nyksta. Jei jos ir yra sujungtos su kokio nors žymaus visuomenės veikėjo vardu, tai nereiškia, kad jos laikomos tuo žymios. Bet tai reiškia, kad asmuo sugebėjo pagauti tam tikrų socialinių junginių nusistatymą savo prestižu ar kuo kitu. Tos politinės partijos yra kolegialiniai pagrindinių socialinių junginių organai. Aš jau sakiau, kaip veikia socialiniai junginiai vienas kitą, valstybę ir ką jie nori tuo pasiekti. Jiems rūpi pasiekti valstybę ir ją nustatyti jų tikslais. Ir politinės partijos yra skiriamos tiems tikslams. Jos yra tam tikri *da bo organai* pagrindinių socialinių junginių ir tokie organai, kuriais veikia socialiniai junginiai, kad paveiktų valstybės valdžią. Tiek tepasakiau apie politines partijas. Dabar aš čia baigsiu tą skyrių, kurį buvau pavedęs išaiškinimui visuomenės santykių su valstybe ir visuomenės sąvokos. Dabar pasistengsiu nustatyti valstybės formą ir sąvoką ir paskui pereisiu prie konstitucinės teisės išaiškinimo.

Valstybės formulės nustatymas

Taigi tas, ką mes vadiname valstybe ar įvairius socialinius junginius, tai nėra joks daiktas ar tam tikri žmonės. Tai reiškia tik, kad tie socialiniai junginiai išorinio veiksmo yra žmonių socialiniai junginiai. Kaip mes jau kalbėjome, tie socialiniai junginiai stengiasi tą ar kitą tikslą pasiekti. Todėl tie jų veiksmai sudaro gyvų, fizinių žmonių veiksmus. Iš tų žmonių veiksmo galime pažinti socialinių junginių veiksmus. Tą galime kalbėti apie tokių fizinių žmonių veiksmus, kurie yra normalūs, bet ne beprotiai ar žmonės, kurie miega. Kalbame apie tokių normalių žmonių veiksmus, kurie veikia valia, sąmoningai apsisprendžia ir siekia kurių nors tikslų. Tai yra tik fizinių žmonių veikimas ir valia yra tik individų, bet ne socialinė. Ana valstybinė valia yra juridinė konstrukcija ir ji — valstybė yra kaipo teisinis asmuo. Tai nėra gamtos ir socialinė tikrenybė. Ir todėl, vadinasi, čia valia bus individų veikimas, kurių valia nėra aukštesnės valios organo reiškimas. Realios, antžmogiškos valios nėra. Todėl ta individų žmonių valia nėra joks organas kurios nors organizacijos, bet paties žmogaus, pav., valdybos, kurio nors socialinio junginio, darbas yra visuomet realiai darbu tų žmonių, kurie sudaro šią valdybą. Čia kalbėjome tik apie vieną šoną medžio — socialinių tos rūšies junginių. Yra ir kitas šonas. Jeigu viskas būtų tik individų valios veiksnys ir juo tik aiškintume socialinį gyvenimą ir neturėtume nieko kito, kaip tik individų veiksmą, tai mes turėtume pripažinti, kad yra suverenių valių anarchija, o tas prieštarauja tikrenybei, nes mes matėme, kad anarchija yra grupės žmonių veikimai, kurie yra nuspręsti. Mes matėme, kad tie veiksmai yra suderinti tarp savęs taip, kad jei vienas ką sako, tai kiti pritaria; žodžiu sakant, galime pasakyti, kad daugelio žmonių veiksmai yra suderinti ir sudaro vienetą, pav., kaip pas komunistus ar kur kitur. Tai jei mes laikysimės to individų veiksmo ir konstatuosime, kad suverenių valių anarchija neatitinka tikrenybę, tai turėtume laikytis Rusijos bendros valstybinės teorijos, bet ji ir neatitinka tikrenybę. Jeigu mes ir tokią konstrukciją atatmestume, tai mums liktų valstybę aiškinti tik smurtu. Vadinasi, reiktų aiškinti arba bendrąja *valia* arba *smurtu*. Bet viena ir kita konstrukcija prieštarauja socialiniai vienybei. Greičiau tiktų aiškinimui smurtas. Smurtas gali būti vartojamas kaipo priemonė palaikyti tą harmoniją socialiniuose junginiuose. Bet būtų klaidinga manyti, kad jis sudaro tą esminį veiksnį, kuriuo sudaroma tęstinė bendruomenė. Tai sudaro ne smurtas, bet įvairių veiksmų tikslai, vadinasi, socialinio tenkinimo tikslai. Mes buvome pasakę, kad amžinų tikslų nėra, o yra tokie, kurie keičiasi. Taip pat sakėme, kad jos tikslai yra nevienodi. Bet vis dėlto kyla klausimas ar gali būti toks dalykas, kuris keičiasi, kuris negalima sukonstruuoti į mokslo discipliną, kurios objektu būtų valstybės tikslas. Bet kadangi tas tikslas yra nepastovus, tai ar galima analizuoti kuriuos nors konkrečius valstybės tikslus. Todėl bandymai sudaryti mokslo doktriną — politiką yra

nevykę, nes tie tikslai nėra pastoviu mokslo objektu. Tai kyla klausimas, ar jis gali būti cementu, kuris palaikytų vienybę tų individų tikslų. Nors tie tikslai ir keičiasi ir priklauso nuo keitimosi sąlygų, tai įvis dėlto ne viskas iš karto keičiasi ir ne visi tie tikslai keičiasi, ir tai nereiškia, kad jie yra nenuolatiniai ir vis keistųsi. Tų tikslų yra daug. Jie yra socialinių junginių susistematizuoti. Jų vieni yra pastovūs, kiti greičiau keičiasi, ne kaip pirmieji, todėl nors ir yra nesikeičiančiųjų tikslų, bet jie yra *tęstinieji*. Antras pagalbinių tikslų ir tęstinių tikslų, pagrindas, dėl kurio žmonės jungiasi, yra tas, kad jis duoda galimybę cementuoti tą daugybę veiksmų. Tokiu būdu kiekvienas tęstinis socialinis junginys, susidedąs iš daugybės žmonių individų,kurie netirpsta šioje masėje, sudaro tikslingąjį vienetą. Tai yra ne žmonės, bet jų tam tikri veiksmai.

Tokiu būdu kiekvienas tęstinis socialinis junginys susideda iš daugybės žmonių individų, kurie tame junginyje nesutirpsta, nevirsta jokio aukštesnio organizmo nariais. Taigi socialinis junginys sudaro tikslingą *funkcionalinį vienetą*, nors jis ir susideda iš daugybės individų; tas yra tokia pat ypatybė, kaip ir tas, jei kiekvieno žmogaus valia yra visuose individuose. Tas viskas liečia ir valstybę. Personalinė valstybės padėtis gali keistis, nes į ją vieni žmonės įstoja, kiti iš jos išstoja; bet funkcionalinis vienetas tęsiasi ir lieka vienetu ir nepriklauso nuo to, jei žmonės keičiasi. Vadinasi, tam tikrų socialinių tikslų funkcija, tas sudaro tą vienetą, neprieštarauja tam, kad individai liekasi individais ir kad veiksmai liekasi žmonių veiksmais. Tokia yra padėtis žmonių tame socialiniame junginyje. Iš tikrųjų tai nėra žmonės kaipo tokie, kurie sudaro junginį, bet tai yra jų *veiksmai* ir tiktai tie veiksmai, kurie yra jungiami tos funkcijos, vadinasi, negalime pasakyti, kad tai yra žmonių junginys, bet tai bus tiktai žmonių tikslų funkcijai įvykdyti junginys. Tie žmonės, kurie įeina į tą junginį neatsiduoda socialiniam juginiui, į kurį įeina jų tam tikri veiksmai, neatsiranda kūnu ir dvasia ir juose netirpsta ir jie nevirsta objektu socialinių junginių. Jeigu jie būtų tame socialiniame junginyje, tai jie negalėtų būti ir dalyvauti kitame socialiniame junginyje. Tas viskas yra laikoma ir valstybės valdžia yra funkcija tiems tikslams įvykinti. Valstybės pavaldiniai tuo pačiu nevirsta valstybės valdžios vergais. Jie dalyvauja tik toje funkcijoje ir tos funkcijos tikslų vykinime. Jie gali dalyvauti ir kituose veiksmuose ir apima ne tik juos pačius. Todėl suprantama, kodėl valstybės pavaldiniai gali dalyvauti tos funkcijos vykinime. Taip pat ir socialiniai junginiai gali irgi, kiek jų funkcija įeina į kitą funkciją, dalyvauti kituose socialiniuose junginiuose, tai yra vienas elementas valstybės sąvokos.

Toliau darbo suskirstymo funkcijai vykinti susidaro dalyvių diferencija. Kitas klausimas tai dėl vadovaujančios valios atsiradimo, kuriai kiti pasiduoda. Toks suskirstymas gali vykti susitarimu. Tai yra tik priemonės to suskirstymo. Vadai gali būti visokio gabumo ir iš jų vienam daugiau gabumo turint gali pasisekti daugiau žmonių patraukti ir čia toks šablonas sunku yra

nustatyti. Šio darbo suskirstymo vadais bus ne tik individai, bet ir socialiniai junginiai, dalyvaują tame socialiniame junginyje. Vadovybės vaidmuo gali tekti ir kai kuriems socialinių junginių vadams. Taip pat ir didelio skaičiaus veiksnys gali reikštis kaipo vienas galingesniųjų veiksnių. Kas dėl dalyvavimo funkcijos vykdyme, tai čia gali dalyvauti ne tik vadai, bet ir kai kurie pavaldiniai. O kas dėl valstybės, kuri sudaro tęstinį junginį, tai yra vienos teritorijos žmonių dalyvavimas tos funkcijos vykdyme ir tai daro priverstinai. Jeigu kurie nenori dalyvauti, tai jie prie to yra verčiami. Vadai ir valdžia imdami į savo rankas ne tiktai funkcijos valdymą, bet ir to junginio nustatymą, virsta tais, kurie tą junginį konsoliduoja. Tikslai tų socialinių junginių yra sistematizuojami, o vadai arba valdžia, kurie sugeba paimti tų tikslų nustatymą, virsta steigiamuoju veiksniu. Ir kuo greitesnė yra tų tikslų kristalizacija, tuo yra aiškesnė valstybės valdymo funkcija. Šiuo valstybė sudaro fenomeną socialinių junginių tarpe. Šiuo valstybė turi gyvenamos teritorijos pobūdį, kadangi valstybė yra antrinis socialinis junginys, nes ji numato visumet pirminį žmonių skirstymąsi. Ji suskirsto visuomenę ir vėl jungia ją teritoriniu momentu, kuri neturi kitokios specifikacinės jai priklausančios esminės funkcijos, kaip išorė tvarka ir gynimas, tai yra policija ir karo pajėga yra vieninteliai valstybės funkcijos pastovūs elementai, o visa kita jos funkcijoj yra nustatoma junginių, kuriuos valstybė jungia ir kurie jai gali primesti įvairiausius tikslus. Ji jungia įvairius junginius teritorijų, kurios pobūdis suteikia jos vadams tikslų ir funkcijos sprendimo rolę. Jie yra sprendžiami pačios funkcijos. Šį dalyką ir aš manau pereiti prie sustatymo valstybės formulės. Ją būtų galima šiaip nusakyti: *valstybė* tai būtų tam tikros *teritorijos žmonių* jų socialinių tikslų funkcijai vykinti sąjunga, savo *suvereninės valdžios* konsoliduojama į neskaldomąjį vienetą. Dabar ją šiek tiek paaiškinsiu. Pasakyta: 1) tam tikros teritorijos žmonių. Čia turima galvoje aprėžtos teritorijos žmonės, toliau 2) jų tikslų, čia turim pastebėti, kad kartais tie tikslai ne visados atitinka, nes juos vykinti yra verčiami visi, nors tie socialiniai tikslai ir neatitinka visiems, tai yra tai, kad valstybės tikslai neatitinka visiems pavaldinių reikalams, bet vis dėlto aš drįstu pasakyti, kad tai yra tam tikros teritorijos žmonių, jų socialinių tikslų, vykinti funkcijai sąjunga, ir iš to aišku, kad jie tuo pačiu prisideda savo veiksmais prie pasekmių tų veiksmų. Ta prasme reikia suprasti, kad tie tikslai gali būti įvairūs. 3) Jų soc. tikslų funkcijai vykinti sąjunga, kuri traukiama į visuomenės sąvoką. Taigi nėra socialinių tikslų, kurie numatytų tų tikslų skirtingumą. Tas rodo, kad čia nėra žmonių junginys, o tik žmonių funkcijai įvykinti junginys — sąjunga. Kitaip būtų galima kalbėti, jei tai būtų ne žmonės. Dabar, jei mes visus žmones suvestume į vieną vietą ir sakytume, kad mes matome valstybę, tai iš tikrųjų tai nebus valstybė, o tai bus funkcija tų žmonių veiksmų. Galime kalbėti ir apie socialinius organizmus. Kas dėl termino «sąjunga», tai ji čia geriau tinka nei «junginys», kuris yra liuosesnis žodis. 4) «Suverenės valdžios», apie

suvereninę valdžią paskui aiškiau išaiškinsime. 5) Konsoliduojama į neskaldomą vienetą, šitą pasakymą ir vėliau pažinsime. Tai tokia yra formula valstybės sąvokos.

Dabar mums teko iššiūrėti tos valstybės sąvokos konstrukcijos ir čia mes prieisime valstybės personifikaciją. Tai būtų sukonstruuotas teisiniu būdu valstybės asmuo, kuriam mes pavesime tam tikrą veikimą. Ta sąvoka toliau bus išdirbama konstitucinės teisės klausimuose ir mes be jos apsieiti negalime.

Valstybės teisinė personifikacija ir valstybės valdžios organai

Tai aš pereitą sykį patiekiau jums valstybės sąvokos formulę. Gal gana painią, komplikuotą, bet, mano supratimu, atitinkančią tikrenybę ir tikslią. Gal kadangi aš ją patiekiau, tai ji man atrodo atitinkančia tikrenybę. Jūs patys taip pat apsvarstysite, įsigilinsite į tą formulę. Be to, mes pasistengsime ir per koliokvijumus patikrinti tą formulę.

Dabar mums teks iššiūrėti juridinė valstybės konstrukcija, būtent, valstybės teisinė personifikacija, valstybės valdžios organų klausimas ir, pagaliau, mes pradėsime žiūrėti suveriniteto klausimą.

Taigi pirmiausia žiūrėsime teisinę valstybės personifikaciją ir valstybės organų problemą.

Aš pereitą sykį jums sakiau, kad valstybė sudaro funkcionalinį vienetą. Tai reiškia, kad čia turimi galvoje ne patys *žmonės*, dalyvaujantieji valstybėje, bet tam tikri žmonių *veiksmai*, kurie, kaip sakiau, vyksta kiekvieno veikiančio žmogaus individualine valia, bet ta daugybės žmonių daugybė veiksmų, arba darbų, yra jungiama ir dar imama tų darbų *tikslais*, kurie vienija tą individualinių veiksmų daugybę. Taigi į tai, ką mes vadiname valstybe, įeina daugybė individualinių veiksmų ir valių, o ne patys *žmonės*, ne žmonių psichika, ne jų kūnas. Aš sakiau, kad jeigu mes surinktume vienoje kurioje vietoje visus valstybės pavaldinius ir visus valdančiuosius ir paskui nurodytum, kad čia, štai, — valstybės pavaldiniai, o šita grupė tai — valdantieji, tai vis dėlto negalima būtų pasakyti, kad aš, štai, matau valstybę. Ne, tai nėra valstybė: tai yra tik *krūva* žmonių. Ne jie patys, ne jų kūnai ir ne jų psichika sudaro tą valstybę, o tik tam tikri jų *veiksmai*. Būtent, tie veiksmai, kuriais yra siekiami tam tikri tikslai. Vadinas, tam tikra tų tikslų siekimo *funkcija*, tas yra valstybė. O funkcija tai nėra toks dalykas, kuris būtų galima paliesti, pamatyti ir t. t., nes tai joks fizinis dalykas. Sakiau, kad tie veiksmai visuomet yra individualiniai. Vadinas, tai yra įvairių žmonių veiksmai, arba darbai ir kiekvienas tų darbų yra paremtas to veikėjo individualine valia, tai yra jo valios *išvada*. Ir tai jo tikslingos valios išvada. Valią mes suprantame taip. Ji yra autonominė. Nėra galimybės, kad kas kitas apspręstų to žmogaus veikimą. Jis pats apsisprendžia, ir čia yra toks dėsnis, kuris negali būti

peržengtas. Bet vis dėlto yra įvairių veiksnių, kurie gali veikti tą apsisprendimą ir įvairiais gaminamais motyvais gali nulemti tą apsisprendimą šiaip ar kitaip. Taigi daugybė individualinių veiksmų, daugybė individualinių valių apsisprendimų reiškiasi toje funkcijoje, kuri sudaro valstybę. Bet visi tie veiksmai, visos tos tikslingos valios, kiek tas yra jungiama siekiamais tikslais, yra skiriami vienai sistematizuotų tikslų funkcijai. Visos tos valios, visi tie apsisprendimai ir veiksmai, kurie įeina į tą funkciją, negali reikštis ir veikti kiekvienas sau. Žinoma, kartais atsitinka, kad žmogus gali apsispręsti ir kitaip. Net ir valstybės valdžios organų dalyvis gali kartais apsispręsti kitaip, bet toks veiksmas ar darbas, kuris nebus tikslu šitai funkcijai, jis tuo pačiu neįeis ir į valstybę. Jis pasiliks už tos valstybės funkcijos ribų. Vadinas, tų veiksmų daugybė yra jungiama valstybės funkcijos. Valstybė, kaip sakiau, turi įvairių tikslų, bet visi jie yra sistematizuoti ir suderinti. Jie nėra taip sau surinkti įvairūs priešingi tikslai. Jų tarpe yra svarbesnių, yra mažesnės svarbos tikslų, bet jie negali prieštarauti kits kitam, jie sudaro tam tikrą tikslų sistemą. Todėl ir visi tie veiksmai, kurie sudaro tų tikslų funkciją, irgi derinasi, taip sakant, į tam tikrą organizuotą funkcionalinę sistemą. Tuo būdu, nors tai yra individualiniai darbai, individualiniai veiksmai, bet jie yra taip sistematizuoti, taip suderinti tais sistematizuotais tikslais, kad atrodo, lyg būtų vienos tikslingos valios reiškimusi. Ir va, šiuo remiasi dirbtina teisinė to funkcionalinio junginio konstrukcija, kaipo *vieno teisinio asmens*, veikiančio viena valia. Sakau, šita konstrukcija yra dirbtina. Ji nieko bendra neturi su pastangomis apibūdinti valstybę ar apskritai bet kurį socialinį junginį kaipo tam tikrą socialinį fizišką žvėrį ar ką. Tai nėra taip pat joks realus psichinis organizmas aukštesnės rūšies. Organizmas, ir fizinis ir psichinis, yra individualinis, bet toji daugybė individualinių veiksmų, remiamų individualinėmis valiomis arba išplaukiančių iš individualinių apsisprendimų, sudaro *vieną* sistematizuotų tikslų *funkciją*, kurioje visi atskiri veiksmai neprieštarauja kits kitam. Jie visi yra suderinti tarp savęs ir gali būti konstruuojami kaipo vienos teisinės valios veikimas arba reiškimasis. Ne realios, ne kokios socialinės valios, ne kokios aukštesnės, superžmoniškos psichinės valios, bet vienos *teisinės* valios. Šia prasme yra konstruuojama valstybė. Ir bendrai visi organizuoti socialiniai junginiai gali būti konstruuojami kaipo teisiniai asmenys. Tokia konstrukcija yra patogi, nes tada netenka kiekvieno funkcionalinio veiksmo, įeinančio į tą bendrą funkciją, aiškinti. Nors tas veiksmas ir yra padarytas atskirų individualinių asmenų, bet vis dėlto netenka aiškinti, kaip vyksta kiekvienas atskiras funkcionalinis veiksmas, nes visi individualiniai veiksmai yra, kaip sakiau, suderinti sistematizuotais tikslais. Taigi patogiau yra šitą daugybės valių reiškimąsi konstruuoti *vienos* funkcijos srityje, vienos funkcijos ribose kaipo vienos teisinės valios reiškimąsi. Nors yra daugybė individualinių valių, bet teisine valia yra laikoma *viena* valia. Iš tikrųjų tokios vienos realios valios nėra, bet

teisinei konstrukcijai tas tinka. To niekuomet nereikia pamiršti. Kada kalbama apie valstybės tokį ar kitokį veikimą, nereikia pamiršti apie tai, kad tai apie teisinę valią kalbama ir apie teisinį asmenį, kuris nieko bendra neturi su fiziniu ar psichiniu vienetu. Taigi šita konstrukcija yra patogi ir ji atitinka funkcionalinio vienumo tikrenybę. Taigi teisiniu atžvilgiu valstybė ir tenka suprasti kaipo dirbtinas teisinis asmuo, veikiąs tam tikra teisine valia. Šia prasme, t. y. dirbtina teisine prasme, tik konstruktyvine prasme galima kalbėti apie valstybės veikimą. Iš tikrųjų, žinoma, tai yra veikimas atskirų žmonių, ar tų, kurie dalyvauja valdžioje, ar pavaldinių.

Šitaip konstruuodami valstybę kaipo teisinį asmenį, prieiname valstybės organų problemą. Kitaip sakant, prieiname to teisinio asmens organų klausimą. Šiaip tai yra, žinoma, individualinių žmonių veikimas. Bet jeigu mes konstruosime tą funkcionalinį junginį kaipo teisinį asmenį ir pavesime jam tikrą teisinę valią, — dirbtiną, fiktyvinę teisinę valią, tai ir visus atskirų žmonių veiksmus, vykstančius tos funkcijos ribose, mes laikysime šios vienos teisinės valios reiškimusi. Tada mes ir šituos veikėjus, kurie tuos veiksmus atlieka, toje teisinėje konstrukcijoje turėsime taip pat laikyti to teisinio asmens *organais*. Šia prasme valstybės organai bus *visi žmanės*. Ne tik valdantieji ar valdžios agentai, bet bus ir visi pavaldiniai, tiek, kiek jie atlieka darbą, įeinantį į tą valstybinę funkciją. Bet kadangi didžiausia valstybės funkcijos dalis yra atliekama valstybės valdžios agentų, kadangi jiems tenka ne tiktai įsakymai pavaldiniams vykdyti, bet ir žymi pačios valstybės funkcijos dalis yra jų darbu atliekama, net ir ta dalis, kurioje pavaldiniai dalyvauja, taip pat yra valdžios agentų vedama. Tuo būdu, ir tame pavaldinių valstybiniame darbe irgi reiškiasi, irgi dalyvauja valdantieji, arba valdžios agentai. Dėl viso to ypač yra svarbi valstybės valdžios organų problema, valstybės valdžios organų klausimas. Apskritai, valstybės funkcija yra labai plati. Kaip platūs yra valstybės tikslais, taip plati yra ir valstybės funkcija. Niekur ir niekuomet, jokioje valstybėje nei praeityje, nei dabartiniais laikais, nei, galima manyti, ateityje negalima sau įsivaizduoti, kad būtų koks vienas vienintelis organas, koks vienas vienintelis veikėjas, kuris galėtų visą tą funkciją atlikti. Net ir absoliutinėje monarchijoje, kur visa valdžios pilnuma koncentruojama viename asmenyje, — ir ten niekuomet negali būti, kad tas pats absoliutinis valdovas būtų ir įstatymų leidėjas, ir kiekvienoje apskrityje apskrities viršininku, ir policininku, kuris stovėtų ant visų kerčių, ir mašinistu, kuris traukiniais važinėtų į visas puses ir t. t. Tas, žinoma, nėra galima ir niekuomet nebuvo galima, kad visą valstybės funkciją galėtų atlikti vienas veikėjas. Taigi tų veikėjų, tų organų, kurie atlieka valstybės funkciją, visumet yra daug. Mes čia specialiai kalbėsime apie valstybės valdžios organus, rasdami, kad didžiausią valstybės funkcijos dalį atlieka valdžios agentai. Taigi visuos met yra daug tų veikėjų, tų organų. Bet organas suprantama ne tik ta prasme, kad tai kiekvienas valstybės valdžios vykin-

tojas, kiekvienas valstybės funkcijos vykintojas, kuris atlieka tą valstybės funkciją, yra jos organas. Yra dar ir kitokia organo sąvoka. Dalykas tas, kad yra labai daug tų vykintojų kiekvienoje valstybėje. Neįmanoma tokia valstybė, kur būtų tik vienas toks vykintojas. Bet ne tik tas svarbu, kad yra daug. Svarbu dar ir tas, kad negalėtų būti tokios padėties, kurioje kiekvienas toks vykintojas atlikinėtų bet kurį darbą, nes tada visi galėtų susispiesti į bet kurį vieną darbą, o kiti funkcijos elementai liktų neaprūpinti. Taigi šioje teisinėje konstrukcijoje — o kiekvienas organizuotas socialinis junginys įgyja teisinę konstrukciją — toji teisinė valia reiškiasi kategorišku tos funkcijos suskirstymu tarp įvairių veikėjų. Taigi organai turi dvejopos prasmės. Iš vienos pusės, tas kategoriškas valstybės funkcijos elementų suskirstymas tam tikromis jos funkcionalinėmis dalimis sudaro tai, kas vadinama *kompetencijomis*. Vadinas, visa funkcija yra skirstoma kompetencijos kategorijomis. Jei mes sakome, pav., «teismas» arba «apygardos teismas», «Kauno apygardos teismas», tai vis yra tam tikros valstybės funkcijos kategarijos. Kompetencijos kategorija tai nėra toks ar kitas žmogus, kuris tą darbą atlieka, bet tai yra tam tikra kategoriška valstybės funkcijos dalis, tiksliai nustatyta. Vadinas, yra viena organo sąvoka kaipo *kompetencijos kategorijos*. Kita jau yra *veikėjai*. Kiekvienai kategorinei organo sąvokai atitinka tam tikras veikėjas, kuris turi atlikti tam tikrą kategorišką darbą. Taigi šitie veikėjai veikia teisinio asmens vardu, jie atlieka teisinio asmens darbą, jie veikia už jį. Veikimas tų žmonių, kurie šiokios ar kitokios kompetencijos darbą atlieka, yra laikomas paties teisinio asmens veikimu. Taigi jie veikia tik kaipo to *teisinio asmens atstovai*. Tai čia ir gaunama dvejopa organų sąvokos prasmė. Iš vienos pusės, visa valstybės funkcija ar valstybės valdžios funkcija skirstosi organais kaipo teisinėmis kompetencijos kategorijomis. Iš kitos pusės, tie organai, atsižvelgiant to darbo vykintojų, kategoriškos kompetencijos ribose sudaro kategoriškus teisinio asmens atstovus. Tie atstovai gali būti kolegiališki, gali būti *vienasmeniški*, arba *individualiniai*. Ar tai bus kolegija ar vienas žmogus, kuriam yra šita kompetencija pavesta, t. y. kuriam yra pavesta tam tikra valstybės valdžios funkcijos kategorija, vis tiek jis veikia to teisinio asmens vardu, jis virsta to teisinio asmens atstovu. Ar mes imsime valstybės organus kaipo teisinės kompetencijos kategoriją ar kaipo kategoriškus valstybės atstovus, vis tiek tie organai patys jokios teisinės asmenybės neturi, kadangi teisinėje valstybės, kaipo teisinio asmens, konstrukcijoje tų organų darbai tai nėra tų žmonių, tų veikėjų darbai, o yra to *teisinio asmens* darbai. Reiškia, tų atstovų veikimu reiškiasi valstybės teisinio asmens veikimas ir reiškimasis. Šioje teisinėje konstrukcijoje to veikėjo, to atstovo asmuo nyksta. Lygiai taip pat, kaip veiksmas, atliktas įgaliotinio civilinių santykių srityje, yra laikomas paties įgaliotojo veiksmu. Jeigu įgaliotinis paduoda kokį nors apeliacinį skundą teisme ar šiaip kurį teisinį aktą atlieka, tai tas aktas yra laikomas ne įgaliotinio kaipo tam tikro asmens

darbu, bet laikomas įgaliotojo valios apsireiškimu. Įgaliotinis, teisiniu atžvilgiu, ne savo valią reiškia, bet įgaliotojo. Žinoma, faktiškai jis savo valią reiškia, bet juridiškai jis tik to asmens, kuris jį įgaliojo, valią reiškia. Taip pat ir šitoje teisinio asmens ar teisinės valios konstrukcijoje tas atstovas nyksta, jis veikia kaipo organas, o tuo teisiniu asmeniu yra pats socialinis junginys, pati valstybė. Taigi organai kaipo tokie atskirų asmenybių neturi. Nėra, pav., kokios nors teismo asmenybės, ar teismo valios. Kas yra teismo padaryta, yra laikoma valstybės valios apsireiškimu. Todėl organai taip pat negali turėti jokių subjektyvinių teisių, nes subjektyvinės teisės numato asmenybę, o kadangi organai atskirų asmenybių nesudaro, o tik reiškia teisinio asmens valią, tai jie neturi savo valios ar asmenybės, todėl ir teisių negali turėti. Todėl tarp vienos valstybės organų negali būti jokių teisinių santykių kaipo tarp asmenų. Tuo pačiu negali būti tarp įvairių vienos valstybės organų jokių ginčų. Tie teisiniai ginčai gali būti tik tarp atskirų asmenų arba valių. Teisinio asmens konstrukcijoje visi organai tirpsta viename asmenyje, jo valioje ir todėl vienoje teisinėje valioje netenka kalbėti apie prieštaravimą, apie ginčus tarp tų valių.

Tuo būdu, valstybės kaipo teisinio asmens darbu bus laikomas tiktai jos organų darbas. Vadinas, tai bus darbas, padarytas jos kategoriško atstovo, veikiančio kategoriškos kompetencijos ribose. Tas kompetencijų kategoriškumas, reiškiamas organų, numato tokį funkcijos suskirstymą, kuriame kiekviena kompetencija būtų griežtai, aiškiai atskirta nuo kitos ir sudarytų atskirą kategoriją. Tuo pačiu negali būti tokios padėties kad vienas valstybės funkcijos elementas įeitų į dvi kompetencijas, kad jis priklausytų dviems organams. Žinoma, gali būti tie organai kolegialiniai, bet jie vis tiek sudaro, taip sakant, vieną atstovybės veiksnį ir vienas darbas negali įeiti ir į kito kurio nors atstovo kompetenciją, ar tas atstovas būtų kolegiališkas, ar vienaasmeniškas. Taigi čia suskirstymas yra kategoriškas. Bet, žinoma, tokio atstovo, tokio veikėjo, kuris veikia valstybės vardu kompetencijos ribose, darbas bus tik tada laikomas to valstybės teisinio asmens darbu, valstybės teisinio asmens aktu, kada tas darbas bus padarytas kaip tik *kompetencijos* ribose. Jeigu tas pats atstovas padarys kokį nors darbą, kuris išeina iš jo kompetencijos ribų, tai bus jo *asmeniškas* darbas. Tai bus ne to teisinio asmens reiškimasis, bet šito veikėjo asmens reiškimasis, kuris nebus jungiamas su ta valstybės teisine valia. Už tokį darbą valstybės organas atsakyti jau negali. Tie veikėjai, tie žmonės, kurie organo ribose atstovauja teisinį valstybės asmenį, jeigu jie padaro darbą, išeinantį iš to organo kompetencijos ribų, tai tada jau jie asmeniškai už šitą darbą atsako ir juridinės šito darbo pasekmės krinta jau jiems kaipo asmenims, o ne jų atstovaujamam teisiniam asmeniui. Čia kyla dar ir kitas klausimas. Būtent, ir to organo kompetencijos ribose darbas gali būti taip ar kitaip atliktas. Tai jeigu būtų valstybės funkcijos suskirstymas tik organais, kaipo kompetencijos kategorijomis ir atskirais atstovais atskiroms kompeten-

cijos kategorijoms, — jeigu tik toks suskirstymas būtų, tai tada būtų galimas dalykas — ir ne tik galimas, bet ir būtinas būtų apsireiškimas — kad įvairūs organai, įvairūs veikėjai taip atliktų savo funkcijas, kad būtų prieštaravimas *išvadose*, būtų prieštaravimas tarp jų veikimo, būtų konfliktai. Pagaliau, ir kompetencijos ribose yra svarbu, kad vis dėlto šio organo veikimu būtų pasiekiami tos funkcijos tikslai. O jei kiekvienas sau veiks, kad ir kompetencijos ribose, tai būtų pavojus tos funkcijos iškreipimo ir siekimo įvairių gal ir kitokių tikslų. Taigi šitas funkcijos suskirstymas organais, kategoriškomis kompetencijomis sudaro vieną, taip sakant, organizacijos momentą. Bet reikalingas dar kitas momentas. Be šio suskirstymo reikia, kad įvairių organų tarpe būtų palaikomas *ryšys*. Tų organų yra daugybė, todėl reikalingas ryšys, kuris apsaugotų to kompetentingo veikimo *tikslingumą*. Vadinas, kas nors turi tuos organus prižiūrėti. Mes pirma kalbėjom apie daugybę organų, bet tai nėra tik taip sau daugybė įvairių organų ir tiek. Svarbu yra tas, kad tarp tos daugybės organų yra sudaromas taip vadinamas *hierarchinis ryšys*. Vadinas, jie vienas kitą prižiūri, vienas nuo kito priklauso. Kiekvienas organas yra prižiūrimas kurio nors aukštesnio organo. Vadinas, tų veikėjų, tų organų dalyvių veikimas yra kompetencijos ribose ir, be to, jis yra prižiūrimas. Kas išeina iš kompetencijos ribų, tai jau nėra valstybės aktas, tai yra jau tų atstovų asmeniškas aktas. Taigi ir savo kompetencijos ribose kiekvienas organas yra kito, aukštesnio organo prižiūrimas ir kiekvienas organas atsako prieš aukštesnį organą už savo darbą kompetencijos ribose. Savo rėžtu jis prižiūri kitą, dar žemesnį organą. Ir taip einant žemyn pagaliau prieinama žemiausio organo, kuris nieko prižiūrėti nebegali. O jeigu eisim aukštyn, tai mes vis matysime, kad kiekvieną organą prižiūri aukštesnis, tą — dar aukštesnis ir, pagaliau, prieisime tokį organą, kuris jau niekeno nėra prižiūrimas, kuris jau yra *aukščiausias, vyriausias* organas ir kuris jau sprendžia apie pačius valstybės tikslus. Jau jis nustato pačius valstybės tikslus. Jau jis nustato pačius valstybės tikslus, o tuo pačiu apibūdina ir valstybės funkciją. Vadinas, jau organai yra skirstomi žemesniais ir vyresniais, arba aukštesniais organais. Be to, dar svarbu yra klasifikuoti organus *pagrindiniais*, arba betarpiškais, ir *priklausomais* organais. Pagrindiniais, arba betarpiškais, organais vadinasi tie organai, kurie niekeno nėra prižiūrimi. Savo laiku, kada mes aiškinsime valstybės valdžios suverenumo, arba valstybės suvereniteto sąvoką, mes šią klasifikaciją dar papildysime klasifikacija į tam tikrus *suverenius* ir *konstitucinius*, arba funkcionalinius organus. Vadinas, gali būti *suverenis* pagrindinis organas (suverenis visada yra pagrindinis) ir pagrindinis *konstitucinis* organas. Šitą skirtumą tiksliai išaiškinsime, kada aiškinsime valstybės suvereniteto sąvoka. Tuo būdu, pagrindiniais organais gali būti konstitucinis *funkcionalinis* pagrindinis ir *savaime* pagrindinis organas, arba suverenis. Tuo tarpu mes čia kalbėsime bendrai apie pagrindinius organus. Kada sakome «pa-

grindinis», rodos, reikėtų konstatuoti, kad tik vienas toks pagrindinis organas yra, nes jeigu būtų keli pagrindiniai organai viršūnėje, tai atrodytų, kad čia jau būtų anarchija. Juk viršūnėje nustatomi patys valstybės tikslai, ten apsprendžiama pati valstybės funkcija, iš ten eina visa iniciatyva. Taigi toks organas, rodos, turėtų būt tiktai vienas. Savo laiku mes suprasime, kodėl gali būti ne *vienas* pagrindinis organas, bet *keli* nesuvereniai konstituciniai organai. Kaip tik demokratinėje konstrukcijoje taip ir yra, kad nėra suverenio organo, o yra įvairūs funkcionaliniai pagrindiniai organai. Šią konstrukciją mes dar pažinsime ir pamatysime, kuriuo būdu išvengiama tos anarchijos. Tuo tarpu mums svarbu skirtumas tarp pagrindinių ir priklausomų organų.

Pagrindiniai organai yra tie, kurie nėra niekeno prižiūrimi kurie yra pačioje viršūnėje, kuriems priklauso visa iniciatyva. Logiškiausia konstrukcija tuo atžvilgiu būtų absoliutinė monarchija. Ten pagrindinis organas yra vienas. Jis kartu yra ir suverenis organas. Visi kiti yra priklausomi, jo prižiūrimi, visi sueina į tą vienetą. Lygiai taip pat ir tiesioginė demokratija, bet tik *tiesioginė*. Taigi pagrindiniame, arba betarpiškame, organe kocentruojasi, taip sakant, valdžios pilnuma. Jei jų yra keli, tai tik tam tikros, taip sakant, funkcijos srityje. Ten koncentruojasi visa galia ir embrionaliniai, taip sakant, ten koncentruojasi visa kompetencija visų priklausomų organų. Nors atskiri priklausomi organai veikia kiekvienas savo kompetencijos srityje, bet hierarchijos tvarka visa ta priežiūra žemesniųjų organų sueina ir yra apimama to pagrindinio organo. Vadinas, į pagrindinio organo kompetenciją įeina viskas. Kuo žemiau, tuo labiau ta kompetencija skirstosi. Kitaip sakant, žemesnieji laipsniai sudaro lyg ir tų aukštesniųjų organų kompetencijos išvystymą jau tam tikromis kategorijomis. Absoliutinėje monarchijoje aukščiausias organas yra absoliutinis valdovas; jam priklauso, į jo kompetenciją priežiūros būdu įeina viskas: čia kocentruojasi visos valdžios funkcijos ir visa valdžios iniciatyva, bent priežiūros būdu. Paskui jau šita visuma darbe išsivysto atskiromis kategorijomis. Pirmiausia bus pirmojo laipsnio priklausomas organas. Bet pirmojo laipsnio priklausomas organas irgi nebūtinai viską pats turi atlikti. Todėl turi būti ir dar tolimesnių laipsnių priklausomieji organai ir juo toliau, juo labiau smulkėja šitos kompetencijos kategorija. Pagaliau yra žemiausias organas, kuris nieko nebegali prižiūrėti. Šiuo yra pasiekiamas konstruktyvinis šitos funkcijos ir šitos teisinės valios *vienumas*.

Toliau. Dar kartais yra nustatoma *pirminių ir antrinių* organų klasifikacija. Ypač Jelinek palaiko šitą teoriją. Jis ją ir nustatė. Man rodos, tam tikra prasme ji yra naudinga. Būtent, jis nurodo, kad valstybės organai kartais irgi virsta tam tikru juridiniu asmeniu, kuris savaime gyvuoja kaipo toks, nors kartu atlieka ir tam tikrą valstybės funkcijos kompetenciją. Taip, pavyzdžiui, savivaldybės ir įvairios autonomijos. Arba gali būti tam tikras teritorinis vienetas: valsčius, miestas. Tie organai yra kartu ir valstybės organai, bet kartu nenustoja ir teisinio as-

mens pobūdžio. Jie yra *antriniai* valstybės oganai. Jie jau ne tiesiog prižiūrimi, jie neįeina į valstybės valdžios organų hierarchiją.

Šitų pagrindinių, arba betarpiškų, ir priklausomų organų sąvokoms atitinka, jei mes turėsime galvoje ne kompetenciją, o veikėjus, valstybės atstovus, — atitinka skirstymasis tų veikėjų *į valdančius* ir valdžios *agentus*, arba valdininkus. Valdantieji šitoje teisinėje konstrukcijoje yra to teisinio asmens atstovai, jie veikia to teisinio asmens vardu. Net ir absoliutinėje monarchijoje valdovas, teisiniu atžvilgiu, yra valstybės atstovas, sudaro valstybės suverenį organą. Jų aktai, teisiniu atžvilgiu, bus laikomi valstybės aktais. Bet yra skirtumas tarp tų atstovų pagrindiniuose organuose, ir atstovų, veikiančių kaipo priklausomuose organuose. Valdantieji yra tie, kurie be jokio pavedimo, be jokio įgaliojimo, be jokios kontrolės patys savaime atstovauja tam teisiniam asmeniui, kaip kad, sakysim, mažametį kūdikį atstovauja globėjas. Kadangi tas teisinis asmuo jokios realios valios neturi, kadangi jo dirbtina teisinė valia yra nustatoma tiktai jo atstovų valiomis, tai jis pats niekam negali pavesti atstovauti, taip, kaip kūdikis negali pavesti niekam atstovauti ir rūpintis jo reikalais. Jei globėjas rūpinasi kūdikio reikalais ar jo turtu, tai jis pats pasiima šitą funkciją, jis pats pasisako atstovaująs kūdikį ir jo reikalus, ir jis prieš nieką neatsako. Taip pat ir valdantieji. Jiems priklauso pilna iniciatyva, jie prieš nieką neatsako, jie atstovauja tą teisinį asmenį be jokio pavedimo, be jokio suvaržymo kieno nors valia. Tuo tarpu valdžios agentai, arba valdininkai, tai yra tie veikėjai, kurie sudaro priklausomus organus, kurie yra prižiūrimi valdančiųjų, arba — jeigu tai bus žemesnieji valdininkai — tai aukštesniųjų valdininkų, savo vyresnybės. Jiems iniciatyva nepriklauso, jie veikia aukštesniųjų nurodymais, jie yra varžomi aukštesniųjų valia. Be to, valdantieji veikia reprezentacijos metodu, vadinas, niekeno nėra įgalioti veikti, patys tą atstovavimą pasiėmė, o valdžios agentai, arba valdininkai, taip pat veikia, bet visumet, taip sakant, kitų valios vedami. Tiek apie valstybės valdžios organus.

Dabar iš eilės mums teks paliesti sunkus ir painus, ligi šiol tebeginčytinas, dar galutinai mokslo nenustatytas, keliąs labai daug ginčų *valstybės suvereniteto*, arba valdžios suverenumo, klausimas.

Šita suvereniteto, arba suverenumo, sąvoka moksle, palyginti, yra nauja. Senovėje ji buvo visai nežinoma. Pavyzdžiui, ryškiausiai išsivysčiusioje ir galingiausioje senovės valstybėje, būtent, Romos valstybėje šita sąvoka visiškai nebuvo žinoma. Ten buvo tik imperiumo sąvoka, būtent, universalaus imperiumo, ne teritorinio, kaip mūsų laikais. Be to, t. v. «majestatis» ir «potestatis» sąvokos (Majestas — puikybė, didybė. Potestas — galybė). Ši imperiumo sąvoka, nors ji neturėjo šių dienų teritorialinio pobūdžio, vis dėlto šiek tiek atitiko viduramžių suverenumo sąvoką. Bet valstybės suvereniteto sąvoka kaipo tok a tais laikais nebuvo žinoma. Ji nebuvo nustatyta senovės moksle. Romėnams apskritai nerūpėjo apsaugoti jų nepriklau-

somybės teisės nuo bet kurių pašalinių jėgų, nes jų valstybė buvo pasaulinė. Jie stengėsi apimti, palenkti visą anos gadynės žmonių socialinį bendravimą ir tvarkyti šitą socialinį bendravimą kaip tik imperiumu. Jų santykiai su kitomis valstybėmis ar valstybiniais padarais buvo sprendžiami ne teisės, o jėgos ir faktinų įvykių išdavomis. Jiems ne savo nepriklausomybė rūpėjo nustatyt nuo kitų panašių veiksnių, bet savo galybė (potestas). Ir ta tarpvalstybinė taika, tas bendravimas, išeinąs iš Romos ribų «reiškėsi» «pacis Romanae» formoje. «Pax Romana» tai buvo romėnų įsakyta taika. Iš tikrųjų Romos valstybė tai buvo ne tiek pasaulinė funkcionalinė valstybė, kiek pasaulinis romėnų viešpatavimas, primestas kitiems. Viduramžiuose dėl tam tikrų priežasčių šita vidujinio valdžios suvereniteto ar išorinio valstybės suvereniteto, kaip valstybės nepriklausomybės, sąvoka taip pat negalėjo išsivystyti.

Suvereniteto klausimas

Dabar pradėsime nagrinėti suverenumo klausimą. Kad suprastumėm tą sąvoką, mes pradėsime žiūrėti vidujinius santykius ir tas kovas, iš kurių gimė naujos gadynės valstybė ir prie kurios užsiliko ta žymė išorinio ir vidaus suverenumo. Sugriuvus Romos imperijai, kada iš tos imperijos ir tos civilizacijos griuvėsių ir iš chaoso pradėjo organizuotis nauja visuomenė ir naujos socialinės bendravimo formos, kada jau pradėjo nusistovėti socialiai santykiai, tai tada tos visuomenės vaizdas buvo visai kitoks nei Romos imperijos laikais. Ryškiausioji ir svarbiausioji socialinė jėga, kuri išgelbėjo Romos civilizaciją nuo galutinio žuvimo, buvo *Bažnyčia* ir, būtent, Kristaus bažnyčia, kuri virto Romos katalikų bažnyčia. Ji išgelbėjo Romos civilizaciją ir žmonijos vienumą. Bet kalbėdami apie tos civilizacijos išgelbėjimą, mes čia turime galvoje dalį to vieneto, būtent, *Vakarų Europos Žmoniją*. Nuo tų laikų senoji civilizacija, kuri apėmė visas žemes aplink viduržemio jūrą, tai ta civilizacija ir tas pasaulis nuo to laiko lieka suskaldytas į du pasauliu: Rytų ir Vakarų. To suskaldymo žymės iki šiol dar yra ryškios, bet tada buvo labai ryškus tas apsireiškimas. Taigi, kada čia kalbame apie vakarų civilizaciją, tai mes žiūrime valstybių įsikūrimą Vakarų Valstybių tarpe ir neliečiame rytų.

Taigi žmonija, kuri gimė ten, įeina į dalį senos Romos civilizacijos. Į ją įeina galų, germanų, frankų ir kitos priklausančios seniau Romos imperijai tautos. Tos civilizacijos periferijoje randasi slaviai ir iš dalies skandinavų tautos. Apie tą pasaulį mes ir kalbėsime. Tai nereiškia, kad Rytuose socialinė bendravimo forma vystėsi kitaip, bet mums svarbiausia yra Vakarų socialinio bendravimo forma, kuri paskui prasiplėtė toli į visas šalis, kaip, pav., į Ameriką. Tos formos prasiplėtė labiau į Vakarų pasaulį, todėl mes jas ir randame šitame pasaulyje. O net ir tokios naujos konstitucinio bendravimo formos, kaip, pav., Sovietai, negalėjo laikyti jas paimtas iš

rytų, nors rytuose ir įsikūrė ta valstybė ir kurios visuomenė labiau priklausė rytams. Bet vis tik ta sovietų konstitucinio bendravimo forma yra paskolinta iš vakarų. Tas suskirstymas žmonijos Romos civilizacijos pasaulio, žuvus Romos imperijai, atkirto Romos imperijos tą dalį, kur buvo Graikija ir dalis Azijos, t. y. Mažoji Azija, nuo vakarų pasaulio. Taigi šitame chaose, kuris apsireiškė žuvus Romos imperijai, liko vienijanti visus žmones Bažnyčia — Romos Bažnyčia ir ji liko, nes tas chaosas ne visai ją prarijo, kadangi liko platus bendravimas, apimąs visą tą Vakarų pasaulį — Romos katalikų bažnyčią. Be to, liko ir romėnų *civilinė teisė*, t. y. toks elementas, kuris vienija žmoniją. Bet ir be tos civilinės teisės, virtusios privatine teise, kuri nustojo valstybinio pagrindo, tai be tos civilinės teisės užsiliko ir *viešosios* Romos teisės sąvoka, apsireiškusi pasaulinio imperiumo sąvoka. Ir ypač to pasaulinio imperiumo, kuris buvo Romos įkurtas ir įstatytas. Jo atgaivinimas buvo jaučiamas ir trokštamas visos žmonijos, kadangi dar neįsisteigė kuri nors vietos visuomenė, kuri tvarkytųsi imperiumu. Viešoji tvarka remiama bažnyčios mokslo ir jos drausmė buvo įvairių socialinių veiksnių, skaldančių tą Bažnyčią ir besielgiančiais kaipo kiekvienas sau atskiras socialinis junginys.

Ir štai VIII ir IX amž., kada žmonių socialinio bendravimo formos tik pradėjo atsigauti nuo tos katastrofos, sunaikinusios Romos imperiją, kada vos pradėjo tvarkytis tas socialinis bendravimas pačioje pradžioje viduramžio, kada tvarką dar šiaip taip palaikė feodalizmas, kuris dar nebuvo išsiplėtęs ir vos tik buvo nelabai senai gimęs, tai tuo laiku vienam IX amžiaus ir visų amžių didžiausiųjų valdovų pavyko praplėsti savo galybę ir perkelti į pasaulines aukštybes. Ir faktiškai tik liko prisiartinti prie to pasaulinio imperiumo. Tai įvyko tada, būtent, kai *Karolius Didysis* sumanė įgyvendinti Vakarų žmonijos sapną apie pasaulinį imperiumą ir apie atgaivinimą Romos imperijos, tai yra, Romos pasaulinės imperijos. Jis sumanė suteikti žmonijai tą stiprią *pacem Romanum*—romėnų taiką ir, vadinasi, sutvarkyti pasaulinę tvarką vienu imperiumu. Apie Karolio Didžiojo galią galime spręsti iš jo vardo įtakos ir net ta jo vardo įtaka rodo jo galią ir taip pat parodo, kaip veikė vardas to galingo valdovo į žmones. Jo įtaka veikė ne tik tų tautų tarpe, į kurias buvo jo galybė praplėsta, bet ir periferijoje, jo galia ir įtaka siekė už periferijos ribų, tai yra, barbarų tautų tarpe, kurios jau beveik nebedalyvavo Vakarų Europos civilizacijos socialiniame bendravime. Būtent, Karolio Didžiojo vardas visoše slavių tautose virto žodžiu *karalius*, kuris reiškia didelę galybę kurio nors žmogaus. Ir aš manau, kad lietuvių žodis «karalius» ir bus pasisavintas. Žodis «kunigas» — könig galėjo ateiti ir iš Skandinavijos, bet slaviuose žodis *korol* bus tikrai kilęs iš Karolio Didžiojo vardo. Kaip vienoje vietoje galingas valdovas yra vadinamas Karolio Didžiojo vardu, taip Augusto, Romos imperatoriaus, vardas *Cesaris* buvo vartojamas kiekvieno sekančio imperatoriaus. Tai ir čia Karolio Didžiojo vardas siekė toli už civilizacijos ribų, nes slavai anais laikais buvo dar barbarai. Jie buvo greta

tos civilizacijos ribų ir aktyviai joje nedalyvavo. Ten ta jo įtaka apsireiškė tik jo vardo paėmimo išreiškimui galingo žmogaus bei valdovo ypatybių. Jo buvo įsteigta žmonių galvota imperija, kurie ją suprasdavo kaip Romos imperiją. Ir bendrai, kalbant apie imperiją buvo suprantama Romos imperija ir buvo negalvota jos vietoje germanų, frankų ar kuri nors kita imperija. Ir jo tuo būdu buvo įsteigta arba atgaivinta Romos imperija ir tuo pačiu vardu, tik pridėta žodis «šventoji». Ir tokiu būdu ta jo įsteigtoji imperija vadinosi *Šventoji Romos Imperija.* Tas padaras Karolio Didžiojo formuluotas išsilaikė gana ilgai. Tai buvo vienas ilgiausiųjų valstybinių padarų, bet jis virto ne tuo, kuo buvo manyta, tai yra ta pasauline Romos imperija, kuri apimtų visą žmoniją. Šita imperija, įkurta Karolio Didžiojo, gyvavo apie 1000 metų ir buvo panaikinta tik 1806 m. Ji buvo panaikinta kito imperatoriaus, tai yra prancūzų *Napoleono.* Buvo panaikinta tik tos imperijos titulas, o ne pasaulinis viešpatavimas, apie kurį Karolis svajojo. Ta jo svajonė neįsikūnijo. Kol jis buvo gyvas, tai tol jo imperijos įtaka buvo didelė. Bet paskui tas sumanymas griuvo ir liko tik *fikcija* tos imperijos.

Taigi sakau, kad Karolio Didžiojo įkurta imperija liko tik fikcija. Bet vis dėlto teisinė fikcija ir sudarė savo rūšies fikciją. Jei žmonės žiūri į ją kaipo į realybę, tai vis dėlto ji yra, ir tokia realybė daug sveria gyvenime ir veikia santykius arba slegia gyvenimą. Taip buvo ir su fikcija viduramžiuose. Apskritai per visą viduramžį eina lyg raudonas siūlas dvi tendencijos valstybės kūrimo atžvilgiu: 1) įkurti *pasaulinę imperiją* arba atgaivinti Romos imperiją ir 2) paralėlė tendencija pirmajai, tai įkurti *vietos valstybes,* tai yra įkurti tokius vietos teritorinius junginius, kurie tvarkytųsi irgi imperiumu tik tam tikros teritorijos ribose. Pradžioje vyrauja pirmoji tendencija — atgaivinti Romos imperiją, nes žmonės nenori ir nepripažįsta vietos valstybių. Vietos valstybė gimsta iš tokių valstybių, kada dėl jos įkūrimo santykiai ėjo kompromisu ir tada stipresnis vadas stengėsi priversti kitus klausyti vieno kurio nors kito vadų jau vietos valstybės valdovo. Iš tų pastangų iškilo buvo įkurta vietos valstybė. Tas atsirado jau vėliau, ir ta tendencija nugali pirmąją tendenciją. Ta kova buvo kelių amžių, kova reikšminga ir daug aukų reikalavusi. Viduramžio imperijos visuomenėje buvo tradicija senovinės Romos imperijos ir, nors, ji žuvo, bet jos *griuvėsių šešėlis* užsiliko per amžius ir slėgė kitas pastangas įkurti vietos valstybes. Ir tas šešėlis liko tik viduramžyje vien pastoviu idealu ir maždaug per visą viduramžį taip buvo žiūrėta į socialinį junginį, tvarkymą, kaip į vieną pasaulinę Kristaus Bažnyčią, vieno Dievo atstovo papos valdžia valdomą, vadinamą viena Katalikų Bažnyčia. Romos papa iš vienos pusės aiškino, kaip turi būti pasaulinės imperijos valdžia gaunama, t. y. ji einanti iš Dievo. Todėl ir į tą Dievo įsteigtą imperiją buvo žiūrėta kaip į vienintelį imperiumo apsireiškimą. Apskritai, skaitant anų laikų literatūrą, galima išsižiūrėti, kad Romos imperija liko ir joje nieko nepasikeitė. Stengiamasi

visas gyvenimas ir visi socialiniai santykiai aiškinti taip, kaip tas neatitiko visos žmonių sąvokos. Tas buvo reikšminga žmonių galvojimui, kurie linko galvoti tam tikromis kategorijomis. Ir Bažnyčia palaikė tą imperiją. Ir tai toliau tas reiškės kovoj tarp vietos valstybių ir imperijos, kur vietos valdovams buvo nesunku nugalėti jų, bet tai palaikė Bažnyčia.

Ir nors tai buvo fikcija, bet vis dėlto ji kenkė įkurti vietos valstybes, kadangi tie galingieji vietos valdovai turėjo nukreipti įvairius socialinius junginius į save, bet kurie buvo linkę nepasiduoti tiems galingiesiems. Tie galingieji turėjo su jais eiti kompromisais, sutartimis, koncesijomis. Ir žiūrint į tą idėja išrodo, kad tos galingųjų pastangos ir įkurta Romos imperija yra teisėta. Ir ta mintis stiprino priešinimąsi vietos valdovams ir silpnino jų jėgas. Tai buvo *moralinės* imperijos jėgos. Nors ir imperatorius negalėjo priversti tos vietos valdovus pasiduoti, bet jiems ir toms jų pastangoms buvo baisios teisinės fikcijos, kurios buvo žmonėse populiarios. Dar ir Bažnyčia palaikė tas fikcijas.

Tiesa, yra dar garsus papų su imperatoriais ginčas — *sacerdoti* ir *imperii ginčas* — žinomas iš istorijos. Bet tas ginčas buvo labiau vidujinio pobūdžio ir tai nereiškia, kad Bažnyčia neigia imperiją ar atvirkščiai—imperija neigia Bažnyčią. Jie buvo reikalingi vienas kito, bet buvo klausimas, kuris iš jų yra viršesnis valdžia: papų dvasinė valdžia ar fiziška, materialė imperatoriaus jėga. Bet vis dėlto buvo dviejų vieno vyriausiųjų tikslų valdžia. Visi tie tikslai turėjo būti susistematizuoti ir suvesti į vieną amžiną Dievo karalystę. Kadangi ginčas buvo nekoks ir tikslas antraeilis, tai buvo klausimas apie tai, kuri tų valdžių turi tam vadovauti. Ne tam, kad panaikintų viena kitą, bet kuri turi vadovauti viena kitai. Ir Bažnyčios pretenzijos buvo ypač tos, kad ji, t. y. Bažnyčia, kaipo Dievo valios ir įsakymų reiškėja, *turi nurodyti* valstybei ką ji turinti daryti ir imperatorius turi klausyti šių nurodymų ir gauti savo valdžią iš Dievo *per Bažnyčią*. Bažnyčia pripažindavo, kad abi šios valdžios yra lygios, universalios ir turinčios apimti visą žmoniją tuo pačiu tikslu, tai yra «amžinosios Dievo laimės tikslu». Taigi sakau, ginčas buvo dėl bendravimo būdo, nes kiekviena anų valdžių norėjo, kad jai priklausytų iniciatyva.

O į vietos valstybių pastangas, įvairių valdovų pastangas ir į jų bandymus įkurti vietinį imperiumą, Bažnyčia žiūrėjo neigiamai. Ji mokė, kad tie vietos valdovai turi pasiduoti imperatoriui ir santykis negalįs būti pastatytas tarp jų ir bažnyčios. Bažnyčiai tas buvo nepatogu, nes jai buvo lengviau kovoti su viena imperija, nes ta imperija nebuvo *pasaulinė* ir jos jėgos buvo aprėžtos ir dažniausiai tos jėgos buvo nedidelės, negu su kiekvienu vietos valdovu. Taigi Bažnyčia teisės atžvilgiu palaikydavo tą fikciją. Taigi tuo būdu ir palaikydavo savo mokslu tą imperijos teisę. Tas kenkė vietos valstybės įsikūrimui. Tat šita vietos valstybė ir turėjo rimtą priešininką asmenyje imperijos sąvokų ir tos teisinės imperijos fikcijos. Ir, jei ta imperija buvo silpna, tai buvo stipri jos teisinė sąvoka.

Tas sąvokas palaikė Bažnyčia, kurios mokslas buvo labai galingas. Bažnyčia šiuo atžvilgiu palaikė imperiją. Visos jos pastangos viešpatauti imperijai šia prasme, kad imperija turi gauti nurodymų iš Bažnyčios, lietė ir vietos valstybes. Bažnyčios mokslu valstybės funkcija nėra savarankiška. Bažnyčios valdžia yra netiktai kaipo Dievo valdžia, bet ir pačios Bažnyčios agentė. Imperija negali nustatyti savo funkcijos neatsiklausiusi Bažnyčios. Buvo kovota ne prieš tai, kad imperatoriaus valdžia būtų ne iš Dievo ir joks imperatorius nedrįsta tvirtinti, kad jo valdžia nesanti iš Dievo, bet tiktai ginčijosi su Bažnyčia sakant, kad jo, tai yra imperatoriaus, valdžia yra tiesiog iš Dievo, o ne per Bažnyčią gaunama. Bažnyčia tam priešinosi ir sakė, kad imperatorius gaunąs valdžią iš Dievo *per Bažnyčią*. Bažnyčia tuo būdu suteikdavo imperatoriams ir karaliams karūnas ir spręsdavo apie valstybės funkcijas.

Mes žinome, kad vidurinių amžių anarchijos metu įvairūs vietos valdovai stengėsi tvarkyti socialinį bendravimą tam tikroje teritorijoje valdžios metodu, būtent, įsakymais ir pasidavimu. Iš šitų pastangų, kurios buvo pradėtos įvairių socialinių veiksnių stipresniųjų vadų, būsimųjų valdovų, vėliau gimė valstybė, pamažu galutinai nusistatė tas priverstinas teritorinis junginys, kurį mes pažįstame kaipo valstybę. Bet tos pastangos, tas stipresniųjų vietos valdovų pradėtas valstybės steigimo darbas turėjo nugalėti tris priešus. Tas valstybės steigimo darbas sutiko tris stiprius priešus, su kuriais prasidėjo ilga, amžius tęsiama kova, kuri jau paskui galutinai buvo laimėta. Tie trys besikuriančios vietos valstybės priešai tai buvo, pirmiausia, *pasaulinė imperija* arba, tiksliau sakant, pasaulinės imperijos kaipo vieninteliо *teisėtos* formos imperiumo *idėja*. Iš tikrųjų, tai ne tiek buvo pati imperija, nes pati imperija kaipo tokia buvo visai bejėgė, o pradžioje vidurinių amžių jos ir visai nebuvo. Tiesa, kada ji buvo įkurta Karolio Didžiojo, tai jo viešpatavimo laikais gal toji imperija ir nebuvo bejėgė, bet vėliau jo įkurtoj. imperija vis dėlto neįstengė palaikyti tą pasaulinį imperiumąi Taigi tas Karoliaus Didžiojo padaras, ta pasaulinė imperija *pati* buvo bejėgė, bet tos pasaulinės imperijos, kaipo teisėtos pasaulinio imperiumo formos, idėja, kuri užsiliko žmonių sąmonėje ir stiprino pasipriešinimą tų vietos galiūnų pastangoms, — tai ta idėja, ta teisinė sąvoka buvo vienas tų besikuriančios naujos gadynės valstybės *priešų*.

Antras tos valstybės priešas buvo *bažnyčia*. Nors kitais atžvilgiais bažnyčia ir padėjo besikuriančioms valstybėms tvarkytis, bet ypatingai trimis atžvilgiais ji buvo besikuriančios valstybės priešas.

Trečias besikuriančios valstybės priešas tai buvo *vidaus anarchija*, vėliau virtusi *feodalizmu*. Laimėjimas kovos su tais trimis priešais iš tikrųjų ir įkūrė tą valstybę, kurią mes šiandien pažįstame kaipo naujos gadynės valstybę. Išorinio valstybės suvereniteto ar valdžios suverenumo sąvoka iš tikrųjų nėra kas kita, kaip tik teisinis tų trijų kovų laimėjimo *suformulavimas*, teisinė to laimėjimo kristalizacija. Kada tas laimėjimas galuti-

nai įvyko, kada ta valstybė įsikūrė, tiksli data negalima nustatyti. Negalima pasakyti, kad ta valstybė, štai, tokiais ir tokiais metais įsikūrė. Tas vyko pamažu, negalima tokio kategoriško rubežiaus nustatyti. Sunku galutinai kategoriškai nustatyti net amžius, kuriame naujos gadynės valstybė įsikūrė. Maž daug galima pasakyti, kad tas įvyko tarp trylikto ir šešiolikto šimtmečio. Ne visur tuo pačiu laiku, bet maž daug tuo laiku. Šita suvereniteto sąvoka, kuri suformulavo tą laimėjimą — suprantama, kad laimėjimas turėjo pirma įvykti negu jo suformulavimas — sutampa su naujos valstybės įkūrimu. Suvereniteto formule ir buvo juridiškai užbaigtas naujos valstybės konstrukcijos darbas.

Dabar dėl tos kovos su trimis priešais.

Dėl imperijos aš jau pereitą kartą sakiau. Tai buvo kova ne tiek su realine imperijos galia, bet buvo tam tikra imperijos idėja ir kartu teisinė sąvoka, kuri ne tiek pati buvo pavojinga, kiek buvo pavojinga tuo, kad ji palaikydavo tą pasipriešinimą įvairių vietos galiūnų — kunigaikščių, karalių ir t. t. valdžiai, nes ši sąvoka teisėtu laikė tik visuotinį, pasaulinį imperatoriaus imperiumą, o visokius vietos galiūnų imperiumus laikė neteisėtais faktiškais dalykais, kurie neturį teisės reikalauti pasidavimo, nes patys jie priklausą nuo imperatoriaus valdžios.

Bažnyčia, sakau, trimis atžvilgiais buvo besikuriančios valstybės priešininkė. Pirmiausia tuo, kad ji palaikydavo tą teisinę imperijos sąvoką. Būtent, kad vienai krikščionijai, vienai krikščionių bažnyčiai — o bažnyčios mokslu visi žmonės privalo, taip sakant, sutirpti toje krikščionijoje — privalo atatikti viena tikybinė organizacija ir viena pasaulinė, arba valstybinė, organizacija; kitaip sakant, viena fizinės jėgos organizacija arba fizinės jėgos santykių tvarkymo organizacija. Bažnyčia, išeidama iš savo ideologijos dėsnių, kiek jai tas buvo patogiau, palaikydavo pasaulinės imperijos idėją. Savo keliu bažnyčia ir kovojo su ta imperija. Bet ne todėl, kad ji pati būtų norėjusi savimi pakeisti tą imperiją. Ji niekuomet neneigė tos imperijos, o kovojo visai dėl kitokio dalyko. Būtent, dėl to, kas privalo *vadovauti:* ar imperija dėl savo tikslų ir funkcijos privalo gauti nurodymų iš bažnyčios, ar ji pati tą savo funkciją ir tikslus nustato. Imperijos tikslas tada tegalėjo būti vienas—įsakymų davimas ir vedimas žmonių į amžinąją laimę, bet kai dėl tų tikslų konkretizavimo, tai ėjo ginčas, ar imperija pati autonomiškai gali tai daryti, ar gauti bažnyčios nurodymų. Tik dėl to ėjo ginčas. Bet iš esmės bažnyčia niekuomet neneigė imperijos, o kaip tik imperatoriaus imperiumą pripažino vienintele teisėta valstybinio gyvenimo forma. Trumpai sakant, ginčas tarp bažnyčios ir imperijos buvo dėl to, ar imperatorius gauna savo valdžią *tiesiog* iš Dievo, ar per *bažnyčią*. Tai buvo vienas atžvilgis, kuriuo bažnyčia kenkė vietos valstybei, vietos valdovų pastangoms. Kadangi bažnyčios mokslas buvo labai įtakingas, labai paplitęs žmonių tarpe, tai jeigu ji palaikydavo kokią sąvoką ar tezę, tai, žinoma, duodavo jai daug stiprumo.

Kitu atžvilgiu bažnyčia buvo besikuriančios valstybės priešiškai

ninkė tuo, kad ji reiškė tendencijos ir pretenzijų nustatyti valstybės funkciją. Jeigu ji savo pretenzijų reiškė prie pasaulinės imperijos, vadinas, reikalavo, kad ir pasaulinės imperijos funkcija būtų nustatoma bažnyčios nurodymais, tai juo labiau bažnyčia nepripažindavo tos funkcionalinės autonomijos arba funkcionalinio savarankiškumo vietos teritorinėms valstybėms. Kadangi bažnyčia per savo aukščiausią organą — papą esanti Dievo įgaliota aiškinti Dievo valią, kadangi Dievo valia turinti viską nustatyti, vadinas ir valstybės darbą, valstybės funkciją, tai, žinoma, tuo pačiu bažnyčia reikalavo, kad valstybės funkcija turėtų, taip sakant, tarnauti bažnyčiai, o per bažnyčią — Dievui. Bažnyčia turėtų duoti nurodymų kaip ir ką valstybė turėtų tvarkyti. Tai yra antras atžvilgis, kuriuo bažnyčia buvo besikuriančios valstybės priešininkė. Ji savo pastangomis, savo tendencijomis aprėždavo besiorganizuojančios valdžios savarankiškumą.

Pagaliau trečiu atžvilgiu bažnyčia buvo valstybės priešininkė dar tuo, kad ji — čia jau buvo bendra jos padėtis su kitais socialiniais junginiais—kiekvienoje teritorijoje turėjo savo organizaciją, savo organus, kurie taip pat dalyvavo vidaus anarchijoje, kurie taip pat nepasiduodavo vietos valdovų valdžiai ir savindavosi įvairias teritorinės tvarkos, įvairias teritorinio socialinio bendravimo tvarkos funkcijas, į kurias kaip tik pretendavo vietos valdovai. Būtent, tas funkcijas, kurios kaip tik yra ryškiausiomis valstybės funkcijoje, kurios vieninteliai gal ir yra charekteringos valstybės funkcijai kaipo tvarkančiai socialinį bendravimą tam tikroje teritorijoje, t. y. *policijos, teismo ir administracijos* funkcijas. Taigi šitas funkcijas, į kurias kaip tik pretendavo vietos valdovų valdžia, pati bažnyčia stengėsi pasisavinti ir pati jas atlikti. Taigi ir šiuo atžvilgiu bažnyčia buvo vietos valdovų pastangų priešininkė.

Tarp daugybės tų vietos valdovų, tų skyrium veikiančių valstybės kūrimo pastangų įvairiose vietose, vakaruose ypatingai, nepaprasta padėtis ypatingai buvo dviejų vakarų valdovų, kurie ir vadovavo visam tam valstybės kūrimo darbui ir visai tai besikuriančios valstybės kovai su minėtais priešais. Ta kova su trimis minėtais priešininkais šiaip ar kitaip vyko visuose vakaruose, bet vadovavo tai kovai ypatingai Prancūzijos ir Anglijos karaliai. Jų padėtis buvo tarp daugybės vietos valdovų stipriausia ir jie daugiausia nuopelnų turi naujos valstybės kūrime vakaruose.

Jie kaip tik pirmieji ėjo valstybės kūrėjų eilėje. Todėl ir jų sukurtosios valstybės jau po to, kai ta kova buvo laimėta, didžiausios įtakos turėjo į naują konstitucinę teisę. Tos dvi valstybės, kurios stovėjo pirmomis valstybės kūrėjų eilėje, kaip tik vadovavo konstitucinėje teisėje. Net ir ligi dvidešimtojo amžiaus čia buvo žymiausia tų dviejų valstybių įtaka. Tie Prancūzijos ir Anglijos karaliai niekuomet nepripažindavo jokių imperijos įsakymų, jokios valdžios. Apskritai, kategoriškai keldavo savo pilną nepriklausomybę, pilną savarankumą. Net ir patys imperatoriai ir pati bažnyčia darydavo lyg išimtis šitų

dviejų valdovų atžvilgiu. Bet vis dėlto ir šitie Anglijos ir Prancūzijos karaliai anais laikais buvo laikomi «cives Romani» — Romos piliečiais, Romos imperijos nariais. Tik jau privilegijuotais nariais palyginti su kitais vietos valdovais. Vadinas, ir tų karalių imperiumas, dėl kurio mažiausiai kildavo abejonių, kuris daugiausia buvo pripažįstamas palyginti su kitų vietos valdovų valdžia, vis dėlto esamomis sąlygomis buvo laikomas tik autonominis, bet nesavarankiškas. Dar buvo ir trečias veiknys, kurio padėtis buvo ypatinga, būtent, Italijos miestų respublikos. Bet jų įtaka nebuvo tiek žymi, kiek Prancūzijos ir Anglijos karalių įtaka. Ypač čia mums rūpės Prancūzijos karaliaus atliktieji darbai, nes Britanija savo salose buvo daugiau apsaugota, lengviau galėjo atsikirsti prieš įvairias priešų pretenzijas, labiau galėjo savo savarankiškumą apsaugoti. Apskritai Anglijos valstybės kūrimas ir ideologija nuėjo kitokiais keliais, negu kad kontinento įsikūrusių valstybių. Tuos kelius nepažinsime toliau. Kadangi Anglijos padėtis buvo kitokia, tai ji lengviau galėjo apsisaugoti nuo dviejų ypač valstybės priešų, nuo imperijos ir bažnyčios. Nuo trečio priešo, priešingai, negalėjo taip lengvai apsisaugoti. Ten tas trečias priešas — vidaus anarchija—buvo daug stipresnis negu Europos kontinente. Anglijos karaliui nepavyko laimėti kovos su vidaus anarchija, bet tie socialiniai veiksniai pamažu įsitraukė į valstybės valdžios konstrukciją. Ten ta valdžia nusistatė kompromisų keliu, tos kovos rezultatai buvo visai kitoki. Europos kontinente laimėjo valdovai, todėl valstybė čia įsikūrė absoliutinės monarchijos formoje. O Anglijoje ji įsikūrė visai kitokioje formoje, būtent, kompromisinėje. Ten kova nebuvo laimėta nei anarchijos, nei valdovų, bet ji pasibaigė kompromisine valdžia. Galima sakyti ir ligi šiol vyriausias Anglijos organas anarchinis, kompromisinis, bet jis jau virto valdžios organu.

Taip, Prancūzijos ir Anglijos karaliams pirmiesiems pavyko pasiliuosuoti jeigu ne teisiniu atžvilgiu iš priklausomybės imperijai, tai bent faktiškai, bet ir teisiniu atžvilgiu tuo laiku pasiekta maksimum to savarankumo. Būtent, pavyko pasiekti pripažinimo jų griežtos, kategoriškos autonomijos, beveik nepriklausomybės ar nepriklausomybės nuo imperijos įsakymų. Ta nepriklausomybės sąvoka buvo aprėžta tik Romos imperijos pilietybe. Toliau jie taip pat nuolat gilino savo nepriklausomybę teisiniu atžvilgiu. Šiuo atžvilgiu jiems padėdavo taip vadinamieji *legistai*, apie kuriuos mums dar teks kalbėti. Jų paskui buvo suformuluota ir suvereniteto sąvoka, būtent, jų vado *Bodin*. Prancūzijos karaliai ir juos palaikantieji legistai—tam tikra mokslininkų srovė—visuomet tvirtino, kad Prancūzijos karalių valdžia esanti tiesiog iš Dievo gauta be bažnyčios ir be imperatoriaus tarpininkavimo. Kadangi bažnyčia ir imperatorius savo nepriklausomybę stengėsi aiškinti tiesioginiu ryšiu su Dievu, tai ir Prancūzijos karaliai su legistais šiuo atžvilgiu taip pat stengėsi karaliaus valdžią paliuosuoti nuo to tarpininkavimo, stengėsi padaryti betarpišką ryšį tarp to dieviško titulo ir karališkos valdžios. Be to, 13 ir 14 amž. įvyko dar vienas ypatin-

gai ryškus faktas, kuris regimai fiksavo tą bažnyčios nugalėjimą. Būtent, Prancūzijos karaliai pasiekė vieną žymiausių laimėjimų tuo laiku, kuris jų nepriklausomybę parėmė. Būtent, jiems pasisekė ne tik pasipriešinti bažnyčiai, ne tik atsispirti prieš jos pretenzijas ir savo nepriklausomybę demonstruot tuo atžvilgiu, bet tiesiog pavergti bažnyčios valdžią. Tai buvo taip vadinamoji papų Avinjono nelaisvė. Romos papa, bažnyčios galva, atsirado valstybės valdžios žinioje ir kaip tik *vietos* valdovo valdžios žinioje. Ne imperatoriaus žinioje, bet kaip tik žinioje vietos valdovo, kuriam bažnyčia kaip tik linkdavo nepripažinti jokios atskiros galios, jokių atskirų autonominių teisių. Tai buvo labai ryškus vietos valstybės galios demonstravimas. Tai buvo valstybės hagemonijos, valstybės supremacijos bažnyčiai aktas, vienas didžiausių valstybės laimėjimų viduramžiuose.

Be šitų išorinių priešų — imperijos ir bažnyčios — buvo dar trečias *vidujinis* priešas, būtent vidaus *anarchija*. Kitaip sakant, tuo priešu buvo daugybė stiprių, organizuotų socialinių junginių, kurie, pasinaudodami tuo tarpu, kada valstybė dar nebuvo įsigalėjusi, su ta steigiama teritorine vietos valdovų valdžia nuolat kovojo, prieš tos valdžios pastangas stengėsi pastatyti savo savarankiškas suverenes teises, iš niekur negautas, lyg ir įgimtas teises. Iš to vėliau 17—18 amž. kilo įgimtųjų teisių mokslas. Kada jau valstybė buvo nusistovėjusi, įgimtųjų teisių sąvoką mokslas pasiskolino iš viduramžių laikų. Viduramžiais tas įgimtąsias teises savinosi įvairios organizacijos, įvairios korporacijos, bendruomenės ir t. t. O paskui 17—18 amž. įgimtųjų teisių sąvoka buvo perkelta į atskirus individus. Mūsų laikais, kaip nurodžiau nacionalizmą analizuojant, tas vėl iš individų yra perkeliama į kai kuriuos socialinius veiksnius. Vėl, taip sakant, šiuo atžvilgiu lyg ir grįžtama ar bent yra tendencijos grįžti į tą viduramžių sąvoką. Vadinas, tas trečias priešas — vidaus anarchija — rėmėsi savo savarankiškomis suverenėmis teisėmis. Visi tie socialiniai junginiai ir santykius su kitais socialiniais junginiais, tuo pačiu ir su vietos valdovais, nustatydavo sutartimis ir teisių kompromisais. Vėliau ta anarchija buvo šiek tiek pakeista nauja visuomenės konstrukcija, būtent, *feodalizmu*. Dalykas tas, kad vietos valdovų valdžia nebuvo pilna valdžia. Į ją įeidavo ir tas kompromisinis momentas ir tos valdžios ribos buvo nustatomos sutartimis. Bet ne vien dėl to ta valdžia nebuvo pilna valdžia. Ir bendrai ji nebuvo pilna valstybės valdžia ta prasme, kaip mes ją šiandien suprantame, nes ir valstybės dar tada nebuvo, kaip mes ją dabar suprantame. Būtent, valstybei tada dar trūko vieno svarbiausių jos elementų — *tautos*, arba pavaldinių. Žmonių masė tiesioginiai vietos valdovų valdžios nebuvo pasiekiama, nes tarp vietos valdovų valdžios ir tos masės stovėjo tarpininkai — socialiniai junginiai, kurių dalyviais, arba nariais, kaip tik ir buvo šitie žmonės. Šitie tarpininkai ir skyrė vietos valdovų valdžią nuo žmonių masės. Tie socialiniai junginiai ir jų vadai, tarpininkaudami tarp valdžios ir žmonių masės, galėjo suteikti valdžios įsakymams, taip sakant, savo «placet», savo patvirtinimą,

bet galėjo jo ir nesuteikti. Todėl tie valdžios įsakymai žmones pasiekdavo tiek, kiek tie tarpininkai šiuos įsakymus ar reikalavimus palaikydavo. Be to, iš dalies jie tiesiog šalindavo valdžios imperiumą, patys tvarkė tuos santykius ir išskirdavo vietos valdovų valdžios kišimąsi. Feodalizmas šiek tiek sutvarkė tuos santykius. Išsivystęs vėliau jis šiek tiek pakeitė tą anarchiją, nustatė šiek tiek tvarkingesnę konstrukciją. Būtent, įvyko viešosios teritorinės funkcijos suskaldymas. Šitos funkcijos konstrukcija buvo *patrimoniale*, — ji buvo jungiama su žemės valdymu. Buvo paini feodalinė hierarchija. Tai buvo ne tos pačios valstybės organų hierarchija, bet teisių hierarchija. Tai buvo lyg, taip sakant, civilinės teisės į žemę. Tai buvo patrimonium, vadinas, ta viešoji funkcija priklausydavo lyg turto teisės. Ir kaip suskaldyta buvo turto teisė: nekilnojamojo turto teisė, žemės turto teisė, taip buvo skaldoma ir teritorinė tvarkomoji funkcija, ypač policinė ir teismo. Taigi valstybei tada buvo dilema: reikėjo arba pavergti visas šitas teises, priversti visus feodalinius veiksnius pasiduoti imperiumui arba suvalstybinti jie visi ir pavesti jiems palaikyti arba nuversti visi valstybės organai. Per visas šitas feodalų ir kitų socialinių junginių pasisavintas ir stipriai laikomas teises tam imperiumui reikėjo prakirsti lyg takas, kuriuo jis galėtų pasiekti visus žmones, visą masę. O tarp daugybės atskirų teisių kai kurios buvo labai plačios, įsigyvenusios per kelius vidurinius amžius, ir čia padėtis buvo labai sunki. Bet ir šiuo atžvilgiu Prancūzijos karaliai, kurie vadovavo kovai prieš imperiją ir prieš bažnyčią, ir šitą uždavinį atliko. Tai buvo svarbiausias naujos valstybės steigimo uždavinys. Jie prieš feodalinių teisių sistemą kovojo tiek teisinėmis teritorinio imperiumo sąvokomis, kurias gamino ir platino legistai, tiek faktišku tų feodalinių teisių perėmimo pasisavinimu; kitaip sakant, tuo būdu, kad įvairias feodas paversdavo karališkais domenais. O, kaip sakiau, feodalinių teisių konstrukcijoje viešoji funkcija buvo jungiama, sudarydavo tiesiog *turto* teisės elementą. Taigi jie įvairiais būdais stengiasi padidinti karališkų domėnų skaičių, stengiasi suimti į savo rankas kuo daugiauaia vienetų, kurie buvo tų feodalų valdomi. Šį darbą jie dirbo įvairiais būdais per kelius amžius. Buvo tokia nuolatinė Prancūzų karalių politika, visokiais būdais, taip sakant, per fas ir nefas — leistinais ir neleistinais, padoriais ir nepadoriais keliais suimti feodas ir padaryti jas karališkais domėnais. Sakysim, jeigu kokio feodalo giminė išmirdavo, tai nepavesdavo tos feodos naujam feodalui, bet priskirdavo prie karališkų domėnų. Surinkdami feodas jie kartu rinko ir feodalų teises, surištas su turto valdymu. Tas sujungimas vyko vis didesniame ir didesniame plote, o virsdami tose feodose patys feodalais jie tuo pačiu ir tų feodalų funkciją prarydavo, įvesdavo į savo valdžią. Tai buvo labai įdomus ir nuoseklus darbas, Prancūzų karalių atliekamas. Tuo būdu visa ta funkcija — policija, teismas, administracija — ėmė koncentruotis karaliaus rankose. Žinoma, kadangi didėjo karaliaus valdomų žemių plotas — domėnai, tai didėjo ir betarpiškai valdomų žmonių skaičius. Tas, žinoma,

didino karaliaus galią, plėtė jo valdžią, tą valdžią artino prie žmonių, pasiekdavo gyventojus tiesioginiu valdymu. Jau tada pats karalius per savo agentus tiesioginiai, betarpiškai tvarkė viešąją funkciją domėnų ribose. Tas domėnų skaičius nuolat didėjo ir per kelius amžius taip padidėjo, kad pasiliko jau tik galingiausi feodalai. Tie feodalai dar tebebuvo tarpininkais tarp valdovo valdžios ir žmonių. Bet tada tas tarpininkavimas buvo jau tik išimtimi, kuri prieštaravo nusistovėjusiai teisinei tvarkai. Todėl senosios tvarkos liekanos turėjo pačios prisitaikinti naujai tvarkai ir nusileisti karaliaus galiai. Tai buvo labai įdomus darbas, apie kurį būtų galima labai daug kalbėti, bet aš tik bendrais bruožais tai paliečiu.

Taip ėjo kova su šiais trimis valstybės priešais jau 16 amž. Prancūzijoje visos tos kovos buvo galutinai laimėtos. Naujos gadynės valstybė buvo įsteigta visais savo elementais: ir valdžios, ir tautos, ir teritorijos atžvilgiais. Šito ilgo ir nuoseklaus istoriško politinio darbo, kuriam vadovavo Prancūzijos karaliai ir kurį dirbo visi vietos valdovai, bendradarbiais buvo *legistai*. Kada ta kova buvo laimėta, jie stengiasi surasti tam tikras teisines formulas. Tai buvo jų darbas. Karalius su savo agentais, vesdamas tą kovą, rėmėsi kai kuriais socialiniais veiksniais: miestais, buržuazija. Ypatingai buvo nusistovėjęs stipriai organizuotas profesinis valdininkų junginys. Šita formulė buvo rasta ir pareikšta *suvereniteto* vardu. Suverenitetas yra ta formulė, kurią prancūzų legistai ir ypač žymiausias jų žmogus Bodin suformulavo ir kuri įsteigtąją valstybę galutinai užfiksavo. Pačios suvereniteto sąvokos šiandien mes nenagrinėsime. Pati suvereniteto sąvoka dalinai paskolinta iš feodalinių santykių, bet šiek tiek pakeista. Suverenas feodaliniuose santykiuose tai buvo toks feodalas, kurio feodalinis valdymas nepriklauso kito pono teisių. Kaip sakiau, feodalinių teisių buvo ištisa hierarchija. Buvo aukštesnių ir žemesnių ir jie sutartimis, įpročiais nustatydavo tas teises. Jie vienas nuo kito priklausė, o tas, kuris buvo aukščiausias — tokių buvo labai daug — tai jau buvo *suverenas*. Kada centralizacijos ir karališkų domėnų sudarinėjimo darbas tiek buvo pastūmėtas pirmyn, kad tokių suverenų liko jau visai maža, tai karalius pamažu virto visuotinis ir vienintelis suverenas. Kitaip sakant, jis buvo jau visų suverenų suverenas. Tada jau suvereniteto sąvoka tapo pakeista: nuo atskirų feodalų, turinčių vasalus, kartu su domėnų prijungimu ir šita sąvoka buvo perkelta *į karalių*.

* * *

Aš jau sakiau, kad viduriniais amžiais vietos valdovų kovos su valstybės priešininkais priešakyje buvo Prancūzijos karaliai, todėl jiems ir tenka didžiausia garbė galutiniame įsteigime Vakarų Europoje naujos gadynės valstybės, kurią mes šiandien pažįstame. Sakiau taip pat, kad tie vietos valdovai, kurių tarpe žymiausias vaidmuo tenka Prancūzijos karaliams, per

ilgus amžius tęsė tą kovą prieš tuo kuriamosios valstybės priešus, būtent, prieš pasaulinę imperiją arba, tiksliau sakant, prieš tos pasaulinės imperijos *idėją*, prieš jos teisinę sąvoką. Tai buvo vienas besikuriančios valstybės priešas. Antra kova buvo prieš bažnyčią. Negalima sakyti, kad ta kova būtų buvusi vedama prieš bažnyčią kaipo tokią visoje pilnumoje, nes kai kuriais atžvilgiais buvo bažnyčios bendradarbiavimas su valstybe. Ta kova ėjo ypatingai prieš vieną bažnyčios pretenziją, būtent, prieš pretenziją vadovauti valstybei, skirti valstybei jos funkciją, nustatyti jos tikslus. Tai buvo viena bažnyčios pretenzija, prieš kurią vietos valdovai kovojo. Antra tos kovos priežastis buvo ta, kad bažnyčia palaikydavo pasaulinės imperijos idėją, todėl kovojant prieš pasaulinės imperijos idėją tuo pačiu buvo kovojama ir prieš bažnyčią, kiek ji tą pasulinės imperijos idėją palaikė. Be to, prieš bažnyčią kovota dar ir tuo atžvilgiu, kad bažnyčia, kaip ir kiti socialiniai junginiai, ypatingai stipresnieji, irgi stengėsi pati betarpiškai tam tikras valstybės — administracijos, teismo, policijos—funkcijas vietose atlikti. Į tas funkcijas pretendavo ir vietos valdovų valdžia. Pagaliau tečias valstybės priešas, kaip žinome, buvo vidaus anarchija kada įvairūs stipresnieji socialiniai junginiai nustatydavo savo santykius su vietos valdovų valdžia derybomis, sutartimis, lygių teisių kompromisais. Prieš tą trečią priešą buvo kovota tam, kad visi socialiniai junginiai, kaip ir atskiri žmonės, nustatinėtų savo santykius su vietos valdovų valdžia pasidavimu, o ne derybomis ir kompromisais ir, be to, kad tie socialiniai junginiai neskirtų pavaldinių nuo teritorinės vietos valdovų valdžios. Kada naujųjų amžių pradžioje ta kova prieš minėtus tris valstybės priešus buvo laimėta, ypač Prancūzijoje, tai legistų (tai buvo tam tikra teisės mokslininkų srovė) tas laimėjimas buvo suformuluotas kaip *suverenitetas*.

Dėl suvereniteto sąvokos turinio šiandien mes nekalbėsime. Tuo tarpu mes pasakysime tik dėl paties «suvereniteto» pavadinimo atsiradimo. Šitas suvereniteto pavadinimas (iš dalies ir pati sąvoka) legistų buvo pasiskolintas kaip tik iš feodalinių santykių. Pavadinimas «suverenitetas» yra iškreiptas lotynų žodis «superio». Feodalizmo laikais suverenu buvo vadinamas toks feodalinis ponas, kurio feodalinis valdymas nepriklausė jokio kito feodalinio pono. Tokių suverenų buvo gana daug. Feodaliniuose santykiuose tų suverenų galia buvo teritorinio pobūdžio, ji buvo jungiama su tam tikra subjektyvine civiline teise į žemę. Ta teisė, nors ne visai, bet šiek tiek panaši į nuosavybės teisę. Kaip sakiau, Prancūzijos karaliai vedė per kelius amžius nuosakią politiką, įvairiais būdais pasisavindami tų suverenų feodas. Ar tai išmirus jiems nepavesdavo jų feodų kitiems, ar bausdami kaip nors pasisavindavo feodą, ar įvairiais kitais būdais stengėsi tas feodas suimti į savo rankas. Per kelius amžius tas Prancūzijos karaliams taip pavyko padaryti, kad tokių suverenų liko labai maža. Kadangi suverenų teisės įpėdininkystės keliu, kartu su feodomis, taip pat atitekdavo karaliui, tai karalius pamažu viešomis sąvokomis tapo visų suverenų suve-

renu. Taip į jį imta ir žiūrėti. Toliau jis lieka jau vienintelis suverenas. Tuo būdu Prancūzijos karaliai monopolizavo suverenitetą, o legistai jį suformulavo ir perkėlė tą suverenitetą į karališką valdžią. Tačiau legistų suformuluotoje suvereniteto sąvokoje buvo įdėta ir daug naujo; atsirado turinio daug daugiau, negu jo buvo feodalinio suvereno ir suverenumo sąvokoje, būtent, be teritorinės galios momento, paskolinto iš feodalinės konstrukcijos suvereniteto sąvokos; legistų formuluotoje valstybės valdžios suvereniteto sąvokoje buvo įdėta, iš tikrųjų, visa naujai įkurtos valstybės valdžios esmė, iškovota vietos valdovų, ypač Prancūzijos karalių, laimėjimais prieš tris valstybės priešus viduramžiuose.

Kas gi buvo iškovota tais laimėjimais? Tie iškovojimai, kaip pamatysime, ir sudaro suvereniteto sąvokos turinį. Tai kas gi iškovota? Ogi iš imperijos ir bažnyčios buvo iškovota ta teisė, kad teritorinė vietos valstybė, savo valdžios atstovaujama, *pati yra savo funkcijos sprendėja.* Ji viena nustato savo funkciją ir tikslus, niekeno nepriklauso, jokios aukštesnės išorinės jėgos. Valstybės valdžios viršūnėje randasi bet kurios galios pradžia, ji pati yra aukščiausia, jokios išorinės jėgos nepriklauso ir pati sprendžia ne tik savo funkciją, bet ir viso teritorinio socialinio junginio funkciją, t. y. sprendžia apie tai, kas bus tame socialiniame junginyje daroma, kokius tikslus sieks, kokius reikalus aprūpins — tai valstybė pati nustato per savo valdžią. Tai buvo pirmas laimėjimas, dėl kurio buvo kovota su imperija ir bažnyčia. Prieš bažnyčios savinimąsi valstybės funkcijų jos teritorijos ribose, o taip pat ir prieš vietos anarchiją ir feodalizmą buvo pastatyta ta teisė, jog valstybės valdžia tam tikroje teritorijoje yra vienintelis teisės normų šaltinis be jokios konkurencijos. Vadinas, iš imperijos ir bažnyčios laimėta tas, kad valstybės valdžia nepriklauso nuo jokios išorinės jėgos, o iš vidaus anarchijos laimėta, kad valstybės valdžia teritorijos ribose neturi jokios konkurencijos, joki kiti veiksniai negali konkuruoti su ja. Valstybės valdžia jau tampa vieninteliu teisės normų šaltiniu ir jos imperiumas jau pasiekia visus žmones toje teritorijoje *tiesioginiai*, o ne taip, kaip buvo feodalizmo tvarkoje, kada feodalai tarpininkai skirdavo valstybės valdžią nuo pavaldinių. Vietos valdovas negalėjo pats leisti įsakymus savo pavaldiniams. Feodalai leido įsakymus pavaldiniams, o valdovas turėjo reikalus su feodalais, o ne tiesioginiai su pavaldiniais. Ir feodalai tai nebuvo kokie valdovų valdininkai. Ne, jie patys savo teisėmis taip ar kitaip rūpino tuos reikalus. Po to laimėjimo valstybės valdžia yra jau vienintelis teisės normų šaltinis duotoje teritorijoje, be jokios konkurencijos. Ko valstybė nepasisavino, ko neįtraukė į savo funkciją, tai ten kiekvienas socialinis junginys: kiekviena draugija, kiekviena korporacija ir t. t. gali sau nustatinėti įvairius įpročius, gali įvairius įsakymus leisti tose ribose, kur valstybė nepasakė savo žodžio. Bet jei valstybė pareiškia, kad tas įeina į jos funkciją, kur šiaip ar kitaip pati pasisako, tai jau ten ji yra vienintelis teisės normų šaltinis, niekas negali konkuruoti su ja, negali prieš valstybės valdžios įsa-

kymus remtis savo kažkokiomis atskiromis teisėmis. Visos to. teisės, taip sakant, pasuoja ten, kur susiduria su valstybės teise

Tokie buvo tos kovos laimėjimai, kurie ir sudaro visą suvereniteto sąvokos turinį. Kartu mes matome, kad suvereniteto sąvoka nėra vienalypė. Yra dvi suvereniteto rūšys. Vienas yra *išorinis* suverenitetas, būtent, vietos teritorinio socialinio junginio nepriklausomybė nuo bet kurios kitos aukštesnės išorinės jėgos. Kitas yra *vidujinis*, arba vidaus suverenitetas, t. y., kad savo funkcijos srityje valstybės valdžia yra vienintelis teisės normų šaltinis ir savo imperiumą kreipia į visus žmones, gyvenančius jos teritorijoje. Tiksliau mes dar išžiūrėsime suvereniteto sąvokos turinį, įvairias tuo klausimu kylančias problemas, įvairius suvereniteto formulavimus ir teorijas, o tuo tarpu mes grįšime prie legistų.

Žymiausias mokslininkas tų laikų — 16 amž. — legistų srovės, kuris tą suvereniteto sąvoką suformulavo, kuris visai teisingai yra laikomas suvereniteto sąvokos tėvu, yra B o d i n (Boden'as). Jis parašė visą knygą apie suverenitetą. Mes dar toliau paliesime legistų pasiūlytąją suvereniteto konstrukciją, kuri užsiliko labai ilgai. Suvereniteto sąvokos turinys buvo suformuluotas Bodeno ir suformuluotas taip, kad *suverenitetas* tai esąs absoliutinė ir amžina (prancūziškai — perpetuel — amžina, nuolatinė, tęstina) valstybės galia, neaprėžta jokiais įstatymais, kreipiama į visus pavaldinius. Šitoje formulėje, iš tikrųjų, randasi jau visi mums žinomi valstybės elementai. Tas mums kaip tik rodo, kad suvereniteto formulė sudaro pačios valstybės formulę, lyg kvintesenciją pačios valstybės sąvokos ir kaip tik šitos sąvokos suformulavimas sutampa su galutiniu valstybės nusistovėjimu. Čia jau randasi aiškus teritorinės tautos, aba teritorinės pavaldinybės, momentas, vadinas, galia (pouvoir), kreipiama į visus pavaldinius. Jau čia nėra nieko, kas skirtų žmones nuo valstybės valdžios. Paskui, yra absoliutinės valdžios elementas, valdžios neaprėžtos jokiais įstatymais ar teisės normomis, iš jos viskas plaukia, ji yra visų teisės normų šaltinis. Tiesa, teritorinis momentas Bodeno formulėje nėra žodžiais (žodmeniškai) apibūdintas, bet čia pati suvereniteto sąvoka, paskolinta iš feodalinių santykių, turi savyje teritorinį momentą, būtent, teritorinio valdymo, teritorinės teisės, kitaip sakant, patrimonalinį momentą. Taigi visi valstybės elementai šioje formulėje randasi.

Šios suvereniteto savokos ir jos patiektosios formulės reikšmė yra ta, kad iš tikrųjų ji apima visą naujosios valstybės teisinę konstrukciją. Joje randasi maždaug visa tai, kas mūsų irgi buvo savo laiku pareikšta, patiekiant valstybės formulę.Visi esminiai momentai čia yra. Bodeno suvereniteto formulė — tai visos Vakarų Europos civilizacijos, kitaip sakant, naujos valstybės socialinio bendravimo teisinės tvarkos formulė.

Legistų moksle apie suverenitetą tenka skirti du dalykai. Vienas—yra pastovi pačios suvereniteto sąvokos formulė, kuri užsiliko ligi mūsų laikų. Kitas dalykas yra dirbtina suvereniteto kaipo *subjektyvinės* teisės konstrukcija. Šiuo atžvilgiu, bū-

tent, suvereniteto kaipo subjektyvinės teisės konstrukcijos atžvilgiu, legistų mokslas yra grynai monarchiškas. Šiuo atžvilgiu legistų mokslas remia absoliutinės monarchijos formulę. Bodeno ir kitų legistų suvereniteto teisė į valdžią buvo konstruuojama kaipo subjektyvinė valdovo teisė į tą valdžią. Taigi šita formule ne tik įkurta valstybė kaipo nauja socialinio bendravimo forma, kuri nuo to laiko ligi mūsų laikų tebėra gyva, bet kartu buvo kristalizuojama ir pati valstybės valdžios organizacija, kuri buvo tuo laiku pasiekta. O kaip tik valdovų laimėjimais buvo įkurta valstybė, būtent, monarchinė valstybė, taigi ir tos valstybės valdžios organizacija buvo kristalizuojama kaipo valdžios organizacija. Čia tenka pastebėti klasifikacija dviejų monarchistinės valdžios konstrukcijų: legistų konstrukcija kaipo valdovo subjektyvinės teisės į valdžią ir bažnyčios mokslo konstrukcija.

Legistų koncepcija yra grynai despotiška. Analizuojant ji mums pasirodys visai despotiška. Tiesa, legistų niekur nėra neigiamas dieviškas valdovo suvereniteto teisės titulas. Tae laikais jie nedrįso šitą titulą neigti. Patys valdovai, kuris Prancūzijoje labai stengėsi remti savo valdžią kaip tik legistų formulėmis, taip pat nedrįso atmesti tos teisės dievišką titulą. Tačiau legistai vis dėlto formulavo tai kaipo subjektyvinę teisę, kaipo klasišką valdovo nuosavybės teisę į valdžią, kaipo tokią teisę, kuria subjektas gali naudotis taip, kaip jam patinka. Pav., jeigu aš turiu teisės į degtuką, kurį turiu kišenėje, tai aš galiu su tuo degtuku daryti ką noriu: galiu jį išmesti, galiu sunaikinti, sudeginti ir t. t. Tai yra klasiška mano teisė, aš prieš nieką neatsakau už tai. Nors ta teisė man ir Dievo būtų duota, bet vis tiek, Dievas daugiau nesikiša į tai, aš galiu naudotis kaip tinkamas, nežiūrint to, ar tai kam naudinga ar ne. Gal nė vienas čia neturi degtuko, gal jis būtų reikalingas, bet jeigu yra mano teisė į degtuką, tai aš vis dėlto galiu jį sunaikinti, nors tai būtų visiems nenaudinga. Taigi ir legistų tas buvo formuluojama kaipo klasiška valdovo nuosavybės teisė į valdžią. Žinoma, išvados iš to turėtų vesti į pilną, neaprėžtą valdovo despotizmą. Vis dėlto tų istoriškų reiškinių vertė nereikia matuoti grynai racionalizmo įtaka. Turint galvoje laiko ir vietos sąlygas ir anos gadynės socialinio bendravimo funkcionalinius reikalus, tuo laiku šitas formuluvimas, nors logiškai einant jis turėtų vesti į despotizmą, vis dėlto buvo pažanga. Šiandien taip konstruuoti valdžią kurioje nors monarchijoje tai gal būtų reakcinis apsireiškimas, bet tais laikais tai buvo pažanga. Būtent, legistams rūpėjo pakelti teritorinio bendravimo visiems privalomo įstatymo autoritetas prieš įvairias socialinių junginių gaminamas teisės normas. O tų normų buvo daugybė; jos konkuravo tarp savęs ir su valstybės valdžios leidžiamomis normomis. Taigi legistams rūpėjo pakelti autoritetas įstatymo kaipo vienintelio sprendėjo ir tvarkytojo viso socialinio bendravimo. Tai buvo epizodas kovos su anarchija, kurią palaikė įvairių socialinių junginių gaminamos teisės normos. Todėl legistai, norėdami pakelti įstatymo tvarkomąją galią, kartu kėlė

ir to įstatymo šaltinio — valdovo valios — autoritą ir svarbą. Valdovas, kuris kūrė socialinio bendravimo formą, vadinamą valstybe, pats ir valstybės valdžią vykdė. Vadinas, jo valia buvo to įstatymo autoriteto šaltinis ir, norėdami įstatymo autoritetą sustiprinti, legistai kėlė ir to įstatymo šaltinio autoritetą. Jiems nebūtų rūpėjusios ir iš tikrųjų nerūpėjo išvados į despotizmą, kurių būtų galima daryti iš to, bet rūpėjo kova su anarchija: reikėjo sustiprinti tai, kas galėjo tą anarchiją nugalėti. Šitas reikalas tuo laiku buvo labai svarbus ir tuo reikalu paremtas legistų darbas buvo vėliau ir monarchizmo priešų, kurie atsirado pora amžių vėliau, tęsiamas. Būtent, tas darbas buvo tęsiamas demokratų, nes to darbo reikalas dar tebebuvo, ir naujomis suvereniteto konstrukcijos sąvokomis tas buvo ir toliau tvirtinama didžiosios prancūzų revoliucijos maž daug net ligi 19 amž. pusei, kai kur ir dar vėliau. Demokratinė koncepcija, kuri atsirado ir pradėjo 17 amž., ypač 18 amž., kovą prieš monarchistinį suvereniteta, pakeitė tik suvereniteto *subjektą*. Vieton valdovo pastatė pirma visus žmones, paskui tęstiną tautą, bet vis dėlto paliko tą suvereniteto konstrukciją kaipo subjektyvinės teisės sąvoką į valdžią, tik davė kitą subjektą. Vadinas, subjektai pasikeitė, bet subjektyvinės teisės į valdžią sąvoka buvo tęsiama ir toliau Tačiau, kaip sakiau, savo išvadomis legistų konstrukcija buvo despotiška, todėl legistų mokslo pasekėjai ir padarė išvadas iš legistų konstrukcijos kaip tik despotizmo kryptimi. Garsus yra Prancūzijos karaliaus Liudviko XIV, typiško absoliutinio monarcho, pasakymas «l'Etat c'est moi» (valstybė — tai aš). Vadinas, visa valstybė yra valdovo asmenyje, ji priklauso jo teisei, taip pat kaip man degtukas kišenėje.

Visai ne tokia buvo bažnyčios koncepcija valdovo valdžios. Nors tai buvo legistų mokslas, vis dėlto nei jie patys, nei valdovai ar tolimesnieji mokslininkai, kurie rėmėsi legistų formulėmis, jų sąvokomis, nedrįso nusikratyti tuo dieviškuoju valdžios titulu. Dievas, kurio valia pateko į tą teisės titulą, tai buvo ne bet kuris Dievas, bet krikščionių Dievas, t. y. žmonių meilės ir solidarumo Dievas, o ne koks dievas — žvėris, kuris galėtų pavesti žmones valdyti remiantis tik savo nuožiūra, savo jausmais, savo aistra ir t. t. Kadangi tas dieviškas titulas buvo palaikomas, bažnyčios mokslo sąvokos buvo gyvos žmonių sąmonėje ir veikė naujųjų valdovų suvereniteto konstrukciją, tai valdovai nepajėgė nusikratyti bažnyčios mokslo valdžios konstrukcijos. Bažnyčios mokslu, valdovas tos valdžios galios, pavestos jam Dievo valia, ir to socialinio bendravimo, kuris vyksta valstybės formomis, *nėra* toks savininkas, kaip kad, pav., aš esu degtuko savininkas. Bažnyčios mokslu, jis esąs «Dievo ministeris», Dievo skirtas valdyti žmones ne *savo nuožiūra*, bet Dievo įsakymais ir Dievo valia, Dievo nurodymais. Ir tai meilės Dievo įsakymais, to Dievo, kuris už žmones davė save kankinti ir mirė. Ir jis «Dievo ministeris», Dievo skirtas žmones valdyti, esąs atsakingas prieš Dievą už tą savo darbą. Tai yra visai kitokia koncepcija negu legistų. Ta

jau ne *teisės* koncepcija, o tam tikros *tarnybos* koncepcija. Ir iš tikrųjų tai patvirtina ir bažnyčios mokslininkai, rašytojai, kurie rašė apie valdžią, apie viešąją teisę. Sakysim, Šv. Tomas sako: «Non est regnum propter regem, sed rex propter regno» (ne valdžia yra dėl karaliaus, bet karalius dėl valdžios). Šventas Augustinas taip pat sako, kad tie, kurie valdo, tai jiems tik rodosi, kad jie valdą, o iš tikrųjų tai jie tarnauja tiems, kuriuos jie valdo. Taip pat pats Romos papa vadina save — kas irgi yra charakteringa bažnyčios mokslo sąvokoms apie valdžią — servus servorum (tarnų tarnas). Jei būtų taip, kaip legistai konstruuoja tą teisę į valdžią kaipo teisę į daiktą, kaipo klasišką nuosavybės teisę, tai tada netektų kalbėti apie *teisėtą* ir *neteisėtą* valdovų valdymą, o bažnyčios mokslininkai kaip tik skiria teisėtą ir neteisėtą valdymą. Tas pats Šv. Tomas sako, kad tik tas karalius yra teisėtas, kuris rūpinasi apie savo pavaldinių gerovę. Taigi bažnyčios mokslu ne kiekvienas valdovas yra teisėtas valdžios turėtojas. Jeigu jis turi valdžią, tai tuo pačiu dar jis nėra teisėtas; tik tas teisėtas, kuris žiūri pavaldinių gerovės. Dar aiškiau yra pasakyta Šv. Jono Krizostomo raštuose. Jis klausia: «Ar kiekvienas valdovas yra Dievo pastatytas?» Ir atsako: «Ne. Taip negalima tvirtinti. Mes kalbame ne apie *valdovus*, bet apie pačią *valdžią*, kad kiekviena valdžia, kiekviena galia — iš Dievo». Tai yra garsi bažnyčios tezė. Taigi sako, kad čia turima galvoje pati valdžia, bet ne valdovas. Valdovo kaipo «Dievo ministerio», atsakomybė prieš Dievą reiškiasi, bažnyčios mokslu, ne tik Dievo teismu kada jis mirs. Jei tik tokia atsakomybė tebūtų uždedama, tai tas galėtų veikti žmogų, kuris tiki ir bijo to teismo. Bet gali būti ir tokių, kurie pamanys: prieš mirtį nueisiu išpažinties, ir man atleis visas nuodėmes ir paskui Dievo teismas mane išteisins. Arba gali būti ir toks, kuris visai netiki Dievo teismu. Todėl bažnyčios mokslu uždedama atsakomybė už tą valdymą eina toliau. Jis yra atsakomingas *valdytojas*. Aš neatsakau už degtuką ir Dievas manęs nebaus už tai, kaip aš su juo pasielgsiu, ir bažnyčia nieko nesako. O čia atsakomybė yra ne tik Dievo teisme, bet ir pavaldinių, arba liaudies, teisme, būtent, daroma išvada iš to pasakymo, kad vox populi — vox Dei (liaudies balsas — Dievo balsas). Teologai, kaip Belermanas ir kiti, dar anksčiau ir kitokiais dėsniais, negu Lokas Anglijoje 17 amž., yra pareiškę sukilimo teisę pavaldinių prieš valdovus, kurie elgtųsi prieš Dievo įsakymus valdyti žmones *socialinio labo* tikslu. Žinoma, socialinio labo sąvoka yra labai kazuistinė, bet vis dėlto bažnyčia turi savo socialinio labo sąvoką, gana aiškią ir griežtą. Taigi randa, kad liaudis, arba pavaldiniai, turi sukilimo teisę prieš tuos valdovus, kurie valdytų ne socialinio labo tikslu.

Žodžiu, čia mes randame dvi monarchistines valdžios konstrukcijas, dvi koncepcijas. Legistų konstrukcija, suverenitetas tai esąs subjektyvinė valdovų teisė į valdžią, o bažnyčios mokslo konstrukcija tai esanti socialinė *funkcija*, ne teisė. Ši funkcija pavedama valdovui, o už jos vykdymą jis atsako.

Legistų konstrukcija, kuri vis dėlto nedrįso neigti dievišką valdžios titulą, valdovas jeigu jau ne pilnas valdžios savininkas, tai bent Dievo reprezentantas, kuris visiškai neatsako už tai, kaip jis savo teise naudosis. Jeigu tai būtų net ir funkcija, tai, legistų mokslo sąvokomis, būtų daugiausia reprezentacinė funkcija, t. y. tokia, už kurios vykdymą valdovas neatsako. O bažnyčios mokslu, valdovas esąs atsakingas Dievo agentas žemėje, kuris galįs būti tam tikrais atvejais ir pašalintas.

Vadinas, suvereniteto sąvokos tėvynė — Prancūzija, jos absoliutinė monarchija. Sąryšyje su ta monarchija suvereniteto savoka buvo legistų nustatyta. Vėliau ji iš dalies buvo pakeista. Visai kitaip valstybė nusistatė Anglijoje, todėl ir suvereniteto sąvoka ten gavo visai kitokią konstrukciją. Anglijos valdovai taip pat ėjo kovos su besikuriančios naujos gadynės valstybės priešais priešakyje, bet ten visai kitaip apsireiškė tos kovos eiga, jos išdavos, todėl ir ta suvereniteto sąvoka ten nebuvo priimta. O vėliau, kada ji įgijo pilietybės konstitucinėje teisėje, tai Anglijoje ji gavo visai kitokią konstrukciją. Anglijoje suverenas ne valdovas ir ne tauta, kaip 17, 18 ir vėliau 19 amž. buvo pakeista legistų suvereniteto konstrukcija, bet suverenas esąs Anglijos parlamentas, kaipo karūnos, luomų ir žemių (arba tautos) reprezentantas. Anglijos suvereniteto sąvokos konstrukciją tiksliau išdėstysiu vėliau, kada kalbėsiu apie Anglijos valdžios konstrukciją ir bendrai apie Anglijos konstitucinę teisę.

Aš jums stengiausi išaiškinti legistų, ypač žymiausio jų — Bodeno, kuris šiuo atžvilgiu daugiausia pasidarbavo, suformuluotą suvereniteto sąvoką ir nurodžiau, kad legistų, ypač Bodeno, moksle šita absoliutinė nuolatinė (prancūziškai — perpetuel) teritorinė galia, neaprėžta jokiais įstatymais, jokiomis teisės normomis ir kreipiama į visus tos teritorijos gyventojus, pavadinta suverenitetu, sukonstruuotakaipo subjektyvinė valdovo teisė. Vadinas, suvereniteto sąvoka Bodeno buvo sukonstruuota monarchistinėje formoje, nes ta suvereniteto sąvoka buvo pareikšta kaipo subjektyvinė valdovo teisė į valstybę. Nurodžiau taip pat, koks buvo skirtumas tarp legistų mokslo apie suverenitetą ir tarp bažnyčios mokslo tuo pačiu klausimu. Bažnyčios mokslu tai nesanti suverenė valdovo teisė į valstybę, o tik tam tikra funkcija Dievo pavesta valdovui, už kurią valdovas turi prieš Dievą atsakyti. O kai kuriomis bažnyčios mokslininkų tezėmis, valdovas už jam Dievo pavestos funkcijos vykdymą turįs atsakyti net ir prieš žmones, einant dėsniu vox populi — vox Dei. Žmonės lyg atstovauja Dievą žemėje ir tokį valdovą, kuris nesilaikytų Dievo įsakymų, išeinančių iš jam Dievo pavestos valdžios, kaipo funkcijos, reikalavimų, galėtų net pašalinti. Taigi buvo gana žymus skirtumas tarp tų dviejų suvereniteto sąvokos konstrukcijų. Nurodžiau taip pat, kad nors legistai formulavo valdovo valdžią kaipo suverenę teisę į valstybę, vis dėlto jie, skaitydamiesi su sąvokomis tų laikų žmonių sąmonėje, nedrįso neigti dievišką tos valdžios ar tos teisės titulą. Jie konstruavo ai kaipo Dievo duotą teisę, o bažnyčia — kaipo funkciją. Kaip pirmiau esu nurodęs, suvereniteto sąvoka sutampa su valdovų

laimėjimu tų kovų prieš imperiją, bažnyčią ir vidaus anarchiją, kuri buvo viduramžiuose. Taigi vietos valdovai tą suvereniteto sąvoką — iš tikrųjų ir visą naujos gadynės valstybę — iškovojo tų trijų kovų laimėjimais. Vadinas, tarp ko kita ir laimėjimu prieš sąvoką įgimtųjų ir nepriklausomųjų teisių (juris proprii), kuriomis viduramžiuose įvairūs socialiniai junginiai pasėkmingai stengėsi apeiti valdovo imperiumą ir nustatyti santykius su valdovu ne įsakymais ir pasidavimu, bet derybomis ir kompromisais. Naujoji valstybė gimė viduramžių pabaigoje ir naujųjų laikų pradžioje, absoliutinės monarchijos laikais. Suvereniteto sąvoka, legistų suformuluota ir sukonstruuota kaipo subjektyvinė valdovo teisė, palaikė tą absoliutinę monarchiją. Bet kaip tik tas pagrindas, kuriuo rėmėsi suvereniteto teisė ir absoliutinė monarchija, jau 17 amž., o ypač 18, pradėtas ginčyti. 17—18 amž. prieš absoliutinę monarchiją ir prieš monarchistinę suvereniteto konstrukciją kilo reakcija, iš kurios toliau išsivystė demokratinės valstybės teorijos ir demokratinės valstybės konstrukcija. Ši reakcija prieš absoliutinę monarchiją pasiskolino iš viduramžių nepriklausomų nuo valdovų valdžios teisių sąvoką, bet vis dėlto pakeitė tų teisių subjektą: vietoje socialinių junginių, kaipo tų teisių subjektų, buvo pastatytas žmogus kaipo toks, žmogus kaipo *individas*. Mes jau turėjom progos kalbėti apie prigimtųjų teisių sąvoką, kada žiūrėjom visuomenės sutarties doktriną Ruso moksle. 17—18 amž., vadinas, kilo sąvoka, kad suverenas esąs ne *valdovas*, o kiekvienas *žmogus*, ir kad tai esanti žmogaus gamtos padėties teisė, jo įgimtoji teisė valdytis, neaprėžta, absoliutinė, vykdoma savo noru, savo nusistatymu. Visas žmonių gyvenimas buvo remiamas tąja įgimtąja kiekvieno žmogaus teise valdytis, o socialinis bendravimas ir, tarp kitko, valstybė, kaipo viena socialinio bendravimo formų, su šita įgimtąja teise valdytis jau buvo derinama *sutarties* sąvoka. Derinama tuo būdu, kad visi žmonės, įgimtieji suverenai, sutartimi sudarą neva bendrą valdymąsi. Sakau, pradžią šitų įgimtųjų teisių ir sutarties sąvokos jau randume 17 amž Hugo Grotiaus, Loko moksle, o vėliau 18 amž. moksle, kur tai Ruso savo visuomenės sutarties doktrinoje išdirbo galutinėje formoje.

Įdomu čia iššiūrėti dar vieną 17 amž. bandymą paremti tomis sąvokomis, kurios buvo keliamos prieš absoliutinę monarchiją ir prieš monarchistinį suverenitetą, tą pačią absoliutinę monarchiją. Tai, būtent, buvo Hobbso monarchistinė konstrukcija, remiama kaip tik įgimtųjų teisių ir sutarties dėsniais. Hobbsas — anglų filosofas, žmogus didelę savo gyvenimo dalį išgyvenęs svetimose šalyse, ištremtas iš savo tėvynės Anglijos už veikimą kaip tik prieš despotizmą. Tačiau moksle jis apsireiškia kaip tik kaip didžiausias absoliutizmo rėmėjas. Jo teorija, jo doktrina duoda absoliutinei monarchijai tokį pagrindą, kurio nerandame net legistų moksle. Ir Hobbsas savo monarchistinę teoriją remia kaip tik tomis pačiomis įgimtomis žmogaus teisėmis ir visuomenės sutarties teisėmis, iš kurių kaip tik buvo didžiausias pavojus monarchijai. Hobbsas, kaip Lokas, Hugo Grotius ir Ruso vėliau, taip pat konstatuoja tą įgimtąją

žmogaus teisę valdytis, žmogaus įgimtąjį suverenumą, suvereniteto teisę valdytis ir remia socialinį ir valstybinį bendravimą suverenių žmonių sutartimi. Tačiau jis randa, kad ta sutartimi žmonės savo suverenitetą perkėlė į valdžią, kad jie savo sutartimi įsteigė valdžią, pavedė tą valdžią vienam asmeniui — valdovui ta suverene galia valdyti. Tuo būdu visas jų įgimtas suverenumas perėjo, taip sakant, valdovui. Taigi jis lyg pripažįsta suvereninių žmonių sąvoką, jis nepriima nei įgimtosios valdovo suvereniteto teisės, kaip tai konstruavo legistai, nei Dievo valdovui pavestos valdžios, kaip bažnyčia moke, bet deda pagrindan visų suverenių žmonių įgimtąsias teises. Čia jo mokslas sutampa su mokslu kitų įgimtųjų žmogaus teisių ir visuomenės sutarties šalininkų. Tik kiti sako, kad tos įgimtosios žmogaus teisės niekam negali būti perleistos, o Hobbsas tvirtina, kad tos teisės buvo perleistos įsteigtajai valdžiai ir, tuo būdu, valdovas perėmė sau visą tą galią, visa tai, kas yra gamtos pavesta visiems žmonėms. O kadangi šita galia, pavesta valdovui sutartimi, yra pačios gamtos padaras, tai nėra galimas, nėra leistinas bet kuris pasipriešinimas tai valdžiai, įsteigtai suverenių žmonių sutartimi. Valdovas, kaipo teisėtas (nes sulig sutartimi) to įgimtojo visų suvereniteto turėtojas, yra neaprėžtas, visagalis, jo valdžia yra absoliutinė. Kaip kiekvienas žmogus gamtos padėtyje, dar nesudarius sutarties, gali pats visais atžvilgiais valdytis: jis gali pasirinkti sau tokius ar kitokius įsitikinimus, pažiūras, jausmus, norus, taip ir valdovas, gavęs tą suverenę galią sutartimi, virsta absoliutiniu monarchu ir gali viską tvarkyti; jis gali tvarkyti net žmonių įsitikinimus, gali pakeisti savo pavaldinių tikybą, žodžiu, gali daryti viską, kas jam patinka. Taigi absoliutizmas Hobbso moksle yra pravestas ligi beribės. Jis eina toliau ne tik už bažnyčios mokslą, kuris valdovo valdžią nustatė kaipo tam tikrą socialinę funkciją, Dievo valdovui pavestą, bet toliau ir už legistų mokslą, nes legistai, nors ir konstruavo suverenitetą kaipo subjektyvinę valdovo teisę į valstybę, vis dėlto nedrįso neigti to, kad ta teisė valdovui pavesta Dievo. O jeigu Dievo, tai žmonės turėjo tam tikrą supratimą apie tą Dievą, apie Jo įsakymus ir sunku būtų įtikinti žmones, kad Dievas būtų pavedęs valdovui teisę elgtis prieš Dievo įsakymus su žmonėmis. Be to, tas Dievas buvo krikščionių Dievas, vadinas, meilės Dievas, o ne Dievas žiaurus, kuris būtų pavedęs valdovui kažin kokią galią kankinti žmones ar ką. Todėl tas Dievo valios titulas legistų moksle vis dėlto šiek tiek švelnindavo ir mažindavo valdovo suverenės teisės absoliutizmą. Hobbso moksle to jau nebuvo. Jei legistų moksle ir būtų išmestas Dievo valios titulas valdovo teisėje, tai vis dėlto būtų sunku ką nors įtikinti, kad tai gamta valdovui būtų tokią teisę pavedusi. Daug lengviau įtikinti žmones, kad gamta suteikė teisės kiekvienam žmogui valdytis ir kad tik vėliau žmonės pavedė kam nors valdymosi galią, negu sakyti, kad gamta tokią galią būtų pavedusi *vienam* žmogui, kuris taip pat gimė, kaip ir kiti žmonės. Tai kodėl jau jam gamta turėtų suteikti kažkokią ypatingą teisę valdyti žmones? Todėl sakau,

legistų mokslas taip nestiprino absoliutizmo, kaip Hobbso doktrina. Tačiau vis dėlto Hobbso teorija, nors taip stengėsi valdovo despotizmą išplėsti net iki beribės, nebuvo priimta nei pačių valdovų, nei absoliutinės monarchijos šalininkų. Nebuvo priimta todėl, kad jos pagrindan vis dėlto buvo dedamos žmonių, vadinas, pavaldinių įgimtosios teisės, kurių valdovai vis dėlto bijojo. Nors Hobbso teorija ir labai rėmė despotizmą, tačiau jos pagrinde vis dėlto buvo revoliucinis pradas, pavojingas absoliutinei monarchijai. Čia suverenitetas buvo vis dėlto ne valdovo, o visų pavaldinių, tik sutartimi jis turėjo būti pavestas valdovui. Išskyrus Hobbso doktriną, visos kitos doktrinos, kurios buvo remiamos įgimtųjų žmogaus teisių ir sutarties sąvokomis, buvo kreipiamos prieš absoliutinę monarchiją ir prieš monarchistinį suverenitetą, legistų sukonstruuotą. Valdovai ir tie, kurie rėmė absoliutinį monarchistinį suverenitetą, turėjo palinkimą iškreipti funkcionalinę socialinę valstybės esmę. Nurodžiau, kaip Prancūzijos karaliai, kurie rėmėsi kaip tik legistų mokslu, apie savo galią ir savo teisinę padėtį valstybėje, ir net apie pačią valstybę sakydavo, kad «Valstybė — tai aš». Vadinas, valstybė — tai jų teisės objektas, jie gali daryti su valstybe taip, kaip kas nors su savo valdomuoju turtu. Todėl Busje ir sakė, kad visa valstybė esanti valdovo asmenyje. Vadinas, iš to turėjo būti padarytos išvados, kad valdovas galįs daryti tai, kas patinka jo norui, jo nusistatymui, jo aistrai ir t. t. Iš to kilo pavojus funkcionalinei socialinei valstybės esmei. Valstybė vis dėlto yra tam tikra socialinio bendravimo forma ir iš tokios valdovo valdžios konstrukcijos jai grėsė pavojus. Prieš tas pastangas socialinei funkcionalinei valstybės esmei iškreipti turėjo kilti reakcija. Ir štai, 17—18 amž. moksle buvo iškelta nauja suvereniteto konstrukcija, būtent, suvereniteto kaipo tautos suvereniteto. Čia suverenitetas irgi buvo konstruuojamas kaipo subjektyvinė teisė, bet tos teisės subjektas buvo ne vienas valdovas, bet *tauta*. Tuo būdu, visi pavaldiniai ar visi teritorijos žmonės pirmykštės tautos (prademokratinės tautos) prasme yra tas *suverenas*, o ne valdovas. Vadinas, kova prieš absoliutinę monarchiją, prieš pastangas iškreipti socialinę funkcionalinę valstybės esmę kilo 17—18 amž. tuo būdu, kad buvo pasisavintas tas ginklas, kuriuo buvo savo laiku įkurta ir remiama monarchija. Kitaip sakant, suvereniteto subjektu vietoj valdovo buvo pastatyta tauta, kaipo visi pavaldiniai.

17 amž. kova tarp monarchistinio ir demokratinio suvereniteto prasideda kritika monarchistinio suvereniteto ir absoliutinės monarchijos pagrindų. 18 amžiuje demokratinio suvereniteto tezė virsta ofenzyvine, pereina iš kritikos į puolimą ir paskui šita kova tęsėsi vietomis veik visą 19 amžių. Žymiausias demokratinio suvereniteto konstrukcijos pirminis laimėjimas yra 18 amž. pabaigoje Jungtinių Amerikos Valstybių įsikūrimas ir Didžioji Prancūzų Revoliucija. Bet tuo laiku dar stiprūs yra ir monarchistiniai veiksniai. Kova tėsiama ir per 19 amž. Šitame 19 amž. atsiranda įvairūs mėginimai baigti kovą kompromisu. Šitie kompromisiniai bandymai žymiai iškraipė demok-

ratinio suvereniteto pobūdį. Vis dėlto galutinai šita kova pasibaigė 19 amž., vietomis 20-me, visišku monarchistinių dėsnių pralaimėjimu. Mūsų laikais absoliutinės monarchijos visiškai nėra. Su tuo maž daug ir pati suvereniteto sąvoka ima keistis. Mūsų laikais moksle suvereniteto sąvoka kai kurių jau kitaip konstruuojama. Jau ji nėra formuluojama kaipo subjektyvinė kieno nors teisė į valstybę. Sąryšyje su tuo ir pati valstybės sąvoka keičiasi.

Demokratinio ir monarchistinio suvereniteto kova, kuri tęsėsi maž daug tris amžius, pagamino ir visą eilę įvairių valdžios santvarkos režimų, kurie yra taip ar kitaip derinami su suvereniteto sąvoka, šiaip ar kitaip konstruuojama. Mes visą laiką, kalbėdami apie įvairius režimus, nuolat turėsime galvoje tokį ar kitokį suvereniteto sąvokos formulavimą. Aš sakiau, kad kada šita kova prasidėjo, tai ji buvo daugiau kritika. Tai buvo pirmieji žingsniai filosofijos moksle, kurie nepasiekė masės. 18 amž. jau eina kova tikroje to žodžio prasmėje ir jau nauja suvereniteto koncepcija virto ofenzyvine. Demokratinio suvereniteto teisės koncepcijoje aš skiriu du momentu. Ligi Didžiosios Prancūzų Revoliucijos aš ją vadinu prademokratine koncepcija. Didžiosios Prancūzų revoliucijos metu demokratinio suvereniteto teisės sąvoka buvo pertvarkyta, perkonstruuota, todėl nuo to laiko jau vadinsime ją demokratinio suvereniteto koncepcija. Monarchistinė ir prademokratinė suvereniteto teisės koncepcija buvo tokia — čia suverenitetas buvo formuluojamas kaipo subjektyvinė teisė: monarchistinėje koncepcijoje kaipo valdovo teisė į valstybę, o prademokratinėje koncepcijoje — kaipo visų pavaldinių ar visų žemės žmonių. Vadinas, kaip vienoje taip ir kitoje tos teisės konstrukcijoje subjektas buvo gyvas žmogus, ar tai valdovas ar visi žemės žmonės, vėliau pavadinti piliečiais. Tuo pačiu suvereniteto teisė iš pradžių, tiek monarchistinėje, tiek prademokratinėje konstrukcijose, reiškiasi betarpiška galia tam tikrų žmonių (valdovo ar visų žemės žmonių) ir sutampa taip vadinamu tiesioginiu valdymu. Žinoma, jeigu yra žmonės, kurie turi teisę valdytis, panašia į nuosavybės teisę, tai vienintelė logiška valdžios konstrukcija yra tokia, kad tas suverenas pats ir valdytų tarpiškai ar per kokius priklausomus agentus. Vadinas, kaip koks savininkas, kuris gali savo ūkį valdyti, arba pasamdyti darbininkus, užvaizdą, kuris jo įsakymus vykdytų; kada padarys ką nors, kas jam nepatiks, tai jis pašalins juos arba nubaus, žodžiu, vienintelis normalus ir teisėtas valdymas būtų tiesioginis valdymas. Absoliutinė monarchija yra klasiškas tiesioginio valdymo pavyzdys, o einant anos gadynės prademokratine suvereniteto teisės koncepcija, vienintelis normalus ir teisėtas valdymas būtų tiesioginė demokratija, kur patys suverenai, visi žmonės, visą valdžią vykdytų ar tai betarpiškai įstatymų leidimo atžvilgiu, ar administracijos ir teismų atžvilgiu per tam tikrus pastatytus, jų atšaukiamus ir pašalinamus agentus, kurie veiktų imperatyviniu mandatu. Ir Ruso visuomenės sutarties doktrinoje vieninteliu teisėtu režimu pripažino kaip tik tiesioginę demokratiją, kur patys piliečiai,

visi žmonės, galintieji reikšti savo valią, turi leisti įstatymus, o administruoti per jiems priklausomus asmenis. Vadinas, prademokratinė valdžios konstrukcija, kuri atitinka prademokratinio suvereniteto teisės konstrukciją, iš esmės yra ta pati kaip ir absoliutinės monarchijos, tik vietoj valdovo čia statomi visi žmonės ir tiesioginė demokratija kaipo vienintelė teisėta valdymo forma.

Žymus žingsnis pirmyn yra padarytas demokratinio suvereniteto teisės koncepcijoje, o tuo pačiu ir demokratinės valdžios santvarkoje, Didžiosios Prancūzų Revoliucijos metu. Būtent, tada gimsta demokratinė reprezentacinė suvereniteto teisės koncepcija. Ji rišasi su pačios tautos sąvokos pakeitimu, kas mums jau yra žinoma iš mūsų kurso pradžios. Dabar jau turima reikalo ne su visais žmonėmis, o tik su tęstine tauta, vadinas, su tauta kaipo su tikru teritoriniu socialiniu junginiu, kuris tęsiasi per amžius ir kurį sudaro ne tik viena žmonių karta, bet visa eilė žmonių kartų. Taigi čia suverenas jau esanti šita tęstinė tauta, ji esanti tos suvereniteto teisės subjektas. Jau čia nebe tie suverenai žmonės, kurie sutartimi susidėję į krūvą, bet teisinė tautos sąvoka esanti suvereniteto teisės subjektas. Vadinas, prademokratinėje koncepcijoje suverenas buvo realus, pats galėjo veikti. Kaip monarchistinėje koncepcijoje valdovas galėjo veikti kaipo gyvas žmogus, taip ir prademokratinėje koncepcijoje visi gyvi žemės žmonės taip pat galėjo, žinoma, veikti. O čia jau šita tęstinė tauta kaipo teisės subjektas pati veikti negali, nes negali kartos, kurios jau senai mirė ar kurios dar negimė, veikti, valdytis, įstatymus leisti ir t. t. Pagaliau, tai nėra ir žmonių kartos, o tik tam tikras dirbtinis vienetas, čia jau daugiau teisinė sąvoka. O toks teisės subjektas jau tegali būti tik teisinis asmuo, nes fizinio, ar psichinio asmens, kuris susidarytų iš gyvų ir mirusių, realaus nėra. Taigi čia yra ne tik dirbtinas tos teisės subjektas, bet ir pats suverenas toje konstrukcijoje jau nyksta, jau jo iš tikrųjų čia nėra. Jis jau nėra veiklus, nieko negali veikti kaipo realus asmuo. Jis gali veikti, kaip ir bendrai visi teisiniai asmenys, tik per atstovus, ir tai tik per atstovus reprezentantus, t. y. per tokius atstovus, kurių pats nepaskiria, nes jis negali veikti ir nieko negali paskirti. Vadinas, šiuo mokslu, nei ta gyva karta, nei teisinė tauta nėsančios suvereniteto teisės subjektais. Jos tik ugdo, bet ne savo suverenitetą. Jeigu galima kalbėti apie suverenitetą, tai tas suverenitetas esąs grynai reprezentacinis: jis pavaduoja tą tęstinę tautą. Taigi paties suvereno, to despoto čia jau nebėra. Jau tas vienas sudaro žymią pažangą socialine kryptimi, nes tuo suvereniteto teisės sąvoka ar galia valdyti valstybę paliuosuojama nuo individualinio momento, kuris buvo tiek monarchistinėje suvereniteto koncepcijoje, tiek ir prademokratinėje suvereniteto koncepcijoje. Čia jau nėra kito gyvo žmogaus ar tų gyvų žmonių, kurių asmenišku dalyku būtų toji suvereniteto teisė. Reprezentaciniai suvereno atstovai jau negali daryti taip, kaip jie nori: jie vis dėlto privalo skaitytis su tam tikrais reikalais atstovaujamojo.

Šitai suvereniteto koncepcijai atitinka ir tam tikra valstybės valdžios konstrukcija, ar konstrukcijos schema, kuri susideda iš trijų elementų, arba remiasi trimis institucijomis. Šita konstrukcija iškelta Didžiosios Prancūzų Revoliucijos metu. Žymiausias jos kūrėjas yra *Syes*, vienas Prancūzų Revoliucijos veikėjų, buvęs kunigas. Epigonu naujausiais laikais, kuris geriausiai apdirbo tą konstrukciją, galima laikyti *Esmein*, kuris mirė Didžiojo karo pradžioje. Šita valdžios konstrukcija kategoriškai skiriasi nuo tiesioginio valdymo konstrukcijos, kuri atitiko prademokratinio suvereniteto teisės sąvoką. Šita naujoji demokratinė konstrukcija vadinasi klasiška demokratine konstrukcija ir remiasi trimis šulais, būtent, mokslu apie steigiamąją ir įsteigtąją valdžią, rašytąja konstitucija ir įsteigtosios valdžios funkcionaliniu suskirstymu. Tai yra tos trys institucijos, kuriomis yra nustatyta šita klasiška demokratinė valdžios santvarka. Mūsų laikais Europos kontinente mes jos niekur nerasime, nes Europos kontinente pati suvereniteto konstrukcija monarchistinio ir demokratinio suverenitetų kovoje neišliko gryna. Kompromisai, kurie įvyko šioje kovoje, naują koncepciją suklaidino ir naują konstrukciją iškraipė. Mes įvairiuose valdžios sutvarkymo režimuose turėsime galimybės matyti kaip tas buvo iškreipiama. Šita klasiška demokratinė konstrukcija, nustatyta Didžiosios Prancūzų Revoliucijos metu, užsiliko ne Europos kontinente, bet Amerikos Jungtinėse Valstybėse ir, nors aš tiksliai nepažįstu Pietų Amerikos valstybių konstitucijų, bet kiek man yra žinoma iš literatūros, tai apskritai visose Amerikos Valstybėse yra ta pati klasiška demokratinė konstrukcija, kaip ir Jungtinėse Amerikos Valstybėse. Minėtomis trimis institucijomis — mokslas apie steigiamąją ir įsteigtąją valdžią, rašytoji konstitucija ir įsteigtosios valdžios funkcionalinis paskirstymas — ir yra išdėstoma visa klasiškos demokratinės valdžios konstrukcijos schema.

Steigiamoji valdžia, arba galia, nustatanti pačią valstybę ir jos konstrukciją. Šiuo mokslu, tik viena steigiamoji galia esanti suverenė, kaipo visos valdžios politinės ir teisinės konstrukcijos ir taip pat teisinės tvarkos konstrukcijos šaltinis ir titulas. Šita steigiamoji galia tai esąs laisvas gaivalas, neaprėžtas jokiomis teisės normomis, kaip kad kokia gamtos jėga, kaip jūra, visai laisvas, nesuvaržytas ir nesuvaržomas gaivalas. Tai šita steigiamoji galia, tas gaivalas, kuris gali viską steigti taip, kaip jam patinka: kurti, pertvarkyti, laužyti viską, esanti įgimtoji tautos suvereniteto teisė, tos tęstinės tautos įgimtoji teisė, kuri reprezentaciniu dėsniu esanti vykdoma gyvosios kartos ir iš dalies teisinės tautos. Šita steigiamoji galia esanti kristalizuojama konstitucijos akto.

Konstitucijos aktas esąs steigiamosios suverenės galios fiksavimas, jos apsireiškimas. Šitoji rašytoji konstitucija tarpininkaujanti tarp steigiamosios ir įsteigtosios valdžios, kuri jau yra tos konstitucijos sudaryta, kuri jau nėra suverenė. Įsteigtoji valdžia jau yra aprėžta konstitucijos nuostatais, kaipo tos steigiamosios suverenės galios apsireiškimu. Rašytosios konstitucijos

teorija yra paveldėta iš prademokratinės doktrinos, bet čia yra žymus konstitucijos sąvokos pakeitimas. Prademokratinė doktrina žiūrėjo į konstituciją kaipo į tautos sutarties aktą, kuriuo suvereniniai individai iš gamtos stovio pereina į socialinį stovį, ar į valstybinę padėtį. Todėl į šitą aktą, kaipo į valstybės įsteigimo aktą, buvo žiūrima kaipo į aktą, priimamą vienbalsiai. Kada šia sutartimi jau sudaryta bendra valia, tai, prademokratiniu mokslu, toliau jau visi pasiduoda tai bendrai valiai. Bet bendros valios sutartis galėjo būti tik vienbalsiai visų sutarties dalyvių pasiekta. Tuo būdu, 18 amž. visuomenės sutarties doktrina mokė, kad tas sutarties aktas, arba konstitucija, turi būti priimta visų vienbalsiai. Kas to nepriima, tai jis pasilieka gamtos padėtyje, jis gali pasišalinti, jeigu jis nenori pasilikti. Kai kurie visuomenės sutarties dokrinos šalininkai, kaip *Wattel*, mokė, kad net ir kiekvienas konstitucijos pakeitimas turi būti visų vienbalsiai priimtas. Kas nesutinka su tuo pakeitimu, tas yra laisvas. Jam tas konstitucijos pakeitimas neprivalomas. Jis sutiko senąją sutartį padaryti, bet jeigu dabar ta sutartis keičiama ir jeigu jis su tuo nesutinka, tai jis gali vėl grįžti į gamtos padėtį. Vadinas, einant prademokratiniu mokslu, ir konstitucijos aktas ir kiekvienas to akto pakeitimas turi būti padarytas sutarties metodu, o ne kuriuo kitu būdu. Klasiškoje demokratinėje koncepcijoje konstitucijos sąvoka jau keičiasi, nes čia jau nėra tos sutarties. Ir, apskritai, čia jau nėra tų suvereninių individų, o yra suvereninė tęstinė tauta. Čia jau lyg istoriškas padaras, bet ne natūralinis padaras. Čia jau konstitucija nėra suverenų sutartis, bet pasireiškimas steigiamosios galios, kuri yra reprezentacinis suverenas ir gali būti reiškiama gyvosios kartos ir teisinės tautos, kaipo tęstinos tautos atstovų. Šiuo mokslu konstitucija privalo būti nustatyta steigiamojo susirinkimo, išrinkto tam tikslui teisinės tautos. Čia pirmuoju atžvilgiu atrodo lyg prieštaravimas: yra kokia tai steigiamoji galia, kaip gaivalas, kaip jūra ir t. t., konstitucija esanti to gamtos gaivalo apsireiškimas, tuo tarpu ji nustatoma tam tikra tvarka išrinktų atstovų; koks gi čia ryšys su pirminiu, svarbiausiu, esminiu, taip sakant, natūraliniu tęstinės tautos reprezentantu—su gyvąja karta?

* * *

As jau sakiau, kad klasiška demokratinė valstybės valdžios konstrukcija, paremta *tautos* suvereniteto dėsniu, nustatyta Didžiosios Prancūzų Revoliucijos metu, reiškiasi ypač trimis teisinėmis institucijomis arba trimis teisinėmis sąvokomis. Būtent, pirmas klasiškos demokratinės valstybės valdžios konstrukijos elementas yra mokslas apie steigiamąją ir įsteigtąją valdžią, antras—rašytoji konstitucija ir trečias—įsteigtosios valdžios funkcijonalinis suskirstymas. Pirmieji šių elementų, būtent steigiamoji ir įsteigtoji valdžia ir rašytoji konstitucija, turi ypatingo ryšio savo tarpe, sudaro lyg ir vieną konstruktyvinį pradą,

nes rašytoji konstitucija šioje konstrukcijoje sudaro lyg ir *tarpininką* tarp steigiamosios ir įsteigtosios valdžios. Konstitucija tai yra steigiamosios arba suverenės valios, kuria jau remiasi įsteigtoji valdžia, kristalizacija. Vadinas, tai yra tas ryšys, kuriuo steigiamoji valdžia pereina į įsteigtąją valdžią. Sakau, kad šioje koncepcijoje steigiamosios valdžios arba galios reiškėjomis esančios *gyvoji tautos karta ir teisinė tauta.* Tik šie du veiksniai reiškia steigiamąją arba suverenę tautos galią reprezentaciniu būdu. Reprezentaciniu būdu todėl, kad šioje klasiškoje demokratinėje koncepcijoje suvereniteto teisės subjektas — — tęstinė tauta — pats veikti negali; to subjekto valia, jo suvereniteto teisė į valstybę galinti reikštis tik per šiuos du veiksnius, būtent per gyvąją piliečių kartą ir per teisinę tautą. Tos suverenės arba steigiamosios valios kristalizacijos aktas arba tas aktas, į kurį visa steigiamoji suverenė valdžia suplaukia, esanti *rašytoji konstitucija.*

Rašytosios konstitucijos teorija, kuri sudaro vieną klasiškosios demokratinės konstitucijos elementų, yra, kaip sakiau, paveldėta iš prademokratinės doktrinos, kurios ryškiausias pasireiškimas buvo visuomenės sutarties doktrinoje ir Ruso moksle. Bet vis dėlto šita rašytosios konstitucijos teorija, nors ir paveldėta iš prademokratinės doktrinos, klasiškoje demokratinėje koncepcijoje buvo žymiai perdirbta. Prademokratinės doktrinos sąvokomis, rašytoji konstitucija tai esanti visuomeninė sutartis. Kitaip sakant, tai esanti visų suvereninių žmonių sutartis, kurioje tie suvereniniai žmonės savo atskiras valias sudeda, sulieja į vieną bendrą valią, ir šiuo steigia tautą ar pačią valstybę. Ši sutartis, kaip sakiau, prademokratinėje teorijoje yra suvereninių žmonių individų sutartis. Vadinas, taip, kaip civiliniuose santykiuose, kur kiekvienas žmogus kits su kitu yra lygūs suverenai ar lyg ir suverenai, kurie viens nuo kito visai nepriklauso; jie visi priklauso nuo aukščiausios valdžios valstybėje, tai kitas dalykas, bet vienas nuo kito jie nepriklauso ir, jeigu jie daro sutartį, tai ta sutartis turi galios tik tiems, kurie tą sutartį padarė, o likusiems ji neprivaloma. Pavyzd., jeigu derėsis penki žmonės, bet sutartį padarys tik keturi, o penktasis pasitrauks, toji sutartis bus privaloma tik keturiems. Taip pat ir į konstituciją žiūrėjo prademokratinė doktrina; jos sąvokomis tai buvo sutarties aktas ir kaipo toks jis turėjo būti priimamas vienbalsiai visų žmonių. Jei toliau jie nori dalykus spręsti dauguma balsų, tai apie tai jau yra pasakoma vienbalsiai priimtoje sutartyje. Tada tokia dauguma balsų padarytieji nutarimai ir kitiems privalomi, bet pirmoji sutartis turinti būti padaryta vienbalsiai. Kaip sakiau, kai kurių visuomenės sutarties doktrinos šalininkų, kaip Wattel, iš to dėsnio buvo daromos net tokios išvados, kad ir kiekvienas konstitucijos pakeitimas taip pat privaląs būti daromas vienbalsiai; o jeigu jis yra padarytas ne vienbalsiai, tai jis nėra privalomas nesutikusiems; nesutikę esą laisvi ir galį iš valstybinio socialinio bendravimo pasitraukti atgal į gamtos padėtį. Žinoma, mūsų laikais žmonės neturėtų kur pasiša-

linti, nes valstybę visur ras, bet taip buvo 18 amž. tos prademokratinės doktrinos aiškinta.

Didžiosios Prancūzų Revoliucijos metu, kada tapo pakeista pati suvereniteto sąvoka ir bendrai visa prademokratinė konstrukcija, atitinkamai tapo pakeista ir rašytosios konstitucijos sąvoka. Būtent, tada jau atkrito visi tie samprotavimai apie gamtos padėtį, apie tai, kad vienu balsu turi būti priimta, o jeigu kas nepriima, tai jis liekąs laisvas. Bendrai klasiška demokratinė teorija nesiremia suvereniniu žmogaus individu; ji nepripažino suvereninio žmogaus ir tos suvereninių žmonių sutarties, o tos suvereniteto teisės objektu jau laikė nebe visus susitarusius žmones, bet tik tą *tęstinę tautą*. Atskiri gyvosios kartos žmonės ir atskiri teisinės tautos nariai nėsą patys asmeniškai suverenai ir vykdydami tą steigiamąją valdžią jie ne patys savo suvereninę teisę reiškia, bet tos tęstinės tautos. Kadangi čia nėra jokios individualinės suvereninės teisės, tai, žinoma, nėra reikalo, kad čia būtų vienu balsu priimama. Taip pat nėra reikalo žiūrėti į tą aktą kaip sutartį, kuria pati tauta steigianti valstybę. Valstybė jau esanti įsteigta gyvosios kartos, eventualiai — laikinosios valdžios, kuri irgi reiškiasi kaipo tos gyvosios kartos organas, o *konstitucija tai jau esąs užfiksavimas tos steigiamosios galios įsteigtoje valstybėje*. Kadangi konstitucija yra teisinis aktas, kuris konstruuoja teisinę valstybės valdžią, tai žinoma, jis gali būti nustatytas tos suvereninės tautos atstovų, kurie turi tam tikrų kvalifikacijų teisiškai veikti už tą suvereninę tautą. Taigi ne gyvoji karta, bet teisinė tauta nustatanti šitą konstituciją. Dabar, ar toji teisinė tauta turi tai atlikti pati betarpiškai ar per tam tikslui išrinktus savo atstovus, per tam tikrą atstovų susirinkimą, kuris priimtas vadinti Steigiamuoju Seimu? Tiesa, teisinė tauta tam darbui jau labiau tiktų, negu visa gyvoji karta, negu tas gaivališkas atstovas, bet vis dėlto, kadangi ir teisinė tauta vis tik yra masinis reiškinys, kuris, ypač šiek tiek didesnėje valstybėje, netinka tokiam darbui, tai buvo rasta patogiau, kad šitą darbą atliktų ne pati *teisinė tauta betarpiškai*, bet per išrinktus *atstovus į Steigiamąjį Seimą* suverenei steigiamajai valdžiai reikšti.

Bet čia gali kilti klausimas argi čia iš tikrųjų galima matyti reiškimąsi tos suverenės steigiamosios galios, kuri buvo formuluojama kaipo tokia gaivališka jėga, kuri gali veikti kaip kokia gamtos jėga? Gyvoji karta yra gamtos padaras, sudarytas gimimo ir gyvenimo faktu, todėl galima kalbėti apie tos gyvosios kartos gaivališką veikimą. Bet teisinė tauta nėra koks natūralinis gamtos padaras, ji nėra koks gaivalas ir todėl jos veikimas negali būti gaivališkas. Kaip mes žinome iš pradžios kurso, šita teisinė tauta, klasiškos demokratinės doktrinos sąvokomis, yra dirbtina, ją sudaro tam tikrai kvalifikuoti gyvosios kartos nariai. Iš anksto turi būti nustatyta, kuri gyvosios kartos dalis įeina į tą teisinę tautą ir kuri pasilieka už tos teisinės tautos ribų. Kas nors turi nustatyti, kokių kvalifikacijų turį asmenys sudaro tą teisinę tautą. Tai nėra gamtos padaras; gamta nenustato jokių skirtumų tarp gyvosios kartos ir teisinės tautos.

Gyvąją kartą iš tęstinės tautos išskiria gyvenimo faktas. Čia jau toks gamtiškas apsireiškimas. Bet jeigu tam tikromis kvalifikacijomis išskiriama, tai ne gamta tas kvalifikacijas nustato. O jeigu tas kvalifikacijas kas nors privalo nustatyti, tai ar tenka čia kalbėti apie kažinkokį gaivališką tos teisinės tautos suverenumą? Nuo kvalifikacijų nustatymo pareina teisinės tautos sudėtis, o nuo teisinės tautos sudėties pareina išvados: bus viena teisinė tauta—vienos išvados, kita teisinė tauta—kitos išvados. Iš anksto galima žinoti, kokia gyvosios kartos grupė kokią konstituciją nustatys. Tai ar čia reiškiama suvereninė valia? — Bet reikia atsiminti, kas gi tą teisinę tautą nustato. Ją nustato kokia nors faktiška jėga, kuri pradžioje turi galios nustatyti. Tai daro ne ta gyvoji karta kaipo tokia: gyvoji karta yra chaotiška masė, kuri negalėtų tiksliai nustatyti. Tai daro, sakau, kokia nors faktiška jėga, kol dar nėra konstitucijos: ji pasako, kas reikalinga rinkti į steigiamąjį seimą, kas balsuoja. Bet tada kyla klausimas ar ne šita faktiška galia — ar tai bus koks komitetas, ar valstybės taryba, ar šiaip kas kitas—kuri nustato kvalifikacijas, kuriomis žmonės nuskiriami į teisinę tautą, ir bus suvereninė? Į tai klasiška demokratinė konstrukcija atsako neigiamai. Klasiška demokratinė konstrukcija sako, kad čia vis dėlto turi sankcionuoti gyvoji karta. O jeigu gyvoji karta sutiko, jeigu ji sankcionavo, tai, nors ir netiesioginai, bet vis dėlto gyvoji karta nustatanti tą teisinę tautą ir, tuo būdu, gyvoji karta ir teisinė tauta pasidaro tos suverenės steigiamosios valdžios reiškėjomis.

Tai tokia, einant klasiškos demokratinės teorijos konstrukcija, esanti steigiamoji rolė tos gyvosios kartos ir teisinės tautos. Vadinas, teisinė tauta ar pati ar per jos rinktąjį steigiamąjį seimą nustato konstituciją, tą giliausią teisės aktą. Kol konstitucijos nėra, tol, einant šios konstrukcijos sąvokomis, jokios teisės nėra, tada veikiąs suvereninis gaivalas, kuris savo valią pareiškiąs pagrindiniame teisiniame akte — konstitucijoje. Kada konstitucija yra nustatyta, tai gyvoji karta savo pasidavimu kaip tik sancionuojanti pačią tą teisinę tautą. Einant klasiška demokratine konstrukcija, šiuo steigiamoji arba suvereninė valdžia ir baigiasi. Šitoje konstrukcijos dalyje, pradedant Didžiąja Prancūzijos Revoliucija, nusistovėjo steigiamųjų seimų praktika, ne betarpiškai konstitucijos nustatyta, bet per steigiamąjį seimą. Konstitucijoje fiksuojama suvereninė tautos valia arba jos steigiamoji galia. Apskritai ši steigiamoji galia manifestuojanti tik ligi konstitucijos, o konstitucija jau esanti pozityvinė suverenės steigiamosios valdžios ekspozitūra, ir čia, einant klasiška demokratine teorija, šita steigiamoji galia jau nykstanti. Jos valia lieka sukristalizuota jau teisiškoje formoje — konstitucijoje.

Valstybės valdžia, kuri veikia valstybėje konstituciją nustačius, jau esanti įsteigtoji valdžia. Valdžia, kuri veikia einant konstitucija, demokratiniu mokslu nesanti suvereninė. Tai esanti nuolatinė valdžia; jos organai yra išdėstyti įvairiomis kompetencijų kategorijomis ir turi savo hierarchinę sistemą. Ten, kur yra steigiamoji galia, netenka kalbėti apie jokius organus tik-

krąja prasme, nes ten valdžia vykstanti gaivalo veikimu, o čia jau veikianti nuolatinė valdžia, suskirstyta organais, išdėstyta kompetencijos kategorijomis ir turinti savo pagrindinius organus, kurie vis dėlto nėra suvereniniai. Tie organai pagrindiniai yra ta prasme, kad suvereninė valdžia, nustačiusi konstituciją, daugiau nebeveikia, ji nyksta ir tie organai, tie pagrindiniai organai, kuriuos nustatė pati konstitucija, kurie iš konstitucijos išplaukia, ja remiasi. Visi tolimesnieji organai remiasi įstatymais, išleistais pagrindinių konstitucinių organų. Vadinas, pagrindiniai organai yra tie, kuriuos nustato konstitucija, paskui jau jie leidžia įstatymus ir tvarko visą tolimesnį kompetencijos kategorijų išdėstymą. Įsteigtoji valdžia esanti aprėžta konstitucijos nuostatais ar konstitucijos dispozicijomis ir užbrėžtųjų ribų peržengti negalinti, nes kitaip ji savintųsi suverenitetą, kuris priklauso ne jai, bet tautai.

Vadinas, klasišku demokratiniu mokslu, įsteigtoji valdžia jau esanti ne gaivališka, ne laisva, bet konstitucinė. Kitaip sakant, ji yra suvaržyta konstitucijos nustatais. Konstitucinė valdžia, kitaip sakant funkcionalinė valdžia, neturi jokios savarankiškos galios, o tik yra skiriama tam tikroms funkcijoms atlikti, kurias konstitucija jai paveda. Tokia esanti šita nuolatinė valstybės valdžia. Tuo pačiu ji jau yra teisinė valdžia; nebe suvereninė, gaivališka, bet teisinė ir teisėta valdžia. Tuo būdu valstybės valdžia yra skirstoma dviemis valdžiomis. Konstituciją nustačius suvereninė valdžia nykstanti, ji yra pakeičiama tąja konstitucija. Konstitucijos aktu susikoncentruojanti visa steigiamojj galia ir čia jau suverenas pasidaręs nereikalingas. Šitos konstrukcijos kūrėjai tikėjosi, kad jiems pavyko tuo būdu išspręsti viena sunkių konstitucinės teisės problemų, būtent, problema suderinimo suvereniteto ar valdžios suverenumo sąvokos su teisėtumo sąvoka. Suverenumo sąvoka išskiria bet kurį teisėtumą; suverenas esąs sprendėjas visko, jis nėra aprėžtas jokia teise. Taigi, suvereninė valdžia negali būti teisėta valdžia; ji yra suvereninė, laisva, gaivališka. Taigi šitos klasiškos demokratinės konstrukcijos kūrėjai tikėjosi išsprendę šitą problemą, skirdami suverenine valdžią ligi konstitucijos nuo teisinės ir teisėtos valdžios po konstitucijos. Konstitucija esanti teisėtumo pagrindas ir ji apsaugojanti tą teisėtumą. Suverenumas per konstituciją pats virstąs teisės norma ir jis jau sudaręs teisėtos ir teisinės valdžios pagrindą. Jie tikėjosi, kad tuo yra minėtoji problema išspręsta. Bet iš tikrųjų tai buvo per didelis ir iš dalies naivus demokratijos jaunystėje pasitikėjimas popierinėmis garantijomis, popieriniu aktu, manymas, kad pats surašytasis aktas jau galįs apsaugoti teisinį valstybės valdžios pobūdį ir galįs pašalint, išskirti iš nuolatinės valstybės valdžios suverenumo momentą. Jiems atrodė, lyg kad čia būtų pasiekta uždraudimo liesti konstituciją; lyg tai būtų koks neliečiamas tabu, lyg kad užtektų pasakyti, kad čia, štai, yra sukristalizuota suvereninė valia, ir kad jau viskas būtų išspręsta, kad valstybės valdžia nustotų to suverenumo žymės, kuri joje yra. Tam,

kad šita nuolatinė valstybės valdžia nustotų suverenumo ir virstų teisine, reikėjo, kad būtų *tikėjimas* šituo tabu. Kas tiki konstitucijos ir visos valdžios konstrukcijos šventumu, tam, žinoma, tokio pasakymo užtektų. Sakysim, Didžiosios Prancūzų Revoliucijos metu ir apskritai tais laikais, kada buvo kovota prieš monarchistinį suverenitetą ir už demokratinį suverenitetą, kuris turėjo pakeisti monarchistinį, tai tikrai buvo, galima sakyti, «demokratinė tikyba» ar demokratijos kultas. Buvo tikėjimas ta konstitucija kaipo šventuoju tabu, kaipo nepaliečiamu suvereninės valios aktu. Taip įsitikinusiems žmonėms demokratams rodėsi, kad pavojus demokratijos šventovei būsiąs tiktai iš monarchistinio suvereniteto šalininkų, iš aristokratų, iš kontrrevoliucijos. Bet kyla klausimas, ar iš tikrųjų šita konstrukcija yra taip nejudoma, taip tvirta, kaip jos kūrėjams atrodė? Faktas yra, jog pakanka, kad perversmas įvyktų, kad gyvoji piliečių karta prieš šitą perversmą nekiltų, kad jau tos pačios demokratijos nustatais (suverenės gyvosios kartos pasidavimo nuostatas yra demokratijos nuostatas) įsiteisėtų visai antikonstitucinė padėtis, kuri prieštarauja konstitucijos dėsniams. Net, sakau, tos pačios demokratijos nuostatais, nes jeigu įvyko perversmas, jei gyvoji karta nesukilo, vadinas, ji pasidavė tam, o tada, vadinas, jau suverenas pasisakė ir viskas jau yra sugriauta. Pasirodo, kad tas popierinis aktas nieko negelbsti ir problema suderinimo suverenumo su teisėtumu šios konstrukcijos nėra išsprendžiama, ji lieka atvira. Nors, kaip sakiau, tais laikais buvo demokratinė «tikyba», demokratinis kultas, vis dėlto toliau numatantieji žmonės iš tų pačių šios konstrukcijos kūrėjų tarpo gana anksti, o gal ir iš karto suprato, kad tai dar neužtenkamai apsaugoja valdžios teisiškumą ar teisėtumą, kad tai nenaikina to suverenumo, kurio iš tikrųjų nėra galima jokiais būdais iš valstybės valdžios išrauti ar sunaikinti. Suverenumas yra neatskiriama valstybės valdžios žymė ir jis nėra išskiriamas bet kuriomis konstrukcijomis. Suverenumas yra valstybės valdžios esminis elementas ir mes jau greitai pamatysime, kad mes visai suverenumą pašalinti negalime, bet kad vis dėlto teisiškumo ar teisėtumo dėsniai iki tam tikrų ribų gali būti palaikomi valstybėje valstybės valdžios atžvilgiu. Bet suderinti taip, kad visas valdžios suverenumas būtų pakeistas vienu valdžios teisiškumu ar teisėtumu, tai čia neišsprendžiama problema. Taigi toliau matantieji žmonės ir tos klasiškos demokratinės konstrukcijos steigėjų tarpe suprato, kad pašalinti šita suverenumo žymė, kuri yra pačioje valstybės valdžios esmėje, nėra galima jokiomis dirbtinomis konstrukcijomis ir pasirūpino įvesti į konstrukciją tokias pataisas, kurios kiek galima sulaikytų, sumažintų šito laisvo suverenumo reiškimąsi teisiškumo naudai. Šitie du dėsniai — suverenumo ir teisiškumo — lyg ir kovoja valstybės valdžios esmėje, todėl jie, netikėdami per daug popieriniu aktu, į valstybės valdžios konstrukciją įvedė trečią elementą, būtent, funkcionalinį valstybės valdžios suskirstymą. Žinoma, čia reikia suprasti įsteigtosios valdžios funkcionalinį suskirstymą, nes steigiamojoje valdžioje suverenumo sąvoka išskiria bet kurį suskirs-

tymą. Be to, suverenė steigiamoji valdžia, einant klasiška demokratine konstrukcija, neskirstoma organais, todėl čia ir netenka kalbėti apie funkcionalinį valdžios suskirstymą. Taigi funkcionalinis suskirstymas tenka suprasti įsteigtosios valdžios atžvilgiu. Ir čia buvo suprasta, kad jeigu įsteigtosios valdžios būtų tik vienas pagrindinis organas, o visi kiti tos įsteigtosios valdžios funkcionaliniai organai būtų tik jam priklausomieji organai, kurių funkcijos ar kompetencija būtų tik konkretizavimas pagrindinio organo funkcijos, tai tas organas, būdamas vienas ir turėdamas tos valdžios visumą, nors ir konstitucijos ribose, galėtų nesilaikyti tos konstitucijos ribų. Čia būtų pavojaus, kad jis galėtų peržengti konstitucijos ribas ir pats pasisavinti suverenumo galią. Kad to nebūtų, — kad nebūtų įsteigta tokio stipraus organo, kuris valdžios funkcijų visumą turėtų savyje, buvo sudaryta tokia konstrukcija, kurią tiksliau mes iššiūrėsime vėliau. Tuo tarpu pasakysime tiek, kad priimtoji konstrukcija suskaldo, suskirsto įsteigtąją valdžią funkcionalinėmis kategorijomis.

Tankiausiai yra dvi suskirstymo sistemos. Viena sistema yra dvilypė, kuri skirsto dviem kategorijomis: įstatymų leidimas ir valdymas. Antra sistema skirsto trimis kategorijomis: įstatymų leidimas, administracija ir teismas. Priimta antroji, trilypė sistema. Kiekvienoje iš tų trijų kategorijų sudaroma atskira hierarchinė sistema su atskiru pagrindiniu organu kiekvienai kategorijai. Tuo būdu pasidaro jau ne vienas, bet trys pagrindiniai įsteigtosios, arba konstitucinės, valdžios organai, kiekvienas tam tikroje valdžios funkcionalinėje srityje. Šiuo manoma apsaugoti konstituciją nuo sulaužymo ir demokratinį tautos suverenitetą nuo diktatūros pavojaus. Norint išvengti pavojaus, kad pagrindinis įsteigtosios valdžios organa nepasisavintų visą valdžią, sudaroma ne vienas, o keli pagrindiniai organai ir kiekvienam jų duodama atskira hierarchinė sistema. Šitame valdžios funkcionaliniame suskirstyme, nors tuo stengiamasi sumažinti diktatūros pavojus, kuris panaikintų visą tą klasišką demokratinę konstrukciją, bet šiuo sudaromas kitas pavojus, būtent anarchijos pavojus, kelių valdžių pavojus. Bet vis dėlto ir aiškiai, kategoriškai pravestas funkcionalinis valdžios suskirstymas, kaip toliau pamatysim, ne visai apsaugo pats savaime, be kitų korektyvų, nuo diktatūros ir, be to, sudaro anarchijos pavojų.

Tai tokia buvo naujos gadynės klasiška demokratinė valstybės valdžios konstrukcija, dėstanti tą demokratišką tautos suverenitetą kaipo suverenės tautos teisės į valstybę koncepciją. Šita konstrukcija, kuri susideda iš tų trijų elementų, susidarė 18 amž. pabaigoje. Gryniausioje savo formoje šita konstrukcija ligi mūsų laikų užsiliko tik Amerikos USA federacijoje, pačiose Jungtinėse Valstybėse, bet ne atskiruose štatuose. Europoje tos klasiškos demokratinės konstrukcijos niekur nematysime, čia ji išnyko. Ypač Europos kontinente, nes Anglija apskritai tokios stadijos niekumet neperėjo. Ten visai kitaip ir pati suvereniteto sąvoka išsivystė ir susiformulavo ir tokios

konstrukcijos niekumet nebuvo. Ten nebuvo nei grynos absoliutinės monarchijos formos suvereniteto, nei šitos grynai demokratinės konstrukcijos. Amerikoje ta klasiška demokratinė konstrukcija be kovos nusistatė ir todėl ji ten pasiliko gryna. Mes dar pamatysime, dėl kurių veiksnių Amerikoje ypač buvo patogi dirva demokratinei konstrukcijai. Europos kontinente šita konstrukcija iš dalies yra pakeista ir iškreipta, o iš dalies visai atnaujinta kitokioje demokratinės konstrukcijos formoje, būtent, tiesioginio teisinės tautos valdymo formoje. Čia ypač žymus yra Šveicarijos režimas ir jo įtaka Europos kontinento valstybėms. Pirmiausia Europoje demokratinė konstrukcija tapo iškreipta kovos išdavomis su absoliutinės monarchijos konstrukcija. Šioje kovoje, kuri prasidėjo 18 amž., demokratinio suvereniteto teisės koncepcijos elementai tapo sudaryti kompromisiniu būdu taip vadinamos konstitucinės monarchijos formoje. Šita kompromisinė suvereniteto koncepcija ir kompromisinė valdžios konstrukcija Europos kontinente tapo paskolinta iš Anglijos ir ji neatitinka nei absoliutinei monarchistinei Europos kontinento, nei Europos kontinento demokratijos pradžios, nei Amerikos klasiškai demokratinei konstrukcijai. Kova mėginta baigti kompromisu ir tam buvo paskolinta kompromisinė konstrukcija iš Anglijos ir ji vadinama yra parlamentarizmu arba parlamentariniu režimu. Jį mes savo laiku iššiūrėsime. Tas parlamentarizmas, perkeltas iš Anglijos, Europos kontinente tapo ir pats iškreiptas ir jis iškreipė tą klasišką demokratinę konstrukciją. Vėliau tas parlamentarizmas iš konstitucinės monarchijos tapo perkeltas į demokratinę respubliką. Čia jis taip pat liko iškreiptas. Apie jo iškreipimą ir apie to iškreipimo išdavas mes savo laiku daugiau ir tiksliau pakalbėsim. Tas sudaro labai aktualinę problemą Europos kontinento valstybėse, jų konstitucinėje tvarkoje. Šitas iškreipimas Europos kontinento respublikose iš dalies sudarė tokias formas, kurios pastaraisiais laikais tapo nepakenčiamos ir kaip tik davė pagrindo ar progos įvairiems ieškojimams išeities iš susidariusios padėties. Tos išeities, šalia kitokių kelių, dažnai yra ieškoma perversmais. Iškreipto parlamentarizmo formas pradėta taisyti tarp ko kita tiesioginio teisinės tautos valdymo dėsniais. Šitą irgi mes turėsime iššiūrėti. Apskritai tos dviejų suvereniteto konstrukcijų kovos etapuose tenka pastebėti įvairių žymiausių rūšių režimų.

Pirmiausia tai gryna monarchistinė konstrukcija — absoliutinė monarchija. Absoliutinės monarchijos pagrinde ar jos teisinio titulo atžvilgiu mūsų čia jau buvo paminėta legistų konstrukcija, bažnyčios konstrukcija ir Hobbso teorijos konstrukcija. Absoliutiniam monarchui titulas teikiamas čia Dievo arba tautos. Dievo titulas koks buvo bažnyčios, toks yra ir legistų moksle. Tautos titulas yra Hobbso teorijos konstrukcijoje. Šita absoliutinės monarchijos konstrukcija, vis tiek kurioje teorijoje, mūsų laikais yra jau galutinai nugalėta.

Aš sakiau, kad monarchistinio ir demokratinio suverenitetų sąvokų kova tęsėsi per paskutinius du amžius, būtent, per 18 ir 19 amž., ir kad kiekvienai tų sąvokų atitiko atitinkama vals-

tybės valdžios konstrukcija. Be to, tų dviejų suverenitetų sąvokų kovos metu atsirado visa eilė įvairių valstybės valdžios santvarkų, arba režimų, kurių schemą aš čia išdėstysiu bent ligi naujausių laikų, nes naujausiais laikais ima kilti jau ir kiti režimai, kurie visai nėra šitos kovos pagaminti, o remiasi kitokiais dėsniais.

Šitoje schemoje pirmiausia tenka pažymėti tą konstrukciją, kuri atitinka monarchistinio suvereniteto sąvoką. Šita konstrukcija yra absoliutinė monarchija. Mes jau buvom palietę įvairumą tų pagrindų ar teisinių titulų, kuriais buvo remiama tų valdovų suvereniteto teisė.

Monarchistinio suvereniteto pagrinde, ar teisinio titulo atžvilgiu tenka skirti legistų mokslas, bažnyčios mokslas ir Hobbso mokslas. Legistų moksle valdovo valdžia yra formuluojama kaipo Dievo suteikta valdovui *teisė*, bažnyčios mokslu — kaipo Dievo pavestoji valdovui *funkcija* ir Hobbso mokslu — kaipo tautos, ar visų suvereninių žmonių valdovui perleistas suverenitetas, perleistas sutarties keliu. Mūsų laikais šita konstrukcija yra galutinai nugalėta demokratinės konstrukcijos. Mūsų laikais absoliutinės monarchijos mes nerandame, 20 amž. pradžioje ji galutinai išnyko. Tačiau mums vis dėlto tenka turėti galvoje šita konstrukcija ir šitas režimas, kadangi atskiri šitos konstrukcijos elementai vis dėlto veikia ar atsispindi įvairiuose kituose režimuose, kurie buvo pagaminti einant kovai tarp monarchistinio ir demokratinio suvereniteto. Todėl čia tenka pasisakyti dėl vienos monarchistinio suvereniteto evoliucijos, analogiškos demokratinio suvereniteto evoliucijai.

Mes atsimename, kad pradžioje demokratinis suverenitetas buvo formuluojamas kaipo visų tam tikros teritorijos žmonių visumos suverenitetas; pagrindan buvo dedama kiekvieno žmogaus suvereninė teisė, vadinas, *individo* suverenitetas, o paskui sutarties keliu buvo išvedama tauta kaipo tų suvereninių žmonių visuma. Vadinas, toje visumoje visi, o kartu ir kiekvienas, lieka suverenai. Taigi čia suverenitetas formuluojamas kaipo pačių žmonių subjektyvinė teisė, čia individai kaipo suvereniteto teisės subjektai nenyksta. Toliau, kaip mes žinome, šita suvereniteto sąvoka kaipo teisės, priklausančios *gyviems* žmonėms, buvo pakeista kita sąvoka, būtent, *tęstinės* tautos suvereniteto sąvoka. Ten jau ta tęstinė tauta kaipo suverenas nebuvo koks gyvas žmogus, nebuvo koks individas. Tai buvo suprantama kaipo tam tikras tęstinis socialinis junginys, kuris gali tik ir veikti tik per savo atstovus — gyvąją kartą ir teisinę tautą — reprezentaciniu metodu. Vadinas, čia jau pats suverenas veikti negali, nes jis yra dirbtinas asmuo. Čia jau nėra to gyvo suvereno, to viešpaties, o yra tik jo atstovai — gyvoji karta ir teisinė tauta, kurie ne savo, o tos tęstinės tautos suverenitetą reiškia.

Analogiška evoliucija palietė ir monarchistinio suvereniteto sąvoką. Būtent, iš pradžios suverenu buvo laikomas valdovas kaipo tam tikras *asmuo:* karalius, kunigaikštis, imperatorius, žodžiu, tam tikras *žmogus*; vadinas, iš pradžios monar-

monarchistinio suvereniteto teisė buvo formuluojama kaipo konkretaus žmogaus teisė į valstybę. Ir iš pradžios tas subjektyvinis suvereniteto teisės momentas buvo tiek ryškiai pabrėžiamas, kad mirus valdovui lyg išnykdavo visa valstybė; laikotarpyje, kuris buvo tarp mirusiojo valdovo ir naujo valdovo karūnavimo, visi visų valdininkų įgaliojimai neveikė, naujas valdovas turėjo naujai juos duoti, nors ir tiems patiems asmenims, visi karališki teismai taip pat neveikė. Veikė įvairių feodalų ir bažnytiniai teismai, bet karališki teismai neveikė. Taigi tam laikotarpiui, nesant šeimininko, nesant teisėto valstybės savininko, lyg išnykdavo visa valstybė, nes suvereniteto teisė buvo formuluojama kaipo teisė į valstybę; valstybė buvo objektas tos teisės, panašios į nuosavybės teisę. Bet antroji monarchistinio suvereniteto evoliucijos stadija keičia suvereniteto teisės subjekto sąvoką visai analogiškai, kaip ir demokratiniame suverenitete. Būtent, vieton valdovo, *gyvo* žmogaus, kuris valdo, kyla *karūnos* sąvoka, kuri galima irgi pavadinti lyg tęstinu valdovu. Karūna — tam tikra institucija, tam tikras tęstinis veiksnys, o gyvas valdovas esąs tik tos karūnos atstovas reprezentantas, lygiai kaip demokratinio suvereniteto evoliucijoje gyvoji piliečių karta irgi esanti tik atstovė reprezentantė tos suverenės tęstinės tautos. Taigi valdovas esąs tik karūnos reprezentantas veikiąs karūnos vardu, o ne savo asmenišku vardu. Tas reiškiasi įvairiose valstybėse; ypač Prancūzijoje ir Anglijoje; ten pirmiausia įsikūrė naujos gadynės valstybė, tai ten buvo ir tam tikros formulės surastos.

Anglijoje santykiai tarp karūnos ir valdovo, kaipo tos karūnos atstovo, moksle buvo formuluojami tam tikros korporacijos formoje. Karūna tai esanti valdovų korporacija, kurioje tam tikru momentu esąs vienas gyvas narys. Žinoma, kiekvienoje korporacijoje nariai gali keistis, nes vieni įstoja, kiti išstoja, tačiau korporacija kaipo tokia nemiršta; ji gyvena ir tęsiasi, o tik keičiasi nariai. Taigi karūna irgi buvo suprantama kaipo tam tikra valdovų korporacija ar valdančioji korporacija, kuri kiekvienu tam tikru momentu susidaro iš vieno gyvo nario (solo korporacija). Karalius, kuris yra kaipo «karūnos» organas, veikia ne kaipo asmuo, ne kaipo tam tikras žmogus, bet kaipo korporacijos organas. Kaip kiekvienoje draugijoje visuotinis susirinkimas nėra tai tiktai žmonės, bet yra tos draugijos tam tikras organas, tokie pat santykiai esą valdovo ir «karūnos». Ir net ligi šiol Anglijoje santykiai tarp valdovo ir «karūnos» irgi panašiai yra formuluojami.

Taip pat Prancūzijoje, kur 17—18 amž. absoliutinė monarchija buvo gal stipriausia, kur toks Liudvikas XIV net išsitardavo, kad «Valstybė — tai aš», vis dėlto irgi nusistovėjo tokia pati sąvoka, kuri buvo reiškiama įvairiais posakiais. Pav., buvo reiškiama tokia tezė, kad «Karalius niekuomet nemiršta» arba: «Karalius mirė — tegyvuoja karalius!» (Le roi est mort — vive le roi!). Kaip gali gyvuoti, jeigu jau mirė? Bet ne, mirė žmogus, o karalius «niekuomet nemiršta». Tai čia irgi tokia tęstinio valdovo sąvoka. Čia jau karalius yra nebe *žmogus*, bet kara-

lius kaipo nemirštąs veiksnys, kaipo tęstinis valdovas. Gyvas valdovas — tai tik atstovas. Taigi ši evoliucija yra panaši į demokratinio suvereniteto evoliuciją. Karūnos ir gyvo valdančio valdovo santykių konstrukcija taip pat yra panaši į klasiškos demokratinės koncepcijos konstrukciją santykių tarp tęstinės tautos ir gyvosios piliečių kartos. Tik čia jau nėra to skirtumo, kuris yra tarp gyvosios piliečių kartos ir teisinės tautos demokratinėje koncepcijoje, nes čia vienas yra ir teisinis valdovas ir gaivališkas atstovas. Vadinas, monarchistinį suverenitetą atitinka absoliutinė monarchija.

Gryną demokratinę respublikonišką konstrukciją atitinka du režimu. Vienas — tiesioginė demokratija kaip ją formulavo Ruso. Tiesioginėje demokratijoje pati piliečių visuma betarpiškai ar per sau priklausomus atstovus visą valdžią vykdo. Šita forma ryškiausiai reiškiasi kai kurių Šveicarijos kantonų konstituciniame režime, kurį mes vėliau pažinsime tiksliau. Be to, tokią tiesioginės demokratijos konstrukciją mes randame viename Didžiosios Prancūzų Revoliucijos režime, būtent, 1793 metų Prancūzijos konstitucijoje irgi buvo nustatyta tiesioginė demokratija, nors ir ne taip, kaip Šveicarijoje, nes Prancūzijoje nėra galimybės visiems suvažiuoti ir įstatymus leisti, kadangi suvažiavusių būtų tiek daug, jog jie visi ir sumanymų negalėtų išgirsti; gal tik per radio, bet tuomet radio dar nebuvo. Bet vis dėlto, einant ta konstitucija, atstovai į parlamentą renkami tik *projektuoti* įstatymams, o ne jiems leisti. Kiekvienas suprojektuotas įstatymas būtinai visos tautos turi būti priimtas ar atmestas. Vadinas, čia referendumas yra privalomas. Šita konstrukcija atitinka prademokratiniam tautos suverenitetui. Paskum, klasišką demokratinį suverenitetą atitinka klasiškos demokratinės reprezentacinės respublikos konstrukcija. Jau ne tiesioginės demokratijos, bet reprezentacinės respublikos, kuri yra sudaroma mano nurodytais pagrindais, būtent, tezėmis apie steigiamąją ir įsteigtąją valdžią, rašytąją konstituciją ir funkcionalinį valdžios suskirstymą. Šita konstrukcija mūsų laikais Europos kontinente niekur neveikia. Ji veikia tik Amerikoje taip vadinamo prezidentinio valdymo režimo formoje USA (Jungtinėse Valstybėse).

Taigi, monarchistinį suverenitetą grynoje formoje atitinka absoliutinė monarchija. Demokratinį suverenitetą atitinka dvi konstrukcijos: tiesioginė demokratija — prademokratiniam suverenitetui, ir klasiškam demokratiniam suverenitetui atitinka demokratinė reprezentacinė respublika — tokia, kaip ji yra Amerikoje mūsų laikais, o savo laiku ji buvo ir Prancūzijoje Didžiosios Prancūzų Revoliucijos metu.

Einant kovai tarp monarchistinio ir demokratinio suvereniteto ar tarp tų dviejų konstrukcijų ne visuomet tos kovos išdavos buvo tokios, kad laimėtų viena ar kita. Labai dažnai ta kova baigdavosi ar bent būdavo bandymų tai kovai baigti tokiu kompromisu, į kurį būtų įvesti ir vienos ir kitos konstrukcijos elementai. Šitie kompromisiniai bandymai pagamino visą eilę režimų, ir kada ta kova 19 amž. pabaigoje ir 20 pra-

džioje galutinai buvo laimėta demokratinio suvereniteto, tai, nors absoliutinė monarchija ir išnyko, vis dėlto monarchistinio suvereniteto liekanos per tuos įvairius kompromisinius režimus tapo įtrauktos ne tik į tuos kompromisinius režimus, bet ir ten, kur demokratinė respublika laimėjo. Šita kompromisinė forma bendrai yra vadinama konstitucine monarchija, bet vis dėlto yra įvairių tos konstitucinės monarchijos formų. Suvereniteto sąvokos formulavimo atžvilgiu galima nurodyti kelios tos konstitucinės monarchijos rūšys.

Viena jų, artimiausia demokratiniam suverenitetui, yra taip vadinama demokratinė monarchija. Europos kontinente ji buvo nustatyta pirmoje Prancūzų Revoliucijos konstitucijoje 1791 m. Be to, ši forma ryškiausia yra Belgijos 1831 m. konstitucijoje, kuri ir mūsų laikais tebeveikia. Šitai formai artima yra Airijos 1922 m. konstitucija. Šita forma, jei ji ir galima vadinti kompromisine forma, jei galima vadinti konstitucine monarchija, tai vis dėlto tenka pažymėti, kad čia kompromisas yra labai silpnas. Šitoje formoje yra beveik demokratinio suvereniteto laimėjimas. Valdovas, karaliaus ar kitokiu titulu, čia yra paliekamas, bet jis neturi jokių savarankiško suvereniteto žymių. Jis virsta valdovu tautos valia, jis virsta įsteigtosios valdžios organu, vadinas, konstitucinės valdžios organu. Čia nėra monarchija, paremta tautos suverenitetu, perleistu valdovui, kaip ją formulavo Hobbsas. Pas Hobbsą suverenitetas buvo perleidžiamas valdovui, o čia jis nėra perleidžiamas. Visas suverenitetas, visa steigiamoji galia, kuri reiškiasi per gyvąją kartą ir teisinę tautą, čia paliekama tautai, o valdovas čia paliekamas tam tikrai funkcijai konstitucijos ribose, be jokios steigiamosios galios, be jokių suverenumo žymių. Bet vis dėlto čia valdovo paveldėjimo momentas sunkiai yra suderinamas su demokratine suvereniteto konstrukcija. Šiaip demokratinė monarchija yra viena kompromisinių formų, kurioje reiškiasi demokratinio suvereniteto hegemonija.

Be to, yra dar suteiktosios konstitucijos monarchija ir kompromisinė konstitucinė monarchija. Ir viena ir kita priima rašytosios konstitucijos tezę kaipo teisinį pagrindą nuolatinės veiklios valstybės valdžios. Bet suteiktosios konstitucijos monarchijoje šita konstitucija esanti suverenio valdovo suteikiama tautai. Vadinas, suteiktosios konstitucijos monarchijoje konstitucija yra priimama, kaip ir demokratinėje konstrukcijoje, bet šitoje konstrukcijoje konstitucijos nustatymas priklausąs vien tik suverenui valdovui. Jis nustatąs tą konstituciją savo suverenine valia ir, tuo būdu, tie organai, kurie veikia einant konstitucija, tarp ko kita ir piliečių rinktoji kolegija — parlamentas ar kitokia organizacija — veikia jau valdovo vardu, atlieka jo suteiktąją funkciją. Tokia suteiktosios konstitucijos monarchija buvo Prancūzų Burbonų restauracijos 1814 m. konstitucija, tokia buvo Rusų konstitucija 1905 m. spalių 17 d.

Kompromisinė konstitucinė monarchija taip pat priima rašytosios konstitucijos tezę, skirsto valdžią į steigiamąją ir įsteigtąją, bet steigiamoji, ar suvereninė valdžia čia yra dvilypė: ir

tautos ir valdovo. Vadinas, yra du suverenai, jie lyg sutartį sudaro tarp savęs, lyg kompromisinį paktą, o šio pakto reiškimusi esanti konstitucija. Einant konstitucija jau veikia konstitucinė valdžia.

Tai tokios yra konstitucinės monarchijos formos: demokratinė monarchija, kur visas suverenitetas perleidžiamas tautai, valdovas virsta įsteigtosios valdžios organu, kompromisinė konstitucinė monarchija paremta dviejų suverenų kompromisu, būtent tautos ir valdovo, ir suteiktosios konstitucijos monarchija, kur suverenitetas palieka valdovui ar karūnai, o piliečių rinktoji kolegija ir kiti organai veikia jo vardu. Šioms konstrukcijoms maž daug atitinka tie režimai, kurie Anglijoje evoliucijos keliu išsivystė. Būtent, Anglijos prerogatyviniš režimas, kuris veikė ligi 18 amž. Anglijoje, atitinka suteiktosios konstitucijos monarchiją, Anglijos klasiškas, ypač 19 amž., parlamentarizmas atitinka kompromisinę konstitucinę monarchiją, ir visai savotiškas yra Anglijos plebiscitinis, arba kabinetinis režimas, kuris 20 amž. išsivystė.

Tuo būdu, tipiškiausiais valstybės valdžios režimais, atsiradusiais kovos demokratinio ir monarchistinio suvereniteto metu, galima laikyti: absoliutinė monarchija, tiesioginė demokratija, klasiška demokratinė reprezentacinė respublika. Šitie trys režimai atitinka: pirmas — grynai monarchistiniam suverenitetui, o kiti du — grynai demokratiniam suverenitetui dviejose koncepcijose: prademokratinėje ir klasiškoje demokratinėje. Paskui trys konstrukcijos taip vadinamosios konstitucinės monarchijos: demokratinė monarchija ir demokratinė quasi monarchija, kompromisinė konstitucinė monarchija ir suteiktosios konstitucijos monarchija. Be to, tenka turėti galvoje trys Anglijos režimai. Pirmiausia, Anglijos prerogatyvinis režimas, kuris reikia turėti galvoje norint suprasti Anglijos karališką parlamentarizmą. Anglijos prerogatyvinis režimas nepaveikė Europos kontinentą betarpiškai, bet jis paveikė Anglijos parlamentarizmą, o Anglijos parlamentarizmas turėjo labai didelės įtakos į Europos kontinento valstybių konstrukcijas. Plebiscitinis, arba kabinetinis režimas — naujausis Anglijos režimas, kuris pakeitė Anglijos klasišką parlamentarizmą. Šitie Anglijos režimai, ypač parlamentarizmas, irgi sudaro tam tikrą tipą, kuris paskui labai didelės įtakos turėjo į Europos kontinento valstybes. Bet Europos kontinente tas parlamentarizmas, paskolintas iš Anglijos, kaip mes pamatysim, tapo žymiai iškreiptas ir sudaro visai atskirą naują režimą — kontinentinės parlamentarinės valstybės. Tas parlamentarizmas kontinente buvo priimtas konstitucinės monarchijos, ypač demokratinės quasi monarchijos ir konstitucinės kompromisinės monarchijos, o antroje 19 amž. pusėje jis tapo pritaikintas respublikoje. Pirmas pavyzdys yra t. v. Prancūzijos III Respublikos 1870 m. konstitucija. Paskui respublikoje jis tapo dar labiau iškraipytas ir toje formoje, kurioje šiandien parlamentarizmas apsireiškia Europos kontinente, ypač parlamentarinėse respublikose, jis labai daugeliu atžvilgių nėra panašus į klasišką Anglijos parlamentarizmą.

Be to, tenka nustatyti atskiras tipas, kuris jungiasi su anais ir sudaro korektyvą aniems, būtent, pusiau tiesioginio valdymo respublika, kurios žymiausias pavyzdys yra direktorinis valdymas Šveicarijoje. Be to, visoje eilėje parlamentarinio režimo respublikų šito pusiau tiesioginio valdymo režimas jungiasi su iškraipytu kontinento parlamentarizmu. Toks susijungimas vykusioje formoje reiškiasi naujoje Vokietijos konstitucijoje, o, mano supratimu, nevykusioje formoje reiškiasi Estijos konstitucijoje. Dar tenka pasakyti, kad pastaraisiais laikais atsiranda visai nauji režimai, kurie jau neturi jokio sąryšio su šita istorine tų dviejų suvereniteto koncepcijų evoliucija ir su šita kova, kuri ėjo per du amžius. Iš tokių režimų žymus ir įdomus yra taip vadinamas sovietinis režimas, kurį mes turėsime progos tiksliau pažinti. Jis yra visai naujas režimas ir neturi nieko bendra su minėtais tipais ir su visa evoliucija, kilusia iš kovos tarp dviejų suvereniteto koncepcijų. Apskritai tenka pasakyti, kad mūsų laikais bet kurioje valstybėje sunku yra rasti grynas kuris nors tų tipų; jie visi tam tikroje kombinacijoje veikia kits kitą ir pagamina įvairius maišytus, savotiškus tipus, gal nevisai nusistovėjusius. Šitą iš dalies teoretinėse paskaitose pažinsime. Tiek dėl tų tipų.

Dabar kyla klausimas, ar suverenitetas iš tikrųjų yra subjektyvinė teisė. Jeigu yra, tai kas yra tos suvereniteto teisės subjektas, o jeigu tai nėra subjektyvinė teisė, tai kas yra suverenitetas. Ir antras klausimas, tai klausimas suderinimo suvereniteto sąvokos, kaip mes jau ją galutinai nustatysime, su teisėtumo sąvoka, ar su teisinės tvarkos sąvoka, tai yra labai sunki problema.

Pirmiausia, ar suverenitetas yra subjektyvinė teisė. Pirmutiniame formulavime suverenitetas buvo nustatytas kaip tik kaip subjektyvinė teisė. Viena suvereniteto sąvoka, būtent, monarchistinio suvereniteto sąvoka, šitą teisę, kaipo teisę į valstybę, pavesdavo valdovui arba karūnai; kita suvereniteto sąvoka, būtent demokratinė, irgi suverenitetą konstruavo kaipo subjektyvinę teisę, bet pavesdavo ją jau visiems žmonėms, tautai kaipo žmonių visumai, o kita demokratinė srovė pavesdavo tęstinei tautai. Bet formuluojama visuomet buvo kaipo subjektyvinė teisė. Mano supratimu, suverenitetas neturi ir negali turėti jokio subjekto. Negali turėti, mano supratimu, dėl pačios valstybės konstrukcijos, dėl pačios valstybės esmės, kaip aš ją suprantu ir kaip aš jums jau turėjau progos išdėstyti. Būtent, mes valstybę suformulavome ar apibūdinome kaipo funkcionalinį socialinį junginį, kaipo tam tikros teritorijos žmonių jungimąsi tam tikriems socialiniams tikslams siekti, o teisiniu atžvilgiu mes valstybę sukonstruavom kaipo teisinį asmenį. Kaip viena, taip ir antra valstybės sąvoka — taip valstybės sąvoka kaipo tam tikrų socialinių tikslų siekimo funkcijos, taip ir teisinė valstybės sąvoka — išskiria, mano supratimu, pačią galimybę atskiro suvereninio subjekto, kuris turėtų subjektyvinės teisės į valstybę, nes negali būti teisės į asmenį. Jeigu mes, teisiniu atžvilgiu, suformulavome valstybę kaipo teisinį asmenį,

tai negali būti teisės į valstybę, nes valstybė — teisinis asmuo, o į asmenį negali būti teisės. Asmuo pats gali būti teisės subjektu, bet negali asmuo kam nors priklausyti, nes tada jau jis nėra asmuo, bet yra daiktas. Socialinė funkcija irgi negali būti niekeno teisės objektu. Teisė į socialinę funkciją, mano supratimu, būtų nesąmonė. Mes žinome, kad tai yra socialinių tikslų siekimo funkcija, vadinas, *tikslų* funkcija, bet tikslai negali jokios teisės turėti, nes jie nėra koks teisės subjektas. Negalima kalbėti apie teisę į funkciją, kaip negalima kalbėti apie žmogaus teisę į savo kurio nors organo funkciją. Tai nėra jokia teisė. Žmogus pats funkcionuoja savo organais, tai negali būti kokia teisė, kuri prik ausytų kam nors iš lauko. Taip pat ir mano funkcijos tai nėra mano kokia teisė; tai yra mano reiškimasis, o ne teisė. Negali būti jokios mano teisės, pav., į mano rankos darbą. Tad ar mes valstybę konstruuosime kaipo socialinių tikslų funkciją, ar kaipo teisinį asmenį, mano supratimu, niekur negali būti jokio atskiro suvereniteto teisės subjekto. Todėl, mano supratimu, suvereno nėra ir negali būti. Negalima rasti jokio asmens, kuris turėtų teisę į valstybę. Ir mes matom, kad net ir tie patys monarchistinio ir demokratinio suvereniteto šalininkai, nors pradėjo nuo to, kad suformulavę šitą suverenitetą kaipo objektyvinę teisę ir bandė rasti šitos teisės subjektą ar valdovo asmenyje ar visų piliečių visumoje, pagaliau patys suprato, kad tai negali būti nei valdovas, nei gyvi žmonės ir padarė šitą suverena negyvą, negalintį veikti, ar tai karūnos asmenyje ar tęstinės tautos asmenyje. Tačiau čia reikia vienas dalykas pažymėti. Būtent, mes skiriame suverenitetą į išorinį ir vidujinį suverenitetą. Mes tai jau esame pareiškę. Išorinis suverenitetas reiškia valstybės nepriklausomybę nuo bet kurios aukštesnės išorinės galios. Šitas išorinis suverenitetas buvo pasiektas valdovų laimėjimu kovos prieš imperiją ir prieš bažnyčią. Tai, išorinio suvereniteto atžvilgiu, suverenitetas gal ir būtų galima formuluoti kaipo subjektyvinė teisė. Bet to negalima sakyti kai dėl vidujinio suvereniteto. Vidujinis suverenitetas reiškia pašalinimą bet kurių atskirų teisių opozicijos valstybės valdžios imperiume. Gali būti ir visuomet lieka tikslų opozicija. Mes jau žinome, kad ne patys žmonės sudaro valstybę, o tik tam tikri jų veiksmai, kuriais valstybės funkcija yra atliekama. Bet kadangi žmonės kaipo tokie nėra toje valstybėje praryti, tai jie savo veiksmais, savo darbais dalyvauja ir įvairių kitų socialinių tikslų siekime. Šia prasme jie dalyvauja įvairiuose kituose socialiniuose junginiuose: draugijose, korporacijose ir tt. Tų įvairių socialinių junginių tikslai, kaip mes žinome, nėra vienodi, todėl jų tarpe nuolat eina varžytynės dėl jų tikslų, taip sakant, suvalstybinimo, t. y. dėl to, kad valstybės tikslai būtų šitų socialinių junginių tikslais nustatomi. Šitos socialinių tikslų varžytynės valstybėje visuomet yra ir jų pašalinti nėra galimybės, kol yra žmonių visuomenė suskirstyta įvairiais socialiniais junginiais. Vadinas, tikslų opozicija valstybėje pasilieka, Bet kitas dalykas yra teisių opozicija. Teisių opozicija, kuri buvo viduramžiuose, buvo sulaužyta kovos laimėjimu prieš vi

daus anarchiją ir tuo buvo pasiektas vidujinis suverenitetas. Vidujinis suverenitetas reiškia tai, kad valstybės valdžia savo funkcijos srityje yra vienintelis teisinės tvarkos šaltinis, ir joks kitas teisės šaltinis, jokia kita teisinė tvarka valstybės funkcijos srityje negali veikti. Kitos teisės čia gali veikti tiek, kiek jos neliečia valstybės funkcijos arba kiek jos yra valstybės pripažintos, bet kadangi jos tiek tegali veikti, kiek valstybė jas pripažįsta autonomiškomis tam tikrose srityse, tai tuo pačiu jos negali prieštarauti valstybės teisinei tvarkai. Vadinas, jos negali sudaryti opozicijos valstybės teisinei tvarkai. Žinoma, ne tik įstatymais, bet ir įpročiais įvairių nacionalinių junginių teisės gali reikštis, bet taip pat tik tiek, kiek tas neįeina į valstybės funkciją ar kiek tas yra valstybės toleruojama. Jeigu kartais vis dėlto bando veikti ten, kur valstybė nėra leidusi, tai ji yra valstybės prie kiekvienos progos persekiojama, naikinama ir jos apsireiškimas valstybės teisės atžvilgiu yra neteisėtas. Taigi tokia yra vidujinio valstybės suvereniteto sąvoka: valstybės valdžia, savo funkcijos srityje, yra vienintelis teisinės tvarkos ir apskritai teisės šaltinis. Vadinas, išorinis valstybės suverenitetas, kaipo valstybės galia laisvai elgtis su kitomis valstybėmis, gali būti formuluojamas kaipo subjektyvinė teisė tarpvalstybiniame bendravime, nes tarpvalstybiniame bendravime valstybė yra vienas asmenų, kaip šiaip civiliniuose santykiuose du žmonės irgi gali tvarkytis nepriklausomai. Taigi šita valstybės nepriklausomybė ir laisvė tarpvalstybiniame bendravime gali būti formuluojama kaipo subjektyvinė teisė, ir čia tos teisės subjektu, žinoma, gali būti tik pati valstybė. Apskritai, kiekvienas nepriklausomas socialinis junginys, kaip ir kiekvienas žmogus, santykiuose su kitais turi teisės į savo nepriklausomybę. O vidujinis suverenitetas, mano supratimu, nėra jokia teisė, o yra teritorinės valstybės valdžios tam tikra žymė, tam tikras tos valdžios pobūdis. Tai yra tam tikro teritorinio socialinio bendravimo metodo išdava. Todėl žodis «suverenitetas» gal tiksliau būtų palikti išoriniam suverenitetui, o valstybės valdžios žymė gal tiksliau būtų vadinti valstybės valdžios suverenumu. Suverenitetas yra labiau daiktinė sąvoka, atitinkanti suvereniteto teisei, o suverenumas — žymė, pobūdis tos valstybės valdžios. Suvereninei ar suvereninio pobūdžio valstybės valdžiai vis dėlto tenka ne gaminti socialiniai tikslai, o tik pasirinkti, kad tie, o ne kitoki socialiniai tikslai būtų sukristalizuoti teisės normomis, virstų teisės normomis ir nustatytų pačią valstybės funkciją. Kadangi vis dėlto yra nuolatinė kova tarp įvairių socialinių junginių, kitaip sakant, tarp įvairių socialinių tikslų, tai valstybės valdžia tik pasirenka šituos ar kitus tikslus, bet tas pasirinkimas taip pat neturi per daug plačių ribų. Čia mes gana arti prieiname Duguit tezes, kuris visai neigia suverenitetą. Jis neigia ne tik suverenitetą kaipo subjektyvinę teisę, bet neigia apskritai valdžios suverenumą. Jo mokslu, kaip žinome, valdantieji tik konstruuoja tą socialinę normą ar tas socialines normas, kurios jau gyvuoja žmonių sąmonėje. Aš tik tiek skiriuosi nuo Duguit, kad aš manau, jog socialinės normos, kurios gyvuoja

žmonių sąmonėje, nėra vienodos, nes žmonės yra susiskirstę įvairiais socialiniais junginiais ir todėl nėra visų vienoda sąmonė, yra įvairios sąmonės, kiekvienas galvoja kitaip, todėl ir tos normos, kol jos dar nėra pozityvinės teisės suformuluotos ir kol dar tik sąmonės srityje palieka, nėra vienodos. Todėl, man rodos, negalima sutikti, kad valstybės valdžia tik konstruotų tas normas, kaip Duguit sako, mano nuomone, valstybės valdžia tik pasirenka tam tikras tų normų ir tik tada jas pareiškia. Vadinas, jeigu valstybės valdžia yra vienintelis teisės normų šaltinis, tai ne ta prasme, kad ji gali daryti ką nori, bet turi pasirinkti esamas normas. O Duguit sako, kad turi tik formuluoti tai, kas jau gyvuoja.

Aš sakiau, kad į klausimą, ar suverenitetas gali būti formuluojamas kaipo subjektyvinė teisė, mano supratimu, tenka atsakyti neigiamai, ir nurodžiau, kuriais motyvais tenka tas neigiamas atsakymas duoti. Be to, nurodžiau, kad atsakant į šitą klausimą mums tenka skirti išorinis valstybės suverenitetas ir vidujinis suverenitetas. Išorinio suvereniteto atžvilgiu, aš manau, kad suverenitetas gali būti ir turi būti formuluojamas kaipo suvereniteto *teisė*, būtent valstybės teisė. Tai liečia tarpvalstybinius santykius, būtent, tą teisę, kuri klaidingai vadinama viešąja tarptautine teise, nes iš tikrųjų tai yra tarpvalstybinė teisė. Aš neliesiu čia, taip sakant, šitos sąvokos kristalizacijos pastaraisiais laikais, kuri kilo iš besireiškiančios tendencijos suorganizuoti tarpvalstybinius santykius, nugalėti tą anarchiją tarpvalstybiniame bendravime. Tos tarpvalstybinės anarchijos nugalėjimas toli gražu nėra užbaigtas, bet vis dėlto sąryšyje su šitais bandymais nugalėti anarchiją tarpvalstybiniame bendravime kilo ir kai kurių valstybių išorinio suvereniteto krizis. Kai kurie bando jau tvirtinti, kad tas išorinis suverenitetas jau esąs panaikintas naujomis tarpvalstybinio bendravimo formomis. Aš gal nelinkęs taip manyti, bet, sakau, tai yra klausimas, kuris liečia tarpvalstybinę viešąją teisę. Už tai vidujinis suverenitetas, mano supratimu, nesudaro jokios subjektyvinės kieno nors teisės, o sudaro tik tam tikrą žymę, tam tikrą pobūdį tos teritorinės valdžios. Kitaip sakant, tai yra šito teritorinio socialinio bendravimo tvarkymosi elementas. Čia jokios kieno nors subjektyvinės teisės negalima rasti, o tai yra tik metodinė valdžios suverenumo sąvoka. Kaipo išdava šito valdžios suverenumo, šitos valdžios žymės, mūsų jau seniau nustatytos, tenka pareikšti, kad suvereninė, teritorinė, veikianti imperiumu valstybės valdžia yra *viena*, yra šiai teritorijai aukščiausia, yra nepriklausoma, yra neatsakinga, yra savarankiška ir yra neskaldoma. Tačiau suvereninė yra tik valstybės valdžia, vadinas, nėra suvereniniai jokie valdininkai, nei valdantieji asmeniškai nėra suvereniniai. Valstybės organai taip pat nėra suvereniniai, išėmus vieną tam tikru atžvilgiu. Valstybės organai nėra suvereniniai jau vien kaipo funkcionalinės kompetencijos kategorijos. Jau pats jų apibūdinimas kaipo teisinių funkcionalinių kompetencijos kategorijų išskiria suverenumo galimybę, nes teisinės kategorijos yra jau aprėžtos. Vis dėlto kai kur ir kai kada valstybėje

atsiranda tokie organai, kurie yra vadinami suvereniniais organais tam tikra prasme.

Išaiškinsime to suvereninio organo sąvoką. Mes ir patys kartais sutiksime šitą terminą; pav., kada kalbėsime apie Anglijos parlamentą. Dalykas tas, kad faktiškieji valdžios šeimininkai, kaip mums jau teko aiškinti, visuomet yra tam tikri socialiniai veiksniai, tam tikros socialinės grupės, įvairių rūšių socialinės organizacijos. Bet tai yra, taip sakant, tiktai politiniai, bet ne teisiniai valdžios šeimininkai. Mes jau žinome, kad įvairių socialinių junginių tarpe nuolat vyksta tam tikros varžytynės, tam tikra konkurencija, kuri siekia paveikti valstybės valdžią ir įgauti galimybės nustatyti valstybės funkciją, valstybės siekiamuosius tikslus savo grupiniais socialiniais tikslais. Jei kuriems socialiniams junginiams pasiseka tos varžytynės laimėti, tai jie, politiniu atžvilgiu, gali būti laikomi valdžios šeimininkais. Tas, žinoma, jiems nesudaro jokios teisės į valdžią; tiesa, tam tikru momentu jie yra šeimininkai, bet tai yra tik fakto dalykas, nes šiandien tais šeimininkais yra jie, o rytoj ateis kiti, juos nustums ir patys virs politiniais tos valdžios šeimininkais. Vadinas, tai nėra teisės santykis, bet tik *fakto* santykis. Šitie politiniai valdantieji patys, taip sakant, nesudaro valdžios organo. Jie lieka už visos tų organų konstrukcijos. Pav., kurioje nors parlamentarinio režimo valstybėje, kurioje valdo parlamentas per ministerių kabinetą, tikrieji politiniai valdantieji gali ir nebūti ministerių kabinete; jie gali net ir jokioje parlamento frakcijoje nebūti, nes ir frakcija, sudaranti politinių valdančiųjų grupę, gal skaitosi, sakysim, su partijos konferencijos nutarimais, nors ta partijos konferencija kaipo tokia visiškai neįeina į parlamentą. Ten žmonės suvažiuoja iš įvairiausių vietų, sprendžia, o jų nutarimus vykdo atitinkama seimo ar parlamento frakcija. Tie žmonės, kurie suvažiavo į partijos konferenciją, gal irgi skaitosi su įvairių partijos branduolių nutarimais ir t. t. Žodžiu, čia būtų labai sunku nustatyti, kurie asmenys valdo. Socialinės organizacijos taip pat turi savo vadus ir tarp tų vadų ir valdomųjų žmonių grupės irgi reiškiasi ta akcija ir reakcija, apie kurią žinome iš Hauriou mokslo. Taigi tie politiniai valdantieji randasi šalia valstybės organų konstrukcijos, jie neįeina į organus ir nesudaro jokio organo. Dėl veiklios valstybės valdžios pagrindinių organų suverenumo, ypač ten, kur einant rašytosios konstitucijos dėsniais, veikia funkcionalinis įsteigtosios valdžios suskirstymas, taip pat netenka kalbėti. Tų organų valdžia yra funkcionalinė, jie neapima valdžios pilnumos ir veikia tik konstitucijos nustatytose ribose. Tačiau ten, kur veikia diktatūra, kur, vadinas, yra diktatoriška valstybės valdžios konstrukcija, kurioje aukščiausias valstybės organas sutampa su politiniais valdančiaisiais, kur tas akščiausias diktatūros organas apima visą valdžios pilnumą, nėra suvaržytas jokiomis anksčiau valstybės valdžios nustatytomis teisės normomis, kur nėra valstybės valdžios funkcionalinio suskirstymo; kur pirminė valstybės valdžios visuma nėra suformuluota pagrindinės teisės, ten diktatūros organai galima vadinti suvereniniais organais. Šia prasme galima

kalbėti apie suvereninius valstybės valdžios organus. Tai yra daugiau negu pagrindiniai organai. Tai nereiškia, kad tuose organuose dalyvaujantieji žmonės yra suvereniniai, bet pati tokia valdžia yra suvereninė, nes visa valdžia čia yra, taip sakant, sutalpinta. Tokiu suverenu absoliutinėje monarchijoje yra valdovas, tiesioginėje demokratijoje — piliečių visuma. Tokia yra ir Anglijos valdžios konstrukcija. Anglijos parlamentas yra diktatūros organas, vadinas, suvereninis organas. Anglijos mokslininkai ir sako, kad Anglijos parlamentas gali viską padaryti, išskyrus vyrą padaryti moterimi, o moterį vyru. Vadinas, Anglijos parlamento valdžia yra neaprėžta; jis turi visą valdžios suverenumą, jo valdžia nėra aprėžta jokia konstitucija, jokia aukštesne teise: jis yra visos teisės, visos valstybės funkcijos šaltinis. Anglijos parlamentą sudaro trys veiksniai: karūna, lordai ir seniau žemės, o dabar — teisinė tauta. Šitie rys veiksniai — karūna, lordų luomas ir teisinė tauta — yra pačioje viršūnėje. Šitų trijų veiksnių tarpe, galima sakyti, vyksta anarchija; jie kits kito nepriklauso, bet jų kompromisas sudaro visos valdžios šaltinį, jų kompromisu reiškiasi visa valdžia: jeigu jie visi trys sutiks, tai tas bus šaltinis visko, kas valstybėje vyksta.

Tai tokia prasme galima kalbėti apie suvereninį organą. Bet ir visose kitose valstybės konstrukcijose, ne tik diktatoriškose, užtenka revoliucijos ar perversmo, kad suvereninis organas atsirastų. Apie revoliuciją ir perversmą greitai turėsime progos kalbėti. Ir ten, kur nėra tokio suvereninio organo; visuomet yra paslėpta diktatūros galimybė ir to negalima išrauti iš valstybės konstrukcijos. Kiekvienu momentu diktatūra gali iškilti ir tada visa tai, kas buvo prieš tai ir kas prieštarauja tai diktatūrai, nustoja teisinio pobūdžio. Šitais pareiškimais mums ir tenka konstatuoti, kad valdžios suverenumo sąvoka yra ne subjektyvinė teisė kieno nors, bet yra tam tikro socialinio tvarkymosi metodo reiškimasis. Iš tikrųjų, jeigu įsižiūrėti į klasišką demokratinę valstybės konstrukciją, tai mes turėsime konstatuoti, kad ir ji, nors ir paliko suvereninės tautos ir suvereniteto kaipo subjektyvinės teisės sąvokas, vis dėlto savo valdžios konstrukcijoje, kuri, kaip mes žinome, susidaro iš steigiamosios ir įsteigtosios valdžios mokslo, rašytosios konstitucijos ir įsteigtosios valdžios funkcionalinio suskirstymo, iš tikrųjų priėjo šios funkcionalinės ar metodinės, bet ne subjektyvinės suvereniteto sąvokos, kuri buvo žymi prademokratinėje suvereniteto koncepcijoje ir prademokratinėje valstybės valdžios konstrukcijoje, nes kas gi, iš tikrųjų, klasiškoje demokratinėje konstrukcijoje liko iš tos neva suvereniteto teisės? Įsteigtoji, arba konstitucinė valdžia, einant klasiška demokratine konstrukcija, nesanti suvereninė. Nei valstybės organams, nei žmonėms, kurie tuose organuose dalyvauja, nepriklausanti šita subjektyvinė suvereniteto teisė ir jie neturį jokių suverenumo žymių, tuo tarpu klasiškoje demokratinėje konstrukcijoje veikli esanti kaip tik ši įsteigtoji, arba konstitucinė valdžia. Pagaliau ir ta teisinė tauta, kuri, einant klasiška demokratine konstruk-

cija, atstovaujanti tą suvereninę tautą, kuri sudaranti steigiamosios valdžios galios reiškimąsi, ištikrųjų, irgi virsta konstitucinės valdžios organu. Nes kaip toji teisinė tauta veikia? Veikia dalyvaudama rinkimuose, gali veikti referendume, gali veikti pusiau tiesioginio valdymo va'stybėje, gali veikti liaudies «*veto*», gali veikti liaudies iniciatyvoje, bet visuomet veikia tokia tvarka, kokia konstitucijoje yra nustatyta. Vadinas, demokratinėje konstrukcijoje pati teisinė tauta esant konstitucijai jau virsta, iš tikrųjų, įsteigtosios, arba konstitucinės, valdžios organu, kurį steigia konstitucija, o ne tokiu gaivališku organu. Iš to gaivališko suvereniteto šitoje konstrukcijoje pasiliko tik pasyvus gyvosios kartos pasidavimas, nes demokratinė konstrukcija laikinosios valdžios organų nelaiko suvereniniais. Suverenine laiko tęstinę tautą, o to suvereniteto teisės vykdytoju laiko gyvąją piliečių kartą, kuri tą tautos suverenitetą reiškianti pasidavimu. Bet pasidavimą laikyti suvereniteto reiškimusi, aišku, yra dirbtina ir nerimta. Pagaliau, pasipriešinimo arba revoliucijos kėlimo galia, iš tikrųjų, yra vykdoma ne gyvosios kartos en bloc, o yra vykdoma tam tikrų socialinių veiksnių. Vadinas, į pasidavimą žiūrima kaipo į pasipriešinimą, galimybė pasipriešinti būtų suverenumo apsireiškimas, bet tas pasipriešinimas, arba revoliucija, nėra daroma visos tautos en bloc. Taigi ir šitoje konstrukcijoje subjektyvinis suvereniteto momentas nyksta ir virsta metodine sąvoka.

Dėl suvereniteto sąvokos yra dar kelios kitos teorijos, kurių mes smulkiau nežiūrėsime. Pažymėsime tik teoriją, Iellineko palaikomą, kuri formuluoja suverenitetą kaipo subjekyvinę teisę, bet paveda ją pačiai valstybei kaipo teisiniam asmeniui. Aš jau sakiau, kad bet kurio asmens funkcionavimas nesudaro jokių teisių. Čia minėtoji konstrukcija, kaip ir mūsų anksčiau buvo formuluota, žiūri į valstybę kaipo į teisinį asmenį, bet jeigu tai yra asmuo, nors ir dirbtinas, tai jo sąvoka visuomet yra panaši į fizinio asmens sąvoką; o jeigu žmogus šiaip ar kitaip veikia, šiaip ar kitaip funkcionuoja dėl savo asmens konstrukcijos, tai tas negalima vadinti jo *teise* taip funkcionuoti. Tai yra jo prigimtis, jo veikimo būdas, jo konstrukcijos pobūdis, bet tai nėra jokia jo teisė. Jis turi teisės savarankiškai veikti, bet kaip jis veikia — kad jis ranka rašo, o ne koja, tai čia nėra jokia teisė, o paeina nuo to, kad jis taip yra sukoncentruotas.

Dar yra teorija, kuri skiria teisinį suverenitetą nuo politinio suvereniteto, kurį konstruuoja maž daug taip, kaip aš valdžios suverenumą konstruavau.

Taigi, viską suėmus, yra monarchistinė suvereniteto konstrukcija—kaipo subjektyvinės valdovo ar karūnos teisės; yra demokratinė suvereniteto konstrukcija: prademokratinėje konstrukcijoje — kaipo piliečių visumos subjektyvinė teisė, klasiškoje demokratinėje konstrukcijoje — kaipo tęstinės tautos subjektyvinės teisės. Paskui yra suvereniteto konstrukcija kaip pačios valstybės, kaipo teisinio asmens, subjektyvinės teisės. Yra visiškas suvereniteto neigimas, kaip Duguit mokslo, ir mano siūlo-

mas šitos sąvokos formulavimas atskirai išoriniam suverenitetui ir vidujiniam suverenitetui, būtent, išorinis suverenitetas formuluojamas kaipo subjektyvinė valstybės teisė, o vidujinis—kaipo valstybės valdžios suverenumas, kaipo tam tikra teritorinės valstybės valdžios žymė.

Teisinės tvarkos problema valstybėje ir tos teisinės tvarkos suderinimo su valdžios suverenumu klausimas

Tai su pačia suvereniteto ir suverenumo sąvoka jau baigėm. Bet dar tenka iššiūrėti keli klausimai, kurie turi ryšio su ta sąvoka. Vienas tų klausimų tai yra teisėtumo suderinimo su valstybės valdžios suverenumu problema. Jei valstybės valdžia yra suvereninė, tai čia kyla du klausimai. Pirmas klausimas — ar valdžios imperiumas, kitaip sakant, ar valdžios įsakymai privalo vykti teisės normomis ar palaidais aktais, palaidais įsakymais? Antras klausimas—jei tas vyktų teisės normomis, o ne palaidais įsakymais, tai ar tos teisės normos, suverenišKai nustatytos valstybės valdžios, varžo pačią valdžią? Antras klausimas čia gal reikėtų šiek tiek kitaip pastatyti, kadangi iš pačios valdžios suverenumo sąvokos plaukia, kad pačios valdžios, kaipo tokios, varžyti negali, nes jeigu valdžia yra teisės normų šaltinis (o tuo reiškiasi valdžios suverenumas), tai iš to šaltinio plaukia vis naujos ir naujos teisės normos, ir tuo būdu tas šaltinis negali būti suvaržytas. Bet čia kyla klausimas ar valdantieji ir valdžios agentai (valdininkai) yra suvaržyti valdžios nustatytomis teisės normomis? Šiuo atžvilgiu mums teks skirti valdantieji nuo valdžios agentų, o demokratinėje konstrukcijoje teks skirti steigiamoji ir įsteigtoji valdžia ir taip pat įsteigtosios valdžios pagrindiniai ir priklausomieji organai.

Pirmiausia reikia pasisakyti dėl pačios teisėtumo sąvokos ir dėl teisėtumo reikšmės, svarbos įstatyminiame socialiniame bendravime. Kadangi teisės normos liečia tik žmogaus *veiksmus*, o ne kokius nors jo vidujinius pergyvenimus, tai teisėtumu vadinsime *atitinkamumą žmogaus veiksmų teisės normoms*, vadinas, tų normų imperatyvams, įsakantiems ar draudžiantiems ką nors daryti. Tie veiksmai, kurie atitinka teisės normų imperatyvus, bus *teisėti*, o kurie tiems imperatyvams prieštarauja ar neatitinka bus *neteisėti*. Kitaip sakant, visi žmonių veiksmai lyg matuojami tam tikrų tų teisės normų imperatyvų kriteriumu. Apie teisės normas tenka kalbėti platesne prasme negu apie įstatymus. Teisės sąvoka yra platesnė kaip įstatymų sąvoka. Teisė yra trijų rūšių: *įpročių* teisė, *precedentų* teisė ir įstatymai arba *įstatyminė* teisė. Paskui pamatysime, kad įstatyminė teisė turi dar platesnę ir siauresnę prasmę.

Seniausia yra įpročių teisė. Kas ji yra, mes jau maždaug žinome. Įpročių teisė yra ta, kuri atsiranda neorganizuotose žmonių grupėse, neorganizuotame socialiniame bendravime, kur nėra dar jokių teisinių organų, nėra kompetencijos kategorijų,

nėra organų, kurie formuluotų teisės normas. Bet kur tik yra socialinis bendravimas, kuris visuomet yra funkcionalinis, nes visumet siekia tam tikrų tikslų, tai visuomet ten atsiranda teisė. Socialiniai tikslai kristalizuojami tam tikromis normomis, tam tikrais imperatyvais, tvarkančiais veiksmus žmonių, dalyvaujančių šitame socialiniame bendravime. Ta teisė atsiranda kiekviename socialiniame bendravime, kiekvienoje socialinėje grupėje. Nors tai ir būtų koks šokių vakarėlis, vadinas, toks laikinas socialinis bendravimas, ir ten tuoj teisės normos, teisės imperatyvai atsiras, greta natūralinės pasilinksminimo funkcijos. Bet ten nėra sutvarkytų organų. Šokių vakarėlyje nėra įstatymų leidžiamojo organo, tačiau ten tuojau įpročių teisė atsiras. Pavyzdžiai gal bus paimti iš kitur, sakysim, kaip reikia elgtis, kaip reikia damas šokti prašyti ir t. t. O jei ne taip pasielgs, jei įžeis ar peržengs kokiu nors būdu tą teisę, tai prieš jį kokiu nors būdu reaguos: pašalins jį iš vakarėlio ar kaip kitaip. Taip ir tęstiniuose socialiniuose junginiuose, kurie dar nėra sutvarkyti, nėra suorganizuoti teisinėmis kompetencijos kategorijomis, viskas irgi vyksta įpročiais. Taip pat ir pirminėje valstybėje irgi reiškiasi įpročių teisė. Paskui ta teisė ir toliau reiškiasi valstybėje, bet jos vaidmuo darosi nuolat silpnesnis ir kyla dvi šitos teisės kategorijos: precedentinė teisė ir įstatyminė teisė.

Precedentų teisė reiškiasi valstybėje suvereninių organų (aš jau sakiau, kokioje prasmėje tie organai suvereniniai) palaidais veiksmais, palaidais aktais. Vadinas, kiekvienas tokio diktatūros suvereninio organo aktas, nors jis ir nebūtų išleistas kaipo bendra taisyklė, o tik kaipo tam tikram atsitikimui ad hoc išspręsti, virsta teisės norma. Ypač svarbi yra konstitucinė precedentų teisė, kuri reiškiasi kai kuriais atsitikimais, pirmiausia, valstybėje įvykus revoliucijai arba perversmui. Aktai naujo diktatūros organo, kilusio iš laimėtos revoliucijos ar perversmo, nors jie ir prieštarautų iki tol buvusiai teisei, įgyja teisės normos pobūdžio valdžios suverenumo dėka. Apie revoliuciją ir perversmą kalbėsim skyrium. Žinoma, jeigu ta revoliucija ar perversmas bus pralaimėta, tai tada revoliucinių komitetų ar kitokių revoliucijos organų veiksmai bus nuikalsitamas darbas, nes tada veiks senosios teisės normos. Bet jeigu laimėta, tai visi aktai, kurie prieštarauja buvusiai teisei, savaime sudaro teisės precedentus ar precedentines normas, kurios, kiek jos prieštarauja iki tol veikusiai teisei, keičia ir naikina šią teisę valdžios suverenumu. Taip pat ir naujai valstybei įsikūrus nėra dar jokios teisės (tabula rasa). Teisės normos, kurios iki tol veikė, savaime nustoja galios, kadangi jos ėjo iš kito teisės šaltinio, iš kitos suvereninės valdžios Čia suvereninė valdžia pasikeitė ir naujai įsikūrusioje valstybėje, kaip ir po kiekvienos revoliucijos ar perversmo, atsiradęs organas yra diktatūrinis. Žinoma, jei naujoji valstybė nepajėgs susidaryti, tai kėlę perversmą ar revoliuciją tai valstybei įkurti bus senosios valstybės nubausti, bet jei pajėgs, tai naujoji valdžia yra suvereninė; ar ji pasivadins valstybės taryba, ar kokiu komitetu, tas yra vis

tiek. Tada dar nėra jokios teisės (tabula rasa). Kadangi tabula rasa teisės atžvilgiu nėra patogi, tai naujas organas savo suverenumu suteikia galios iki tol veikusiai teisei, bet tik tiek, kiek ji neprieštarauja naujai konstrukcijai. Taigi, šitais atsitikimais veiks precedentinė teisė. Normos čia yra numatomos suvereninio organo veikimu, jo aktais. Tas pats vyksta visur, kur yra diktatūra. Bet ir ten, kur nėra diktatūros, tuo pačiu valdžios suverenumu precedentinė teisė visumet papildo įstatyminę teisę. Jei įstatymuose kur nors yra spragos, tai faktiškas aukščiausias teisinis organas, nors jis pats ir būtų konstitucijos aprėžtas, tokiais atsitikimais atgauna valdžios suverenumą ir pats gali tokias spragas papildyti. Iš jo veikimo, iš jo praktikos ir nusistato precedentinė teisė, kuri papildo įstatyminę teisę. Vadinas, spragų papildyme pagrindinio organo veikimas nėra aprėžtas ir čia jis yra suvereninis. Paskui, precedentinė teisė reiškiasi kartais nepaprastuose atsitikimuose, kada dėl tam tikrų priežasčių negali veikti įstatymai. Kartais taip atsitinka karo ar revoliucijos metu, kol revoliucija dar nėra laimėta.

Šita precedentinė teisė, bent spragų ribose, reiškiasi visose valstybėse ir papildo konstituciją. Bet ten, kur nėra rašytosios konstitucijos, kur yra suvereninis diktatūros organas, tos precedentinės teisės veikimas yra žymiausias. Taip yra Anglijoj. Visa Anglijos konstitucinė teisė ir pati konstitucinė santvarka, taip pat pats garsus Anglijos parlamentarizmas, kurį iš Anglijos pasiskolino ir iškreipė Europos kontinentas, irgi ne kitaip kaip tik konstituciniais precedentais nusistatė ir toliau irgi taip pat vyksta. Tiesa, kai kurios normos ten jau yra suredaguotos įstatymų, bet kaip tik svarbiausios — konstitucinės teisės normos ten yra išimtinai precedentinės ir šiandien. Precedentinėmis normomis, precedentine teise yra keičiamas Anglijos konstitucinis režimas. Taip ir garsusis klasiško Anglijos parlamentarizmo režimas irgi precedentinėmis normomis parlamento veikime tapo pakeistas. Anglijos režimas, kuris šiandien yra, jau nėra klasiškas parlamentarizmas. Be to, nauja Anglijos parlamentarizmo konstrukcija niekur nėra užfiksuota. Sakysim, apie Anglijos ministerių kabinetą ne tik nėra jokiame įstatyme nieko pasakyta, bet net ir premjero vardas jokiame įstatyme nebuvo paminėtas, ir kada 19 amž. pabaigoje ar 20 amž. pradžioje viename Anglijos laikraštyje pasirodė oficialinis Anglijos premjero pranešimas, kuriame buvo panaudotas šitas premjero vardas, tai parlamente buvo paklausimas, kodėl neteisėtu vardu save vadina, nes tas nėra žinoma Anglijos įstatymuose. Vienas Anglijos mokslininkas Sidney Law (Sidnei Lou), konstitucinės teisės žinovas, yra pasakęs, kad jeigu katastrofa ištiktų mūsų civilizaciją ir jeigu kada naujos civilizacijos mokslininkai pradėtų tyrinėti mūsų kadaise buvusį socialinį ir valstybinį bendravimą, tai jie, radę naujai išleistųjų Anglijos įstatymų rinkinį, negalėtų ir spėti apie tai, kad Anglijoje yra toks režimas buvęs, koks jis dabar yra; jie manytų, kad 20 amžiuje veikė tas pats režimas, kuris buvo Stiuartų ir Tiudorų metu, nes įstatymuose naujas režimas nėra fiksuotas. Visa tai susidarė konstituciniais precedentais, suvere-

niniais kompromisais suvereninio parlamento. Vadinas, laisvi, suvereninio pobūdžio kompromisai tarp trijų Anglijos parlamento veiksnių sudaro faktus, kurie virsta precedentinės teisės normomis. Tai yra klasiškas diktatūros metodas konstitucinei teisei kurti. Anglijoj yra nuolatinė trijų parlamento veiksnių diktatūra; ne kiekvieno skyrium, bet jų kompromiso. Žinoma, materialinės konstitucinės teisės įstatymai ir Anglijoj yra: yra rinkimų įstatymas ir t. t., bet vis dėlto tai yra tik atskiri fragmentai, tik atskiros dalelės, o visa naujo režimo konstrukcija yra grynai precedentinė ir lanksti. Ji precedentais nuolat yra keičiama, todėl, jeigu reikia studijuoti, tai sunku yra nustatyti, kada pasibaigė senas režimas ir prasidėjo naujas: koks nors pavykęs kompromisas virsta precedentu ir jau kristalizuojamas kaipo teisės norma.

Bet, žinoma, žymiausią ir ryškiausią teisėtumo kriteriumą sudaro įstatymai. Be abėjo, tobuliausia teisės normų kūrybos forma yra įstatymų forma. Bendrai visuose socialiniuose jungiuose yra pastebėta, kad kuo labiau yra organizuotas socialinis junginys, tuo labiau įpročių ir precedentinė teisė yra pakeičiama rašytąja, arba įstatymine, teise. Atsiranda tam tikras įstatymų leidžiamasis organas. Taigi patogiausias kriteriumas teisėtumui yra įstatymas, kurio turinys yra fiksuotas, tiksliai redaguotas ir t. t. Bet įstatymai irgi kyla pradžioje kaipo įpročių kodifikacijos veiksnys. Įpročiai yra patogūs ten, kur diferenciacija yra labai aiški, kur vienas kuris veiksnys aiškiai dominuoja. Ten įpročių teisė yra labiau palaikoma. Bet kada diferenciacija eina gilyn, kada tų socialinių junginių atsiranda didelis įvairumas, tada ir įpročiuose darosi sunku benusivokti. Taigi ir pirmieji įstatymai valstybėje atsiranda ne tokia tvarka, kaip kad dabar, kada pirma nustatomas yra įstatymo tikslas, paskui redaguojama ir t. t. Pirmas įstatymas valstybėje atsiranda kai tik tuo laiku, kada diferenciacija jau pasigilina, kada nėra žinios, kaip reikia suprasti toks ar kitoks įprotis. Tada teritorinė valstybės valdžia turi nustatyti jau visiems vienodą tekstą. Bet pirmieji įstatymai paprastai atsiranda kaip įpročių koedifikacijos veiksnys, o vėliau jau naudojami ir įpročiams keisti. Buvo mėginimai, kurie kaip tik ėjo iš demokratijos 18 amž. ir gal 19 amž. pradžioje, visai pakeisti įpročių ir precedentinę teisę įstatymine teise, bet tas vis dėlto nepavyko. Ruso moksle įstatymas turėjo svarbos kaip bendros valios apsireiškimas. Bendroji valia turėjo kiekvieną kartą pasisakyti ir ką ji pasakė, tas virto teisės norma. Didžioji Prancūzų Revoliucija irgi buvo sumaniusi visiškai panaikinti įpročių ir precedentinę teisę ir viską fiksuoti įstatymuose, tačiau tas irgi nepavyko. Ir su konstitucine teise tas niekuomet nepavyks padaryti, nors ir kažin kaip gera toji konstitucija būtų. Įdomu tai, kad juo mažiau lanksti yra konstitucija, tuo dažnesni perversmai. Kur nėra rašytosios konstitucijos, kaip Anglijoj, tai ten jokių perversmų nėra, o Europos kontinente, kur stengiamasi apsidrausti nelanksčia aukščiausia teise, nuolat revoliucijos ir perversmai įvyksta. Apsidrausti taip, kad niekuomet negalėtų kilti precedentinė teisė, kad tik

įstatyminė teisė amžinai viešpatautų, nėra galimybės. Galima manyti, kad niekuomet tos galimybės ir neatsiras. Be to, precedentinė teisė yra naudinga ir spragoms papildyti. Įstatymuose niekad negalima viskas iš anksto numatyti.

Čia tenka iššiūrėti dar politinė teisėtumo svarba. Teisėtumas yra svarbus tiek valdantiems, tiek pavaldiniams. Aš sakiau, kad suverenumo iš valstybės valdžios jokiu būdu negalima pašalinti, bet vis dėlto ir teisėtumas iš valstybės negali būti pašalintas. Yra labai ryškių motyvų, dėl kurių tas teisėtumas i. politiniu atžvilgiu yra palaikytinas ir būtinas. Teisėtumas yra patogus ir svarbus visiems: ir valdantiems ir pavaldiniams. Dėl pavaldinių tenka aiškiau pasisakyti, nes pavaldiniais yra taip pat ir politiniai valdantieji. Toliau mes pamatysime, kodėl tas teisėtumas yra svarbus tiek vieniems, tiek ir kitiems ir kodėl jis negali būti pašalinamas iš valstybės, kaip ir valdžios suverenumas.

Mes pradėjom žiūrėti teisinės tvarkos, arba teisėtumo, problemą valstybėje ir tos teisinės tvarkos suderinimo su valdžios suverenumu klausimą. Čia, kaip aš nurodžiau, ypač svarbūs yra du klausimai. Pirma — ar valstybės valdžia privalo veikti teisės normomis, ar gali tai daryti palaidais aktais, palaidais įsakymais. Mes žinome, kad teisės normos taip pat yra sui generis valdžios įsakymai, bet tai nėra įsakymai vienam sykiui ad hoc. Teisės normos kristalizuoja tuos socialinius tikslus, kuriuos valstybės valdžia pripažįsta valstybės tikslais. Kaip palaiduose valdžios įsakymuose, taip ir teisės normose reiškiasi valstybės valdžios imperiumas, tik jeigu jis reiškiasi teisės normomis, tai tomis teisės normomis yra kristalizuojami pastovūs dėsniai, o jei reiškiasi palaidais įsakymais, tai jie taikomi kiekvienam atsitikimui ad hoc. Tai vienas klausimas. Antras klausimas — jeigu valstybės valdžia veikia teisės normomis, tai ar šitos teisės normos varžo ir pačius valdančius, ar, apskritai, valdžią. Teisėtumo sąvoką aš pasistengiau jau apibūdinti. Pareiškiau, kad teisėtas yra žmogaus veiksmas, kuris atitinka teisės normą, o neteisėtas — tas, kuris neatitinka teisės normą. Vadinas, žmogaus veiksmų teisėtumo ar neteisėtumo kriteriumas yra teisės norma arba jos imperatyvas. Čia ryškiausias, žinoma, kriteriumas yra įstatymas. Bet aš nurodžiau, kad teisės normos gali reikštis ne tik įstatymais: yra įpročių teisė, yra precedentinė teisė ir yra įsatyminė teisė, arba rašytoji teisė. Įstatyminė teisė, kadangi čia teisės normos išreiškimas yra ryškiausias ir tiksliausias, geriausiai tinka žmonių veiksmų teisėtumui matuoti. Sakiau, kad valdantieji tenka skirti nuo valdžios agentų. Kalbant apie valdančius ypatingai tenka kreipti dėmesio į suvereninius valstybės valdžios organus. Mes žinome, kad ne visuomet valstybėse yra diktatūros organas, bet ten, kur jis yra, be abejo, jis negali būti suvaržytas teisės normomis, nes jis pats nustato valstybės funkciją, vadinas, jis pats pasirenka tuos socialinius tikslus, kurie paremia tą valstybės funkciją. Teisės normos, kaip pažymėjau, kristalizuoja tuos socialinius tikslus. Tai jeigu jis gali pasirinkti soc. tikslus valst.

funkcijai nustatyti, tai jis tuo pačiu gali keisti ir įstatymus, kurie tą funkciją kristalizuoja. O keisti jis gali visokiais būdais, naudodamasis savo valdžios suverenumu. Jis gali tai daryti net ir palaidais savo aktais. Pereitą kartą aš stengiausi išaiškinti, kokiu būdu revoliucijos ar perversmo diktatūros organų atskiri aktai virsta precedentinės teisės normomis. Ne tik įstatymų formoje išleistieji aktai, bet ir apskritai visi tų diktatūros organų aktai, kaipo tų laimėtojų veiksmai, virsta precedentinės teisės normomis. Kad ir nerašytomis, bet vis dėlto teisės normomis. Revoliuciją ar perversmą laimėjusių valdžia, naudodamasi savo suverenumu, turi pilnos galios valstybės tikslams ir valstybės funkcijai nustatyti. Visai kitokia, žinoma, yra priklausomųjų organų, arba valdžios agentų padėtis. Suvereninės valstybės valdžios pilnuma apsireiškia suvereniniame valstybės organe, o žemesniųjų, arba priklausomųjų, organų veikime tas suverenumas apsireiškia tiek, kiek suvereninių aukštesniųjų organų teisės normose nebuvo tiksliai sukristalizuoti valstybės tikslai, valstybės funkcija, vadinas, tik spragų ribose. Ta'gi, priklausomieji organai yra suvaržyti aukštesniųjų organų teisės normomis. O suvereniniai organai, kurie naudojasi valdžios pilnumu, nėra suvaržyti.

Bet taip dalykas atrodo teisiniu atžvilgiu. Šiek tiek kitaip jis atrodo politiniu atžvilgiu. Politiniu atžvilgiu yra visa eilė veiksnių, kurie verčia valstybės valdžią, ir iš dalies net neišskiriant suvereninių jos organų, vis dėlto kiek galima savo imperiumą reikšti teisės normomis, o ne palaidais aktais. Be to, verčia ją laikytis teisėtumo tose ribose, kuriose ji pati valstybės funkciją jau sukristalizavo teisės normomis. Taip suprastas teisėtumas svarbus tiek valdantiems, tiek pavaldiniams; kitaip sakant, tiek valdantiems, tiek opozicijai. Žodžiu «valdantieji» tenka apimti ne tik teisiniai valdantieji, t. y. tie, kurie dalyvauja valdžios organuose, bet ir visos tos pavaldinių grupės, kurios šioje ar kitoje valstybėje turi įtakos į valdžią, kurių masė ar vadai sudaro taip vadinamus politinius valdančiuosius. Dalis valdomųjų visuomet priklauso tai rūšiai, kurios socialiniai tikslai yra kristalizuojami teisės normomis. Jie galima vadinti politiniais valdančiais. Bet kiekvienoje valstybėje yra ir tokių pavaldinių grupių, kurių socialiniai tikslai nėra reiškiami valstybės valdžios leidžiamuose įstatymuose. Jie neturi įtakos į tą valdžią ir jų socialiniai tikslai nėra reiškiami valdžios leidžiamose teisės normose ir palaiduose aktuose. Tokius pavaldinius mes vadinsime opozicija.

Tai kuriuo gi atžvilgiu ta teisinė tvarka gali būti svarbi opozicijai, t. y. toms visuomenės grupėms, kurių socialiniai tikslai nėra reiškiami įstatymais. Įstatymai ne tik nereiškia jų nusistatymo, bet kartais gal labai žymiai prieštarauja jam. O įstatymai kaip tik sudaro kriteriumą esamai teisinei tvarkai. Tai kuriuo atžvilgiu jie gali būti suinteresuoti palaikyme teisinės tvarkos, paremtos jiems nenaudingais įstatymais. Dalykas tas, kad nors valdantieji griežtai ir kategoriškai negali būti varžomi savo padaru — įstatymu, bet vis dėlto, kadangi jie

šituos įstatymus leidžia, kadangi šituose jų leidžiamuose įstatymuose reiškiasi jų socialiniai tikslai ir siekimai, tai ir patiems valdantiems rūpi, kad šitie įstatymai būtų gerbiami, kad jie būtų saugojami valstybėje. Kitaip sakant, jiems rūpi palaikymas įstatymų autoriteto, o būdami suinteresuoti įstatymų autoriteto palaikymu, jie ir patys verčiami jų laikytis. Jei pasirodytų, kad tas ar kitas įstatymas jiems neatitinka, tai keisti jį tam tikra tvarka, bet ne likviduoti jį palaidais aktais. Šita aplinkybė, kad valdantieji verčiami laikytis teisės normų, palaiko teisėtumą, vis dėlto nustato visai valstybės funkcijai tam tikrą vagą ir varžo, nors ir aukščiausių, valstybės organų veikimą. Kadangi valdantieji yra suinteresuoti savo leidžiamos teisės autoriteto palaikymu, tai šiuo atžvilgiu įstatymai ir bendrai teisinė tvarka suteikia opozicijai kontrolės ir kovos priemonę prieš valdančius. Valdantieji yra suinteresuoti tuo, kad jų daromieji veiksmai atrodytų atitinkančiais teisės normoms. Jeigu jie kartais ir laužo tas teisės normas, tai vis dėlto stengiasi taip išaiškinti, kad taip ir reikia suprasti tas teisės normas, kaip kad jų yra daroma. Vadinas, valdantieji yra suinteresuoti tuo, kad būtų gaunamas įspūdis, jog jų veiksmai atitinka teisės norma. Tuo pasinaudodama opozicija stengiasi išaiškinti ir įrodyti, kad valdantieji išeina iš teisės normų ribų, kad jie laužo tas normas. Tas ir suteikia opozicijai tam tikrą kontrolės ir kovos priemonę prieš valdančius. Be to, opozicinėms grupėms daug lengviau veikti yra tada, kai ta valdžia yra suvaržyta teisės normomis, kai ji jaučiasi esanti tam tikroje vagoje ir privalanti jos laikytis, nes tada iš anksto galima numatyti, kaip ta valdžia elgsis, kas opozicijai suteikia galimybės nustatyti savo veikimo priemones. Tas varžo valdžią, apsunkina jos veikimą, padaro tą veikimą ne taip lankstų, o tas, žinoma, opozicijos grupėms yra pageidaujama, naudinga. Šia prasme teisėtumas yra naudingas ir patarnauja net ir tiems veiksniams, kurie ruošia revoliuciją ir rengiasi visai panaikinti esamąją teisinę tvarką, kurių siekiamieji tikslai griežtai priešta-rauja esančių įstatymų suformuluotiems tikslams. Jiems taip pat rūpi palaikyti teisėtumas, arba teisinė tvarka, nes ji varžo jų priešus ir atima jiems lankstumą. Tiesa, valdantieji visuomet gali pakeisti įstatymą, jeigu jis neatitinka jų noru arba jei atsiranda nauji tikslai, dėliai kurių būtų reikalinga teisės normas, kurios tuos tikslus varžo, pakeisti. Net ir laikydamiesi teisėtumo ir teisinės tvarkos, valdantieji gali išeiti iš tos sau nepatogios padėties, pakeisdami nepatinkamą įstatymą. Bet vistik tas pakeitimas užima kiek laiko ir nevisuomet valdantiems yra patogu keisti, nes kartais dėl kurio nors atsitiktino laikinio tikslo toks pakeitimas būtų patogus, bet dėl daugelio kitų atsitikimų toks pakeitimas nepatogus. Kitaip sakant, laikinieji tikslai kartais gali reikalauti pakeisti, bet dėl tų laikinųjų, atsitiktinų tikslų ne visuomet apsimoka keisti įstatymus ir laužyti jo dėsniai, todėl jį ir palieka, nekeičia, išsižada kartais vieno kito laikino, ne tiek svarbaus tikslo. Tas lyg mažina valdžios griežtumą, lyg silpnina tą valdžią, padaro švelnesnę, žinoma,

opozicijos naudai. Dėl šitų priežasčių opozicija — aš čia žodžiu «opozicija» apimu ne tik parlamento opoziciją, bet bendrai tas socialines grupes, kurios neturi įtakos į valdžią ir kurių socialiniai tikslai nėra reiškiami valstybės leidžiamų įstatymų — net ir negerbdama, įstatymų iš esmės, kadangi jie ne jos socialinius tikslus reiškia vis dėlto laikosi to teisėtumo ir įstatymų, kaipo to teisėtumo kriteriumo, kontroliuodama šiuo atžvilgiu valdančius. Žinoma, kad tuo tuos valdančius varžytų. Taigi, galima sakyti, kad tas teisėtumas ir įstatymai yra lyg lazda dviem galais. Valdantieji juo naudojasi tam, kad šiuo būdu galėtų kristalizuoti savo socialinius tikslus, kad verstų ir opoziciją pasiduoti toms teisės normoms. Vadinas, čia ši lazda lyg muša opoziciją. Antra vertus, opozicija taip pat pasinaudoja tuo teisėtumu ir muša kitu galu pačius valdančius. Be to, valdantiems įstatymai, o tuo pačiu ir teisėtumas, kaipo išvada iš to, yra gerbtini ne vien dėl to, kad jie kristalizuoja jų reiškiamus socialinius tikslus. Valdantieji visuomet priklauso tiems ar kitiems socialiniams sluoksniams ir reiškia ne asmeniškus, bet tam tikrų socialinių grupių socialinius tikslus. Todėl įstatymas jiems svarbus ne tik tuo, kad jis kristalizuoja jų socialinius tikslus, bet ir tuo, kad jis, taip sakant, pratęsia tų tikslų siekimą valstybės funkcijoje ir tam laikui, kad valdantieji socialiniai sluoksniai bus pakeisti kitais socialiniais sluoksniais valdžioje. Juk valdantieji gali keistis; ir ne tik valdantieji kaipo atskiri žmonės, bet ir tos socialinės grupės, tie socialiniai sluoksniai, kurie šiandien naudojasi valdžia, rytoj gali būti kitų atstumti. Vadinas, jau kiti virs valdančiais, o jie atsiras gal opozicijoje. Bet įstatymai taip greit nesikeičia, kaip valdžia. Jei valdžioje pasikeičią socialinės grupės, tai tas nereiškia, kad visi įstatymai bus nauji. Pats valdžios pasikeitimas ne visuomet taip greitai ir griežtai įvyksta, kaip tas Rusijoje buvo 1917 metais. Tas pasikeitimas vyksta pamažu. O jeigu kartais ir ūmai pasikeistų po rinkimų ar perversmo, tai tas nereiškia, kad ir visi įstatymai tuojau bus pakeisti. Taigi, valdančiųjų sluoksnių, kurie tapo atstumti, palikimai įstatymuose ir toliau veikia ir pratęsia jų socialinių tikslų siekimą. Todėl valdantiems rūpi ne tik ši diena, šią dieną jie galėtų savo socialinius tikslus atsiekti ir palaidais aktais, bet jiems rūpi tai kaip tik fiksuoti įstatyme, kad tas pergyventų net ir jų valdymą. Taip pat ir politinis gudrumas tankiai verčia valdančiuosius atsargiai elgtis, ne per griežtai reikšti savo socialinius tikslus įstatymuose arba pridengti savo socialinius tikslus kokiais nors kitais populiariais tikslais, vadinas, įvesti į įstatymą svetimų tikslų balastą. Tuo norima atsiekti, kad ir tie, kurie gal būt rytoj ateis į valdžią, taip pat būtų suinteresuoti palaikyti tą įstatymą ir nelinktų greitai pakeisti.

Vadinas, teisėtumas ir teisėtumo pagrindas — įstatymai valstybėje yra svarbūs taip valdantiems, taip ir opozicijai, tik, žinoma, visai skirtingais atžvilgiais.

Čia tenka skirti du valstybės tipu: *policinę* valstybę ir *teisinę* valstybę. Policinė valstybė yra tokia, kurioje valdžio

imperiumas vyksta palaidais įsakymais ad hoc daugumoje, o ne teisės normomis. Žinoma, negali būti ir *nėra* tokios valstybės, kuri galėtų apsieiti be teisės normų. Bet ten, kur valdžios imperiumas vyksta labiau palaidais įsakymais, o ne teisės normomis, yra policinė valstybė. Teisine vadinasi tokia valstybė, kurioje valdžios imperiumas vyksta daugumoje teisės normomis. Bet kaip, iš vienos pusės, negali būti, kad valdžios imperiumas vyktų palaidais įsakymais išimtinai, taip, antra vertus, negali būti, kad visa valstybės funkcija būtų nustatyta išimtinai teisės normomis, nes iš anksto visą gyvenimą numatyti nėra galima. Todėl visada lieka tam tikra valstybės funkcijos dalis, kuri net ir teisinėje valstybėje yra rūpinama palaidais valstybės valdžios įsakymais.

Mes jau konstatavom, kad juridiniu atžvilgiu teisės normos, valstybės valdžios leidžiamos, nenaikina valdžios suverenumo ir todėl juridiškai negali suvaržyti valstybės valdžios. Bet yra visa eilė politinių motyvų, kurie verčia valdančius valdžios imperiumą vykdyti teisės normomis, gerbti savo išleistąją teisę ir kiek galima laikytis teisinės vagos. Tai yra viena klausimo dalis.

Bet yra dar antra klausimo dalis, kuri liečia pačias teisės normas. Būtent, ar gali kilti klausimas apie *teisės* teisėtumą? Žinoma, jeigu mes valstybėje veikiančiai teisei taikinsime kokį nors dievišką titulą, ar įgimtąjį titulą, ar socialinį titulą ta prasme, kaip tai yra Duguit moksle, tai tada, žinoma, galima kalbėti apie valstybėje veikiančios teisės teisėtumą ar neteisėtumą. Jeigu mes valstybėje veikiančiai teisei pripažinsime dievišką titulą, tai galima sakyti, kad teisėta bus ta teisė ar tie įstatymai, kurie atitinka Dievo įsakymu. Jeigu mes suteiksime šitai teisei įgimtosios teisės titulą, įgimtosios objektyvinės teisės, ne tik subjektyvinės, tai irgi bus galima kalbėti apie tos teisės teisėtumą ar neteisėtumą atsižiūrint į tai, ar išleistieji įstatymai atitinka šitos įgimtosios teisės normas ar ne. Taip pat jeigu mes suteiksime tokį titulą, kaip Duguit moko, būtent, kad tai esančios socialinės normos, gyvuojančios žmonių sąmonėje; kad ir ne tokios, kaip prigimtųjų teisių mokslas moko, bet kurias gamina visuomenės gyvenimo sąlygos, vadinas, tos normos nėra įgimtos, bet socialinio gyvenimo sąlygos gamina tam tikrus reikalus ir kartu tam tikras idėjas, tam tikras teisines normas žmonių sąmonėje; tai jeigu tokį titulą teiksime valstybės valdžios leidžiamai teisei, tai irgi galima bus kalbėti apie teisėtus ir neteisėtus įstatymus, žiūrint to, ar jie atitinka socialines normas ar neatitinka. Bet jeigu mes visus tuos teisės titulus atmesime, o jie tenka atmesti, nes mokslas apie įgimtąsias teises yra atmestas, apie dievišką titulą netenka kalbėti, kadangi tai nėra mokslo dalykas. Lieka dar socialinė taisyklė, kaip tai Duguit mokė. Atrodo, lyg tas būtų tikra, bet jeigu turėsime galvoje socialinius žmonių skirtumus, jeigu turėsime galvoje, kad visuomenė susideda iš įvairių priešingų reikalų grupių ir priešingų teisinės sąmonės grupių, tai mes nerasime vienos tokios socialinės normos. Mes rasime, kad kiekviena grupė turi sa-

votišką teisės supratimą: kiekviena jų siekia kitokių socialinių tikslų, todėl ir savotišką teisinę sąmonę turi. Valstybės valdžiai tenka pasirinkti tuos ar kitus socialinius tikslus, o tam, žinoma, atitinka ir tos ar kitos teisės normos, kurias valstybės valdžia pasirenka. Pasirinktosios teisės normos visumet atitinka kurios nors socialinės grupės teisinę sąmonę, bet ne visos visuomenės teisinę sąmonę. Taigi ir šitas titulas tenka atmesti. Jeigu mes teisės šaltinį taip suprasime, kad juridiniai tuo šaltiniu yra valstybės valdžia, ji nustato valstybės tikslus ir kristalizuoja juos teisės normomis, o politiškai, žinoma, ji priklauso tam tikrų grupių, tai čia valdžios suverenumas šia prasme visai išskiria teisės teisėtumo sąvoką. Nėra jokio kriteriumo, kuriuo būtų galima valdžios pasirinktas ir formuluotas teisės normas matuoti teisėtumo atžvilgiu. Čia visai atkrinta teisės teisėtumo sąvoka, nes čia nėra aukštesnės teisės, o yra suverenumas. Žinoma, lieka teisės tikslingumo ar teisingumo klausimas, bet tikslingumas priklauso irgi nuo siekiamųjų socialinių tikslų: vienos socialinės grupės ras, kad tai tikslinga, o kitos, kad tai netikslinga. Tai čia jau yra kitas klausimas, kuris nieko bendro su teisėtumu neturi. Taip pat ir teisingumo sąvoka nieko bendro su teisėtumu neturi, čia nėra objektingo teisinio kriteriumo: vieni gali skaityti teisingu, kiti ne, čia visai kitos rūšies dalykas. Žodžiu, teisės teisėtumo klausimas valstybėje negali kilti. Bet vis dėlto atrodo, lyg būtų išimčių. Būtent, jei suvereninė valstybės valdžia gali sutvarkyti įstatymų leidimą, kaip jai tas patinka: gali įstatymus leisti pats suvereninis diktatūros organas, kaip tas yra Anglijoje, gali pavesti įstatymus leisti organui, kuris priklauso aukštesnės teisės, vadinas, pirma suvereninė valdžia kristalizuoja teisės normas, pav. konstituciją, o paskui gali pavesti įstatymų leidimą organui, kuris būtų jau einant konstitucija sudarytas ir aprėžtas aukštesnės teisės. O gali ir dar kitiems priklausomiems organams pavesti toje ar kitoje srityje įstatymus leisti. Jeigu suvereninė valdžia suskirsto teisės normas ar įstatymus nelygios galios rūšimis ir paveda žemesnės rūšies įstatymų leidimą priklausomiems organams, ar įsteigtosios valdžios organui parlamentui, kur yra rašytoji konstitucija, tai tada, žinoma, žemesniųjų įstatymų teisėtumo problema yra visiškai reali. Čia jau galima kalbėti apie tai, ar teisės normos, leidžiamos priklausomųjų organų, ar kad ir pagrindinių, bet nesuvereninių organų, yra teisėtos ar neteisėtos, kadangi čia aukštesnėsės teisės normos sudaro teisėtumo kriteriumą žemesnės teisės normoms. Sakysim, kad kuriam nors žemesniam organui bus pavesta leisti teisės normas, tai tas žemesnis organas gali leisti jas tik aukštesniojo organo išleistosios teisės ribose. Vadinas, aukštesniojo organo išleistosios teisės normos sudaro kriteriumą, kuriuo matuojamas žemesniojo organo išleistųjų teisės normų teisėtumas. Čia jau yra teisės gradacija, teisės nelygybė. Ir tokia teisės gradacija daugumoje valstybių yra nustatyta. Tenka skirti tokios keturios teisės rūšys, keturios todėl, kad daugumoje valstybių mes randame keturias rūšis. Kadangi tos rūšys yra dirbtinas dalykas, tai jų galima pa-

daryti ir 20, ir 100 ir t. t. Tai čia tos keturios rūšys nėra tokia esminė klasifikacija, kad jau negalėtų būti mažiau ar daugiau. Tankiausiai vis dėlto galima rasti keturias rūšis. Daugelyje valstybių gal tik tris, o kartais ir keturias. Aš čia imu tik įstatyminę teisę, neliečiu įpročių ir precedentinės teisės.

Tai pirmutinė ir žymiausia klasifikacija yra t. v. *įstatymų* ir tokių teisės normų, kurios nėra vadinamos įstatymais, bet kurios iš esmės irgi sudaro sui generis įstatyminę teisę, tai, būtent, taip vadinamieji administracijos įsakymai, arba privalomieji įsakymai. Yra įvairiausių tų įsakymų pavadinimų: dekretai, reglamentai, taisyklės, nuostatai ir t. t. Iš esmės tie administracijos leidžiamieji nuostatai yra tas pats kaip ir įstatymai, tik kitų organų leidžiami. Tai yra irgi tam tikros normos, kurios tvarko žmonių veikimą. Pav., kokios nors taisyklės kirpykloms, tai nėra išsprendimas kokio nors dalyko ad hoc, bet tai yra normos, tik jau žemesnės rūšies normos. Čia gradacija irgi gali būti labai didelė, nes žemesniųjų organų yra daug ir kiekvienas jų tam tikroje srityje gali leisti tam tikrų nuostatų. Žinoma, žemesniojo organo leidžiamieji nuostatai, kurie gali turėti visokių vardų, negali prieštarauti aukštesniojo organo išleistiems nuostatams. Visus tuos administracijos nuostatus galima pavadinti reglamentine teise. Įstatymų vardas yra paliekamas tik tokioms teisės normoms, kurios yra išleistos tam tikrų įstatymų leidžiamųjų organų.

Be to, daugybėje valstybių ir įstatymai yra skirstomi į dvi rūšis, būtent į rašytąją konstituciją ir paprastus įstatymus. O kai kuriose valstybėse yra dar viena teisės rūšis, aukštesnė už rašytąją konstituciją, už formalinę konstitucinę teisę. Pav., Prancūzijoje arba USA yra t. v. deklaracijų teisė. Apie tai mes sužinosime savo laiku, kad tai buvo Prancūzijoje ir Amerikoje išleistos t. y. žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos. Šitos deklaracijos ten yra laikomos aukščiausios rūšies teise, jos normomis aprėžiama net ir pati konstitucija. Arba, pav., kai kuriose valstybėse kai kurie konstitucijos straipsniai yra išskirti iš konstitucijos normų visumos, ir tiems straipsniams pakeisti yra nustatoma visai kitokia tvarka, daug painesnė negu apskritai konstitucijai keisti. Sakysim, Latvijos konstitucijoje yra išskirti trys straipsniai, kuriems keisti neužtenka tos tvarkos, kuria galima pakeisti bendrai konstituciją. Taip pat ir SSSR irgi skiriama yra konstitucija ir pagrindiniai konstitucijos nuostatai. Pav., CIKAS gali keisti konstituciją, bet negali keisti pagrindinių konstitucijos nuostatų: tik SSSR sovietų suvažiavimas gali tai keisti. Sovietų suvažiavimas gali sovietų tvarką pakeisti, pav., parlamentariniu režimu. SSSR sovietų suvažiavimas yra toks pat suvereninis organas, kaip Anglijoj parlamentas, jis gali viską padaryti. O CIKAS gali konstituciją keisti, bet jis nėra suvereninis organas ir jeigu jis nutartų, pav., įvesti parlamentarinį režimą SSSR, tai tas jo nutarimas būtų neteisėtas aktas. Žinoma, jeigu jis padarytų perversmą, neleistų susirinkti sovietų suvažiavimui ir pats virstų suvereniniu, tai tada būtų teisėtas. Aišku, kad apie tokios aukščiausios rūšies teisės teisėtumą ne-

tenka kalbėti: ten jau nėra jokio kriteriumo tam teisėtumui nustatyti. Antra rūšis, tai jau yra rašytoji konstitucija arba formalinė konstitucinė teisė. Trečia rūšis yra paprastieji įstatymai, parlamento leidžiami, kurie jau negali neigti tai, kas yra konstitucijos nustatyta. Pagaliau yra reglamentinė teisė, administracijos leidžiama, kuri nėra vadinama įstatymais, bei iš esmės irgi yra teisės normos. Žinoma, aš čia turiu galvoje tik tuos administracijos įsakymus, kurie kristalizuoja kokius nors administracijos nuostatus, bet ne įsakymus pavieniais atsitikimais; pav., jei atėjęs policijos viršininkas pasakys, kad sargas kiemą nuvalytų, tai čia bus tik atskiras įsakymas; arba jeigu pakvietimą įteiks, kad atvyktų į policijos nuovadą, tai pavienis įsakymas. Bet jeigu tai bus tokios rūšies, kaip kad, kaip minėjau, taisyklės kirpykloms, tai jau bus teisės normos. Dėl kiekvienos žemesnės teisės normos visuomet gali kilti teisėtumo klausimas. Dėl aukščiausios teisės tokio klausimo negali būti. Tokia pat padėtis esti ten, kur nėra jokios teisės gradacijos. Pav. Anglijoje, kur nėra jokios teisės gradacijos, netenka kalbėti apie teisės teisėtumą ar neteisėtumą. Ten nėra jokių administracijos įsakymų, ten reglamentinė teisė nėra pripažįstama.

Dabar, jeigu galima kalbėti apie žemesnės teisės normų teisėtumą ar neteisėtumą, tai tada kyla klausimas apie to teisėtumo kontrolę. Jei valstybės valdžia nustatė teisės rūšis, tai ji rado reikalinga tai nustatyti, vadinas, jai rūpi, kad tas būtų saugojama. Taigi kyla šito dalyko apsaugos, arba teisėtumo kontrolės, klausimas. Kalbėdami apie kontrolę mes šitą sąvoką praplėsim ir kalbėsim kartu ir apie palaidų valdžios aktų kontrolę, nes ir čia bus tie patys dėsniai.

Tai yra trys metodai tos kontrolės. Apie suvereninių organų darbų kontrolę netenka kalbėti, nes ten tokio klausimo nekyla. Visų kitų organų veikimą, vadinas, ir pagrindinių nesuvereninių organų, dėl palengvinimo vadinsiu «valdininkų darbais». Taigi, tenka kalbėti apie valdininkų darbų teisėtumo kontrolę. Kaip sakiau, yra trys metodai kontrolės. Pirmiausia, tarnybinė valdininkų darbų teisėtumo kontrolė ir valdininkų darbų teisėtumo *teismo* kontrolė. Teismo kontrolė yra dvejopa: viena vadinasi teismo quasi kontrolė, o kiti — tiksli teismo kontrolė.

Pirmiausia iššiūrėsime tarnybinę, arba hierarchinę, valdininkų darbų teisėtumo kontrolę. Mes žinome apie hierarchinę valdžios organų konstrukciją, kurioje kiekvienas žemesnis organas yra kontroliuojamas aukštesnio ir atsako prieš aukštesnį. Kiekvieno žemesnio organo kompetenciją įeina į artimiausio aukštesnio organo kompetencija ir tas aukštesnis organas kontroliuoja to žemesnio organo veikimą. Šita kontrolė apima žemesniųjų organų darbą visais atžvilgiais, tiek tikslingumo, tiek teisėtumo atžvilgiais. Kontrolės tikslingumo atžvilgiu yra tas kriteriumas, kad kiekvienas žemesnis valstybės siekiamas tikslas yra nustatomas aukščiausio organo, arba suvereniškai, arba kristalizuojamas konstitucijoje, o parlamentui pavedama toliau papildyti ir plėsti. Vadinas, kiekvieno žemesnio organo dar-

buose negali būti nieko tokio, kas prieštarautų vyresnio organo tikslams. Žinoma, ta kontrolė gali apimti ir teisėtumą. Vadinas, aukštesnis organas gali rasti, kad tas ar kitas žemesnio organo veiksmas yra ne tik netikslingas, bet ir neteisėtas. Šita tarnybinė valdininkų darbų tiek tikslingumo, tiek teisėtumo kontrolė liečia visus valdininkus, visus priklausomus organus, bet baigiasi ten, kur yra pagrindiniai organai, vis tiek, ar tas pagrindinis organas bus suvereninis ar ne. Teisėtumo atžvilgiu, tarnybinė kontrolė yra visur ir kiekvienoje valstybėje. Nėra tokios valstybės, kurioje nebūtų tarnybinės valdininkų darbų kontrolės. Bet ši tarnybinė kontrolė, kiek ji gera tikslingumo atžvilgiu, tiek netobula teisėtumo atžvilgiu. Tiesa, be šitos kontrolės daugybė valstybės organų sudarytų anarchiją, tačiau čia teisėtumo atžvilgiu visuomet yra pavojaus, kad tikslingumas ims viršų teisėtumo nenaudai. Aiškus dalykas, kad visuomet viršų ims duotuoju momentu aktualūs tikslai, o ne tie tikslai, kurie įstatymuose yra suakmenėję. Todėl greta šitos tarnybinės valdininkų darbų kontrolės, kuri apima tiek tikslingumą, tiek teisėtumą, mes randame dvi formas teismo valdininkų darbų teisėtumo kontrolės. Šita teismo kontrolė apsaugo išimtinai teisėtumą. Tikslingumo ji neliečia. Kaip sakiau, yra dvi teismo kontrolės rūšys. Viena yra atsitiktinė valdininkų darbų teisėtumo teismo quasi kontrolė, o kita — tiksli teismo kontrolė. Teismo quasi kontrolė reiškiasi tuo, kad jeigu kas nors civilinėje ar baudžiamoje byloje remiasi administracijos įsakymu, kuris, nors ir buvo padarytas, bet neatitinka įstatymams, tai teismas šito įsakymo nenaikina, nes tas jam nėra pavesta, bet jis *netaiko* šito neteisėto įsakymo, nedaro iš jo jokių teisinių išvadų. Tokia yra atsitiktinė teismo quasi kontrolė, kuri yra senesnė iš dviejų teismo kontrolės rūšių, nes teismo funkcija valstybėje pradžioje atsiranda baudžiamojo ir civilinio teismo formoje. Nei į vieną, nei į kitą šių teismo formų neįeina valdininkų darbų teisėtumo kontrolė. Bet ir šitame civiliniame ar baudžiamame teisme, jeigu kas nors, gindamas savo reikalą, remiasi administracijos įsakymu; tai teismas tik tada pripažįsta tokį pareiškimą tinkamu, jei tas įsakymas buvo teisėtas. Jei randa, kad toks įsakymas buvo neteisėtas, tai laiko jį nesamu ir nedaro jokių teisinių išvadų. Taigi čia šita kontrolė reiškiasi tik prie progos, ad hoc. Prancūzų revoliucijos metu buvo bandyta visai išimti iš teismo galios šitą atsitiktinę quasi kontrolę ir nustatyti, kad teismas negali žiūrėti ir svarstyti administracijos įsakymų teisėtumo, kad jis visada privalo juos taikinti, bet, žinoma, išvada turėjo būti tokia, kad reikia laikytis įstatymų, o ne įsakymų. Pagaliau trečia kontrolės rūšis yra tiksli teismo kontrolė. Ji galima kaipo teisinės valstybės sąlyga: tik ten tikrai teisinė valstybė gali nusistatyti, kur yra administracijos teismas.

* * *

Pereitą sykį pabaigoje paliečiau valdininkų darbų teisėtumo kontrolę. Žinoma, tokia kontrolė gali liesti tik tuos atsitikimus, kada apskritai gali kilti klausimas dėl valdininkų

darbų teisėtumo. Turiu pasakyti, kad kalbėdama apie valdininkų darbus turiu galvoje ne kokius privatinius darbus, bet tik tarnybinius darbus, padarytus atliekant tam tikrą valdžios funkciją. Aš jau sakiau, kad teisėtumo kontrolės klausimas negali kilti dėl suvereninio valdžios organo tarnybinių darbų, vis tiek, ar tas suvereninis valdžios organas bus kolegialinis ar vienasmeniškas. Tuo būdu, ši kontrolė visai negali liesti, pav., valdovo darbų absoliutinėje monarchijoje, negali liesti visuotino piliečių susirinkimo taip vadinamoj tiesioginėj demokratijoj, negali liesti tokių organų, kaip Anglijos parlamentas, darbų, negali liesti apskritai jokių diktatoriškų organų, vis tiek ar tai bus vienas diktatorius ar kokia diktatūros kolegija. Kadangi diktatūros organai turi valdžios pilnumą, kadangi visas valdžios suverenumas čia reiškiasi, kadangi tai yra vienintelis šaltinis bet kurios teisės valstybėje, tai čia nėra jokio aukštesnio kriteriumo, kuriuo būtų galima matuoti tų organų darbų teisėtumas ar neteisėtumas. Kiekvienas matavimas numato tam tikrą matą — kriteriumą, o jei jokio kriteriumo nėra, tai netenka kalbėti ir apie matavimą. Bet, kaip sakiau, šita kontrolė liečia visų kitų valdžios organų darbus, kaip priklausomųjų, taip ir pagrindinių, arba konstitucinių, bet nesuvereninių organų. Dėl visų šitų organų darbų teisėtumo klausimas gali kilti, nes čia jau yra kriteriumas tam teisėtumui nustatyti.

Dabar aš noriu pareikšti kai kuriuos bendrus dėsnius. Būtent, pirmiausia aš išskiriu čia *teismo* darbus, bet tik tiek, kiek teismas sprendžia jam pavestas bylas. Kitus teismo darbus tas taip pat liečia, bet paties bylų sprendimo kontrolės klausimas neliečia. Kodėl, tai pamatysim toliau. Šiaip teisėjų darbai nesiskiria nuo administracijos valdininkų darbų. Be to, išskiriu čia dar vieną darbų rūšį, tai, būtent, pagrindinio įstatymų leidžiamojo organo darbų teisėtumo ir jų kontrolės klausimą. Taigi mums lieka visa plačiausia valstybės administracijos, arba valdymo sritis. Į šitą sritį įeina taip pat, kaip sakiau, ir teisėjų darbai, išskyrus bylų sprendimą; ir, kaip kartais vadinama, nors ir klaidingai, vykdomosios valdžios darbai. Tuo tarpu mes išskirsime ir konstitucinio įstatymų leidžiamojo organo darbus, nors, kaip paskui pamatysime, dėl jo darbų irgi kyla tas pats klausimas, tik jis ten yra šiek tiek painesnis. Bet už tai ši teisėtumo kontrolė liečia visas žemesnės teisės normas, kurių leidimas yra pavestas įvairiems administracijos organams. Čia įeina įvairūs dekretai, privalomieji įsakymai, taisyklės, nuostatai ir t. t., kurie yra leidžiami įvairių administracijos organų ir dėl kurių teisėtumo kriteriumą sudaro įstatymai kaipo aukštesnės teisės rūšies normos. Vadinas, jei čia kyla klausimas dėl valdininkų darbų teisėtumo ar neteisėtumo, tai kartu, žinoma, kyla ir tų darbų teisėtumo kontrolės klausimas. Kaip sakiau, ši valdininkų darbų teisėtumo kontrolė tenka suskirstyti dviem pagrindinėm rūšim, būtent, į t. v. tarnybinę, arba hierarchinę valdininkų darbų teisėtumo kontrolę ir į teismo valdininkų darbų teisėtumo kontrolę. Seniausia, pirminė, taip sakant, tai yra tarnybinė kontrolė ir yra vykdoma kiekvienai žemesnei

valdininkų kategorijai jų vyresniųjų. Šita kontrolė apima tiek teisėtumą, tiek tikslingumą. Tarnybinė kontrolė liečia tik priklausomus organus, ji neliečia pagrindinių organų. Nors pagrindinių organų darbų teisėtumo klausimas irgi gali kilti, bet tarnybinė tų darbų teisėtumo kontrolė čia negali būti taikoma, nes čia nėra vyresniojo organo, kuris galėtų tą kontrolę vykdyti. Vadinas, ten, kur pagrindinis konstitucinis organas yra vienintelis aukščiausias veiklus organas, tarnybinė kontrolė visiškai negali būti vykdoma. Lieka tik *teismo* kontrolė. Tačiau tarnybinė kontrolė yra seniausia. Ji atsiranda kiekvienoje valstybėje pačioje pradžioje, taip sakant, kartu su pačia valstybe, nes be šitos kontrolės daugybė valstybės valdžios organų sudarytų anarchiją. Šitie organai turi būti suderinti, o jei taip, tai turi būti priklausomybė ir žemesniųjų organų priežiūra. Tame reiškiasi visa hierarchijos esmė. Pradžioje tarnybinė kontrolė apima tik tikslingumą, nes pradžioje valstybės funkcija teisės normomis dar labai mažai kristalizuojama, o toliau jau liečia ir teisėtumą. Bet teisėtumo atžvilgiu tarnybinė kontrolė, kaip jau sakiau pereitą kartą, yra netobula, nes laikini tikslai, kurie nėra fiksuoti teisės normomis, bet kurie atitinka duotuoju momentu aukštesniųjų organų siekimams, gali padaryti tai, kad tie aukštesnieji organai uždarys, taip sakant, akis ir nematys neteisėtumo. Tuo būdu, čia tikslingumas gali iškreipti teisėtumo kontrolę, gali padaryti ją visai nerealine.

Antra valdininkų darbų teisėtumo kontrolės rūšis yra *teismo* kontrolė, kuri yra skirstoma dar dviem rūšim. Viena, kurią vadinu atsitiktina teismo quasi kontrole — toliau pamatysime, kodėl jai toks pavadinimas duodamas — o antra yra tiksli teismo kontrolė, kuriai atitinka administracijos teismo sąvoka, Atsitiktinė teismo kontrolė reiškiasi tuo, kad kada teismas, spręsdamas jam pavestą bylą, užtinka kokį nors administracijos organo privalomąjį įsakymą, dekretą, taisykles ir t. t., tai jis daro iš to teisinių išvadų tik tiek, kiek tokie įsakymai atitinka įstatymus. Jeigu jie įstatymams prieštarauja, tai tada teismas iš jų jokių teisinių išvadą daryti negali, jis turi taikyti įstatymus. Sakysim, jeigu sprendžiamoje baudžiamojoje byloje kaltinamasis remsis kokio nors valdžios organo neteisėtu įsakymu, tai, žinoma, tas jo neteisėto darbo nepateisins; teisiamasis darbas vis tiek liks nusikalstamas darbas ir bus nubaustas, nes neteisėtas įsakymas nepaliuosuoja nuo atsakomybės, nors ir gali būti palengvinančia aplinkybe. Antra vertus, jeigu kas kaltinamas, pav., neteisėto administracijos įsakymo peržengime ir jeigu jis remsis, kad tas įsakymas neteisėtas, tai teismas, jeigu tik ras, kad tas įsakymas iš tikrųjų neteisėtas, jį išteisins, nes tas žmogus neprivalėjo daryti to, kas neteisėtai įsakyta. Taip pat ir civilinėje byloje atsitinka. Aš duosiu vieną pavyzdį iš mūsų Vyriausio Tribunolo veikimo. Mūsų valstybės kūrimosi pradžioje prof. Voldemaro ministerių kabinetas išleido įsakymą, kurio neturėjo teisės leisti, nes jau tada veikė laikinoji konstitucija, apie tai, kad majoratiniai dvarai iš savininkų būtų atimti ir, kaipo valstybės nuosavybė, perduoti žemės ūkio ministerijai.

Žemės ūkio ministerija padarė iš to išvadą, atėmė tuos dvarus, bet neturėdama valdininkų štato išnuomojo juos tiems patiems savininkams. Su savininkais buvo pasirašyta nuomos sutartis ir nustatytas nuomos mokestis. Paskui vienas savininkas ima ir nesumoka nuomos. Užvedama byla. Apygardos teismas priteisė sumokėti nuomą. Buvo paduota apeliacija Vyr. Tribunolui ir Vyr. Tribunolas nustatė, kad ministerių kabinetas peržengė savo kompetencijos ribas, kad jis negalėjo tokio įsakymo išleisti, kad tas įsakymas neteisėtas ir kad, todėl, tie dvarai nebuvo nusavinti — jie vėliau buvo nusavinti įstatymo keliu, tai kitas dalykas, bet tada jie liko savininkais. Todėl pasirodė, kad dvaras svetimo asmens išnuomotas pačiam savininkui, o paskui iš jo ieškoma nuomos. Nors savininkas ir pasirašė sutartį, bet atsikirto tuo, kad jis yra savininkas. Teismas ir konstatavo, kad jis yra savininkas. Žemės ūkio ministerija rėmėsi įsakymu, bet įsakymas neteisėtas ir išvadų negalima padaryti. Jei išnuomota savininkui, tai jis vis tiek yra savininkas, o ne nuomininkas, ir ieškinys atmestas. Tai čia tipiškas atsitiktinės teismo quasi kontrolės pavyzdys. Žinoma, tuo savo sprendimu teismas nenaikina neteisėto įsakymo, nes ne įsakymas jam buvo apskųstas. Šiuo atveju teismas tik pripuolamai sutiko tą įsakymą savo darbe ir, radęs jį neteisėtu, netaikė. Savo rezoliucijoje jis nerašo «panaikinti tą įsakymą», bet motyvuose nurodoma, kodėl iš to įsakymo nedaroma jokių teisinių išvadų. Žinoma, tas tokiems įsakymams kenkia, ypač jei taip sprendžia aukščiausias teismas. Tada taip pat darys ir kiti teismai, ir toks įsakymas, taip sakant, savaime miršta. Bet tai vis dėlto nėra tiksli teismo kontrolė; čia teismas buvo ne tam tikslui, kad žiūrėtų, teisėtas ar neteisėtas tas įsakymas; jis tik pripuolamai rado jį savo darbe ir, kaip neteisėto, netaikė. Taigi čia yra tik atsitiktinė teismo quasi kontrolė, kuriai nėra reikalinga jokio ypatingo įstatymo: jeigu yra teismas sulig įstatymais, tai ta teismo kontrolės forma savaime yra vykdoma. Todėl ji ir pas mus vykdoma, nors mes administracinio teismo ir neturime. Čia yra skaudžiausia mūsų teisėtumo spraga. Administraciniam teismui jau galima skųsti patį administracijos įsakymą; tada teismas svarsto apskųstąjį įsakymą teisėtumo atžvilgiu ir jeigu konstatuoja, kad jis yra neteisėtas, tai naikina jį. Tokia teismo rūšis yra vadinama administraciniu teismu. Veik visose valstybėse administracinis teismas yra; man rodos, kad Europos kontinente tik pas mus ir SSSR tokio teismo nėra. Šita teismo funkcija, ar šita teismo rūšis yra vėliausia. Pirmos teismo funkcijos valstybėje atsiranda dviems darbams: ginčams tarp privatinių asmenų, t. y. civilinis teismas, ir kaipo sankcijų taikymas neteisei, t. y. baudžiamasis teismas, O ten, kur jau labiau išsiplečia teisinė valstybė, greta tų dviejų teismo funkcijų atsiranda ir trečioji — administracinis teismas. Žinoma, tam, kad teismo kontrolė galėtų būti rimtai vykdoma, reikalinga, kad teismas būtų sukonstruuotas kaipo pagrindinis organas, kad jis būtų nepriklausomas organas. Tik tada jo darbas bus paliuosuotas nuo to pavojaus, kad jo išvados teisėtumo atžvilgiu bus iškreipiamos tikslingumo išvadomis

ir samprotavimais. Teismo kontrolė jau liečia ir pagrindinių organų darbus. Vadinas, tarnybinė kontrolė gali liesti tik priklausomus organus, teismo kontrolė — ir pagrindinius organus, bet nei viena, nei kita kontrolė negali liesti suvereninių, arba diktatoriškų, organų darbų teisėtumo.

Dabar, kalbant dėl teismo kontrolės, kyla klausimas, ar visų valdžios organų tarnybiniai darbai yra prieinami tai kontrolei. Čia tenka padaryti tam tikrą pastabą. Būtent, čia tenka pareikšti vienas svarbus dalykas valdžios funkcijos atžvilgiu. Valdžios organų funkcija, arba kompetencija, skirstoma dviemis rūšimis: būtent, viena kompetencijos dalis sudaro *disk ecinės* galios kompetenciją, o kita sudaro *suvaržytą* kompetenciją. Vadinas, yra diskrecinė galia ir suvaržyta kompetencija. Diskrecinė galia yra ta kompetencijos sritis, kuri nėra tvarkoma jokiomis teisės normomis. O ta valdžios organų kompetencijos darbų sritis, kuri yra tvarkoma teisės normomis, vadinasi suvaržytos kompetencijos sritimi.

Pirminėje valstybėje diskrecinės galios sritis yra labai plati, o suvaržytos kompetencijos sritis — siaura. Visur reiškiasi tendencija, kuri atitinka valstybės perėjimui į teisinės valstybės stadiją, vis labiau plėsti suvaržytos kompetencijos sritį, t, y., vis labiau normuoti valdininkų darbą. Vis dėlto visuomet sąmoningai yra paliekama tam tikra diskrecinės galios sritis. Bet jeigu kas ir nenorėtų palikti, tai vis tiek tas būtų neįvykdoma, nes gyvenimas nuolat auga, plečiasi ir negalima iš anksto viską numatyti ir normuoti. Todėl niekada negalima taip padaryti, kad viskas iš anksto būtų nustatyta, kad visa iniciatyva būtų, taip sakant, magazinuota įstatymuose, o gyvo žmogaus iniciatyva būtų panaikinta. Todėl, nors ir plečiasi suvaržytosios kompetencijos sritis, visuomet dar lieka ir diskrecinės galios sritis, nes ir pats darbas taip pat plečiasi ir iškelia naujų reikalų, kurie gal su laiku taip pat pereis į suvaržytos kompetencijos sritį. Teisėtumo kontrolė liečia ypač *suvaržytos kompetencijos sritį*. Kai dėl diskrecinės galios, tai čia gal ir nekyla teisėtumo, o tik tikslingumo klausimas, t. y., ar valdininko iniciatyva atitinka vyresniųjų sumanymu tikslingumo atžvilgiu. Bet vis dėlto, ypač administracinio teismo institucija, sugebėjo praplėsti tą teisėtumo kontrolę ir į diskrecinės galios sritį. Bent kai kuriais atžvilgiais, pav., diskrecinės galios iškreipimo atsitikimuose. Mes čia paimsim tokį pavyzdį.. Žinoma, kad vyresnysis gali šalinti žemesniuosius ir, sakysim, jis pašalino asmeniško keršto motyvais. Kitas dalykas, ar tai bus galima įrodyti, bet mes sakysim, kad tas įrodyta. Nors šalinimas ir įeina į diskrecinę galią, bet jeigu kas pašalins asmeniško keršto motyvais, tai tada ten, kur veikia administracinis teismas, galima apskųsti toks pašalinimas kaipo neteisėtas, nes, nors įstatymas pavedė tokį šalinimą diskrecinei galiai, bet turėdamas galvoje, taip sakant, tarnybos labą, o ne asmeniškus įausmus, kerštą ir t. t. Tuo būdu šita teisėtumo kontrolė tokiomis formomis gali paliesti ir diskrecinę galią.

Tai čia mes bendrai iššiūrėjome valdininkų darbų teisėtumo kontrolę. Dabar turėsime pereiti prie kito klausimo, kuris

artimas tam, bet kelia ypatingų sunkenybių, todėl jis šiek tiek painesnis. Būtent, nagrinėsimo įstatymų konstitucingumo ir to konstitucingumo kontrolės klausimą.

Įstatymų konstitucingumas ir to konstitucingumo kontrolės klausimas

Kas yra įstatymų konstitucingumas, rodos, to pavadinimo ligi šiol nevartojau, bet buvau nurodęs, kad teisės normos kai kuriose valstybėse yra skirstomos įvairiomis rūšimis. Tarp tų rūšių daugumoje valstybių yra rašytoji konstitucija ir paprastieji įstatymai, leidžiami nuolatinio įstatymų leidžiamojo organo. Sakiau, kad ten, kur teisės normos skirstomos keliomis nelygiovis rūšimis, kyla žemesnės rūšies teisės normų teisėtumo klausimas, t. y. klausimas, ar jos atitinka aukštesnės teisės normas. Dėl tos priežasties ten, kur yra rašytoji konstitucija ir kur yra paprastieji įstatymai, kyla klausimas ar įstatymai atitinka konstituciją. Šitas įstatymų atitinkamumas konstitucijai ir vadinamas jų *konstitucingumu*. Tai čia tas pats teisėtumo klausimas, tik specialiniu pavadinimu. Žinoma, įstatymų konstitucingumo problemos nekyla tose valstybėse, kuriose nėra rašytosios konstitucijos, kuriose nėra aukščiausios rūšies tiesės normų. Todėl negali šita problema kilti Anglijoje, nes ten, nors yra materialinė konstitucinė teisė, bet formalinės konstitucinės teisės nėra ir todėl visi įstatymai yra lygūs ir negali būti kalbos apie tai, ar jie kam neprieštarauja. Jei kartais vienas kitam ir prieštarautų, tai tas, kuris vėliau išleistas, naikina tą, kuris buvo anksčiau išleistas. Įstatymų konstitucingumo klausimas nekyla ir tose valstybėse, kur, nors ir yra rašytoji konstitucija, bet tai rašytajai konstitucijai keisti nėra nustatyta jokios ypatingos tvarkos, kur konstitucija keičiama ta pačia tvarka, kaip ir kiti leidžiamieji įstatymai. Nes jei tokiose valstybėse išleistas įstatymas, kuris neatitinka konstitucijai, kadangi konstitucija ta pačia tvarka gali būti keičiama, kaip ir įstatymas leidžiamas, tai išleistasis įstatymas ir keičia konstituciją. O kadangi negali kilti įstatymų konstitucingumo klausimas, tai tuo pačiu, žinoma, negali kilti ir to konstitucingumo kontrolės klausimas. Taip yra Italijoje ir Ispanijoje; ten konstitucija nesudaro aukštesnės rūšies teisės, bent formaliniu atžvilgiu. Bet visose kitose valstybėse, kur konstitucijai keisti yra nustatyta kitokia tvarka negu paprastiems įstatymams leisti, paprasta tvarka išleistasis įstatymas negali pakeisti konstitucijos. Todėl tokiose valstybėse ir gali kilti klausimas, ar tas ar kitas įstatymas atitinka konstituciją, ar neatitinka. Kitaip sakant, čia kyla įstatymų konstitucingumo klausimas, arba jų teisėtumo klausimas. Kartu kyla ir gana sunkus— ne teoretiškai, bet praktiškai sunkus įstatymų konstitucingumo kontrolės ir sankcijų klausimas. Jei įstatymas gali būti teisėtas ar neteisėtas, tai kyla klausimas, o kas gi bus, jei įstatymas bus neteisėtas, nekonstitucingas? Iš esmės čia yra tas pats klausimas, kaip ir mūsų iššiūrėtas apskritai valdžios organų, ar valdininkų, darbų teisėtumo kontrolės klausimas, nes ir kiekvienas

parlamento, arba įstatymų leidžiamojo konstitucinio organo, kuris nėra suvereninis, darbas, kaip ir kiekvienas administracijos organo įsakymas turi atitikti aukštesnės teisės normas. Vadinas, šios kontrolės problema teoretiškai yra visiškai ta pati. Bet pasirodo, kad įstatymų konstitucingumo kontrolės klausimas daug ginčų kelia. Mes iššiūrėsime visas kontrolės formas, įstatymų konstitucingumo kontrolės atžvilgiu.

Pirmiausia tarnybinė arba hierarchinė kontrolė įstatymų konstitucingumo atžvilgiu. Mes jau konstatavom, kad ta kontrolė nėra taikoma pagrindiniams konstituciniams organams, jei nėra aukštesnio organo už tą pagrindinį konstitucinį organą. Taigi ten, kur įstatymų leidžiamasis organas yra pagrindinis ir tarnybiniu atžvilgiu aukščiausias, tarnybinės kontrolės klausimas negali kilti nei teisėtumo, nei tikslingumo atžvilgiais. Bet vis dėlto čia kyla klausimas, ar iš tikrųjų nėra galimas ir ar nėra ko nors aukštesnio, kas galėtų tokią kontrolę vykdyti? Pirmiausia, ypač demokratinėse valstybėse, tuojau ateina galvon: ogi teisinė tauta, arba piliečių rinkikų kolegija, ar negalėtų būti šios kontrolės subjektu, ar ji negalėtų tą kontrolę vykdyti ir ar nėra metodų tokiai kontrolei? Kartais ir nurodoma į referendumą kaipo į metodą šitai kontrolei vykdyti. Mes savo laiku kalbėsime apie referendumą ir visas jo rūšis. Čia ypač kyla klausimas dėl privalomo ir ratifikacijos referendumo. Ratifikacijos referendumas yra toks, kada nuolatinio įstatymų leidžiamojo organo priimtas įstatymo projektas dar duodamas perbalsuoti, vadinas, patvirtinti arba atmesti, piliečių rinkikų korpusui, arba teisinei tautai, einant demokratine konstrukcija. Ratifikacijos arba sankcijų referendumas yra dviejų rūšių: arba *privalomas*, kada įstatymų ar tam tikros rūšies įstatymų projektai būtinai turi būt atiduodami perbalsuoti, ir *fakultatyvinis*, kada įstatymų projektai duodami perbalsuoti ne visuomet, bet tik tam tikromis sąlygoms esant. Taigi klausimas, ar privalomas referendumas negalėtų būti tokia kontrole? Žinoma, teisinė tauta, priimdama ar atmesdama įstatymo projektą, priimtą prlamento ar kitokio įstatymų leidžiamojo organo, at ieka darbą gana panašų į tarnybinę kontrolę, bes vis dėlto čia mes neturime *įstatymo* kontrolės; čia yra tik *įstatymo projektas* ir šiaip ar kitaip pasisakydama dėl to įstatymo projekto *teisinė tauta* čia pati *veikia kaipo vienas įstatymų leidžiamųjų veiksnių*. Tuo savo darbu ji nekontroliuoja įstatymus, o tik pati dalyvauja tų įstatymų leidime.

Fakultatyviniame referendume daugiau yra šitos kontrolės žymių; gal todėl, kad čia reikalinga, kad kas nors užprotestuotų primtąjį įstatymo projektą. Jei jis nėra užprotestuojamas, tai jis įsigali, bet jeigu jis užprotestuojamas — kai kur liaudies «veto» formoje, kai kur — prezidento ar valdovo, dar kitur — aukštesniųjų rūmų — tai tada pavedama apie tai spręsti referendumui, teisinei tautai. Kadangi čia yra užprotestavimo momentas, tai tas gal labiau yra panašu į tarnybinę kontrolę, bet vis dėlto pirmiausia tai būtų lyg ir sąlyginė ar terminėnė kontrolė: ji gali vykti tik užprotestavus. Be to, kol protesto terminas dar nėra užsibaigęs, tai ir čia yra dar tik *įstatymo projektas*, o ne įsta-

tymas. Taigi ir čia piliečiai rinkikai veikia ne kaipo įstatymų kontrolės organas, bet kaipo įstatymų leidžiamasis veiksnys. Vadinas, abi ratifikacijos referendumo formos nesudaro tikra prasme įstatymų konstitucingumo tarnybinės kontrolės pavyzdžio. Be to, apskritai teisinė tauta arba piliečių rinkikų kolegija, kaipo toks masinis neorganizuotas veiksnys, neturi reikalingo lankstumo tokiai kontrolei atlikti. Tarnybinei kontrolei tinka toks organas, kuris gali dalyką svarstyti, iššiūrėti, o piliečių rinkikų kolegija svarstyti negali: ji gali tik sakyti «taip» arba «ne», nes visi tie žmonės randasi įvairiose vietose ir jokio organizacinio ryšio neturi. Galėtų būti paimtas kitas organas, kuris gal tiktų tokiai kontrolei, tai, būtent, tas organas, kuriam pavedama pati konstitucija keisti. Tai yra, t. v. steigiamasis parlamentas arba *konstituanta*. Konstituantai pavesta keisti konstitucija, o parlamentas gali tik paprastus įstatymus leisti. Tai gal konstituanta galėtų kontroliuoti įstatymų konstitucingumą? Dalykas tas, kad ten, kur yra atskiras organas konstitucijai keisti, tai jis paprastai nėra nuolatinis. Jis nėra nuolatinis todėl, kad jo darbas negali būti nuolatinis, nes konstitucija kaip tik tam ir yra išskiriama į aukštesnės teisės rūšį, kad jos normos daugiau pastovumo įgytų ir kad jos nebūtų nuolat keičiamos. Todėl sudaryti nuolatinį organą konstitucijai keisti, kuris nuolat posėdžiautų ir vis keistų konstituciją, vengiama. Jis susirenka tik tada, kada yra reikalas, o toks organas, kuris tik pripuolamai ir tai ne savo iniciatyva susirenka, žinoma, netinka tokiai kontrolei. Tarnybinei kontrolei reikalingas nuolatinis organas. Kitose valstybėse konstitucija keisti pavedama tam pačiam organui, kuris ir šiaip įstatymus leidžia, tik čia jau nustatoma kitokia tvarka konstitucijai keisti negu paprastiems įstatymams leisti: ar kvalifikuota dauguma ar referendumas ir t. t. Bet ir toks organas tarnybinei kontrolei netinka, nes tas pats organas čia kontroliuotų pats save. Tarnybinė kontrolė numato hierarchinį sutvarkymą ir vyresnybę, o čia tos vyresnybės nėra. Toliau, gal tokią kontrolę galėtų atlikti vyriausybė, ypač valdovas ar prezidentas? Vyriausybė, kaip toliau pamatysime, yra vyriausis pagrindinis valdymo organas, o mums čia ypatingai rūpi valdovas ar prezidentas. Dėl absoliutinio monarcho, žinoma, čia nekyla klausimas; jis yra suvereninis organas, ir jam, be abejo, viskas priklauso. Mes čia imsime konstitucinį monarchą ar respublikos prezidentą. Šiuo atžvilgiu yra įvairios valstybių rūšys. Pirmiausia yra valstybės, kuriose veikia griežtas funkcionalinis valdžios sutvarkymas, kaip Amerikoje. Ten tokia kontrolė negali įvykti kaip tik todėl, kad yra šitas griežtas funkcionalinis valdžios sutvarkymas, nes jei prezidentui būtų pavesta kontroliuoti kongreso leidžiamus įstatymus konstitucingumo atžvilgiu, tai tada, žinoma, prezidentas tuo pačiu kištųsi į kongreso darbą ir virstų kongreso vyresnybe, kas kaip tik prieštarautų funkcionaliniam valdžios suskirstymui. Valdymo funkcija turi būti atskirta nuo įstatymų leidžiamosios funkcijos, todėl prezidentas, stovėdamas valdymo funkcijos priešaky, negali kištis į įstatymų leidimą. Kitose valstybėse, kaip direktorinio režimo arba galu-

tinai iškraipyto parlamentarizmo valstybėse, kaip Estija, administravimas, arba valdymas, visai priklauso įstatymų leidėjui. Tai čia, kadangi vyriausybė, vyriausias valdymo organas pats yra priklausomas nuo įstatymų leidėjo, žinoma, jis jokiu būdu negali būti įstatymų konstitucingumo tarnybine kontrole. Trečia Europos kontinento valstybių grupė yra parlamentarinės, arba parlamentarinio režimo, valstybės. Parlamentarinių valstybių žymė yra suskirstytų valdžių bendradarbiavimas. Europos kontinente, kaip žinome, yra iškraipytas parlamentarizmas, bet jeigu paimsime ir klasišką parlamentarizmą, tai vis tiek prezidentas čia negali būti šitos kontrolės subjektu. Jeigu jis turi absoliutinį «veto», tai jis gali įstatymo projektą atmesti arba sulaikyti, bet jeigu jis visai atmeta, tai tada jis, kaip ir privalomame referendume, pats tampa įstatymų leidžiamuoju veiksniu, o ne tarnybine įstatymų konstitucingumo kontrole. O jeigu jis turi tik reliatyvinį «veto», tai jis gali tik grąžinti įstatymo projektą persvarstyti, bet vis dėlto įstatymų leidėjas vėl pats išspręs dalyką. Dar klausimas ar parlamento paleidimas tam negalėtų būti panaudotas? Parlamento paleidimas išleistų įstatymų nesustabdo. Jeigu jis sulaikys įstatymą ir paleis parlamentą *kartu*, tai tada bus lyg ir apeliacija į tautą: tada piliečiai rinkikai rinks naują parlamentą, kuris turės priimti arba atmesti tą įstatymą. Bet visa tai liečia tik įstatymo projektą. Įstatymų skelbimas lieka prezidentui, bet tai tik mechaniška funkcija: jis privalo paskelbti, negali neskelbti. Be to, ypač iškraipyto parlamentarizmo valstybėse, tokios rūšies tarnybinė kontrolė yra silpninama tuo, kad parlamentarinio režimo valstybėse prezidentas, ar valdovas, nieko negali daryti be ministerių kabineto kontrasignacijos. Vadinas, jis veikia tik ministerių kabinetui sutinkant. Kontinento iškreiptame parlamentarizme ministerių kabinetas padarytas priklausomu nuo parlamento, nes parlamentui pareiškus nepasitikėjimą jis privalo atsistatydinti. Taigi galų gale, viršūnėje stovi parlamentas, ir čia tarnybinė įstatymų konstitucingumo kontrolė negali būti vykdoma. Taigi visose čia mūsų iššiūrėtose valstybėse tarnybinės įstatymų konstitucingumo kontrolės nėra.

Vis dėlto yra viena valstybė, kurioje tas įstatymų konstitucingumo kontrolės klausimas kyla, nes ji naudojasi rašytąja konstitucija, ir kurioje yra aiški tarnybinė įstatymų konstitucingumo kontrolė. O šita valstybė tai yra SSSR ir atskiros sovietų respublikos. Ten apskritai nėra valdžios funkcionalinio suskirstymo; tas pats organas turi ir valdymą, ir įstatymų leidimą, ir net teismą. Dalykas tas, kad ten yra keturi organai, kurie leidžia įstatymus: SSSR sovietų suvažiavimas, kuris yra suvereninis, CIKAS, CIKO prezidiumas ir SOVNARKOMAS. Kiekvienas tų organų leidžia įstatymus ir *kiekvienas aukštesnis gali panaikinti žemesniojo išleistuosius įstatymus*. Būtent, SOVNARKOMO išleistus įstatymus gali panaikinti CIKO prezidiumas, CIKAS ir sovietų suvažiavimas, CIKO prezidiumo — CIKAS ir sovietų suvažiavimas, CIKO—sovietų suvažiavimas, o sovietų suvažiavimo išleistų įstatymų jau niekas negali panaikinti, nes

jis yra suvereninis, kaip Anglijos parlamentas. Kas yra SSSR, tas pats yra ir kiekvienoje sovietų respublikoje. Vadinas, čia įstatymų konstitucingumo kontrolė yra grynai tarnybinė, hierarchinė: kiekvienas aukštesnis gali panaikinti žemesniojo įstatymus. Buvo dar vienas bandymas, nors ir maskuotas, įstatymų konstitucingumo tarnybinei kontrolei nustatyti. Tai buvo Napoleono I imperijoje. Ten buvo sudarytas vadinamas *senatas konstitucijos saugotojas*. Šitas organas galėjo kiekvieną parlamento leidžiamą įstatymą panaikinti dėl jo nekonstitucingumo. Kadangi to senato – konstitucijos saugotojo nariai buvo skiriami imperatoriaus, tai, žinoma, nors formaliai įstatymų leidėjai buvo neva nepriklausomi nuo imperatoriaus, bet faktinai buvo kitaip. Faktinai tikslingumo motyvai čia buvo lemiamais: kas buvo tikslinga, tas buvo ir konstitucinga, o kas netikslinga - ir nekonstitucinga. Tai buvo tokia maskuota neva teisėtumo, bet iš tikrųjų tai buvo tarnybinė kontrolė, kurią vykdė imperatorius. Tokia pat kontrolė buvo ir antroje Prancūzijos imperijoje.

Dabar iššiūrėsime teismo įstatymų konstitucingumo kontrolę. Daugiausia ginčų kelia teimo quasi kontrolė. Šiandie mes iššiūrėsime tikslią teismo kontrolę. Ligi paskutinių laikų tokia kontrolė niekur nebuvo organizuota. Buvo nežinoma tokia kontrolė, kad įstatymas dėl jo prieštaravimo konstitucijai būtų galima apskųsti teismui ir kad teismas galėtų tokį įstatymą panaikinti. Jei kur ir buvo tokia kontrolė atsiradusi, tai kaip pamatysim tai buvo teismo quasi kontrolė. Kodėl? Ogi todėl, kad tada būtų pavojaus, kad teismas pats galėtų virsti aukščiausiu įstatymu leidžiamuoju organu; jis pats veikia įstatymais, todėl jis pats iš dalies taptų įstatymų gamintoju. Todėl tokia kontrolės forma buvo randama pavojinga ir dėl to tos tikslios teismo kontrolės buvo vengiama. Be abejo, tokia teismo kontrolė gal ir prieštarautų nuosekliam valdžios funkcionaliniam suskirstymui. Vis dėlto sumanymas tokio konstitucinio teismo, analogiško administraciniam teismui, kilo dar pabaigoje 18 amž. Tas pats *Syes*, vienas įdomiausių prancūzų revoliucijos veikėjų buvo iškėlęs reikalą sudaryti tą konstitucinį teismą. Iš tos minties paskui kilo senatas – konstitucijos saugotojas. Pats Syes buvo autorium įstatymo. Paskui šita kontrolė, kuri buvo sumanyta teismo formoje, virto tarnybine įstatymų konstitucingumo kontrole ir tuo būdu buvo iškraipyta. Tik naujausiais laikais, po Didžiojo karo, jau mūsų akivaizdoje gimė tas konstitucinis teismas, būtent, tiksli, paprastų įstatymų konstitucingumo kontrolė. Tas yra tik dviejose valstybėse: Austrijoj ir Čekoslovakijoje. Aš nežinau, gal dar kur nors Egipte yra ar ką, bet Europos kontinente tik dviejose valstybėse yra konstitucinis teismas kaipo tiksli įstatymų konstitucingumo kontrolė. Konstitucinis teismas, kuriam tam tikra tvarka galima apskųsti parlamento išleistas įstatymas dėl jo nekonstitucingumo, gali panaikinti tokį įstatymą, jeigu jį ras tikrai nekonstitucingą.

Tai pereitą sykį pradėjau kalbėti apie įstatymų konstitucingumą ir įstatymų konstitucingumo kontrolę. Pareiškiau, kad įstatymų konstitucingumo klausimas gali kilti tik tose valstybėse

kur teisė yra skirstoma nelygiomis rūšimis, būtent, kur yra aukštesnė ir žemesnė teisė; kitaip sakant, kur yra rašytosios konstitucijos, arba formalinė konstitucinė teisė ir paprasti įstatymai, leidžiami nuolatinio konstitucinio įstatymų leidžiamojo organo. Be to, reikia pridurti, kad įstatymų konstitucingumo klausimas gali kilti tik tose valstybėse, kur ne tik veikia rašytoji konstitucija, bet kur ir tai konstitucijai keisti yra nustatyta visai kitokia tvarka negu paprastiems įstatymams leisti. Tik tokiose valstybėse gali kilti įstatymų konstitucingumo klausimas. Žinoma, tokiose valstybėse, kur rašytoji konstitucija galima keisti ta pačia tvarka kaip ir paprasti įstatymai yra leidžiami, negali kilti klausimas apie įstatymų konstitucingumą ar jų nekonstitucingumą, nes ten kiekvienas paprastas įstatymas gali pakeisti konstituciją: jei išleistasis įstatymas prieštarauja konstitucijai, tai, reiškia, jis jau pakeitė konstituciją, konstitucija jau toje srityje neveikia. Tai tokia yra įstatymų konstitucingumo sąvoka.

Toliau kilo klausimas dėl įstatymų konstitucingumo kontrolės. Maža vien pasakyti, kad įstatymas negali būti nekonstitucingas, kad jis privalo būti konstitucingas, nes vis dėlto gali atsitikti, kad išleistasis įstatymas nebus konstitucingas. Tai ar yra priemonių kaip nors kontroliuoti tą dalyką, kad tokių įstatymų nebūtų, o jeigu jie vis dėlto atsiranda, tai kad jie negalėtų veikti. Kadangi, kaip sakiau, įstatymų leidimas sudaro tam tikro konstitucinio, nesuvereninio įstatymų leidžiamojo organo darbą, tai įstatymų konstitucingumo klausimas sutampa su to konstitucinio įstatymų leidžiamojo organo darbo teisėtumu. Šito organo darbo teisėtumas teoretiškai sprendžiamas tais pačiais dėsniais, kaip ir bet kurio kito organo darbo teisėtumas, t. y. kaip ir bet kurio administracijos organo darbo teisėtumas. O kai dėl administracijos organų, tai mes matėm, kad ten yra trys metodai jų darbų teisėtumo kontrolės. Tie patys metodai, teoretiškai bent, t nka ir įstatymų konstitucingumo kontrolei.

Kai dėl *tarnybinės įstatymų* konstitucingumo kontrolės, tai mes jau iššiūrėjome įvairias galimybes ir priemones tos kontrolės ir radom, kad tai labai sunku yra įvykdyti, kad tai labai netobulos priemonės. Būtent, todėl, kad įstatymų leidžiamasis organas dažniausiai, beveik visur, yra *pagrindinis* organas, vadinas, toks organas, kuris neturi jokios nuolatinės, veiklios *vyresnybės*, o jeigu nėra vyresnybės, tai tokia tarnybinė kontrolė negali būti vykdoma. Jeigu įstatymai leisti yra pavesta kokiam nors organui, kuris, hierarchijos atžvilgiu, nėra pagrindinis, o yra priklausomas kokio nors kito vyresniojo organo, tai tada tarnybinė kontrolė gali būti vykdoma ir įstatymų konstitucingumo atžvilgiu taip pat, kaip ir kiekvieno priklausomojo administracijos organo kontrolė gali būti vykdoma, jeigu jis turi vyresnį už save organą. Mes čia konstatavom, kad kaip tik SSSR tokia tarnybinė įstatymų konstitucingumo kontrolė veikia, bent tiek, kiek paprastųjų įstatymų leidžiamieji organai *nė a pagrindiniai*, o turi dar vyresnius organus. Pereitą kartą mes matėm, kaip ten kiekvienas aukštesnis atlieka žemesniojo organo kontrolę. Dabar pridėsime, kad ir Čekoslovakijoje turime

panašų pavyzdį. Ten taip pat yra paprastųjų įstatymų tarnybinė kontrolė. SSSR, kaip mes matėm, yra keturi organai, kurie leidžia įstatymus, o Čekoslovakijoj yra du organai: *parlamentas* ir *parlamento komitetas*, kuris savo konstrukcijos atžvilgiu yra šiek tiek panašus į ciką. Būtent, tas parlamento komitetas yra skiriamas iš dvidešimt kelių parlamento narių ir, kaip cikas veikia protarpiuose tarp sovietų suvažiavimo, taip šis komitetas veikia protarpiuose tarp parlamento sesijų, paskui, kaip cikas gali leisti įvairius įstatymus, išskyrus tuos, kurie galėtų keisti pagrindinius konstitucijos dėsnius, taip ir Čekoslovakijos parlamento komitetas gali leisti įvairius įstatymus, išskyrus keičiančius konstituciją. Parlamentas kiekvieną parlamento komiteto šleistą jį įstatymą kontroliuoja tarnybinės kontrolės metodu, t. y. ir tikslingumo ir konstitucingumo atžvilgiu; vadinas, parlamentas gali to komiteto išleistą įstatymą panaikinti todėl, kad jis jam nepatinka tikslingumo atžvilgiu, o gali panaikinti ir todėl, kad jis randa, jog jis prieštarauja konstitucijai. Tuo būdu, tarnybinė įstatymų konstitucingumo kontrolė veikia SSSR ir Čekoslovakijoj ir gali veikti visur ten, kur įstatymų leidžiamasis organas turi dar vyresnybę. Tiek dėl tarnybinės kontrolės.

Kai dėl *tikslios teismo kontrolės*, tai ligi pastarųjų laikų jos, kaip sakiau, niekur nebuvo. Nors jau 18 amžiaus pabaigoje, kada buvo pradėta gyvendinti rašytosios konstitucijos sistema, tas pats Syes buvo numatęs tokį konstitucinį teismą, kuris būtų skiriamas konstitucijai apsaugoti ir kuriam būtų galima skųsti parlamento leidžiamieji įstatymai dėl jų prieštaravimo konstitucijai, vis dėlto tas nebuvo įvykdyta ligi 20 amž. Tas, kas buvo Prancūzijos imperijoj, kaip pereitą kartą minėjau, buvo tik iškreipta Sijeso mintis. Ligi pastarųjų laikų tokio teismo nebuvo. Nebuvo todėl, kad vis dėlto bijota sudaryti toks organas, kuris turėtų tokią didelę galią, būtent, kuris galėtų naikinti įstatymus. Antra vertus, buvo randama, kad tokios galios pavedimas teismui prieštarauja funkcionaliniam konstitucinės valdžios suskirstymui. Vis dėlto, kaip jau sakiau, po Didžiojo karo, vadinas, jau mūsų laikais atsirado dvi valstybės, kurios tokį konstitucinį teismą pas save įvedė. Tos valstybės yra Čekoslovakija ir Austrija. Tose dvejose valstybėse yra tiksli įstatymų konstitucingumo teismo kontrolė; ten galima ir parlamento išleistieji įstatymai apskųsti konstituciniam teismui dėl jų nekonstitucingumo ir, radęs juos nekonstitucingus, teismas gali juos panaikinti. Aišku, kad konstitucinio teismo funkcija įstatymų konstitucingumo atžvilgiu visai atitinka administracinio teismo funkciją *įsakymų* teisėtumo atžvilgiu: administracijos teismas sprendžia įsakymų teisėtumą, o konstitucinis teismas — įstatymų konstitucingumą. Taigi, sakau, tas konstitucinis teismas yra dar visai nauja institucija, dar tik pirmas bandymas 20 amžiuje. Žinoma, šiuo, be abejo, pasiekiama aukštesnis teisinės valstybės laipsnis.

Dar lieka trečias įstatymų konstitucingumo kontrolės metodas, būtent, atsitiktinė teismo *quasi kontrolė*, t. y. tokia kontrolė, kada teismas tik pripuolamai užtikęs savo darbe įstatymą

ir susidūręs su jo konstitucingumo klausimu sprendžia tą klausimą ir, radęs įstatymą nekonstitucingą, netaiko jo, nedaro iš jo išvadų. Bet savo sprendime toks teismas nerašo, kad toks įstatymas yra panaikintinas dėl jo nekonstitucingumo. Ne, teismas tik nedaro išvadų iš jo, bet įstatymas lieka veikti ir kitas teismas kitoje byloje, jeigu prieis išvados, kad jis yra konstitucingas, tai gal ir pritaikins. Bet vis dėlto ir tokia atsitiktinė teismo quasi kontrolė įstatymų konstitucingumo atžvilgiu turėtų svarbos, jeigu ji valstybėse būtų leista. Dalykas tas, kad žemesnieji teismai vis dėlto taikosi prie aukštesniųjų teismų sprendimų ir jeigu kartą aukščiausias teismas kurį įstatymą pripažins netaikintinu, tai ir kiti teismai turės jo netaikyti, nes žinos, kad jeigu jis ir taikins, tai vis tiek byla ateis į aukščiausią teismą ir jo išvados bus panaikintos. Tai vis dėlto, nors tai ir nėra tiksli teismo kontrolė, ji sudaro tam tikrą pavojų įstatymams, nes jeigu teismas nepripažins tam tikrą įstatymą taikintinu, tai įstatymas tas veiks, bet jis liks, taip sakant, neveiklus, jis teismų nebus remiamas. Ir ligi 20 amž. tik šitoje atsitiktinės teismo quasi kontrolės formoje teismų buvo liečiamas įstatymų konstitucingumo klausimas. Tačiau ir dėl šitos teismo quasi kontrolės įstatymų konstitucingumo atžvilgiu yra labai daug ginčų tiek teorijoje, tiek praktikoje. Yra visa eilė valstybių, kurios leidžia teismams daryti tokią atsitiktinę quasi kontrolę įstatymų konstitucingumo atžvilgiu, bet yra ir kita eilė valstybių, kurios tokios kontrolės neleidžia. Teorijoje, arba moksle, taip pat kai kurios srovės sako, kad tokia kontrolė iš pačios teismo darbo esmės išeina, o kitos srovės tą dalyką neigia. Mums teks šiek tiek paliesti tas ginčas, nes tai svarbus dalykas.

Šiuo klausimu yra argumentų pro ir contra — ir už leistinumą tos quasi kontrolės ir prieš ją. Šalininkai šitos atsitiktinės quasi kontrolės nurodo, kad teismas veikia įstatymais; teismui vienintelis kriteriumas, vienintelis «dievaitis», taip sakant, tai yra įstatymas. O konstitucija irgi yra įstatymas, dargi aukštesnės rūšies. Dabar, jei teismas savo darbe sutinka tarp dviejų įstatymų prieštaravimą, tai, žinoma, jis negali abiejų pritaikinti; jis gali tik vieną taikinti, dviejų priešingų imperatyvų jis negali taikinti. Ir apskritai du priešingi imperatyvai valstybėje yra negalimas dalykas, tai yra nonsensas. Jei yra du priešingi imperatyvai, tai vienas ar kitas turi būti panaikintas, nes valstybė yra anarchijos antitezė. Valstybėje viskas turi sudaryti logišką vienumą; tame vienume negali būti vidujinių prieštaravimų, o jeigu atsiranda vidujinis prieštaravimas, tai matyti, kad vienas prieštaraujančių veiksnių negali veikti, jis turi būti panaikintas. Tai klausimas, kuris gi dabar naikintinas? Kada daug įstatymų leidžiama, tai nuolat atsitinka kolizijos tarp įvairių teisės normų imperatyvų. Tai kaip tada teismas turi elgtis? Jei tokia kolizija atsitinka tarp dviejų paprastų įstatymų, tai teismas tada žiūri, kuris iš jų yra senesnis, o kuris naujesnis, nes jeigu abu įstatymai yra lygūs, tai, be abejo, veikti lieka naujesnis, pakeitęs senesnį. Naujesnį įstatymą leisdama valstybės valdžia jau tuo pačiu pakeitė senesnį ir teismas taiko nau-

jesnį įstatymą, nors jame ir nebūtų pasakyta, kad naikinama tas ir tas. Vadinas, paskutinis imperatyvo formulavimas pakeičia ir naikina tai, kas iki tol buvo ir kas jam prieštarauja. Tai taip daroma tada, kai yra du prieštaraujantieji imperatyvai, taikomi tam pačiam dalykui. Be to, jeigu įstatymai veikia atskirose teritorijose, tai, nors jų imperatyvai ir prieštarautų, vis tiek to prieštaravimo nebūtų ir jie nenaikintų vienas kito, nes jie veiktų atskirose teritorijose, sakysim, vienas Didžiojoje Lietuvoje, o kitas Klaipėdos krašte. Taip pat, sakysim, prekybos santykiuose materialinės arba procesualinės teisės normos gali būti kitokios, o šiaip civiliniams santykiams ne prekybinio pobūdžio ir vėl kitokios. Tai tada taip pat prieštaravimo nėra, nors ir kitoki imperatyvai veiktų. Vadinas, kiekvienu atskiru atsitikimu teismas turi nustatyti, kuris imperatyvas tam tikrame atsitikime veikia. Taigi teismo quasi kontrolės šalininkai ir nurodo, kad gali būti konfliktas, arba kolizija, iš vienos pusės tarp konstitucijos imperatyvo, o iš kitos tarp paprastojo įstatymo imperatyvo. Tai, sako, kaip kituose atsitikimuose, taip ir šitame abudu prieštaraujantieji imperatyvai negali veikti, todėl reikia nustatyti, kuris iš jų turi veikti. Jei tokia kolizija kyla tarp dviejų lygių teisės normų, tai, kaip matėm, teismas taiko naujesnę, bet kaip gi nusistatyti čia, kur vienas teisės imperatyvų turi pirmenybę prieš kitą? Čia teismo quasi kontrolės šalininkai ir nurodo, kad kadangi žemesnė teisės norma negali prieštarauti aukštesnei, turi būti paliktas veikti konstitucinis imperatyvas, o tuo pačiu bus naikinamas paprasto įstatymo imperatyvas, kaipo nekonstitucingas. Taigi, šitos quasi kontrolės šalininkai nurodo, kad šita teismo quasi kontrolė yra, taip sakant tiesioginė pačios teismo darbo esmės išvada. Jie sako, kad jeigu bus įstatymas, o kas nors remsis kokiu nors administracijos įsakymu, tai, žinoma, teismas privalo taikinti ne įsakymą, o įstatymą. Tai taip pat yra ir čia konstitucija turi turėti pirmenybę p ieš paprastą įstatymą, ir čia jokių sunkenybių, jų nuomone, nesą. Nurodoma dar ir į tai, kad konstitucijos tekste paprastai rašoma, kad joks konstitucijai priešingas įstatymas neturįs galios ir negalįs veikti valstybėje. Žinoma, tokioje valstybėje, kurioje konstitucijai keisti yra nustatoma kitokia tvarka kaip paprastiems įstatymams leisti.

Kitaip žiūri į tai kita srovė, arba šitos įstatymų konstitucingumo atsitiktinės quasi kontrolos priešininkai. Jie nurodo, kad, pirmiausia, tokia kontrolė prieštarautų funkcionaliniam valdžios suskirstymui; vadinas, jei teismas galėtų svarstyti ir daryti išvadų dėl įstatymų leidėjo darbų teisėtumo, tai tas prieštarautų funkcionaliniam valdžios suskirstymui, tas teismo organus iškeltų aukščiau už įstatymų leidžiamąjį organą. Šiuo atžvilgiu galima prikišti įstatymų konstitucingumo quasi kontrolės priešininkams, o kodėl tokia teismo quasi kontrolė dėl administracijos organų darbų teisėtumo neprieštarauja funkcionaliniam valdžios suskirstymui? Nors buvo ir toks laikas Prancūzų revoliucijos metų, kada funkcionalinio valstybės valdžios suskirstymo steigėjai buvo tiek toli nuėję, jog jie rado, kad

teismas ir administracijos įsakymų teisėtumo negalįs svarstyti ir privaląs taikinti juos. Mūsų laikais jau niekas tos tezės negina, bet kai dėl įstatymų, tai dar ginama tezė, remiantis kaip tik funkcionaliniu valdžios suskirstymu. Čia nurodoma į Amerikos Jungtinių Valstybių precedentus. Ten kaip tik atsitiktinė įstatymų konstitucingumo teismo quasi kontrolė veikia ir ten, iš tikrųjų, yra daug tokių pavyzdžių, kad teismai naikindavo kongreso išleistus įstatymus dėl to, kad jie, jų nuomone, prieštaravo konstitucijai. Ir žinoma konfliktų, kurie tęsėsi labai ilgai, ypač dėl socialinės apsaugos įstatymų. Kada kongresas ėmė leisti įstatymus dėl darbo apsaugos: dėl darbo valandų, dėl kaikurių darbo sąlygų ir t. t., vadinas, tokius įstatymus, kurie varžė sutarčių laisvę, tai Amerikos teismai ilgą laiką atsisakinėjo taikinti tokius įstatymus, rasdami, kad jie prieštarauja konstitucijos dėsniui apie pagrindines piliečių teises, būtent, sutarčių laisvės dėsniui. Tuo pačiu čia įstatymų leidėjai buvo bejėgiai: jie išleisdavo įstatymus, o jie neveikė, nes teismas jų netaikindavo.

Toliau, įstatymų konstitucingumo teismo quasi kontrolės priešininkai nurodo į tai, kad konstitucija esanti deklaratyvinio pobūdžio. Jų nuomone, tai nėsąs įstatymas teismams, bet tik paprastųjų įstatymų leidėjams. Esą taip pat parlamentas negalįs kištis į teismų sprendimų darbą, ar tas teismų sprendimas teisėtas ar ne, ar jis atitinka įstatymus ar neatitinka. Tas ar kitas teismo sprendimas irgi esąs įstatymas tam ar kitam išspręstam santykiui, jis turi įstatymo galios tam santykiui, tai yra įstatymas ad hoc. Tai kaip parlamentas negalįs kištis į teismo sprendimus, vadinas, negalįs netaikinti teismo sprendimus dėl to, kad tas sprendimas, jo nuomone, esąs neteisėtas, neatitinkąs įstatymus, taip, antra vertus, ir teismas negalįs kištis į įstatymų leidėjo aktus — įstatymus tuo pagrindu, kad tie įstatymai esą nekonstitucingi. Šis įstatymų konstitucingumo teismo quasi kontrolės priešininkų argumentas yra rimčiausias. Paskui, jie nurodo į tai, kad savo funkcijos srityje parlamentas tik vienas galįs aiškinti konstituciją, leisdamas įstatymus ir jeigu jis išleido įstatymą, tai jis taip išaiškino konstituciją savo funkcijoje, ir už tai parlamentas atsakąs prieš tautą, teismas negalis kištis į jo darbą. Vadinas, vienam parlamentui krinta atsakomybė už jo išleistųjų įstatymų konstitucingumą. Nurodo taip pat į tai, kad konstitucija paprastai parlamento nariams uždeda priesaikos reikalavimą, kad jie gerbsią konstituciją. Šita priesaika ir sudaranti apsaugą įstatymų konstitucingumui. Tam ir esanti įvesta šita priesaika, kad jų darbas jau niekeno nebūtų kontroliuojamas, kad tas darbas jau būtų privalomas teismas; jų pačių sąžinė esanti, taip sakant, jų leidžiamųjų įstatymų konstitucingumo kontrolės veiksniu ir todėl patys savo sąžine jie kontroliuos savo darbą. Nurodoma ir į tai, kad teismams, jeigu jam būtų leista svarstyti ir naikinti įstatymus dėl jų nekonstitucingumo, imtų plėsti savo kontrolės darbą ir pradėtų kištis į įstatymo ruošimo sąlygas, imtų svarstyti, ar tas įstatymas buvo, pav., trim skaitymais priimtas, ar tarp tų skaitymų

buvo tam tikras tarpas ir t. t. Žodžiu, imtų kištis į tai, rastų, kad ne tokia tvarka buvo priimtas ir t. t. Tuo būdu teismas lyg ir konkuruotų su įstatymų leidėjais, o tas suteiktų teismui tam tikros politinės galios. Jis, po neva įstatymų konstitucingumo kontrolės priedanga, imtų savintis ir įstatymų tikslingumo kontrolę, o tuo būdu įgytų ir politinės galios. Čia jie nurodo kaip tik į Amerikos Jungtinių Valstybių pavyzdį. Amerikoje, kur ta quasi kontrolė leista ir plačiai teismų vykdoma, teisėjai, tam tikru būdu aiškindami konstituciją — ar tai savo politiniais palinkimais ar kitais sumetimais — iš tikrųjų įgijo politinės galios ir įvedė net ir tikslingumo momentą, žinoma, pridengdami tai konstitucingumu, taip paraližuodami savo politiniais nusistatymais įstatymų leidėjo darbą. Jie nurodo kaip tik į socialinės apsaugos įstatymų leidimą, kuris teismų buvo ilgą laiką paraližuotas. Todėl net Amerikos Jungtinėse Valstybėse kai kurie mokslininkai, kai kurie konstitucinės teisės rašytojai, šitą Amerikos režimą vadina teisėjų valdžia arba teisėjų valdymo režimu. Nurodo, kad teismui reikią pavesti ne pačių įstatymų kontrolė, bet jų vykdymo kontrolė, v adinas, ne įstatymo kritika, bet to įstatymo imperatyvų vykdymas, skiriant neteisei, įvairiems įstatymų per žengimams sankcijas. Tas sako, teismams pavestina, o ne įstatymų, kaipo tokių, kontrolė. Šitos quasi kontrolės šalininkai į tuos šios kontrolės priešininkų atsikirtimus taip pat atsako. Jie sako, kad visai netiesa, kad visos konstitucijos normos būtų deklaratyvinės. Sako, konstitucijoje yra ir aiškiai imp ratyvinių normų. Be to, ir deklaratyvinė norma irgi turinti imperatyvą, būtent, ji draudžianti, kad paprastas įstatymas, kuris bus išleistas tai normai praplėsti, neprieštarautų jos nustatytam dėsniui, ji reikalaujanti, kad tas įstatymas atitiktų jos nustatytą dėsnį. Toliau jie nurodo, kad jeigu paprastieji įstatymai yra reikalingi vykdymo kontrolės, tai nesuprantama esą, dėl ko aukščiausio įstatymo, kurį suvereninė steigiamoji valdžia pripažino aukščiausiu valstybėje, vykdymas tokios kontrolės būtų nereikalingas? Juk jeigu paprastas įstatymas prieštaraus konstitucijai ir teismas jį vis tiek taikins, tai jis tuo pačiu griaus aukščiausios teisės veikimą valstybėje, būtent, konstitucijos veikimą. Čia jie ir nurodo, kad argumentas, kurį įstatymų konstitucingumo quasi kontrolės priešininkai vartoja, sakydami, kad ne įstatymus, bet jų vykdymą teismas kontroliuoja, pritaikintas konstitucijos vykdymui kaip tik reikalaus tokios teismo quasi kontrolės paprastiems įstatymams. Jie sako, kad jeigu esant prieštaravimui tarp konstitucijos ir paprastojo įstatymo imperatyvų teismas galės ir dargi privalės visada pasirinkti paprastojo įstatymo imperatyvą, tai ar tai nebus pačios konstitucines konstrukcijos neigimas? Juk konstitucinė konstrukcija aukštesnę ir žemesnę teisę tam ir nustato, kad aukštesnė teisė aprėžtų žemesnę ir kad paties pagrindinio įstatymų leidžiamojo organo, konstitucijos nustatyto, darbą įvestų į tam tikrą vagą. Iš to jau aišku, kad įstatymų leidžiamojo organo aktai negali prieštarauti pačiam jo įsteigimo aktui — konstitucijai, o jeigu teismas privalės taikinti kad ir aiškiai nekonstitucingą įstatymą,

tai tada išeitų, kad ne įstatymas, priešingas konstitucijai, negali veikti, bet kad rašytosios konstitucijos normos, kurios prieštarauja paprastiems įstatymams, neturės galios ar negalės veikti. Tai būtų visos konstitucinės konstrukcijos iškreipimas.

Išdėstę abiejų pusių pažiūras, mes matom, kad argumentacija vienų ir kitų yra rimta ir turi didelio svorio. Matom, kad šita problema yra sunki. Šiuo atžvilgiu, kaip sakiau, kaip moksle, taip ir praktikoje yra dvi srovės, arba dvi sistemos. Vieną aš vadinu Amerikos sistema, kuri leidžia tą atsitiktinę įstatymų konstitucingumo quasi kontrolę, o kitą aš vadinu Prancūzijos sistema, kuri tokią kontrolę draudžia; ten teismas privalo taikinti kiekvieną įstatymą, nors jis būtų ir aiškiai nekonstitucingas, jeigu tik jis yra tinkama tvarka paskelbtas. Ten teismas privalo ar gali žiūrėti, ar įstatymas yra paskelbtas tam tikra tvarka; jeigu jis yra tam tikra tvarka paskelbtas, tai teismas privalo jį taikinti, ne jo dalykas žiūrėti ar atitinka jis konstituciją ar ne. Tai tokia yra Prancūzijos sistema. Ji buvo nustatyta Didžiosios Prancūzų revoliucijos metu ir savo laiku praplėsta net ir į administracijos įsakymus; ir kiekvieną administracijos įsakymą teismas privalėjo taikinti, nors jis aiškiai būtų neteisėtas. Toks nusistatymas buvo remiamas funkcionaliniu valdžios suskirstymu. Dabar dėl administracijos įsakymų toks nusistatymas jau nėra palaikomas, bet dėl įstatymų jis ir dabar Prancūzijoje veikia, nors ir daugelis prancūzų mokslininkų mūsų laikais jau laikosi kitokios nuomonės; sakysim, Duguit, Hauriou ir kt. yra Amerikos sistemos šalininkai, bet, pav., Esmein ir kt. laikosi prancūzų sistemos. Čia charekteringa pažymėti kad ir Amerikos sistemos šalininkai remiasi funkcionaliniu valdžios suskirstymu. Jie sako, jeigu yra valdžios funkcionalinis suskirstymas, tai parlamentas leidžia įstatymus, o teismas veikia įstatymais. Konstitucija irgi yra įstatymas, tai čia parlamento teismas nekontroliuoja šiuo atžvilgiu, bet veikia įstatymais ir pasirenka tą, kuris yra tikslesnis.

Be abejo, problema čia yra sunki. Aš manau, kad galima vis dėlto nustatyti šiokias tokias tezes. Būtent, atsitiktinė įstatymų konstitucingumo quasi kontrolė negali liesti: 1) tinkamai paskelbtų įstatymų leidimo arba ruošimo trūkumų: įstatymo paskelbimas padengia visa tai, kas buvo ligi jo paskelbimo. Bet, mano supratimu, teismas vis dėlto gali naikinti paprastą įstatymą dėl jo nekonstitucingumo, kada šio įstatymo imperatyvas prieštarauja aiškiam konstitucijos imperatyvui. Taip pat jeigu tarp dviejų paprastų įstatymų, kurie liečia kokį nors teismo sprendžiamąjį klausimą epizodiškai, imperatyvų yra prieštaravimas ir jeigu teismui tenka tas prieštaravimas aiškinti ir vienas kuris tų dviejų imperatyvų taikinti, tai tada, kad ir nebūtų aiškaus konstitucinio imperatyvo, o būtų pareikštas tik konstitucinis dėsnis, konstitucinė deklaratyvinio pobūdžio norma, vis dėlto reikia duoti pirmenybė tam imperatyvui, kuris yra artimesnis konstitucijos pareikštam dėsniui. Bet tenka turėti galvoj, kad ne tik teorijos atžvilgiu šitas klausimas yra sunkus. Jis yra sunkus dar ir grynai valdžios konstrukcijos atžvilgiu,

ypač ten, kur vyksta parlamentarinis režimas, o ypatingai kur vyksta kontinentinis parlamentinis režimas. Mes žinome, kad teismas tik sprendžia, bet jis pats savo sprendimų nevykdo; teismo sprendimai yra vykdomi vyriausybės, vadinas, valdymo organų jėga. Nors teismas ir turi savo organą sprendimams vykdyti, vis tiek galutinai sprendimas visada vykdomas vyriausybės, o ne teismo. Taigi, teismo sprendimų vykdyme galutinis momentas priklauso vyriausybei, o vyriausybė parlamentinio režimo valstybėse yra parlamentinė, t. y. ji priklauso nuo parlamento, kuris leidžia įstatymus. Vadinas, jeigu teismas tokio režimo valstybėse imtų labai paraližuoti įstatymų leidėjo darbus, jeigu jis imtų naikinti nekonstitucingus įstatymus ir sukeltų konfliktą, tai tada vyriausybė galėtų teismo sprendimų nevykdyti. Amerikoje vyriausybė nėra priklausoma nuo parlamento, todėl ir ten įstatymų konstitucingumo quasi kontrolė įvykdyti nėra sunku. Kas kita yra parlamentinio režimo, ypač kontinentinio parlamentinio, režimo valstybėse; ten teismas jaučia tą galimą vyriausybės spaudimą ir jis negali taip išplėsti savo energijos tuo atžvilgiu, kaip tai gali padaryti Amerikos teismai. Be to, ypač kontinentinio parlamentarizmo valstybėse, parlamentarizmas turi tendencijos eiti į parlamento diktatūrą. Tokia tendencija yra tik Europos kontinente, ji neatitinka klasiškam Anglijos parlamentarizmui. O, žinoma, diktatoriaus darbai negali būti svarstomi jokiu atžvilgiu, taip pat ir teisėtumo ar konstitucingumo atžvilgiu. Tokiose valstybėse, kuriose parlamentarizmas yra toks, kad jis aiškiai veda į parlamento diktatūrą, nors ir yra formalinė konstitucinė teisė, vis dėlto neprileidžiamą prie to diktatūros pobūdžio parlamento darbų teisėtumo kontrolės. Tas draudimas kai kur tiesiog konstitucijoje pasakomas, o kitur kad ir nepasakomas tiesiog, tai ir priešingo nėra sakoma. Amerikos konstitucijoje aiškiai galima konstatuoti, kad tokia quasi kontrolė yra galima, bet Europos kontinente, kur veikia iškraipytas parlamentarizmas, tas arba tiesiog draudžiama (kaip Lenkijoj), arba jeigu tiesiog nedraudžiama, tai ir nesakoma, kad tas yra galima. Taip kad, Europoje jei tokia kontrolė kur ir veikia, tai tik kontrabandos keliu. Bet vis dėlto lieka klausimas, ar tose valstybėse, kuriose nėra įstatymų konstitucingumo kontrolės, konstitucija iš tikrųjų jau būtų lygi paprastam įstatymui, o gal net ir mažiau reikštų negu paprastas įstatymas? Ar jau iš tikrų tikra nuomonė, kad rašytoji konstitucija tai nesanti jokia teisė, o tik deklaracija, neturinti jokio teisinio, normatyvinio pobūdžio. Tokių pažiūrų šalininkų teisės normos sąvoka jungiama su valstybės valdžios prievartos sąvoka ir su organizuotomis sankcijomis. Teisės norma laikoma tik tokia, kuri yra sankcionuota, kuri turi organizuotą sankciją prieš neteisę. Pažiūra į konstituciją kaipo į deklaraciją, o ne kaipo į teisės normą, ypatingai dažnai atsiranda tarp civilistų, kurie pripratę turėti reikalo tik su tokiomis teisės normomis, kurios tvarko santykius tarp pavaldinių. Žinoma, pavaldiniams nustatytos teisės normos veikia griežtai, yra apsaugotos sankcijomis prieš jų peržengimą ir yra jungiamos su

valstybės prievarta. Vadinas, jeigu kas nesilaikys tų normų, jeigu jas peržengs, tai bus *priverstas* atitaisyti tą peržengimą. Konstitucinė teisė neturi reikalo su tokiais pavaldiniais; ji yra skiriama valdžios organams, ir dargi aukščiausiems veikliems valdžios organams. Vadinas, pati konstitucija savęs kontroliuoti negali, o aukštesnio organo tai kontrolei vykdyti nėra, nes konstitucija taikoma aukščiausiems valdžios veikliems organams. Tat matom, kaip sunku yra sulaikyti nuo jos peržengimo, kokios netobulos yra kontrolės priemonės. Todėl civilistai, kurie, kaip sakiau, yra įpratę reikalą turėti su griežtai apdraustomis teisės normomis, ir yra linkę pripažinti konstitucinės teisės dėsnius deklaratyvinio pobūdžio, o ne teisės normomis.

Be abejo, suvereniniam valstybės valdžios organui jokia teisės norma nėra normatyvinė, bet kai dėl įsteigtosios valdžios pagrindinių organų, kurie nėra suvereniniai, tai kyla klausimas, ar konstitucija ir ar apskritai teisė gali būti deklaratyvinė? Ar konstitucija tai būtų tik taip sau teorijos, ar kokios minties, sistemos pareiškimas, kaip tas galima rasti knygose, kas niekam neprivaloma? Ar ji tokio pobūdžio yra? Be abejo, konstitucijoje mes randame vieną kategoriją normų, kurios turi aiškiai imperatyvinio pobūdžio. Tokiomis yra visos tos konstitucijos normos, kurios nustato aukščiausių konstitucinės valdžios organų sudarymą ir jų veikimą. Nors čia ir nebūtų organizuotų sankcijų, vis dėlto čia konstitucijos imperatyvas yra aiškus. Kiti konstitucijos dėsniai turi panašumo daugiau į deklaracijos dėsnius, vadinasi į tokias teoretines tezes, kurias išplėsti yra reikalingi įstatymai. Bet vis dėlto ir šiuo atžvilgiu konstitucija nėra deklaracija; čia jau yra imperatyvas bent įstatymų leidėjui. Be to, kaip aš jau turėjau progos išsitarti, ne tik organizuotų sankcijų esimas sprendžia apie tai, ar čia teisės norma ar ne. Teisės normos gali kartais ir neturėti organizuotų sankcijų, būtent, gali būti taip vadinamos netobulos teisės normos (lex imperfecta), bet ir tokios teisės normos vis dėlto bus paremtos kai kuriais veiksniais, kurie veiks žmogaus valią ir vers jį pasiduoti. Taigi konstitucija rimtų, organizuotų sankcijų iš tikrųjų neturi, bet garantijos vis dėlto yra. Jų yra visa eilė, bet svarbiausios yra t. v. politinės garantijos, kurių prasmę jau mes iššiūrėjom nagrinėdami politinę teisėtumo svarbą tiek valdantiems, tiek opozicijai. Yra visa eilė politinės garantijos priemonių, ar institucijų, kuriomis yra apsaugojama konstitucinė teisė; pav., žodžio viešumas, atstovų priesaika, pats konstitucijos nelankstumas, painesnė jos keitimo tvarka ir kt. Šiuo atžvilgiu konstitucija sudaro, be abejo, netobulas teisės normas, jų apsaugos negalima taip gerai organizuoti, bet vis dėlto yra tam tikrų garantijų, kurios verčia laikytis konstitucijos ir veikti jos užbrėžtąja vaga.

Aš pereitą kartą iššiūrėjau klausimą, ar rašytoji konstitucija, arba, kitaip sakant, ar formalinė konstitucinė teisė gali būti laikoma teisės norma. Konstatavom, kad vis dėlto tai yra teisės norma, kad ji turi teisės pobūdžio. Tai nėra koks patarimas ar pasiūlymas šiaip ar kitaip elgtis, tai nėra taip pat

koks doktrinos išdėstymas, arba tam tikros valdžios santvarkos teorijos, bet tai yra vis dėlto teisės normos. Tačiau kartu konstatavom, kad vis dėlto tai yra tokios rūšies teisės normos, kurios yra vadinamos netobulomis teisės normomis (lex imperfecta), t. y. tokiomis teisės normomis, kurios nėra pakankamai apdraustos, kurios neturi organizuotų sankcijų. Tačiau jos vis dėlto turi tam tikrų garantijų. Tos garantijos yra ypač politinio pobūdžio. Pav., kad parlamentas, priimdamas įstatymus, neperžengtų konstitucijos, tam yra posėdžių viešumas. Tas posėdžių viešumas yra sukristalizuotas kaipo tam tikra teisės norma ir tai sudaro vieną organizuotų politinių garantijų. Vadinas, garantijų yra, bet organizuotų sankcijų nėra. Tų organizuotų sankcijų neturi ypač toji konstitucijos dalis, kuri liečia vyriausius valstybės valdžios organus, jų sudarymą, jų veikimą. Šita konstitucijos dalis liečia kaip tik ir nuolatinio įstatymų leidžiamojo organo darbus. Taigi, šita konstitucijos dalis yra svarbiausia, ji sudaro rimčiausią formalinės konstitucinės teisės, arba rašytosios konstitucijos dalį, tuo tarpu čia organizuotų sankcijų nėra. Vadinas, jeigu įvyks konstitucijos normų peržengimas, tai iš tokio peržengimo kyla pavojus pačiai konstitucijai. Tačiau pastaraisiais laikais bent toje konstitucijos dalyje, kuri nustato tam tikras ribas įstatymų leidėjui, kuri draudžia jam leisti tam tikrus įstatymus arba, kitaip sakant, įsako jam įdėti į tuos įstatymus tokius ar kitokius dėsnius, yra pastangų organizuoti sankcijas, kad tie konstitucijos imperatyvai nebūtų laužomi priešingais konstitucijai įstatymais, leidžiamais nuolatinio įstatymų leidžiamojo organo. Tokia sankcija, kaip mes matėm, yra konstitucinis teismas, kuris mūsų laikais yra tik dviejose valstybėse — Čekoslovakijoje ir Austrijoje; vadinas, jeigu ten buvo peržengta konstitucija, jeigu parlamentas išleis įstatymą, kuris bus nekonstitucingas, tai tata bus taikoma teisėtos padėties atstatymo sankcija (restitutionis sankcija). Būtent, tas teismas gali panaikinti nekonstitucingą įstatymą, atstatyti konstitucinį status quo. Čia mes matom pastangas organizuoti sankcijas rašytai konstitucijai. Žinoma, mažiau aiški ir mažiau rimta sankcija, bet vis dėlto turinti sankcijos pobūdžio, yra tai atsitiktinė įstatymų konstitucingumo teismo quasi kontrolė. Vis dėlto jeigu teismas gali nenaikinti, tai išleistasis nekonstitucingas įstatymas bus bejėgis; jis konstitucijai pavojaus nesudarys, nes jis neveiks. Aišku, kad čia nėra tiek griežta sankcija, kaip ten, kur veikia konstitucinis teismas, bet vis dėlto šiokia tokia sankcija yra. Kokie yra sunkumai tokiai sankcijai taikinti, tai mes jau iššiūrėjom.

Bet, žinoma, rašytosios konstitucijos normų imperatyvai yra vykdomi ne tik leidžiamais įstatymais, bet ir kitokiais būdais. Konstitucija ne tik sako, kokie privalo būti leidžiamieji įstatymai ir ko tuose įstatymuose negali būti, bet nustato taip pat ir vyriausių nuolatinių organų sudarymą, jų veikimo tvarką. Bendrai tenka pasakyti, kad ir ten, kur yra pastangos organizuoti konstitucijai sankcijas, apdrausti sankcijomis konstitucijos normas nuo peržengimo, vis dėlto konstitucinės normos dar

toli yra nuo tobulų teisės normų (lex perfecta). Tobulų teisės jos akto normos tokio tobulumo sankcijų atžvilgiu, bent ligi šiol, dar niekur nepasiekė. Žinoma, peržengti teisės normų imperatyvus galima visuomet, nors ir sankcionuota būtų teisės norma, vis dėlto visuomet gali atsitikti ir atsitinka jos peržengimas. Tas atsitinka net ir su tobuliausiomis teisės normomis, apdraustomis aiškiausiomis ir griežčiausiomis sankcijomis. Pav., norma, kuri draudžia žudyti žmones; ši norma yra apdrausta griežčiausiomis represinėmis sankcijomis, sakysim mirties bausme, o visgi atsitinka žmonių nužudymų. Vadinas, nėra galimybės taip apdrausti teisės normas, kad jau niekuomet neįvyktų jų peržengimas. Teisės imperatyvai, teisė ir valstybės valdžios absoliutinis imperiumais, kad jis ir kažin kaip griežtas būtų, visgi negali pasiekti žmonių valios, negali pasiekti žmonių psichikos. Žinoma, gali būti pagaminti tam tikri motyvai žmonių valiai paveikti, tačiau paties sprendimo, kuris įvyksta žmogaus psichikoje, paties jo pasiryžimo šiaip ar kitaip veikti, nei įstatymų leidėjas, nei jokia valdžia negali pasiekti. Todėl ir jokia teisės norma niekad negali būti taip apsaugota, kad jau niekumet neįvyktų jos peržengimo. Toks apdraudimas nėra galimas. Bet kai dėl tobulų teisės normų, tai kad ir įvyks jų peržengimas, kad ir įvyks kokia nors neteisė, tai čia bus tam tikra organizuota reakcija prieš tą neteisę, ta neteisė bus šiaip ar kitaip panaikinta. Žinoma, jeigu bus žmogus nužudytas, tai jau nebus galimybės jam gyvybę grąžinti, bet vis dėlto jokiu atveju ta neteisė neįsiteisės, ji nevirs teisės faktu, teisės precedentu. Tiesa, yra išimtys civilinėje teisėje, kada ir neteisėti darbai gali tam tikromis sąlygomis įsiteisėti; pav., neteisėtas valdymas, nesudraustas per tam tikrą laiką, gali virsti teisėtu. Bet vis dėlto tam tikrais motyvais tas yra remiama, reikalauja tam tikro laiko, bet savaime tokios teisės peržengimas niekuomet nevirs teisės norma. Tuo tarpu konstitucinės teisės peržengimas pats gali virsti teisės precedentu, jis pats gali pakeisti peržengtąją teisę. Vadinas, čia teisės peržengimas, arba neteisė, gali pakeisti peržengtąją teisę. Ryškiausias pavyzdys čia gali būti revoliucija ar perversmas. Čion aš keliais žodžiais paliesiu vieną sąvoką, kuri rišasi su revoliucijos vykimu ir su kuria mes toliau susitiksime. Tai, būtent, yra socialinės ir teisinės konstitucijos sąvoka.

Teisinė konstitucija yra pats konstitucijos aktas, kuriame yra sukristalizuotos konstitucinės teisės normos. Bet, kaip mes žinome, teisė nėra kažin kas šiaip sau išgalvota, o tai yra tik tam tikras sukristalizavimas, tam tikras suformulavimas tų ar kitų socialinių grupių siekiamųjų socialinių tikslų. Vadinas, teisės normų pagrinde visuomet yra tam tikri socialiniai tikslai, tam tikri socialiniai grupiniai reikalai. Taip pat ir konstitucijos, arba formalinės konstitucinės teisės, pagrinde turi būti tam tikra faktiška socialinių jėgų santykiavimo padėtis, kuri tam tikroje šalyje šiaip ar kitaip reiškiasi. Socialinis jėgų santykiavimas, kuris nėra vienodas įvairiose šalyse, nes jis priklauso šalies istorijos ir kitokių veiksnių, turi susikristalizuoti ir pačios

valstybės, pačios valstybės valdžios teisinėje konstrukcijoje būtent, jos konstitucijoje, jos konstitucinėje teisėje. Taigi socialinė konstitucija ir yra tas socialinių jėgų santykiavimas, tam tikroje šalyje istoriškai nusistatęs ir nuolat besikeičiąs. Tai socialinei konstitucijai turi atitikti ir teisinė konstitucija ar apskritai konstitucinė teisė. Į tos socialinės konstitucijos ar, kaip jis vadina materialinės konstitucijos svarbą buvo atkreipęs dėmesio vienas žymiausių socializmo mokslininkų Ferdinandas Lasalis 19 amž. Būtų klaidinga manyti, kad konstitucija bet kuriai šaliai gali būti kokiame nors kabinete pagaminta. Jeigu taip būtų, tai tada koks nors puikus konstitucinės teisės žinovas teoretikas galėtų kiekvienai šaliai puikiausią konstituciją parašyti ir ji galėtų jau veikti toje šalyje. Bet taip nėra; konstitucijos pagaminimas bet kuriai šaliai nėra vien kabinetinis darbas. Konstitucija, konstitucinė teisė turi būti pritaikinta šitai socialinei konstitucijai. O socialinė konstitucija kiekvienoje šalyje, kiekvienoje visuomenėje keičiasi; tai nėra nejudomas dalykas, kuris amžinai būtų tas pats. Ir tose valstybėse, kur teisinė konstitucija yra suderinta su socialine konstitucija, kur ta teisinė konstitucija geriausiai atitinka tos šalies socialiniam bendravimui, socialinių pajėgų, dalyvaujančių tame socialiniame bendravime, santykiavimui, ten ji yra pastoviausia. Nors sankcijų ten būtų ir mažiau, vis tiek teisinė konstitucija ten bus pastovesnė ir ilgiau laikysis nekeičiama. Pav., Amerikos Jungtinėse Valstybėse, kaip mes toliau pamatysim, demokratinė koncepcija ir demokratinė konstrukcija, geriausiai atitikdama toje šalyje susidėjusiam socialinių pajėgų santykiavimui, gryniausioje formoje ligi šiol išsilaikė ir niekuomet nebuvo ardoma, jokių revoliucijų neįvyko, jokių perversmų. Jungtinių Valstybių rašytoji konstitucija yra seniausia pasaulyje, bet kartu ir pastoviausia pasaulyje. Visos kitos, kurios buvo po jos išleistos ir priimtos įvairiose valstybėse, visur tapo sulaužytos revoliucijomis ar perversmais. O Amerikos teisinė konstitucija yra pastoviausia, nes ji ten, dėl tam tikrų istoriškai susidėjusių aplinkybių, visai natūraliai yra suderinta su nusistovėjusia socialine konstitucija. Bet jeigu ten šita konstitucija taip ilgai išsilaikė, tai tas dar nereiškia, kad tuo pačiu ji visur galėtų būti pritaikinta, nes formalinė, arba teisinė, konstitucija visur turi atitikti socialinei konstitucijai. Žinoma, socialinė konstitucija pastovesnė bus tose šalyse, kuriose socialinių pajėgų santykiavimas ne taip dažnai keičiasi, tačiau niekur ji negali būti amžina, nes visur šioks toks pasikeitimas socialiniame bendravime vyksta: vieni socialiniai junginiai stiprėja, kiti silpnėja, kiti žūsta ir t. t. Bendrai žmogaus darbuose nieko nėra amžino ir negalima manyti, kad teisės srityje būtų viskas tobula visiems amžiams: kas bus gera vienam amžiui, vienai socialinei struktūrai, tas kitai bus kaip tik bloga. Taigi, sakau, teisinė konstitucija turi atitikti socialinę konstituciją ir turi keistis atitinkamai socialinės konstitucijos pasikeitimų išvadoms. Tas keitimasis vyksta ne visada vien tik naujai leidžiamomis konstitucinės

teisės normomis; kai kada jis vyksta ir palaidais valdžios aktais, konstituciniais precedentais ar precedentinės teisės normomis. Tačiau čia vėl nebūtinai tas vyksta revoliucijomis ar perversmais; tas gali vykti ir kitais būdais, ypač lanksčios konstitucijos valstybėse, kaip Anglija ar SSSR. Ypač Anglija, nes ten nėra jokios aukštesnės formalinės konstitucinės teisės, kuri negalėtų būti keičiama ne tik paprastų įstatymų leidimo tvarka, bet ir suvereninio parlamento palaidais aktais, precedentais. Taip pat ir SSSR; nors ten ir yra rašytoji konstitucija, bet ten yra tam tikras suvereninis organas, kuris periodiškai susirenka ir, naudodamasis suverenine savo galia, gali viską keisti, nors ir kasdien. Taigi ten teisinės konstitucijos keitimas socialinės konstitucijos pasikeitimų išvadomis gali vykti be jokių revoliucijų ar perversmų. Ar jis tose valstybėse taip vyksta, tai yra kitas dalykas, bet ten nėra būtina, kad toks pakeitimas vyktų būtinai revoliucijos galia. Taip pat ir rašytosios konstitucijos spragų ribose yra laisva kūryba; kitaip sakant, ten, kur rašytosios konstitucijos formulavime yra spragų, keitimas ar papildymas gali vykti be jokios revoliucijos ar perversmo. Bet jau tas sunkiau vyksta nelanksčios konstitucijos valstybėse. Savo laiku mes dar iššiūrėsime kietų ir lanksčių konstitucijų problemą. Kuo kietesnė konstitucija, tuo sunkiau ji yra keičiama ir tuo daugiau yra pavojaus, kad ateis momentas, kada atsiras konfliktas tarp socialinės konstitucijos ir teisinės konstitucijos ir jeigu tada teisinė konstitucija negalės keistis atitinkamai pasikeitimams, įvykusiems socialinėje konstitucijoje, tai ji bus pakeista ar revoliucijos ar perversmo keliu. Skirtumas tarp revoliucijos ir perversmo yra daugiau politinis negu teisinis, konstitucinės teisės atžvilgiu jų svarba vienoda, nes ir vienu ir kitu atveju vyksta konstitucinės teisės pakeitimas jos peržengimu. Todėl mes vienodai žiūrėsime į revoliuciją ir į perversmą, kaipo į tam tikrą įvykį, kaipo į tam tikrą faktą, kuris turi tam tikrų teisinių konstitucinių išdavų. Revoliucijai ar perversmui yra charakteringa teisės normų keitimas palaidais valdžios aktais, valdžios suverenumu. Suverenumas, kaip aš plačiau aiškinau, pateisina kiekvieną valdžios darbą, nes einant tuo suverenumu valdžia pati yra visokios teisės šaltinis, jos darbams nėra jokio aukštesnės teisės kriteriumo, kuriuo būtų galima matuoti suverenės valdžios darbų teisėtumas ir dėl to dėl suvereninės valdžios darbų teisėtumo klausimas visai nekyla. Aš taip pat sakiau, kad nė viena valstybė negali išvengti to, kad jau jokiu momentu joje nebūtų diktatūros, kad nebūtų jokio suvereninio valdžios organo. Pav., kaip žinome, reprezentacinės demokratinės valstybės Europos kontinente neturi nuolatinio diktatūros organo, bet vis dėlto kada nors turėjo kas nors toms valstybėms konstituciją nustatyti; vadinas, turėjo būti koks nors suvereninis diktatūros organas, kuris sudarė visą esamąją tvarką. Paskui jis pasišalino, palikęs konstitucijoje sukristalizuotą savo valią toliau vykdyti tiems organams, kurie remiasi ta konstitucija. Vadinas, kiekvienoje valstybėje suvereninis diktatūros organas buvo arba visumet gali atsirasti, tai yra ypatybė privaloma valstybės val-

džiai; eigu ir nėra nuolatinio diktatūros organo, tai visgi jis kada nors turėjo būti ir visuomet jis gali atsirasti: negalima tokia konstitucinė padėtis, kad būtų visai išvengta galimybė suvereninio, arba diktatūros, organo atsiradimo.

Aš sakiau, kad valdžios suverenumu pateisinamas bet kuris jos darbas. Žinoma, čia turiu galvoj suvereninio valdžios organo darbą, nes priklausomųjų valdžios organų darbai yra kontroliuojami. Žinoma, jeigu koks priklausomas valstybės valdžios organas padarytų perversmą ir virstų diktatūros organu, tai tada ir jo darbai valdžios suverenumu būtų pateisinami. Dėl kriteriumo stokos teisėtumo klausimas dėl suvereninio valdžios organo darbų visai nekyla. Sakiau, kad jeigu valstybėje ir nėra nuolatinio diktatūros organo, tai jis visuomet gali atsirasti, impotencijoje jis visuomet glūdi ir revoliucijos ar perversmo metu jis gali visuomet atsirasti, o tada jau negali kilti klausimas dėl jo darbų teisėtumo.

Dabar, kaip atrodo teisėtumo ar neteisėtumo revoliucijos ar perversmo klausimas. Čia tenka skirti *trys momentai*. Tas liečia tiek revoliuciją, tiek perversmą. Pirmiausia, jeigu *revoliucija ar perversmas pralaimėta*, tai tada yra *nusikalstamas darbas*, tada revoliucijos ar perversmo dalyviai bus nubausti. Konstitucijos peržengimas pakeičia konstitucinę normą tiek, kiek jis yra padarytas diktatūros organo. O jeigu revoliucija ar perversmas pralaimėtas, tai, žinoma, tada negalima remtis valdžios suverenumu, nes tokio privalumo čia visai nėra; tada jie yra nusikaltę ir bus baudžiami, einant dėsniu «ve victis» (vargas nugalėtiems). Žinoma, pačios revoliucijos ar perversmo metu, kada dar nei viena nei kita pusė nėra nugalėjusi, yra anarchijos padėtis. Tačiau nereikia manyti, kad visur taip yra, nes vienoje vietoje gali būti jau nugalėta senoji valdžia, kitur ji dar gali veikti, bet vis tiek visoje valstybėje kaipo tokioje bus anarchijos padėtis, nes čia jau bus dvi valdžios, kas sudaro tipišką anarchijos žymę. Apskritai, jeigu eina kova tarp valstybės valdžios ir sukilusių jėgų, tai jau yra anarchijos padėtis, nes valstybės valdžios imperiumas reikalauja pasidavimo, o čia vyksta kova, nepasiduoda. O jeigu revoliucijos ar perversmo organai laimėja, jeigu jie paima valdžios imperiumą ir tą imperiumą vykdo, tai tada revoliucija, konstitucinės teisės alžvilgiu, jau yra baigta. Tada jau nėra jokios revoliucijos ar perversmo, o tada jau yra valdžia ir atsiranda diktatūros, arba suvereninis organas. Jis gali keisti konstituciją, gali nekeisti, gali keisti daugiau ar mažiau, tas jam priklauso. Iš to organo aktų, iš jo precedentų, iš jo veiksmų tenka nustatyti, kokia yra konstitucinė teisinė padėtis duotuoju momentu. Šita konstitucinė teisinė padėtis yra nustatoma tiesiog palaidais diktatūros organo aktais, jeigu jis to nefiksavo kokiais nors įstatymais ar bent laikinais įsakymais. Taigi, *laimėję revoliuciją ar perversmą organai*, nuvertę senosios valdžios organus, *veikia valdžios imperiumu su visais valdžios privalumais*. Apie jų darbų teisėtumą tada netenka kalbėti, nes jie kaip tik tada nustato saiką tam teisėtumui: kas yra priešinga jų skelbiamiems įsakymams ar įstaty-

mams yra neteisėta, nors tas ir atitiktų ligi tol veikusiai konstitucijai. Senoji konstitucija yra pakeista įvykusiu perversmu ar revoliucija ir tuo pačiu tada nustoja galios visi tie įstatymai ir visos teisės normos, kurios veikė prieš tai, kiek jos prieštarauja naujos valdžios tikslams. Laimėtoji teisė vėl galima pakeisti ar sugriauti tik kontrrevoliucijos forma. Žinoma, revoliucija ar perversmas nenaikina iki tol veikusios teisės, kiek ji nėra priešinga naujos valdžios reiškiamiems tikslams. Dažniausiai pakeičiamos tik svarbiausios, ypatingai konstitucinės teisės normos. Kitos teisės normos, pav. civilinės, nebūtinai visos turi būti pakeistos ar panaikintos. Daugelis tų normų gali būti palikta veikti. Bet kad pasiliktų viskas po senovei, tai tas neįmanoma, nes kitaip nebūtų reikalo daryti revoliucijos ar perversmo. Visada kas nors keičiasi. Civilinės teisės normos, nors kaip tik dažniausiai dėl tos civilinės teisės pakeitimų revoliucijos įvyksta, vis dėlto yra keičiamos įstatymų reformomis. Bendrai visi pakeitimai čia priklauso nuo revoliucijos ar perversmo griežtumo. Pavyzdžiui, 17 metais Rusijoje įvykusi komunistinė revoliucija be jokio įstatymo pakeitimo, iš karto panaikino žymią dalį civilinės teisės, ypač surištos su nuosavybės teise, Taigi, sakau, tas priklauso nuo revoliucijos ar perversmo griežtumo, bet kad nieko nebūtų pakeista, tai tenka abejoti, ar tas galėtų būti, gal tik bepročiai tada revoliuciją ar perversmą galėtų daryti. Jeigu kartais formaliai atrodytų, kad nieko nėra pakeista, tai vis dėlto gerai įsižiūrėję visuomet rasime, kad šis tas yra pakeista. Jeigu perversmą, pav., padarytų koks nors ministerių kabinetas, arba jeigu ministerių kabinetas būtų sudarytas perversmo pagrindais parlamentinio, ypač kontinentinio iškraipyto parlamentinio režimo valstybėje, kurioje seimui, ar parlamentui, pareiškus nepasitikėjimą, jis atsistatydina, tai toks kabinetas, nors jis dėl tam tikrų priežasčių ir nepaleistų seimą ir stengtųsi regimai konstituciją palikti, vis dėlto nebūtų konstituciniu organu, nes jis sudarytas perversmo pagrindais. Ir tas suprantama; ne tam yra daromas perversmas, kad pastatytoji vyriausybė atsistatydintų, jeigu senasis parlamentas jai pareiškia nepasitikėjimą. Čia jau, be abejo, susidaro nauja konstitucinė konstrukcija, gal laikinoji, ir kol perversmo išdavos nebus galutinai sukristalizuotos, tol šita naujoji vyriausybė, tas kabinetas vis dėlto nėra ta parlamentinė vyriausybė, kuri yra sudaroma iškreiptojo parlamentarizmo dėsniais. O tas kaip tik yra įrašyta į konstituciją ir formaliai nėra pakeista. Taigi, niekuomet nėra įmanoma, kad po perversmo ar revoliucijos viskas liktų kaip buvę, nes tada niekas nesuprastų, kam ir tas perversmas buvo reikalingas.

Analogiška padėtis yra ir naujai įsikūrusioje valstybėje. Čia taip pat visuomet pirmiausia atsiranda diktatūros organas, nes nėra dar jokios konstitucijos. Žinoma, jeigu kokioje federacinėje valstybėje kuriamas naujas štatas ar kantonas, tai čia naujai steigiamoji valstybė nėra suverenine. Bet jeigu įsikuria nauja suvereninė valstybė, tai ne kitaip, kaip tik diktatūros metodu, nes tada turi kas nors — ar tai viens žmogus, ar didesnė ar mažesnė žmonių grupė — pasiskelbti, kad tai jie sudaro

steigiamosios valstybės valdžios organą, o toks organas iš karto bus visuomet diktatūros organas, turįs valstybės valdžios pilnumą. Skirtumas tik tas, kad po revoliucijos ar perversmo diktatūros organas savo aktais keičia buvusią teisę, o čia jokios teisės dar nėra, nes naujai įsikūrusi valstybė teisės atžvilgiu yra *tabula rasa*. Nauja suvereninė valdžia nėra kokia įpėdinė buvusios suvereninės valdžios, ji savaime yra visokios teisės šaltinis ir todėl teisė, kuri ėjo iš kito suvereninio šaltinio, nustoja galios. Žinoma, dažniausiai vis dėlto paliekama veikti iki tol buvusi teisė, bet jau naujos suvereninės valdžios titulu ir tik tiek, kiek naujoji valdžia sankcionuoja tą teisę. Taigi čia ne senoji teisė keičiama, kaip revoliucijos ar perversmo metu, bet steigiama naujoji teisė.

Šiuo aš baigiu skyrių apie teisėtumo problemą ir apie to teisėtumo suderinimą su valstybės valdžios suverenumu. Aš nurodžiau keturias suverenumo konstrukcijas, kurias šiek tiek priminsiu, nes apie jas jau buvo kalbėta. Pirmučiausia, demokratinė konstrukcija. Čia suverenė — tauta, kuri pati nėra veikli. Visa suvereninė galia kristalizuojama rašytoj konstitucijoj, o susikristalizavus suvereninei valiai rašytoj konstitucijoj lieka įsteigtoji valdžia, kuri nėra suvereninė ir dėl kurios darbų teisėtumo problema jau kyla. Žinoma, čia teisėtumas tol yra palaikomas, kol neįvyks revoliucija ar perversmas, nes jeigu tai įvyktų, tai, einant demokratiniu mokslu, suvereniniu pasidavimu gyvosios piliečių kartos įsiteisėja naujoji padėtis. Nors konstitucija čia sudaro ribą tarp suvereninės steigiamos ir nesuverenės įsteigtosios valdžios, bet užtenka įvykti perversmui ar revoliucijai — kadangi suvereninės tautos natūraliniu atstovu yra gyvoji piliečių karta ir kadangi ji, ne savo, bet suvereninės tautos suverenumą reikšdama pasiduoda, nesukyla, tai ir revoliucijos ar perversmo pakeitimai įsiteisėja *suverenumo pagrindu*. Taigi praktikoje šita konstrukcija tiek bus reikšminga, kiek konstitucija iš tikrųjų bus gerbiama. O ji bus gerbiama tiek, kiek ji atitinka socialinei konstitucijai, apie kurią kalbėjau; kur teisinė konstitucija neatitinka socialinei konstitucijai, ten ji vis tiek nebus gerbiama, nors ir tobuliausiai būtų parašyta. Taigi šioje konstrukcijoje teisėtumas negali panaikinti valdžios suverenumo reiškimosi valstybėje.

Antra konstrukcija taip pat pripažįsta valdžios suverenumą, formuluoja suverenitetą kaipo subjektyvinę teisę, paveda ją valstybei kaipo teisiniam asmeniui, bet ji randa, kad šita suvereninė valstybė galinti pati save aprėžti. Ji formuluoja šitą konstrukciją kaipo *auto aprėžimo* konstrukciją. Vadinas, ji pati save aprėžia, vadinas, ji pati pasisako, kad ji nori tokios ir tokios teisės. Konstrukcija, mano supratimu, dirbtina. Tiesa, ji gali pradžioje apsirėžti, bet paskui nepanorės ir atsisakys nuo to aprėžimo. Tai koks čia aprėžimas? Tai aprėžimas tol, kol nori. O tai joks aprėžimas. Vadinas, ir tas nepašalina valdžios suverenumo.

Paskui, yra konstrukcija, kaip mes žinome, visiško suverenumo neigimo, visiško pakeitimo to suverenumo teisėtumu.

Tas atsiranda visose tose konstrukcijose, kuriose pripažįsta kokią nors aukštesnę, taip sakant, super valstybinę teisę, kurios randa, kad valstybės statomoji teisė turi kokį nors teisinį titulą. Sakysim, bažnyčios mokslas pripažįsta dievišką tos teisės titulą, kiti pripažįsta įgimtąją teisę, dar kiti, kaip Duguit, socialinę normą, kuri gyvuojanti žmonių sąmonėje. Žinoma, jeigu tokie teisės titulai būtų, tai tada galima būtų kalbėti apie griežtą teisėtumą valstybėje ir valstybės valdžios suverenumas visiškai nyktų. Bet jau aš savo laiku esu pažymėjęs, kad nė viena tų konstrukcijų neatitinka socialinei ir teisinei tikrenybei. Rimčiausia iš tų trijų atrodytų Duguit konstrukcija, bet vis dėlto ir ji nėra visai tiksli. Dėl ko, tai jau aš esu nurodęs.

Pagaliau dar viena konstrukcija, kurią aš jums stengiausi išdėstyti. Vadinas, suvereninė valdžia — teisės normų šaltinis. Toji suvereninė valdžia, teisės atžvilgiu, laisvai pasirenka; teisės atžvilgiu, kadangi ji taip pat priklauso kokių nors socialinių grupių, valdantieji nėra koki nors übermenschai — viršžmonės, bet teisiniu atžvilgiu suvereninė valdžia pasirenka tuos ar kitus socialinius tikslus laisvai ir kristalizuoja juos teisės normomis. Čia tenka skirti ir suvereninis, arba diktatūros, organas, kuris gali būti vienasmeniškas arba kolegialinis. Jis yra visos teisės šaltinis ir dėl jo darbų teisėtumo klausimas visai nekyla, nes nėra kriteriumo jo darbų teisėtumui nustatyti. Diktatūros organas nebūtinai yra nuolatinis; jis gali išnykti, gali palikti veikti rašytąją konstituciją, bet jis visuomet gali atsirasti ir atsiranda perversmo ar revoliucijos metu.

Tai jau mes pabaigėm žiūrėti skyrių apie teisėtumo problemą. Dabar pradėsime naują skyrelį, nelabai ilgą, kur mes iššiūrėsime vieną konstitucinės teisės instituciją, labai plačiai mūsų laikais vartojamą, palyginti naują, mūsų jau kiek paliestą, tai, būtent, *rašytąją konstituciją*.

Rašytoji konstitucija

Šitą sąvoką jau mes lietėm iš dalies pirmo semestro pradžioje, iš dalies kalbėdami apie demokratinę valstybės valdžios konstrukciją. Dabar kiek tiksliau teks iššiūrėti.

Kaip sakiau, tai yra, palyginti, nauja konstitucinės teisės institucija, kuri ekzistuoja tik nuo 18 amžiaus pabaigos; tik tada atsirado pirmoji rašyta konstitucija ta prasme, kaip šiandien ji yra vartojama. Bet vis dėlto ši konstitucinės teisės institucija, nors ji, palyginti, labai nauja, dabar yra labai plačiai vartojama. Mūsų laikais tik viena valstybė neturi rašytosios konstitucijos, būtent Anglija; šiaip visose valstybėse rašytoji konstitucija yra. Šitos konstitucinės teisės institucijos — rašytosios konstitucijos — istorija sutampa su demokratijos evoliucija. Kaip rašytosios konstitucijos pradžia sutampa su demokratinio mokslo iškilimu ir demokratinės konstrukcijos įgyvendinimu, taip ir tolimesnė jos evoliucija turi tampraus ryšio su demokratijos evoliucija, ir tik visai pastaraisiais laikais ši konstitucinės teisės institucija šiek tiek pasiliuosuoja nuo to orga-

niško ryšio su demokratine konstrukcija. Šita institucija turi tam tikrų šaknų tiek moksle, vadinas, tiek teorijoj, tiek tam tikruose socialinio bendravimo precedentuose. Rašytoji konstitucija turi dvi tėvynes. Viena jos tėvynė yra *Amerika*. Ten ji kaip tik turi šaknų pačioje socialinio bendravimo tvarkymosi tikrenybėje. Bet negalima sakyti, kad Amerika tai būtų vienintelė jos tėvynė. Ne, Europoje šita institucija atsirado taip pat visai savarankiškai, visai nepriklausomai nuo jos atsiradimo Amerikoje, tik jau Europoje jos atsiradimo šaltiniai yra visai kitokie. Europoje tų šaltinių tenka ieškoti jau ne realiose sąlygose, ne socialinio bendravimo tvarkymosi precedentuose, bet vien moksle, teorijoje, tuo tarpu Amerikoje ši institucija ne tik teoretinių pagrindų neturėjo. Amerikoje 17—18 amž. ji atsirado ne tiek moksle,— ten apskritai mokslas buvo silpnas tuo laiku, — kiek tikrenybėje, tose socialinio bendravimo sąlygose, kokios ten tada buvo. Europoje teoretinis racionalistinis šitos institucijos šaltinis apsireiškė ypač visuomenės sutarties doktrinoje. Amerikoje pirmoji rašytoji konstitucija atsirado 18 amž. pabaigoje, anksčiau kaip Europoje. Tiesa, Europoje pirmoji rašytoji konstitucija irgi atsirado 18 amž. pabaigoje, būtent, Didžiosios Prancūzų revoliucijos metu, bet vis dėlto pirmoji rašytoji konstitucija Europoje buvo 1791 metų konstitucija, tuo tarpu Amerikoje 1787 m. jau buvo USA konstitucija, o kiek anksčiau — įvairių atskirų štatų, virtusių nepriklausomomis valstybėmis, konstitucijos. Taigi pirmosios rašytosios konstitucijos, kurios pasaulyje yra, tai buvo atskirų Amerikos štatų konstitucijos, o vėliau jau tų štatų federacijos USA konstitucija. Nors Europoje pirmoji rašytoji konstitucija, kaip matėm, atsirado vėliau (1791 m.), tačiau konstitucijos atsiradimo šaltiniai buvo visai savarankiški tiek Europoje, tiek Amerikoje. Europos konstitucijos nėra tik paskolintos iš Amerikos. Bet, be abejo, buvo tam tikras veikimas Amerikos institucijos į Europą ir Europos į Ameriką. Amerikoje rašytoji konstitucija turėjo savo precedentų, turėjo savo tradicijų jau 17 ir 18 amž. Būtent, ten buvo steigiamos ir organizuojamos kolonijos baltųjų žmonių, išeivių iš Europos. Šiaurinėje Amerikoje buvo visokių išeivių: iš Anglijos, iš Olandijos ir kitur, bet daugiausia buvo iš Anglijos. Tie išeiviai įkūrė visą eilę kolonijų. Šitos kolonijos, be abejo, turėjo tvarkytis. Tose vietose, kur jau veikė Anglijos valdžia, kur veikė Anglijos Karūnos paskirtieji valdytojai, tos kolonijos buvo steigiamos tuo būdu, kad kolonistams iš Anglijos karaliaus ar Anglijos karaliaus vardu buvo duodamos tam tikros privilegijos tvarkytis savarankiškai, autonomiškai, kolonistų bendruomenėse. Tačiau kai kurios sritys buvo užimtos, pasisavintos, okupuotos daugiau teisiškai negu faktiškai, nes faktiškai sunku buvo valdžią palaikyti. Taigi čia buvo įvairių atskirų žmonių okupacijos; jie užimdavo tam tikrus plotus, kur nepasiekdavo Anglijos karaliaus valdytojų valdžia. Paskui, žinoma, patys nesugebėdami suvaldyti tokius didelius plotus, kvietė kolonistų, kurie atvykdavo iš Europos ir apgyvendavo tuos plotus. Vadinas, karūnos koloni-

jose buvo karaliaus suteiktos privilegijos kolonistams, o privatinių valdytojų kolonijose buvo suteiktos tų valdytojų privilegijos. Šitos privilegijos tai buvo autonomijos aktai: tų aktų ribose kolonistams buvo paliekama laisvė tvarkytis, neperžengiant to privilegijos akto. Šitos privilegijos kitaip vadinamos *kortomis*, kolonijų kortomis. Tai buvo privatinių valdytojų ar karūnos suteiktosios kortos. Bet greta tų kolonijų, kurios tokiomis kortomis naudojosi, buvo įkurta ir kitokių kolonijų. Kolonistai apsigyvendavo ne tik tose vietose, kurios jau faktiškai buvo Anglijos—ar metropolijos ar jos skiriamų valdytojų—valdžioje bet ir tokiose srityse, kur jokių nei karūnos, nei privatinių valdytojų nebuvo, kitaip sakant, tokiose srityse, kurios dar niekeno nebuvo paimtos. Tokie kolonistai, atvykdami iš Europos ir apsigyvendami baltųjų žmonių neapgyventose srityse, patys steigė bendruomenes. Tų kolonistų tarpe buvo išeivių iš Europos, priklausančių įvairioms tikybinėms sektoms, jie kaip tik todėl ir bėgo iš Europos, kad ten arba buvo persekiojami arba nesitikėjo ten įgyvendinti tos tobulos tvarkos kurios jie troško. Taigi ir atvykus į Ameriką jiems rūpėjo ne tik ten pralobti ir nusistatyti tokią tvarką, kuri būtų naudinga jiems, bet rūpėjo jiems ir įsteigti tokias pavyzdingas bendruomenes, kurios, jų supratimu, turėtų būti tarp visos žmonijos. Jie ten iš biblijos, iš seno testamento, o gal ir iš pirmųjų krikščionių veikalų turėjo sąvokas tokių bendruomenių steigimo, ar tai tautų bendruomenių, ar apskritai socialinio bendravimo įsteigimo lygybės, laisvės, brolybės ir sutarties dėsniais. Tuo būdu greta kolonijų, gyvenančių kortomis, atsirado ir tokių kolonijų, kurios tvarkėsi sutarties aktais, pačių kolonistų sudarytais; jie patys sudarė bendruomenes padarydami sutartį tarp savęs. Vėliau Anglijos metropolijos valdžia pamažu ir tas pavyzdingas bendruomenes įtraukdavo į bendrą Anglijos kolonijų sistemą, suteikdama joms kortas, kaipo karaliaus privilegijos.

Tačiau ir tų kortų pagrindan jau buvo dedamos tų bendruomenių sudarytosios sutartys. Vadinas, sutarčių pagrindas neišnykdavo ir suteiktose kortose, būtent, tų kolonijų kortose, kurios buvo įsteigtos sutarties keliu. *Šitos kortos ir ypač tų kolonijų kortos, kurių pagrinde buvo kolonijų įsteigimo sutartys, ir virto rašytosios konstitucijos pirmtakūnėmis.* Seniausios tokios prakonstitucijos yra Konektikuto ir Rot—Ailend kolonijų. Pirmoji prakonstitucija Konektikuto yra pavizdingos bendruomenės sutartis, paskui patvirtinta Anglijos karūnos kaipo karūnos privilegija, bet pagrindan padėta pirmoji sutartis. Rot—Ailend kolonija buvo privatinio valdymo srityje įsteigta. Taigi pradžioje įsteigimo aktas iš valdytojo gautas, o paskui yra gauta korta. Abi jos yra 17 am. prakonstitucijos. Taigi, čia turime du pradus: 1) pagrindinė valstybės narių sutartis, kuri visai panaši į visuomenės sutarties aktą ir 2) viešpataujančios valdžios nusileidimo aktai arba privilegijos. Pirmojo pobūdžio kortos, vadinas, kilusios iš kolonijų sutarties ar bendruomenės įsteigimo sutarties visiškai sutampa, taip sakant, su prademokratinės doktrinos pažiūromis. Pavyzdingų bendruomenių įsisteigime iš

karto atsiranda tas prademokratinis pradas, kuris buvo visai realus tų kolonistų gyvenimo sąlygose. Visi kolonistai buvo lygūs, visi buvo vienodose sąlygose, visi vienodus priešus turėjo, vienodas gyvenimo ir darbo aplinkybes: visi vienodai turėjo nugalėti gamtą ir turėjo visi vienodai apsisaugoti nuo raudonodžių žmonių ir t. t. Apskritai jų gyvenimo sąlygos, kaipo primityviškos ir visiems vienodos, palaikė tuo pačiu *lygybę* jų tarpe. Be to, jie žymioje dalyje ir atvyko su tam tikru tos lygybės ir teisingumo troškimu. Tie kolonistai nepergyveno jokio feodalizmo, kaip tas buvo Europos kontinente; jie neturėjo savo tarpe nė žymės visos tos socialinės diferenciacijos, kuri buvo Europos kontinente. Atvykusieji iš Europos dar žinojo tai, bet jau naujoje savo tėvynėje jie neturėjo tokių sąlygų ir tos sąlygos ten visai neišsivystė; ten nebuvo jokios socialinių grupių hierarhijos, nebuvo luomų tvarkos, o buvo visiška ir sąlygų ir bendruomenių dalyvių lygybė. Be to, išorinės jų gyvenimo sąlygos vertė juos bendrai veikti, kartas nuo karto tartis dėl savo bendrų reikalų, dėl bendro apsigynimo, dėl bendradarbiavimo, dėl tvarkymosi. Ir tas bendrų reikalų aptarimas vyko jų tarpe tiesioginiu būdu: jų visuotinose sueigose, į kurias kiekvienas galėjo arba pats atvykti arba ką nors už save atsiųsti. Visos tos sąlygos sudarė tokią visuomenę, kuri iš tikrųjų labiau buvo panaši, negu kur nors kontinente, į tą Europos filosofų išsvajotą lygių žmonių ar lygių suverenių atomų visuomenę. Tose baltųjų žmonių apgyventose srityse kolonistai iš tikrųjų buvo lyg tokiais lygiais atomais, kurie galėjo dėtis su kitais, galėjo nesidėti ir dėjosi tik todėl, kad tas atitiko jų interesams. Jų dėjimasis su kitais buvo panašus į tokį suvereninių laisvų žmonių dėjimąsi į bendrą valią. Taip pat ir tolimesnis jų tvarkymasis vyko tiesioginio valdymo būdu. Pradžioje jis neturėjo jokio reprezentacinio įstatymų leidžiamojo organo. Pamažu atsirado ir tokių renkamųjų organų įstatymams leisti. Bet čia reikia turėti galvoj, kad ta visuomenė, lygių žmonių daugybė, kuri daugiausia atitiko Europos išsvajotai tai lygių individų daugybei, lietė tiktai *baltuosius žmones*, tik kolonistus, bet visai nelietė raudonųjų ar raudonodžių. Raudonodžiai iš tos lygybės buvo išskirti ir tas išskyrimas liko net nuosekliausioje demokratinėje konstitucijoje, kokia yra pasaulyje, būtent, Jungtinių Amerikos Valstybių (USA) konstitucijoje ir ligi šiol raudonodžiai iš tos demokratijos yra išskirti. Išskirti net šiandien, tuo labiau, žinoma, pradžioje, nes visas socialinis bendravimas tada vyko baltųjų tarpe, o raudonieji buvo laikomi visai kitokia žmonių rūšimi, kuri nieko bendra su ta demokratija neturėjo. Savo laiku pamatysime, kad tas yra ne tik dėl raudonųjų, bet ir dėl negrų. Pamatysime, kad Amerikoje, kuri yra, galima sakyti, klasiška demokratinė šalis, kur ta demokratija išsivys'ė be jokių revoliucijų, be jokių katastrofų, kur sąlygos pasirodė tinkamiausios tai demokratinei tvarkai ir demokratinei konstrukcijai, kaip tik daugiausia yra palaikoma socialinė, o net ir moralinė nelygybė tarp baltųjų ir nebaltųjų žmonių, tarp ko kito ir tarp negrų. Nors formaliai demokratinė konstrukcija turėjo praplėsti piliečių teises į visus žmones, su

tam tikromis išimtimis dėl raudonųjų, bet vis dėlto pasinaudota kitomis dirbtinomis institucijomis, kad tie juodieji žmonės — aš jau nekalbu apie raudonuosius — faktiškai nepilnai pasinaudotų tomis teisėmis ir kad jie būtų išskirti iš tos demokratinės lygybės. Taigi viskas kas, kalbama apie natūralius pagrindus demokratinės tvarkos ir demokratinės konstrukcijos Amerikoje, tenka turėti galvoj, kad tas liečia ypač baltųjų kolonistų socialinį bendravimą. Be abejo, ir Europos šviesuomenės sąmonėje viešpataujančių sąvokų veikimas į Amerikos kolonistų sąmonę buvo žymus. Taip sąvokos įgimtųjų teisių, suvereninių indivіdų, suvereninio žmogaus, neperleidžiamos žmogaus laisvės visuomenės sutarties, bendrosios valios, tautos suverenumo — visos tos sąvokos, kurios buvo Europos šviesuomenėje 17 ir ypač 18 amž. platinamos, jos veikė ir Amerikos kolonistų sąmonę. Tačiau visos šitos sąvokos Amerikos kolonistams buvo, galima sakyti, įkūnytos jų realaus socialinio bendravimo baltųjų tarpe. Visiškai nereikėjo čia tų sąvokų populiarizuoti, propaguoti, skleisti jų, nereikėjo kovoti už tų sąvokų įgyvendinimą žmonių sąmonėje, nes tos sąvokos visiems buvo suprantamos kaipo visiškai atitinkančios socialinio bendravimo tikrenybę, tuo tarpu Europoje tas visai neatitiko tikrenybę.

Taigi Amerikoje, baltųjų kolonistų tarpe visos tos sąvokos, kurios Europos kontinente buvo kilusios 17—18 amž., be jokių sunkenybių buvo priimamos, nereikėjo kovoti dėl jų įgyvendinimo žmonių sąmonėje, nes jos atitiko socialinę tikrenybę, atitiko tas sąvokas žmonių sąmonėje, kurios buvo pagamintos paties gyvenimo. Nors ir buvo tos kortos, vadinas, tos kolonijų prakonstitucijos, suteiktos karūnos, bet šita suteikusioji jėga ar galia buvo išorinė ir tai jėgai, kaipo metropolijos karūnos simboliui, atkritus po kolonijų sukilimo, liko tik *vienas* konstitucinis jų tvarkymosi pagrindas, būtent, toji jų sutartis, tas bendros valios pradas, ypač tose kolonijose, kuriose kortos tik patvirtino tas pagrindines sutartis. Kolonistų sąmonėje šitos jų tarpe sudarytosios sutartys, kaipo jų tvarkymosi pagrindas, buvo ir toliau gyvos ir palaikomos tolimesnio gyvenimo sąlygomis. Ir kada atkrito tas išorinis veiksnys, ta metropolijos, ar karūnos galia, kuri tąja korta rėmėsi, tai šitas sutarties pagrindas išplito ir į tas kolonijas, kurios nebuvo tokiu būdu įsteigtos ir, tuo būdu, liko tik tas vienas konstitucinis tvarkymosi pagrindas. Aristokratinėje Europos socialinėje hierarchijoje demokratija buvo visuomet dirbtinas teorijos padaras. Kur visuomenės diferenciacija buvo pasiekusi aukštesnio laipsnio, kaip Europoje, ten demokratija negalėjo įsigyventi taip, kaip ji įsigyveno Amerikoje. Europoje ji buvo gyvendinama baisiausiomis revoliucijomis ir katastrofomis, didžiausiomis aukomis, bet ir tai neįsigyveno. Ji buvo gyvendinama, ji buvo taikoma teroru ir giljotina Didžiosios Prancūzų revoliucijos metu, ir vis dėlto, nors ir tokiomis priemonėmis ji buvo gyvendinama, ji niekuomet Europoje, nelygaus socialinio suskirstymo šalyje, kuri pergyveno luominę tvarką, feodalinę tvarką ir kurioje to pergyvenimo liekanos pasiliko žmonių sąmonėje, kur, be to, apskritai socia-

linė diferenciacija ir prieš tai ir po to buvo, vadinas, ir iki demokratijos įgyvendinimo ir po to, buvo labai išsiplėtusi... — ten ji niekuomet nebuvo visai įgyvendinta. Nors ji ir tapo pagaliau šiaip taip pravesta gyveniman tokiomis griežtomis priemonėmis, tai vis dėlto, pirmiausia, šitame įgyvendinime ji tapo iškreipta. Bendrai, demokratija Europoje niekuomet nenustojo savo dirbtinumo ir niekuomet neįgijo tokio pastovumo, kaip Amerikoje. Todėl, iš vienos pusės, Amerikoje šita mdeokratinė konstrukcija užsiliko gryniausioje formoje, o antra vertus, šiandien, kada naujoji pažangos srovė, pasirėmusi socialine visuomenės diferenciacija, ima keisti tą klasišką demokratiją ir jos padarus, kada kyla t. v. visuomeniškos konstitucinės reformos idėja ir kada ji pr ledama gyvendinti, tai Europoje šis judėjimas daug ryškiau reiškiasi, negu klasiškos demokratijos šalyje — Amerikoje. Amerikoje, kada buvo iškovota kolonijų nepriklausomybė laimėjimais karų prieš metropoliją, atskirų štatų buvo išleistos žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos, ir kiekvienas štatas sau nustatė konstituciją. Tos konstitucijos iš tikrųjų buvo paskolintos iš tų senų prakonstitucijų sąvokos, kai kur tiesiog nurašytos su tam tikrais pakeitimais. Tose konstitucijose atsirado maž daug visi demokratinės teorijos elementai. Vadinas, amerikiečiams kolonistams tada neteko veik nieko naujo gaminti nei sąvokų, nei formos srityje. Viskas ten jau buvo paruošta. Net ir pati klasiška demokratinė konstitucinė konstrukcija, ir ta rado kolonijose savo precedentus.

Pirmiausia, mes žinome, kad klasiškos demokratinės konstrukcijos elementai yra: mokslas apie steigiamąją ir įsteigtąją valdžią, rašytoji konstitucija ir funkcionalinis įsteigtosios valdžios suskirstymas. Tose kolonijose, kur buvo kortos, atkritus metropolijos valdžios titului, jos vis dėlto pasiliko sutarties, arba bendros valios, titulu. Tas titulas jau ir seniau buvo tose kortose, tik paskui jis buvo papildytas karūnos privilegijos suteikimu. Kada karūnos privelegija atkrito, liko tik bendros valios kristalizacija steigiant tas kolonijas. Tai viena dalis, kuri jau precedentuose ir nereikėjo ieškoti naujai ir įgyvendinti. Be to, ir įsteigtosios valdžios pavyzdžiai irgi ten buvo jau gatavi. Būtent, pirmiausia, buvo ten įstatymų leidžiamieji organai, pačių kolonistų renkami kortos ribose. Šitie organai galėjo ir seniau leisti įstatymus, nors ir negalėjo kortos keisti. Taigi dabar korta virto rašytąja konstitucija, kaipo steigiamosios galios kristalizacija. Įstatymų leidžiamasis organas, kaip ir pirma, negalėjo keisti kortos, arba dabar jau konstitucijos. Paskui, buvo karaliaus ar valdytojų skiriamas gubernatorius. Tas gubernatorius buvo nepriklausomas nuo vietos įstatymų leidėjo, vadinas, buvo nepriklausomas nuo įstatymų leidžiamųjų organų, pačių kolonistų sudaromų; be to, jis turėjo «*veto*» teisės, jis galėjo stabdyti įstatymus, jeigu jie prieštaravo kortai. Tas taip pat buvo palikta. Jis buvo visai atskirtas nuo įstatymų leidžiamojo organo; įstatymų leidžiamasis organas buvo pačių kolonistų sudaromas, o gubernatorius buvo karūnos skiriamas. Todėl dabar prezidento, kuris pakeitė tą gubernatorių, konstruk-

cija yra panaši. Tik jo titulas kitas. Atkritus karūnai, tam išoriniam veiksniui, jis turėjo rasti pagrindą teisinėje tautoje. Taigi, prezidentas liko taip pat nepriklausomas nuo įstatymų leidžiamojo organo, taip pat su «*veto*» teise ir tiktai jau ne karūnos skiriamas, bet pačių piliečių renkamas. Ir, pagaliau, nepriklausomieji teismai. Pirma taip pat buvo tokie teismai ir jie turėjo taikinti ir vietos įstatymus, bet tiktai tiek, kiek jie neprieštaravo kortoms. Dabar jie taiko juos tiek, kiek jie neprieštarauja konstitucijai.

Kaip matome, visi klasiškos demokratinės konstrukcijos elementai ten jau turėjo precedentus senoje santvarkoje. Tuo ir remiasi tas Amerikos konstitucinio sutvarkymo pastovumas, kad šitas sutvarkymas buvo paremtas, taip sakant, natūraline šalies evoliucija ir precedentais, o ne konstrukcijos dirbtinumu, ne racionalizmu, kaip tas buvo Europoje. Europai, kuri tuo laiku kaip tik rengėsi į griežtą kovą su monarchija, šitas Amerikos pavyzdys virto tiesiog apreikštąja tiesa. Didžiausiu entuziazmu buvo sutiktas įsikūrimas Amerikos kolonijų ir jų federacijos, sutvarkytos aiškiais ir nuosekliais demokratiniais pagrindais. Amerikoje buvo įgyvendintos naujausios viešosios teisės sąvokos, dėl kurių Europoje teorijoje buvo padėta tiek argumentų, kad išvystytų tas mintis, tas idėjas, kad populiarizuotų tų sąvokų įgyvendinimą. Europoje tais laikais to dar nebuvo įgyvendinta, tarp kita ko nebuvo ir rašytosios konstitucijos, todėl taip gražus rodėsi Amerikos pavyzdys. Tai buvo pirmas įgyvendinimas naujos, demokratinės tvarkos, kuri iki tol Europoje tik teorijoje buvo skelbiama. Žinoma, entuziastų nebuvo pastebėtos tos ypatingos socialinės sąlygos, kurios davė šitą santvarką ir kurios Amerikoje padarė šitą konstrukciją taip natūraline. Bendrai, racionalizmo sąvokoms viskas atrodė pasiekiama. Tada maž daug ir kyla Didžioji Prancūzų revoliucija, tada ir Europoje imta gyvendinti toji demokratija, tik jau visai kitokiomis priemonėmis, nes čia nebuvo to natūralumo, nebuvo tos naujosios tvarkos evoliucijos, nors Amerikoje buvusi tos tvarkos evoliucija Europai irgi buvo žinoma. Taigi, šitose Amerikos kortose ir buvo šaknys, buvo pradžia, buvo pirmtakūnės šitos rašytosios konstitucijos.

Europoje irgi buvo žinoma pamatinių įstatymų sąvoka, ji buvo žinoma iš seniau. Į šitą sąvoką mokslininkų buvo kreipiama dėmesio dar 17 ir 18 amž. Buvo nurodoma į tai, kad tarp daugybės įvairių įstatymų vis dėlto ne visi įstatymai yra absoliučiai lygūs, kad yra pagrindinių įstatymų ir yra įstatymų mažesnės svarbos. Ir tie pagrindiniai įstatymai buvo tokie, kurie šiek tiek varžė ir patį valdovą. Tarp ko kito, kaipo į klasišką tokį pagrindinį įstatymą tada buvo nurodoma į sosto paveldėjimo įstatymą monarchijoje. Į sosto paveldėjimo tvarką tada buvo žiūrima kaipo į tokią teisę, kurios vis dėlto negali valdovas, kuris yra tik laikinas karūnos atstovas, tik dinastijos narys karaliaująs tam tikrą laiką, savo nuožiūra keisti. Vadinas, tai buvo lyg ir įstatymas apribojąs patį valdovą. Tuo būdu, pagrindinės teisės sąvoka buvo ir anksčiau žinoma. Buvo žino-

mos ir privilegijos ypač luominio pobūdžio privilegijos arba kartais tokie kompromisiniai aktai. Būtent, tai buvo valdovo ir visuomenės arba visuomenės grupių teisių kompromisai. Bet tai buvo visai kitokio pobūdžio aktai, negu demokratinio pobūdžio valstybės įsteigimo aktas.

Rašytoji konstitucija Europoje tos fundamentalinės teisės ar tos privilegijos pagrindo, koks buvo Amerikoje bendruomenių sutarčių pagrindas, savyje neturėjo. Rašytai konstitucijai dirva Europoje buvo paruošta tiktai teorijos, būtent, visuomenės sutarties doktrinos ir tos doktrinos pagamintomis demokratijos sąvokomis su pirmu žinomu tautos suverenitetu, bendra valia ir kitais panašiais dėsniais. Europoje konstitucijos sąvoka buvo suprantama kaipo pagrindinė demokratijos mokslo išdava kovoje su monarchistiniu suverenitetu. Konstitucija, pirminės demokratijos pažiūromis, tai ir turėjusi būti tas sutarties paktas, ta pačios visuomenės sutartis, kuria steigiamas socialinis žmonių bendravimas, kuris visuomenės sutarties doktrinos sąvokomis buvo identifikuojamas su valstybe, nebuvo žinoma kita visuomenės sąvoka, kaip tik valstybinė sąvoka. Tokia konstitucija, kaipo socialinio bendravimo įkūrimo aktas, turinti būti *visų* piliečių priimta. Net ir jos papildymas, pakeitimas esąs reikalingas visų sutikimo. O kas nesutinka, tas galįs grįžti į gamtos padėtį. Aš jau esu nurodęs, kad Wattel ir kiti šitą dėsnį kategoriškai palaiko, jie sakė, kad jeigu kyla konstitucijos pakeitimo ar jos papildymo klausimas, tai vėl iš naujo kyla bendrosios valios sudarymo klausimas. Kadangi bendroji valia apsireiškė jau priimtoje konstitucijoje ir jeigu ji vėl tenka keisti, tai čia vėl kiekvienas grįžta į natūralinę padėtį, vėl nauja sutartis turinti būti sudaryta, o čia jau visi turi sutikti, kas nesutinkà tokią sutartį pasirašyti arba ją priimti, tas yra laisvas. Ruso iš dalies gal ne taip kategoriškai žiūrėjo į konstitucijos keitimo klausimą. Jis irgi žiūrėjo į konstituciją kaipo į visuomenės sutartį, kaipo į sutarties paktą, kuriuo steigiamas tas socialinis bendravimas valstybės formoje, kurioje suverenu esanti toji bendra valia. Bet jis pirmas pareiškė, kad vis dėlto toje konstitucijoje, pirmą kartą ją sudarant, gali būti iš anksto susitarta dėl jos keitimo būdų ir kadangi būtų susitarta, tai toliau tas keitimas galėtų vykti ir be visų sutikimo. Vadinas, pirmoji sutartis gali apimti ir visus tolimesnius pakeitimus.

Tai tokia buvo teoretinė pažiūra į konstituciją kaipo į visuomenės sutartį Europoje, kur ji neturėjo jokių precedentinių pagrindų. Šita sąvoka buvo pakeista Didžiosios Prancūzų revoliucijos metu. Į konstituciją tada jau imta žiūrėti ne kaipo į tautos steigimo aktą. Tauta tada pradėta jau kitaip suprasti. Būtent, tauta buvo suprantama ne kaipo sutartimi įsteigtą, bet kaipo gaivališkai atsiradęs ir išsisvystęs dalykas. Toliau, nebe kiekvienas individas buvo laikomas suvereninis, o tik tęstina tauta. Tai čia jau ir konstitucija negali būti sutarties aktu. Čia jau ji suprantama ne kaipo tautos steigimo aktas, bet kaipo jau esamos tautos valios fiksavimas, tos esamos tautos steigiamosios galios padaras. Čia jau konstitucijos leidime ir jos keitime

reiškiasi suvereninės tautos steigiamoji kūryba be jokio teisėtumo saiko. Už tai jau įsteigtosios valdžios įstatymų leidžiamojo organo darbe šita konstitucija ir turi sudaryti teisėtumo kriteriumą arba saiką. Šitoje rašytosios konstitucijos konstrukcijoje, kuri buvo sudaryta Didžiosios Prancūzų revoliucijos metu ir kuri neatitinka prademokratinei konstitucijos sąvokai ir glūdi aukštesnės ir žemesnės teisės sąvokos pagrindas; šitoji aukštesnės ir žemesnės teisės sąvoka iš tikrųjų ir nustato tikrąją rašytosios konstitucijos esmę. Rašytosios konstitucijos esmė ir yra ta, kad ji konstruuoja aukštesnės ir žemesnės rūšies teisę. Iš teisės visumos ji išskiria tam tikrą aukštesnę, privilegijuotą teisę, kuri ir sudaro saiką žemesnei teisei.

* * *

Aš jums aiškinau rašytosios konstitucijos atsiradimą. Dabar mes turėsime pakalbėti apie konstitucijos sąvoką. Mes tada jau matėm, kad rašytoji konstitucija atsirado sąryšyje su demokratinės santvarkos idėja. Konstatavom, kad, iš vienos pusės, Amerikoje ji atsirado iš tam tikrų socialinio bendravimo tvarkymosi precedentų, iš tam tikrų sąlygų, kuriose ten plėtėsi baltųjų kolonistų gyvenimas ir socialinis bendravimas. Vadinas, ten ji atsirado evoliucijos būdu, ne racionalistiniu būdu, nes ten ypatingos socialinio bendravimo sąlygos, nepanašios į Europos socialinio bendravimo sąlygas, kaip tik atitiko toms gimstančios demokratijos sąvokoms. Tuo būdu Amerikoje savaime atsirado šita rašytosios konstitucijos institucija. Europoje ji gimė jau nebe iš socialinio tvarkymosi precedentų, bet iš tam tikrų teoretinių samprotavimų, iš tam tikrų sąvokų, pagamintų visuomenės sutarties prademokratinės ir vėliau klasiškos demokratinės doktrinos. Vadinas, Europoje šitos institucijos genezis jau yra racionalistinis. Kiek Amerikoje tas genezis yra natūralus, precedentinis, tiek Europos kontinente ši institucija atsirado racionalistiniu būdu. Todėl Amerikoje tapo įgyvendinta be jokių sunkenybių ir, kaip ir visa demokratinė santvarka, geriausiai išsilaikė, nes ten jai buvo natūralinė dirva socialinio bendravimo sąlygose ir socialinio tvarkymosi precedentuose. Tuo tarpu Europoje, kur ji gimė iš samprotavimų labiau abstraktinių, teoretinių, kur, apskritai, racionalistiniu būdu buvo prieita prie visų tų sąvokų ir jų išdavos — rašytosios konstitucijos, — ten, kaip visa demokratinė santvarka, taip ir rašytosios konstitucijos institucija tapo įgyvendinta baisiausiomis aukomis, revoliucijomis, katastrofomis, giljotina, kraujo praliejimu ir t. t. ir vis dėlto čia, nors rašytosios konstitucijos institucija ir įsigyveno, bet visa naujoji santvarka, nežiūrint į tokias baisias jos įgyvendinimo priemones, Europoje neįsigyveno taip, kaip Amerikoje. Ir dabar naujos visuomeniškos konstitucinės reformos idėjos, kurios mūsų laikais atsirado ir yra mėginamos įvykdyti, daug ryškiau plečiasi Europos kontinente kaip Amerikoje. Vadinas, ten daug sunkiau prigyja tie veiksniai, kuriais norima pakeisti demokratinę santvarką.

Dabar man teks iššiūrėti pati konstitucijos sąvoka. Aš jau pereitą sykį pabaigoje nurodžiau, kad rašytosios konstitucijos esu ė glūdi valstybėje veikiančios teisės suskirstyme nelygiomis rūšimis, būtent į aukštesnę teisę ir žemesnę teisę. Šitoje teisės gradacijoje, šitame teisės normų dalies išskyrime į aukštesnę, į privilegijuotą, į, taip sakant, «aristokratinę» teisę, arba į teisės aristokratiją, paliekant visą kitą teisės normų masę kaipo teisės «plebsą» — žinoma, tai ne visai tikslus išsireiškimas — ir, paskui, parėmime šita aukštesniąja teise visų nuolatinių valdžios organų ir, tuo būdu, padaryme visų veiklių valdžios organų darbų teisėtais darbais, kuriems tos aukštesnės teisės normomis yra nustatomas tam tikras teisėtumo saikas, — tame glūdi tikroji rašytosios konstitucijos esmė, visai nepriklausomai nuo tų teoretinių sąvokų prademokratiniame ir klasiškame demokratiniame moksle, iš kurių, taip sakant, gimė ir išsiplėtė rašytosios konstitucijos sąvoka. Šiandien net ir tose valstybėse, kuriose toji demokratinė konstrukcija neveikia, rašytosios konstitucijos institucija vis dėlto yra. Pav., SSSR ir bendrai visos sovietinės valstybės, kurios sudaro SSSR; ten griežčiausiai nesilaikoma šitos nei prademokratinės, nei klasiškos demokratinės konstrukcijos, ten visuomeniška konstitucinė reforma radikališkiausiai tapo pravesta, — kitas dalykas, ar ji visai tiksliai pravesta, ar jos institucijos atitinka socialinę tos valstybės konstituciją; apie tai turėsime kalbėti tada, kada žiūrėsime SSSR konstitucinį režimą, — bet, žodžiu, ir ten, kur visai nesilaikoma visų demokratinės teorijos sąvokų, kur jos griežtai neigiamos, vis dėlto, rašytosios konstitucijos institucija lieka, nes iš tikrųjų jos esmė ne tose demokratinėse sąvokose glūdi, nors ji iš jų gimė ir išsiplėtė. Tikroji jos esmė, kaip sakiau, glūdi suskirstyme teisės nelygiomis rūšimis. Taigi dabar mums teks, sakau, iššiūrėti konstitucijos sąvoką ir kylančios problemos dėl šitos pačios sąvokos .Čia teks kelios sąvokos iššiūrėti. Teks padaryti, tarp ko kito, klasifikacija jau viduje tos plačios konstitucijos sąvokos. Apie tai kalbėdami mes užtiksime gana daug dalykų, kurie šiaip ar taip mūsų jau buvo paliesti; ir vis kuo toliau, tuo dažniau užtiksime dalykus, kurie, taip sakant, embrionališkai mūsų jau buvo paliesti.

Taigi, pirmoji klasifikacija kalbant apie konstituciją yra ta, kad tenka skirti *socialinė konstitucija ir teisinė konstitucija*, arba konstitucinė teisė. *Kas yra socialinė konstitucija*, aš nesenai turėjau progos kalbėti. Tas 19 amž. geriausiai buvo išaiškinta Ferdinando *Lasalio*, vieno žymaus socializmo mokslininko. Bet šita sąvoka nėra specialiniai socialistinė, ji tinka ir bendrai mokslui. Taigi ta socialinė konstitucija yra socialinių jėgų, socialinių veiksnių santykiavimas tam tikroje teritorijoje, kurioje viešpataujantį socialinį junginį sudaro valstybė. Vadinas, socialinės konstitucijos kontrukcija yra socialinėje visuomenės konstrukcijoje. Todėl ji keičiasi, nes tai yra jėgų santykiavimas, o ne kokios nors normos. Kiekvienas socialinis faktas nėra tiek pastovus, kaip norma. Taigi, tas socialinis jėgų santykiavimas nuolat keičiasi, bet vis dėlto tam tikru duotu

momentu galima nustatyti, koks yra tų socialinių jėgų santykiavimas, koks yra jų tarpusavis santykis. Vadinas, socialinė visuomenės konstrukcija ir socialinių jėgų santykiavimas ir sudaro taip vadinamą socialinę konstituciją, kuri nėra jokiomis normomis užfiksuota. Teisinė konstitucija, kitaip sakant konstitucinė valstybės teisė, turi atitikti tą socialinę konstituciją. Žinoma, absoliutinio atitinkamumo čia negali būti, nes teisės normos vistik lieka šiek tiek ilgiau nepasikeitusios, tuo tarpu socialinių jėgų santykiavimas nuolat keičiasi, kaip vanduo, kuris nuolat teka. Bet vis dėlto teisinė konstitucija turi atitikti socialinę konstituciją. Teisinė konstitucija tada bus pastovi, jeigu ji duos galimumo reikštis valstybės valdžioje visiems tiems socialiniams veiksniams, kurie turi svarbos, kurie yra reikšmingi tam tikros teritorijos visuomenės socialiniame bendravime. Teisinės konstitucijos atitinkamumas socialinei konstitucijai yra rimčiausia tos teisinės konstitucijos pastovumo garantija. Dėl socialinės konstitucijos tuo tarpu baigsiu. Man rodos, kad pakankamai aišku yra.

Dabar kalbėsime apie *teisinę konstituciją*, arba konstitucinę teisę. Čia vėl mums tenka padaryti sąvokų klasifikaciją. Pirmiausia ir svarbiausia klasifikacija, kurią aš jau paliečiau pačioje mūsų kurso pradžioje, pirmame semestre, tai yra klasifikacija materialinės ir formalinės konstitucinės teisės. Aš nežinau kada, bet iš koliokvijumų aš įsitikinau, kad klausytojai ne visai gerai suprato tą klasifikaciją. Gal todėl, kad tai bendrai buvo mūsų mokslo pradžia. Manau, kad dabar geriau suprasime. Man rodos, kad čia visai lengvas ir visiems suprantamas dalykas. Materialinė konstitucinė teisė yra visa toji veikiančios valstybėje teisės dalis, kuri liečia valstybės valdžios konstrukciją; plačiau pasakius, — valstybės konstrukciją visais valstybės elementais, o ypač valstybės valdžios konstrukciją. Taigi, visos tos teisės normos, kurios liečia pačią valstybės konstrukciją ir visų jos elementų konstrukciją, ypač valstybės valdžios konstrukciją, — tai šitos teisės normos sudaro konstitucinę teisę materialine prasme. Visos šitos normos yra konstitucinės teisės normos *iš esmės*. O formalinė konstitucinė teisė tai bus toji dalis materialinės konstitucinės teisės, o net ir apskritai valstybėje veikiančios teisės, kad ji ir nebūtų iš esmės konstitucinė, kuri yra *išskirta iš teisės normų visumos* ir kuriai yra paskirta aukštesnė padėtis bendroje teisės sistemoje, kitaip sakant, kuri sudaro *aukštesnę teisę*. Vadinas, yra daugybė valstybėje veikiančios teisės normų, valstybės valdžios nustatytų. Šitoje daugybėje teisės normų, pirmiausia, tam tikros teisės normos liečia pačios valstybės konstrukciją. Tai šitos teisės normos, kurios liečia pačios valstybės konstrukciją, bus materialinės konstitucinės teisės normos. Dabar yra daugybė teisės normų, o kai kurios iš jų yra materialinės konstitucinės teisės normos. Kai kurias iš tų materialinės konstitucinės teisės normų, o kad ir kitokios teisės, pav. civilinės, ar ir šiaip iš teisės normų masės valstybės valdžia gali pasirinkti ir pasakyti, kad šitos ir šitos teisės normos *iš-*

skiriamos iš tos visų teisės normų lygybės ir sudaro aukštesnę teisę, kuriai negali prieštarauti kitos teisės normos. Tai šita išskirtoji aukštesnės rūšies teisė bus *formalinė* konstitucinė teisė, arba rašytoji konstitucija. Dažniausiai šita teisė valstybėje yra aukščiausia. Mes žinome, kad kai kur, kaip Prancūzijoje ir Amerikoje, yra dar deklaracijos teisė, kuri laikoma aukštesne ir už formalinę teisę; bet daugumoje valstybių tokių deklaracijų nėra, taigi ten aukščiausioji bus šita formalinė konstitucinė teisė. Žymiausioji šitos formalinės konstitucinės teisės dalis dažniausią susideda iš materialinės konstitucinės teisės normų, kurios, kaip žinome, yra konstitucinės iš esmės, nes jos liečia valstybės konstrukcija. Bet tas nėra būtina; į formalinę konstitucinę teisę gali būti įtrauktos ir tokios teisės normos, kurios iš esmės nėra konstitucinės teisės normos, nes jos gali ir neliesti valstybės konstrukcijos. Gali būti šiaip kokios nors teisės normos, neliečiančios valstybės konstrukcijos, išimtos iš bendros teisės normų masės ir įtrauktos į aukštesnės teisės rūšį. Tada ir jos virs formalinės konstitucinės teisės normomis, nors ir nebus materialinės konstitucinės teisės normomis. Šita formalinė kontitucinė teisė, kuri sudaro aukštesnę teisę, kitaip vadinama rašytąja konstitucija.

Taigi, klasifikuodami pirmiausia radom, kad yra socialinė ir teisinė konstitucija. Be to, konstitucinė teisė yra, pirmiausia, materialinė, kuri liečia valstybės konstrukciją, kuri nieko nesiskiria nuo kitų savo jėga, kuri yra lygi visoms kitoms teisės normoms, veikiančioms valstybėje, tik ji turi kitokį *objektą*. Ir, toliau, yra formalinė konstitucinė teisė, arba aukštesnė teisė, išskirta iš teisės visumos į aukštesnės rūšies teisę. Be to, materialinė konstitucinė teisė dar tenka skirti į dvi rūšis: būtent, yra *esminė* materialinė konstitucinė teisė ir *pagrindinė* materialinė konstitucinė teisė. Tos teisės *esmę* rodo jos normų imperatyvai, iš kurių galima spręsti, ar tai bus materialinė konstitucinė teisė ar ne. Vadinas, *esminė* materialinė konstitucinė teisė ir bus ta, kuri liečia valstybės konstrukciją. Bet kartais, ir daugumoje valstybių, yra toks apsireiškimas, kai kurios materialinės konstitucinės teisės normos yra laikomos *pagrindinėmis*. Jos nėra išskiriamos į formalinę konstitucinę teisę, tas atsiranda net ir tokiose valstybėse, kuriose nėra formalinės konstitucinės teisės kaip Anglijoje, bet vis dėlto dalis materialinės konstitucinės, teisės yra laikoma pagrindine; žmonių pažiūromis, tam tikromis tradicijomis yra laikoma lyg ir tokia fundamentaline, pagrindine teise, kurios vengiama keisti ar kurios keitimas turi vykti ypatingu atsargumu. Tokios yra dažniausiai konstitucinių precedentų ir konst. įpročių teisės normos, kurios, kaipo precedentų ar įpročių teisė, negali būti išskirtos į formalinę konstitucinę teisę, nes į rašytąją konstituciją galima išskirti tik įstatyminės teisės normas. Bet konstitucinė teisė susideda ne tik iš įstatyminės, arba rašytosios, teisės normų, bet ir iš konstitucinių įpročių ir konstitucinių precedentų. Kai kurie konstituciniai įpročiai ir konstituciniai precedentai yra laikomi tiek svarbiais, tiek žymiais ir pagrindiniais, kad jų keitimas, nors ir nėra jokių formalinių žymių, kuriomis būtų galima skirti šitos

teisės normos nuo kitų esminės materialinės konstitucinės teisės normų, vis dėlto yra ypatingo pabūdžio. Tokia pagrindinė materialinė konstitucinė teisė gali būti ir tose valstybėse, kurios nesinaudoja formaline konstitucine teise, arba rašytąja konstitucija, kaip Anglijoje; ten taip pat tam tikra dalis precedentinės teisės ir konstitucinių įpročių teisės sudaro pagrindinę materialinę konstitucinę teisę, kuri yra ypatingai gerbiama ir kurios keitimas negali vykti taip laisvai, kaip vyksta keitimas kitos materialinės konstitucinės teisės.

Tai tokia yra klasifikacija. Vadinas, pakartoju, yra socialinė ir teisinė konstitucija. O teisinė konstitucija, arba konstitucinė teisė, galima klasifikuoti: 1) į materialinę konstitucinę teisę ir 2) į formalinę konstitucinę teisę arba rašytąją konstituciją; be to, materialinėje konstitucinėje teisėje skiriama esminė materialinė konstitucinė teisė ir pagrindinė materialinė konstitucinė teisė. Tai čia yra visa konstitucijos sąvokos klasifikacija. Visa šita klasifikacija, visi gana painūs šitos klasifikacijos elementai turi tam tikros svarbos konstitucinės teisės moksle. Moksle apie valstybę žymiausios reikšmės turi pirmoji klasifikacija — socialinės ir teisinės konstitucijos, kurių svarba yra vienoda. O konstitucinės teisės mokslui, kaipo daliai mokslo apie valstybę, ypatingos reikšmės turi konstitucinės teisės klasifikacijos. Socialinė konstitucija teisei mažai rūpi, o rūpi konstitucinės teisės klasifikacija, ypatingai klasifikacija į materialinę ir formalinę konstitucinę teisę. Be to, mokslui turi reikšmės ir esminės ir pagrindinės materialinės konstitucinės teisės klasifikacija.

Formalinė konstitucinė teisė yra grynai dirbtinio pobūdžio. Apie tai, ar tam tikros teisės normos yra formalinės konstitucinės teisės normos ar ne, sprendžia tam tikros *formos* momentas, o ne *esmės*, o tas *formos* momentas yra tas, ar ji sudaro aukštesnę teisę ar ne. Kokie yra aukštesnės teisės požymiai? Svarbiausias jos požymis yra tas, kad jai leisti, o ypatingai *keisti* yra nustatoma kitokia tvarka negu paprastiems įstatymams. Šitas formalus požymis sprendžia apie tai, ar tai bus formalinės teisės norma ar ne.

Materialinę konstitucinę teisę, esminės materialinės konstitucinės teisės prasmėje, mes randame kiekvienoje valstybėje. Be jos negali būti jokia valstybė; kiekvienos valstybės pagrinde visuomet yra visuomenė, suskirstyta, diferencijuota, todėl visada yra ir socialinė konstitucija; gali ir visai nebūti teisinės konstitucijos, bet esminė materialinė konstitucinė teisė visada yra, nes negali būti valstybės, kuri neturėtų jokios teisinės konstitucijos, vadinas, negali nebūti ir teisės normų, liečiančių tos valstybės konstrukciją. Taigi, materialinė esminė konstitucinė teisė kiekvienoje valstybėje atsiranda, tas yra neišvengiama, tas yra, surištas su valstybės esme. Be to, ir pagrindinė materialinė konstitucinė teisė irgi turi tendencijos atsirasti kiekvienoje valstybėje. Ir toje valstybėje, kurioje visai nėra rašytosios konstitucijos, tam tikra materialinės konstitucinės teisės dalis vis dėlto yra, bent žmonių pažiūromis, jos gerbimu išskiriama ir laikoma

lyg pagrindine visai kitai teisei. Tai yra visai natūrali tendencija, kuri randasi maž daug visur, nepriklausomai nuo to, ar ten yra rašytoji konstitucija ar ne. Bet tai nėra būtinas dalykas, gali būti valstybė, kurioje jokia konstitucinės teisės dalis nebūtų laikoma pagrindine. Bet vis dėlto, kaip sakiau, net ir absoliutinėje monarchijoje atsirado pagrindinės materialinės konstitucinės teisės sąvoka, būtent, įstatymas apie sosto paveldėjimą buvo išskiriamas į aukštesnės rūšies teisę, į pagrindinę materialinę teisę. Formalinė konstitucinė teisė, arba rašytoji konstitucija, yra tik tam tikras valstybės tvarkymosi metodas; tas nėra būtinai reikalingas valstybei, tas nesudaro jokios esminės valstybės žymės. Mes žinome, kad seniau apskritai nebuvo tokios teisės, o valstybės vis dėlto buvo, nors ir nebuvo rašytosios konstitucijos, nebuvo šito konstitucinio tvarkymosi metodo. Taip pat ir šiandie Anglija neturi rašytosios konstitucijos, arba formalinės konstitucinės teisės, o vis dėlto tai yra valstybė ir turi savo konstitucinę teisę. Jos konstitucinė teisė kaip tik didžiausią įtaką padarė į naują konstitucinę teisę. Anglija, nors neturi rašytosios konstitucijos, nors to konstitucinio tvarkymosi metodo visai nevartoja, vis dėlto turi labai žymią, labai įdomią konstitucinę teisę. Jos konstitucija yra viena originališkiausių konstitucijų, kuri nėra iš kitur paskolinta; ji yra originali ir gal geriausiai atitinka socialinei konstitucijai, todėl yra ir viena pastoviausių konstitucijų. Amerikoje yra rašytoji konstitucija; ten ji pastovi todėl, kad taip pat atitinka socialinei konstitucijai. Anglijos konstitucija, nors Anglija ir nesinaudoja rašytąja konstitucija, irgi yra pastoviausia. O Europos kontinente, kur rašytosios konstitucijos metodas tapo priimtas ir visur veikia, bet kur kaip tik tos konstitucijos turinys buvo nustatytas recionalistiniu būdu ir kur pati konstrukcija taip pat skolinta tai iš Amerikos, tai iš Anglijos, tai iš Šveicarijos ir t. t., kaip tik yra mažiausias konstitucinės teisės pastovumas ir didžiausias jos dirbtinumas, nes čia teisinė konstitucija socialinei konstitucijai mažiausiai atitinka.

Rašytoji konstitucija, kaipo konstitucinio tvarkymosi metodas, neturi jokios prasmės ten, kur veikia suvereninis valstybės valdžios organas, arba diktatūros organas. Todėl visai nuosekliai Anglijoje, kur kaip tik veikia nuolatinis suvereninis valstybės valdžios diktatūros organas — parlamentas, jokios rašytosios konstitucijos nėra. Bet yra ir tokių valstybių, kaip SSSR, kur yra suvereninis valstybės valdžios organas — Sovietų Suvažiavimas — ir vis dėlto yra rašytoji konstitucija. Juk sovietų suvažiavimas SSSR yra tas pats, kas Anglijoje parlamentas. Tai yra diktatūros organas, jis gali viską padaryti, jam nėra jokių teisinių ribų. Jis, kaip ir Anglijos parlamentas, leidžia taip pat ir paprastus įstatymus, vadinas, jis nėra vien konstituanta. Žinoma, nėra jokio skirtumo tarp sovietų suvažiavimo leidžiamųjų paprastų įstatymų ir rašytosios konstitucijos, nes kiekvienas jo išleistas įstatymas gali pakeisti rašytąją konstituciją. Ir jei SSSR sovietų suvažiavimas būtų vienintelis įstatymų leidžiamasis organas, kaip Anglijoje parlamentas, tai tada

ten rašytoji konstitucija neturėtų jokios prasmės. Tada rašytosios konstitucijos SSSR arba visai nebūtų, kaip Anglijoje, arba tai būtų visai nesuprantamas dalykais; tada teisės mokslas turėtų pasakyti, kad ten iš tikrųjų nėra rašytosios konstitucijos; yra vienas įstatymas taip pavadintas, bet jis neturi jokių formalinės konstitucinės teisės požymių. Taigi, rašytosios konstitucijos sistema, arba konstitucinio tvarkymosi metodas, būtinai numato tai, kad įstatymų leidimas atliekamas ne diktatūros organo, ne suvereninio organo, o kur yra veiklus diktatūros, arba suvereninis, organas, ten nyksta rašytosios konstitucijos sąvoka.

Taigi ryškiausias formalinės konstitucinės teisės, arba rašytosios konstitucijos požymis yra jos ypatinga keitimo tvarka. Vadinas, svarbiausias momentas yra tas, kad tai yra aukštesnė teisė, o tas jos aukštumas pažįstamas tuo, kad jai keisti yra ypatinga tvarka nustatyta. Jei tas keitimas vyktų ta pačia tvarka, kaip ir paprastų įstatymų leidimas, tai tada nustotų prasmės skirstymas teisės į aukštesnę ir žemesnę, nes kiekvienas žemesnis įstatymas galėtų pakeisti aukštesnę teisę. Konstitucijos keitimo ar papildimo, — papildymas irgi yra keitimas, — ypatingumas reiškiasi arba atskiro organo konstitucijai keisti sudarymu, arba jeigu ir pavedama konstituciją keisti tam pačiam organui, kuris paprastus įstatymus leidžia, tai nustatoma tam ypatinga tvarka. Bendras pavadinimas tokio atskiro organo konstitucijai keisti yra konstituanta, arba steigiamasis susirinkimas, bet įvairiuose kraštuose jis turi įvairių pavadinimų. Toks organas konstiucijai keisti gali būti nuolatinis arba nenuolatinis. Dažniausiai konstituanta yra nenuolatinė. Bet yra ir tokių valstybių, kur konstituanta yra nuolatinė, kaip SSSR ir apskritai sovietinio režimo valstybėse. Ten yra net dvi tokios nuolatinės konstituantos: sovietų suvažiavimas ir CIKAS, nes ir vienas ir kitas gali keisti konstituciją, tik sovietų suvažiavimas gali ir pagrindinius konstitucijos dėsnius keisti, o CIKAS pagrindinių konstitucijos dėsnių keisti negali, bet pačią konstituciją, neliesdamas pagrindinių dėsnių, gali keisti. Tai čia yra nuolatinė veikli konstituanta, kuri, be to, yra ir įstatymų leidžiamasis organas. Be šitos konstituantos ten yra ir tiktai įstatymų leidžiamieji organai, neturintieji konstituantos žymių, tai, būtent, CIKO prezidiumas ir sovnarkomas. Kitose valstybėse konstituanta yra nenuolatinė. Tokia, yra, pav., t. v. tautos susirinkimas Prancūzijoje ir Lenkijoje, kuri pasiskolino iš Prancūzijos. Tokia nenuolatinė konstituanta veikia tik tada, kada konstatuojamas tam tikras reikalas konstitucijai keisti; tada šis organas sušaukiamas ir jis gali konstituciją keisti. Bet tik jis vienas. Tokia pat nenuolatinė konstituanta yra vadinamasis konventas USA (Jungtinėse Amerikos Valstybėse), o taip pat ir atskiruose Jungtinių Valstybių štatuose. Bet daugumoje valstybių konstituciją keisti pavedama tam pačiam įstatymų leidžiamajam organui, tik jau nustatoma kitokia tvarka negu paprastiems įstatymams leisti. Dažniausiai yra reikalaujama tam tikros kvalifikuotos daugumos. Taip yra ir pas mus. Kai kuriose kitose valstybėse, kaip, pav., Rumunijoj, Belgijoj, SHS (Pietų Slavijoj) yra reikalaujama ne

kvalifikuotos daugumos, bet kada įstatymų leidžiamasis organas konstatuoja reikalą konstitucijai keisti, tai jis ipso iure, savaime yra paleidžiamas, įvyksta nauji rinkimai ir naujai išrinktasis parlamentas gali veikti konstatuoto reikalo ribose. Tada tas ad hoc išrinktasis parlamentas gali konstituciją keisti. Kartais gali keisti tas pats organas ir ta pačia tvarka, kaip ir įstatymus leidžia, bet, be to, kas nors yra reikalaujama. Būtent, demokratinėse valstybėse gali būti reikalaujamas pasisakymas teisinės tautos, piliečių rinkikų kolegijos. Kitaip sakant, referendumas gali būti reikalaujamas. Vadinas, keičia tas pats įstatymų leidžiamasis organas, net ir ta pati tvarka gali būti, bet, be to, reikalinga yra referendumo sankcija, ar, kaip Amerikos Jungtinėse valstybėse, yra reikalaujama kvalifikuotos štatų daugumos.

Tokios yra konstitucijos keitimo rūšys. Žinoma, kadangi svarbiausias konstitucijos požymis yra tas, kad jis sudaro aukštesnę teisę valstybėje, tai ten, kur ji keičiama paprasta įstatymų leidžiamąja tvarka, ji nustoja prasmės. Jos žymė tada tik ta, kad ji sudaro konstitucijos vardu pavadintą aktą, bet ji ten neturi jokios konstruktyvinės reikšmės. Taip yra Italijoj ir Ispanijoj; ten konstituciją keičia tas pats organas ir ta pačia tvarka. Taip pat Prūsų karalijoje ligi Didžiojo karo buvo tokia pat tvarka. Tik Ispanijoj ir Italijoj nebuvo įsakmiai pasakyta apie kitokią tvarką konstitucijai keisti ir dėl to jos keitimas vyko paprasta tvarka, o Prūsų karalijos konstitucijoje buvo įsakmiai pasakyta, kad ji keičiama ta pačia tvarka, kaip ir paprasti įstatymai leidžiami.

Dabar lieka paskutinis klausimas, kuris mums tenka iššiūrėti dėl rašytosios konstitucijos kalbant. Būtent, *lanksčios ir ne lanksčios rašytosios konstitucijos klausimas.* Moksle yra skiriamos lanksčios ir nelanksčios konstitucijos. Bet čia, žinoma, nėra toks esminis skirstymas, nes gali būti gradacija to lankstumo, čia nėra griežtų požymių tokiai konstitucijų klasifikacijai pravesti. Bet vis dėlto skiriamos lanksčios ir nelanksčios konstitucijos. Kaip ypatingai nelanksti konstitucijos rūšis yra vadinamoji *kieta konstitucija* (lenkiškai—sztywna). Tas lankstumas ar nelankstumas galima praplėsti ir į visą konstitucinę teisę. Tose valstybės, kur nėra rašytosios konstitucijos, vadinas, kur yra tik materialinė konstitucinė teisė, konstitucinė teisė yra lanksti, nes ji gali būti lengvai keičiama visokiais būdais: gali būti keičiama bet kuriais įstatymais, precedentais, gali būti keičiama įpročiais, žodžiu, čia jos lankstumas yra pilnas. Jis suvaržytas tiek, kiek suvaržytas bendrai įstatymų leidimas. Kur yra rašytoji konstitucija, bet kur ji keičiama ta pačia tvarka, kaip, pav., Italijoj, Ispanijoj, tai ten ji taip pat yra lanksti. Žinoma, lankstumas yra laipsniuojamas dalykas, konstitucija gali būti labiau ar mažiau lanksti. Kartais atsitinka, kad įvairių tos pačios rašytosios konstitucijos dalių lankstumas yra nevienodas: tam tikros dalys lanksčios, tam tikros — nelanksčios. Kartais konstitucijai keisti yra nustatoma ypatinga tvarka, bet kai kurioms jos dalims — dar ypatingesnė. Pav., SSSR dėl pagrindinių konstitucijos dėsnių; be to, yra dar vienas konstitucijos straipsnis, kurio pakeitimas reikalauja so-

vietinių respublikų sankcijos; sovietų suvažiavimas jo negali pakeisti be sov. respublikų sankcijos. Taigi čia toje pačioje konstitucijoje yra dalis lanksčios ir dalis nelanksčios. Taip pat yra ir Latvijoj. Ir pilnai nelanksti, arba *kieta* konstitucija yra ten, kur ji visiškai negali būti pakeista, jokiu būdu, jokia tvarka. Tokia tvarka yra Prancūzijoje; ten dabar veikia 1875 m. konstitucija, bet ji buvo kelis kartus papildyta. Ten, kaip sakiau, veikia nenuolatinė konstituanta — tautos susirinkimas — kuri gali būti sušaukta, jeigu parlamentas konstatuoja konstitucijos keitimo reikalą. Kaip sakiau, 1875 m. konstitucija buvo kelis kartus papildyta. Paskutinis toks papildymas įvyko 1884 m.; tada buvo priimtas tam tikras konstitucinis įstatymas, kuris dėl vieno Prancūzijos konstitucijos dėsnio uždraudė ne tik keitimą, bet ir keitimo sumanymą uždraudė įnešti. Tas dėsnis yra dėl respublikoniškos valstybės formos; dėl šitos formos pakeitimo Prancūzijoje net sumanymas negali būti iškeltas. Tai yra konstitucijos kietumo pavyzdys. Taip pat ir 1864 m. Graikijos konstitucijos pagrindiniai dėsniai buvo nepakeičiami; ten taip pat konstitucijoje buvo parašyta, kad draudžiama, negalima pakeisti. Žinoma, tada pakeitė perversmas ir dabar jau to nėra, bet tai taip pat kietos konstitucijos pavyzdys. Konstitucijų lankstumo ar nelankstumo klausime esminis skirtumas yra gal tik tarp pilno lankstumo, relatyvinio lankstumo ir kietumo, arba visiško uždraudimo keisti. Čia skirtumas jau yra aiškus. O tarp didesnio ir mažesnio konstitucijos lankstumo aiškaus kriteriumo nėra. Konstitucijos lankstumo ar kietumo klausimas yra gana rimtas, turi tam tikrą savo literatūrą ir apskritai yra liečiamas moksle. Lanksčios ar nelanksčios konstitucijos turi argumentų pro ir contra. Taip, nelanksti konstitucija, o juo labiau griežtai kieta konstitucija, stabilizuoja tą konstitucinę teisę, suteikia tai konstitucinei teisei, bent formaliai, didesnio pastovumo. Vadinas, jeigu visos kitos sąlygos yra vienodos, ta pastovesnė yra ta rašytoji konstitucija, kuriai keisti yra sunkesnė tvarka, o dar pastovesnė konstitucija yra visai kieta konstitucija. Taigi ir nurodoma į tai, kad konstitucijos pastovumas yra pasiekiamas didesniu jos nelankstumu. Šitas nelanksčios konstitucijos šalininkų argumentas yra abejotinos vertės. Antras, be abejo, yra rimtesnis argumentas, būtent, kad konstitucijos nelankstumas ar jos kietumas geriau apsaugo silpnesnes socialines grupes. Apskritai, juo sunkesnis būdas yra konstitucijai keisti, juo geriau įvairios socialinės mažumos ir visokios rūšies opozicija yra apsaugota nuo valdančiųjų nusistatymo griežtumo. Juo valdantiems sunkiau yra konstitucija keisti, juo labiau opozicija gali tam priešintis; o jei ir neturėti galvoje patogumo priešintis, tai ir apskritai pastovumas, kad ir ne visai opozicijai patinkančios konstitucijos, jai yra patogesnis, nes tada opozicija gali prisitaikinti prie esamos padėties, o lengvas konstitucijos pakeitimo būdas padaro opozicijos padėtį sunkesnę. Nurodoma, kad konstitucijos nelankstumas esąs reikalingas ir naudingas ypač ten, kur pačiame socialiniame gyvenime ir įsteigtosios valdžios konstrukcijoje nėra stiprių sulaikančių veiksnių, vadinasi konservatyvinio pobūdžio arba nusistatymo veiksnių; kur jų trūksta pačiame socialiniame gyvenime,

ar kad jų ir būtų pačiame socialiniame gyvenime, bet jeigu valstybės valdžios konstrukcijoje jie nėra gavę tam tikros vietos, ten konstitucijos lankstumas dar pavojingesnis. Jeigu yra konservatyvinių veiksnių valdžioje, tai tada konstitucijos lankstumas nėra tiek pavojingas, nes tie veiksniai sulaikys per dažnus konstitucijos keitimus. Nurodoma, kad konstitucinėje monarchijoje, kur veikia valdovo sankcija, kur įstatymai, taip pat ir konstitucija, reikalingi valdovo patvirtinimo — sankcijos ir kur yra stipraus konservatyvinio pobūdžio antrieji rūmai, konstitucijos lankstumas galįs būti didesnis, nes ten ir aukštieji rūmai ir valdovas yra tie konservatyviniai veiksniai, kurie apsaugo konstitucinės tvarkos pastovumą. Todėl ten formalaus nelankstumo ar kietumo nėra reikalo nustatyti. Be abejo, kaip iš vienos pusės yra pavojingas nusistatymas viską nuolat keisti, taip, kita vertus, yra pavojingas nusistatymas jokios pažangos nedaryti. Viršminėtais motyvais tektų konstatuoti, kad didesnis konstitucijos lankstumas gali būti ten, kur vyriausybė yra stipresnė, kur jai priklauso parlamento paleidimas ir prezidento «*veto*», kur ji yra nepriklausoma nuo parlamento, kur neveikia iškraipytas kontinentinio parlamentarizmo režimas, juo labiau kur yra dveji rūmai ir taip pat kur veikia referendumas. Ten tas lankstumas gali būti didesnis. Nurodoma, kad konstitucijos nelankstumas, o ypač jos kietumas ar artimumas kietumui, didelis nelankstumas sudaro didelį pavojų valstybei ir jos konstitucinei teisei. Būtent, ten, kur konstitucija yra nelanksti, kieta, visuomet gali atsirasti ir išsiplėsti disharmonija, neatitinkamumas tarp teisinės ir socialinės konstitucijos. Tas visur atsiranda, kad ir geriausia būtų teisinė konstitucija nustatyta, kad ir geriausiai atitiktų socialinei konstitucijai tam tikru momentu, vis dėlto laikui bėgant visuomet pasidarys šiokia tokia disharmonija, nes socialinė konstitucija nuolat keičiasi, tuo tarpu teisinės konstitucijos keitimasis atsilieka. Taip, kad kuo nelankstesnė konstitucija, tuo žymesnė pasidaro toji disharmonija tarp socialinės ir teisinės konstitucijos, o tas kaip tik kelia revoliucijos ar pervermo pavojų. Revoliucijos ar perversmai kaip tik dažniausiai kyla iš socialinės konstitucijos pasikeitimų, kurie neranda sau vietos esminėje teisinėje konstitucijoje, ir jeigu teisinė konstitucija laiku nėra keičiama, tai tada jau tie veiksniai patys laužo ją. Kuo nelankstesnė konstitucija, tuo šitas disharmonijos laipsnis bus didesnis ir tuo labiau tada didėja revoliucijos ar perversmo pavojus. Kaip tik tada išeina, kad tas nelankstumas, kuris turėjo apsaugoti konstitucijos pastovumą, virsta revoliucijos ar perversmo veiksniu. Apskritai konstitucijos lankstumas apsaugoja teisinės konstitucijos ir konstitucinės teisės jautrumą į pasikeitimus, vykstančius socialinėje konstitucijoje. Bet dalykas tas, kad, kadangi suverenumo momentas iš valstybės valdžios niekuomet negali būti išbrauktas, tai visuomet yra pagundos tiems žmonėms, kurie naudojasi valdžia, peržengti konstituciją, jeigu tam tikri konstitucijos imperatyvai nėra jiems patogūs kai kuriais atžvilgiais. Tokia pagunda visumet atsiranda, ir jeigu kur konstitucija yra lanksti, tai ten yra pagunda, yra reikalas, tai ir kei-

čia. Taip yra Anglijoje, kur konstitucijai pakeisti nereikia net ir įstatymo, ten ir precedentai gali keisti. Bet ten, kur konstitucija nelanksti, valdantiems sunkiau yra pakeisti. Bet jeigu sunku yra valdantiems pakeisti konstitucinė tvarka, tai atsiranda noras palaidu aktu pakeisti, bet kur veikia rašytoji konstitucija, tai ten palaidu aktu galima pakeisti tik perversmo keliu, kitaip negalima. Bet valdantieji yra užinteresuoti, kad nesusidarytų perversmo įspūdžio. Tai ką jie daro? Jie vistiek palaidais aktais keičia konstituciją. Ir tada susidaro dvi lygiagrečios konstitucinės teisės: viena formalinė rašytoji konstitucija, kuri nėra pakeista, o greta — kontrabandinė precedentinė konstitucinė teisė. Ir kuo nelankstesnė konstitucija, kuo sunkiau ji keisti, tuo didesnis pavojus susidaro atsiradimo greta rašytosios konstitucijos tos kontrabandinės konstitucinės teisės, kuri prieštarauja rašytajai konstitucijai, bet įvairiais dirbtinais aiškinimais norima padaryti ją atitinkančią rašytajai konstitucijai. To pasekmė yra konstitucijos negerbimas ir teisinė demoralizacija. Toks yra konstitucijos nelankstumo pavojus. Lanksčios konstitucijos šalyse to dalyko nėra. Kuo nelankstesnė, kuo kietesnė konstitucija, tuo didesnis yra, iš vienos pusės, revoliucijos ar perversmo pavojus, iš kitos — kontrabandinės teisės pavojus. Ne tas konstitucinei teisei yra svarbiausia, kad niekuomet ir jokiomis sąlygomis, jokiomis aplinkybėmis konstitucinės normos nebūtų peržengtos, Iš tikrųjų net ir negalima to pasiekti, o kad ir būtų galima pasiekti, tai vis dėlto svarbiausia konstitucingumo atžvilgiu yra tas, kad jei peržengimas būtų įvykęs, tai kad tas peržengimas nevyktų bent palaidu kontrabandiniu konstituciniu faktu; tas, kaip sakiau, demoralizuoja teisę, ardo tvarką; bet kad jis vyktų bent jau teisės precedentu, kaip yra Anglijoje. O tas yra pasiekiama kaip tik konstitucijos lankstumu. Ir visai teisingai nurodoma, kad lanksti, precedentinė Anglijos konstitucinė teisė yra labiau gerbiama ir labiau veikli, negu kitos ar, bendrai nelanksčios konstitucijos, veikiančios Europos kontinente, kurios yra arba laužomos revoliucijomis arba perversmais arba, kas dar blogiau, kas dar labiau ardo ir demoralizuoja teisėtumą, jos yra laužomos sudarymu lygiagrečios konstitucinės teisės, tos kontrabandinės konstitucinės quasi teisės, prieštaraujančios tai konstitucijai, apeinančios ją ir ardančios iš viso konstitucinę konstrukciją. Tas yra blogiausias dalykas, kuris yra didelėje dalyje pasekmė konstitucijos nelankstumo, o juo labiau jos kietumo.

Aš jau paliečiau lanksčios ir nelanksčios konstitucijos klausimą ir stengiausi jums išaiškinti teigiamas ir neigiamas tiek lanksčios, tiek nelanksčios konstitucijos puses. Dabar dar padarysiu kelias išvadas iš to, kas pasakyta dėl konstitucijos lankstumo ar nelankstumo, ir šiuo baigsiu skyrių apie rašytąją konstituciją.

Konstitucijos lankstumo laipsnis, kaip žinome, nėra absoliutinė kategorija, gali būti daugiau ar mažiau lanksti ar nelanksti konstitucija. Čia yra, taip sakant, laipsniuojamas lankstumas, nuo pačios lanksčios konstitucijos, kaip Anglijoje, kur

nėra rašytosios konstitucijos, o yra tik materialinė konstitucinė teisė, ligi griežtai nelanksčios, arba, kaip ją vadinau, kietos konstitucijos, yra visa eilė laipsniavimų arba gradacijų. Konstitucijos lankstumo ar nelankstumo klausimu nėra kokių nors absoliutinių argumentų, kuriais galima būtų sakyti, kad lanksti konstitucija yra gera, o nelanksti — negera, arba priešingai. Daugiau ar mažiau lanksti ar nelanksti konstitucija tai yra ne tiek kokių nors teoretinių samprotavimų išdava, kiek tam tikrų praktiškų politinių samprotavimų. Įvairiems kraštams, įvairioms konstitucinėms konstrukcijoms, o gal ir įvairioms tos pačios konstitucijos dalims gali tikti ar gali būti siūlomas ne vienodas lankstumo laipsnis. Bendrai galima pasakyti, kad nelanksti konstitucija sudaro pavojų ypač tuo atžvilgiu, kad valstybėse, kuriose tokia konstitucija veikia, labai lengvai gali atsirasti greta formalinės, — gal ne visai gerbiamos ar nepilnai vykdomos, bet formaliai pripažintos, formaliai paskelbtos veikiančia teise, — nelanksčios rašytosios konstitucijos kontrabandinė konstitucinė teisė. Tai yra viena blogiausių nelanksčios konstitucijos pusių. Paskui, nelanksčios konstitucijos valstybėse yra didesnis revoliucijų ar perversmų pavojus. Kuo sunkiau konstitucija pakeisti teisiškais metodais, tuo lengviau galima prieiti prie tokios padėties, kada ta konstitucija bus pakeista perversmu arba revoliucija. Už tai lanksčios konstitucijos labiau tinka tokioms valstybėms, kurių socialinėje konstrukcijoje yra labiau apsireiškią tam tikri konservatyviniai veiksniai ar kurių teisinėje konstitucinėje konstrukcijoje yra suorganizuoti tam tikri veiksniai, kurie atlieka šitą konservuojančią funkciją. Be to, tenka pareikšti, kaipo bendrą tezę, kad kieta konstitucija, vadinas, tokia konstitucija, kuri negali būti pakeista jokiais teisiniais būdais, kuriai pakeisti nėra jokių teisinių kelių numatyta, yra *nesąmonė* ir tai *kenksminga* nesąmonė; dėl to griežtai tenka vengti tokios konstrukcijos, kurioje būtų kieta konstitucija. Kadangi teisinė konstitucija visuomet turi atitikti socialinei konstitucijai, o pastaroji keičiasi, tai jei teisinė konstitucija negali būti pakeista *teisiniais* keliais, tai ji anksčiau ar vėliau visuomet bus pakeista *neteisiniais*, arba faktiškais keliais. Taigi tas konstitucijos kietumas sudaro revoliucijos ar perversmo pavojų. Dar viena tezė, kuri galima laikyti nustatyta, yra ta, kad į rašytąją konstituciją vengtina rašyti smulkmenas, t. y. tokias teisės normas, kurių imperatyvai liečia detales; valstybės santvarkos, valstybės valdžios santvarkos smulkmenas. Ir juo labiau bus nelanksti konstitucija, juo labiau tos smulkmenos yra vengtinos. Priešingai, kuo lankstesnė konstitucija, tuo labiau ji gali be pavojaus turėti savyje ir tokias smulkmenas, nes tada jos lengva yra pakeisti. Tokios smulkmenos kaip tik dažniausiai tenka keisti, taigi kuo nelankstesnė konstitucija, tuo labiau šitos smulkmenos yra vengtinos ir pavojingos; kuo nelankstesnė konstitucija, tuo labiau ji privalo tik bendrus nuostatus turėti savyje. Konstitucijos pastovume vis dėlto svarbiausia sąlyga yra ne jos formalinis, dirbtinis lankstumas ar nelankstumas, eventualiai dirbtinis nelankstumas, bet jos atitinkamumas socialinei konstitucijai; jeigu ta sąlyga bus,

konstitucija bus pastovi, jeigu to nebus — konstitucija, kad ir formaliai būtų apdrausta dideliu nelankstumu, vis dėlto pastovumo neįgys. Ceteris paribus, jeigu dviejų konstitucijų atitinkamumas socialinei konstitucijai bus vienodas, tai tada, žinoma, pastovesnė bus nelanksti konstitucija; bet tik jei bus ligi tam tikros ribos nelanksti, o jei bus visai kieta, tai bus kitokiu atžvilgiu pavojinga.

Taip bendrai atrodo konstitucijos lankstumo ir nelankstumo problema. Kitaip sakant, tai yra konstitucinės konstrukcijos problema, kuri yra sprendžiama ypač politiniais sumetimais. Šiuo aš baigiu skyrių apie rašytąją konstituciją ir apskritai apie teisinę konstituciją.

Valdžios funkcijų suskirstymas

Dabar eisim į sekantį skyrių, būtent, į taip vadinamąjį *valdžios funkcijų suskirstymą*. Kartais yra kalbama apie *valdžios* ar *valdžių* suskirstymą Bet mes žinome, kad kiekvienoje valstybėje yra ir gali būti tik *viena* valdžia. Taigi galima kalbėti tik apie valdžios *funkcijų* suskirstymą, arba, kitaip sakant, apie *funkcionalinį* valdžios suskirstymą. Galima ir tenka čia iššiūrėti dvi šio suskirstymo sąvokas. Būtent, čia, kaip ir konstitucijos skyriuje matėm, yra *materialinis* ir *formalinis funkcionalinis valdžios* suskirstymas, kitaip sakant, yra materialinis, arba *esminis* valdžios funkcijų suskirstymas ir *formalinis* arba *organizacinis* valdžios funkcijų suskirstymas. *Materialinis,* arba esminis valdžios funkcijų suskirstymas sudaro valdžios funkcijų klasifikacijos problemą. Šiuo atžvilgiu yra dvi klasifikacijos: *dvilypė* ir *trilypė*. Trilypė klasifikacija valdžios funkcijose numato tris esmines kategorijas, kurias randa iš *esmės* skirtingomis kategorijomis. Būtent, ji randa šias tris kategorijas: *įstatymų leidimą, valdymą* ir *teismą*. Vadinas, kiekvienas valdžios darbas bus arba įstatymų leidimo aktu, arba valdymo aktu, arba teismo aktu. Valdymą kiti vadina administracija, o dar kiti tą funkciją klaidingai vadina vykdomąja valdžia ar vykdomąja funkcija; kaip pamatysime, toks pavadinimas yra klaidingas, nes šita funkcija yra daug platesnė, negu tik ko nors vykdymas. Taigi mes laikysimės tokių pavadinimų: įstatymų leidimas, valdymas, arba administracija ir teismas.

Kita teorija materialinio arba esminio valdžios funkcijų suskirstymo numato dvilypę valdžios funkcijų klasifikaciją, būtent, *įstatymų leidimą* ir *valdymą*. O teismą ši teorija laiko tik tam tikra *valdymo šaka*, įtraukta į valdymą kaipo valdymo elementą. Aš asmeniškai laikausi antros klasifikacijos, dvilypės. Aš randu, kad iš esmės yra tik dvi tokios stambios, esminės valdžios funkcijų kategorijos: įstatymų leidimas ir valdymas. Formaliniame valdžios funkcijų suskirstyme, be abejo, ir teismas tenka išskirti į atskirą konstruktyvinę funkciją, bet iš esmės, mano supratimu, tėra šios dvi funkcijos, kurios atitinka mūsų pradžioje pareikštai apskritai socialinio bendravimo funkcijų klasifikacijai į materialinę ir formalinę socialinio bendravimo

funkcijas. Materialinė — reikalų tenkinimo funkcija, o formalinė — tų reikalų tenkinimo apdraudimo funkcija. Atitinkamai šitoms dviem kategorijoms valstybės valdžioje irgi yra dvi esminės kategorijos, būtent, valdymas ir įstatymų leidimas. Esminė valdžios ir bendrai socialinės vadovybės funkcijų klasifikacija reiškiasi ne tik valstybėje, bet kiekviename socialiniame junginyje. Iš šių dviejų valdžios funkcijų valdymas yra senesnis už įstatymų leidimą. Valdymas yra seniausia, pirminė bet kurio socialinio bendravimo vadovybės ir bet kurios valdžios funkcija, nes kiekviename socialiniame bendravime pirmiausia atsiranda ta materialinė funkcija — reikalų tenkinimas. Tas visai nesunku yra konstatuoti; valstybių evoliucijos istorija parodo, kad iš tikrųjų valdymo funkcija yra pirmiausia, kuri valstybėje atsiranda. Įstatymų leidimas, kaipo organizuota valstybės valdžios funkcija, visuomet atsiranda vėliau; taip yra visuose socialiniuose junginiuose, taip yra ir valstybėje. Jau yra aukštesnė organizacinės evoliucijos stadija, kada greta valdymo funkcijos atsiranda ir įstatymų leidžiamoji funkcija. Pradžioje teisės normų krista lizavimas valstybėje nesudaro jokios tam tikros valdžios funkcijos. Teisės norma, tiesa, jau pačioje pradžioje valstybėje randasi kaipo veikli teisė, bet ji reiškiasi įpročiais ir precedentais, o ne valstybės valdžios leidžiamais įstatymais, Kada visuomenė tam tikros valstybės apimtoje teritorijoje yra jau labiau diferencijuota, tada ir įpročiai pasidaro nebe taip vienodi; atsiranda įvairių, kartais priešingų įpročių, ar įvairių tų pačių įpročių variantų. Tada valstybės valdžia, taip sakant, kai kuriems tų įpročių variantams suteikia savo «placet» — savo sankciją, kad veiktų jie, o ne kiti. Bet tai dar nėra tam tikra valstybės valdžios įstatymų leidžiamoji funkcija. Tuo būdu, pradžioje formalinė, arba teisinė socialinio bendravimo funkcija nėra organizuota, todėl ir nėra įstatymų leidimo kaipo tokio. Tuo tarpu valdymas būtinai atsiranda pačioje pradžioje, nes jeigu nebūtų valdymo, tai ir jokios valdžios negalėtų būti. Pirminis valdymas visada reiškiasi daugiau palaidais įsakymais ad hoc ir visuomet apima ir *teismą*. Teismas sudaro pirminės valstybės valdžios valdymo darbo elementą; tai yra tam tikra valdymo šaka, tam tikras valdymo darbas, skiriamas pavaldinių santykiams tvarkyti. Vadinas, tiek civilinių ginčų sprendimo teismas, arba civilinis teismas, tiek represijos sankcijoms taikinti, arba baudžiamasis teismas, pirminėje valstybėje sudaro vieną valdymo elementų. Ir dar kažin ar ne seniausią valdymo elementų, bent jau tiek seną, kiek šito socialinio bendravimo išorinis gimimas. Teismas, iš tikrųjų, pirminiame valdyme sutampa su tuo, kas vadinama *policija*. Todėl, mano supratimu, teismas iš *esmės* sudaro valdymo funkcijos šaką. Kitas dalykas, kad konstrukcijos atžvilgiu dėl tam tikrų praktiškų sumetimų teismas tenka išskirti. Tas jau sudaro formalinio valdžios funkcijų suskirstymo problemą.

Šitas materialinis arba esminis valdžios funkcijų suskirstymas sudaro grynai akademišką, grynai teoretinę valdžios funkcijų *esmės* klasifikacijos problemą. Šita problema liečia ne atskiras konstitucines konstrukcijas, ne atskirus režimus, bet liečia

valstybę kaipo tokią. Valstybėje kaipo tokioje mes visuomet konstatuosime tas dvi esmines funkcijas: kiekvienas valstybės valdžios darbas bus arba valdymo aktas, arba įstatymų leidimo aktas. Šitas dalykas neturi jokio ryšio su tokia ar kitokia konstitucine valstybės konstrukcija.

Visai kitokios rūšies problemą sudaro t. v. formalinis, arba organizacinis, valdžios funkcijų suskirstymas. Šis klausimas jau nėra akademiškas, nėra teorijos klausimas, bet yra valstybės valdžios konstrukcijos klausimas. Bet ką gi reiškia tas formalinis valdžios funkcijų suskirstymas? Kuo jis skiriasi nuo materialinio arba esminio suskirstymo? Formaliniu valdžios funkcijų suskirstymu mes vadinsime tokią valstybės valdžios organizaciją, kada iš anksto yra nustatomos tam tikros valdžios funkcijų šakos, arba kategorijos. Tų šakų, arba kategorijų, nustatymas gali būti dirbtinis, jis nebūtinai turi atitikti materialinei, arba esminei, valdžios funkcijų klasifikacijai; galima daugiau, galima mažiau tokių šakų sudaryti, tas priklauso nuo to, ko siekiama. Taigi, čia iš anksto nustatomos tam tikros valdžios funkcijų šakos ir paskui kiekvienai tokiai šakai, arba kategorijai, nustatoma valdžios organų sistema su savu kiekvienai sistemai pagrindiniu organu. O pagrindinis organas, mes žinome, yra toks, kuris hierarchijos, arba tarnybiniu, atžvilgiu nepriklauso jokio kito vyresnio organo. Taigi ten, kur yra sudarytos kelios hierarchinės organų sistemos ir kur kiekvienoje tokių sistemų yra sudaromas atskiras šitos sistemos organų *pagrindinis* organas, nepriklausomas nuo kitų sistemų pagrindinių organų,—ten yra t. v. formalinis, arba organizacinis, valdžios funkcionalinis suskirstymas. Vadinas, kiek bus sudaryta tokių atskirų organų sistemų, tai tas yra dalykas dirbtinas: jų gali būti 2, 3, 4, 10, 20 ir t. t. Žinoma, kadangi tai nėra pačios valdžios, bet tiktai valdžios *funkcijų* suskirstymas tomis atskiromis organų sistemomis, tai šitas formalinis valdžios funkcijų suskirstymas, šitas sudarymas kelių paralelių hierarchiškų organų sistemų gali būti pravestas tiktai konstitucinės valdžios ribose. Kaip mes žinome, valdžia turi reikštis daugybe organų, todėl, norint išvengti anarchijos, tarp visų tų organų turi būt nustatytas tam tikras hierarchiškas priklausomybės ryšys, turi būt vyresnieji ir žemesnieji organai. Jeigu bus tik paraleliai organai be jokio hierarchiško ryšio, tada bus anarchija; turi būti tarp jų hierarchiškas ryšys kuriuo būtų galima prieiti vieną aukščiausią organą, kuriam priklausytų visa iniciatyva ir kontrolė, kuris judintų visą tą valstybės aparatą. Taigi dabar čia formalinis valdžios funkcijų suskirstymas numato ne *vieną* tokią hierarchinę sistemą, bet *kelias* hierarchines sistemas, ir kiekvienoje tokių sistemų yra savo pagrindinis organas, kuris nepriklauso kitų sistemų pagrindinių organų. Tuo būdu, čia susidaro lyg ir kelios paralelės — hierarchiškos valdžios konstrukcijos. Žinoma, tas gali būti tik ten, kur nėra diktatūros, arba suvereninio organo, nes diktatūros, ar suvereninis, organas negali būti skaldomas, jis tegali būti *vienas*. Be to, toks formalinis valdžios funkcijų suskirstymas gali būti organizuotas tik *ten*, kur yra koks nors veiksnys

aukščiau visų tų sistemų pagrindinių organų, nes jeigu tokio organo viršūnėje nebūtų, tai tada toks formalinis suskirstymas virstų anarchija.

Taip pat kur yra suvereninis, arba diktatūros organas, ten niekuomet nėra formalinio funkcionalinio valdžios suskirstymo. Vadinas, tokia konstrukcija gali būti tik ten, kur nėra diktatūros organo ir kur visiems tiems organams yra kas nors bendra. O tas «bendras» ir yra rašytoji konstitucija; ten, kur veikia rašytoji konstitucija, bet be suvereninio organo virš jos, ji sudaro tą bendrą dangtį visoms toms hierarchiškoms sistemoms ir tuo yra užlaikomas valdžios vienumas, kitaip būtų anarchija. Bet vis dėlto, kadangi konstitucija yra negyvas dalykas, tai nėra koks nors organas su tam tikrais žmonėmis, kurie galėtų veikti, tai ten, kur šitas formalinis valdžios funkcijų suskirstymas yra pravestas labai griežtai, be abejo, atsiranda anarchijos pavojus. Todėl tokio griežto formalinio valdžios funkcijų suskirstymo, visai tobulo, kaip kadaise buvo manyta demokratijos steigėjų, mes niekur nerandame. Amerikoje, kaip mes pamatysim, yra griežtesnis formalinis valdžios funkcijų suskirstymas kaip kitur, bet vis dėlto ir ten nėra absoliutinis, kadangi neužtenka to bendro konstitucijos normų dėsnio nuo anarchijos apsaugoti ir net ir Amerikoje čia reikalinga yra dar kai kurių pataisų.

Aš čia dar pakartosiu, taip sakant, šito formalinio valdžios funkcijų suskirstymo sąvoką. Formalinis valdžios funkcijų suskirstymas yra atskira kiekvienai valdžios funkcijai hierarchiška organų sistema su savo autonominiu pagrindiniu organu šios hierarchijos viršūnėje, nepriklausomu kitų hierarchinių sistemų pagrindinių organų. Tai tas yra tas formalinis valdžios funkcijų suskirstymas. Šis suskirstymas yra dirbtinas dalykas, tai yra tam tikros valdžios organizacijos dalykas. Jis nėra koks esminis, vadinas akademiškas ar teoretinis daykas, bet tai yra tiesiog konstitucinis konstrukcijos patogumo klausimas; jis sprendžiamas yra tam tikrais praktiškais sumetimais, ar geresnė yra tokia ar kitokia konstrukcija. Tai nėra būtinas dalykas valstybėje. Šitas klausimas sprendžiamas tam tikru naudingumu, tam tikrais patarnavimais, kurių laukiama iš tokios konstrukcijos. Bet konstrukcija gali būti ir tokia, kurioje visi organai sudaro *vieną* hierarchišką sistemą. Ir ten iš esmės bus įstatymų leidimas, valdymas ir teismas, bet viskas sudarys vieną hierarchišką sistemą su vienu pagrindiniu organu viršūnėje. Bet gali būti ir kelios hierarchiškos sistemos; kas geriau gali patarnauti valstybei, kas yra patogiau, tai priklausomai nuo to ir bus tokia ar kitokia konstrukcija pasirinkta. Tai nėra būtinas dakas, todėl jis ir neatsiranda visose valstybėse, kai kuriose yra, kai kuriose nėra. Savo laiku aš buvau nurodęs, kad šita konstrukcija įeina kaipo elementas į klasišką demokratinę valstybės valdžios konstrukciją. Šiandien aš nurodžiau, kad apskritai tokia konstrukcija gali būti ten, kur nėra suvereninio organo kaipo virš konstitucinio organo; ji tegali būti ten, kur veikia rašytosios konstitucijos sistema, be jokio superkonstitucinio

organo. Taip pat jau esu nurodęs vieną tos konstrukcijos nepatogumą, būtent tą pavojų, kuris jungiasi su tokia konstrukcija. Todėl, kaip pamatysim, šita konstrukcija nėra niekur, taip sakant, absoliutinėje formoje, visai nuosekliai, be jokių nukrypimų pritaikinta. Net ir ten, kur šitas formalinis valdžios funkcijų suskirstymas griežčiausioje formoje veikia, kaip Amerikoje, — kadangi Amerikoje pasiliko klasiškoji demokratinė konstrukcija, tai ten ir šitos konstrukcijos elementai taip pat aiškiausiai užsiliko, — vis dėlto ir ten yra tam tikrų nenuoseklumų tame suskirstyme; ir ten yra tam tikrų institucijų, kurios lyg mažina, silpnina šito suskirstymo kategoriškumą, sudaro tam tikrų ryšių tarp tų suskirstytų organų. Ne tik konstitucinį ryšį, kuris yra bendras, bet ir funkcionalinių, organizacinių ryšių. Bet, kaip sužinosime, Amerikoje yra vis dėlto tiek griežtas, tiek kategoriškas tas formalinis suskirstymas, kad ir su tomis pataisomis jis vis dėlto pasirodė kenksmingas kai kuriais atžvilgiais.

Kadangi Amerikos konstitucija yra nelanksti ir tas jos nelankstumas yra paremiamas dar ypatingu jos gerbimu; gal niekur kitur nėra taip gerbiama rašytoji konstitucija, kaip Amerikoje, ten ji tiesiog «tabu», tiesiog kokia šventenybe yra laikoma dar ir šiandien, juo labiau, žinoma, ji buvo gerbiama antroje 19 amž. pusėje, o tas yra todėl, kad ji geriausiai atitinka socialinei konstitucijai,—vis dėlto ir ten teko nepasitenkinti tomis pataisomis ir todėl greta šitos konstrukcijos nusistovėjo tam tikra kontrabandinė konstitucinė teisė, kuri kaip tik keičia kai kurias šito formalinio valdžios funkcijų suskirstymo išdavas. Ji tam tikru kontrabandiniu keliu nustato tam tikrą bendradarbiavimą tarp įvairių suskirstytų sistemų pagrindinių organų, kas prieštarauja konstitucinei konstrukcijai. Be šito bendradarbiavimo, iš tikrųjų, būtų prieita beveik anarchijos.

Tai čia yra minusas, neigiamoji pusė kategoriško formalinio valdžios funkcijų suskirstymo. Apskritai, tenka pasakyti, kad toliau, kada mes vartosime terminą «valdžios funkcijų suskirstymas» ar «funkcionalinis vadžios suskirstymas», tai turėsime galvoje tik *formalinį* valdžios funkcijų suskirstymą. Materialinis valdžios funkcijų suskirtymas yra teorijos klausimas, o konstrukcijų atžvilgiu mums rūpi tik šitas formalinis suskirstymas. Kokia yra teigiamoji šito suskirstymo pusė, mes toliau pamatysime, o neigiamąją pusę jau žinome: tai yra anarchijos pavojus. Taigi matome, kad jeigu būtų per daug griežtas valdžios funkcijų suskirstymas, tai būtų ne visai gerai, bet vis dėlto tas suskirstymas turi ir savo naudingų pusių, dėl kurių visiškas jo atmetimas irgi būtų nepageidaujamas dalykas. Aš sakiau, kad šitas formalinis valdžios funkcijų suskirstymas yra dirbtinas dalykas ir todėl tokių sistemų su pagrindiniais organais gali būti daug. Bet vis dėlto tas formalinis valdžios funkcijų sukirstymas remiasi materialiniu suskirstymu; vadinas, pagrindan tų funkcijų, kurioms sudaromos atskiros organų sistemos, yra imamas materialinis suskirstymas. Kita vertus, vis dėlto tas formalinis suskirstymas, nors ir jo pagrindan dedamos materialinio

suskirstymo kategorijos, niekuomet pilnai neatitinka materialiniam suskirstymui, ir iš tikrųjų net ir negali pilnai atitikti materialiniam suskirstymui. Yra kai kurie valdymo elementai, kurie tam tikrais motyvais yra pavedami įstatymų leidžiamųjų organų sistemai, pav., biudžetas; biudžetas tai yra valdymo aktas, tai nėra įstatymų leidžiamasis aktas iš esmės materialiniame suskirstyme. Arba, pav., pas mus respublikos prezidento rinkimai yra Seimo atliekami. Prezidento rinkimai nėra įstatymų leidimas iš esmės; materialiniame suskirstyme tai yra *valdymo* aktas, o ne įstatymų leidimo, bet tam tikrais naudingumo, patogumo, tikslingumo sumetimais tas pavedama įstatymų leidžiamiems organams. Kita vertus, kai kurie elementai, kurie materialiniu atžvilgiu priklauso įstatymų leidimui, formaliniame suskirstyme yra pavedami organams tos sistemos, kurios pagrindan yra dedamas valdymas; pav., įvairių smulkesnių teisės normų detalizacija, kaip įvairios taisyklės, privalomieji įsakymai ir t. t.; iš esmės, arba materialiniu atžvilgiu tai yra įstatymų leidžiamoji funkcija, bet formaliniu atžvilgiu ji yra pavedama valdymo funkcijos organams. Taigi tas formalinis suskirstymas nėra taip kategoriškai, esminiai surištas su materialiniu suskirstymu; jis yra dirbtinis ir tik maždaug remiasi materialinio suskirstymo kategorijomis, todėl šito formalinio suskirstymo ribos niekur griežtai neatitinka materialinio suskirstymo riboms. Kadangi šitas formalinis valdžios funkcijų suskirstymas, kaip sukiau, yra dirbtinas ir turi ne esminio, bet tam tikros konstrukcijos pobūdžio, tai šio suskirstymo klasifakacija gali būti įvairi. Bet vis dėlto nusistovėjusi formalinio suskirstymo klasifikacija yra trilypė: įstatymų leidimas, administracija ir teismas. Čia jau mes sakome «administracija», nes terminas «valdymas» turi platesnę funkcijos prasmę į kurią įeina ir *teismas* kaipo valdymo elementas, o administracija apima visą valdymą, išskyrus *teismą*. Kiti administraciją dažnai net ir konstitucijose vadina valdymu, vykdomąja valdžia, bet tas, kaip sakiau, yra klaidinga. Taigi suskirstymas toks: įstatymų leidimas, administracija ir teismas.

Dėl kiekvienos tų funkcijų aš dabar šiek tiek pakalbėsiu.

Pradėsiu nuo trečiosios, nes toliau mes mažiausiai su ja turėsime reikalo. Apie teismą mes šiek tiek pasisakysim, bet šiuo ir apskritai apie teismą baigsime, o apie įstatymų leidimą ir valdymą, žiūrėdami įvairius režimus, nuolat kalbėsime.

Aš sakiau, kad esminiame suskirstyme, arba esminėje klasifikacijoje, teismas, mano supratimu, sudaro valdymo elementą, jis nesudaro atskiros esminės funkcijos, taip sakant, klasės. Istoriškai jis irgi visuomet pradžioje valdymo buvo apimtas, tik paskui pamažu išsiskyrė formaliniu atžvilgiu. Vis dėlto motyvai teismo funkcijai išskirti į atskirą funkciją formaliniu atžvilgiu, vadinas, organų konstrukcijos atžvilgiu, yra labai rimti. Tai yra konstruktyviniai motyvai, nes ir išskyrimas yra kontruktyvinis, o ne esminis. Būtent, teismo darbas turi būti paliuosuotas nuo pilietinių sumetimų įtakos ir nuo tokių laikinųjų pereinanamųjų tikslų, atsirandančių ad hoc. Teismo dar-

bas turi vykti teisės normomis, tų normų imperatyvais. Tas negalėtų įvykti, jei šis darbas būtų pavestas tiems patiems organams, kurie administracijos funkciją atlieka, kurie turi reikalų su įvairiais atsitikimais, kuriems nėra kartais jokių normų, kuriems reikia ad hoc, tam kartui nustatyti ir valstybės tikslas ir išvados iš to tikslo. Taigi, jei tiems organams būtų pavestas ir teismo darbas, tai būtų pavojaus, kad tie organai imtų keisti teisės imperatyvų išvadas politiniais sumetimais, kuriais jie naudojasi kitame savo darbe. Dėl tų priežasčių ne tik teismo darbas nepatogu kitiems organams pavesti, bet ir apskritai nepatogu teismo organų darbas toje pačioje sistemoje palikti; jeigu teismo organai nebūtų išskirti į atskirą organų sistemą, nepriklausomą nuo administracijos organų, tai tada teisėjų darbas būtų kontroliuojamas pagrindinių administracijos organų, kurie vadovaujasi įvairiais politiniais sumetimais ar tikslingumu. Toks kontrolės būdas klastotų teisės imperatyvų išvadas politiniais ir tikslingumo sumetimais, o tas būtų nepatogu ir mažintų techninką teismo darbo vertę. Šitais grynai praktiškais sumetimais teismas yra išskiriamas iš valdymo srities į atskirą nepriklausomą organų sistemą. Yra dar viena teismo organų sistemos ypatinga organizacinė žymė. Ta žymė yra ta, kad teismo organai *visi* yra *pagrindiniai*, ten nėra hierarchinės sistemos. Mes dar sužinosime apie šitos teismo organų konstrukcijos dvilypumą. Teismo darbas tik vienu atžvilgiu yra išskirtas į atskirą organų sistemą, būtent, tik bylų sprendimo atžvilgiu. Kitais elementais teismo organų, vien asmeniškų ar kolegialinių, darbai įeina į administraciją. Sakiau, kad teismo organų sistemoje nėra hierarchinės konstrukcijos; kiekvienas teismo organas yra pagrindinis bylų sprendimo atžvilgiu. Bet kitais elementais teisėjų darbas priklauso administracijai, jie yra administracijos prižiūrimi ir administracijos pagrindiniame organe, pav., ministerių kabinete, yra tam tikra šaka (teisingumo ministerija), kuri prižiūri teisėjų darbus. Tik ne bylų sprendimo darbus, bet kitokius teismo organų darbus, todėl, teismo organai vienu atžvilgiu sudaro atskirą organų sistemą, o kitu atžvilgiu įeina į administraciją ir įeidami į administraciją jie jau nėra pagrindiniai organai, o jau yra priklausomieji, kontroliuojamieji organai. Bet ir pagrindinį ir prižiūrimąjį teismo darbą dirba tie patys žmonės. Todėl čia ir yra sunkiau organizuoti, sunkiau apdrausti tas teismo darbas, kuris turi būti nepriklausomas nuo administracijos įtakos. Tas apdraudimas yra organizuojamas tam tikromis priemonėmis, būtent, teisėjų nepašalinamu ir jų nepakeičiamumu; vadinas, kad teisėjai, nors jie tam tikroje savo veikimo dalyje įeina į administracijos funkciją ir yra administracijos prižiūrimi, vis dėlto būtų apdrausti nuo tos įtakos, kuri klastotų bylų sprendimo darbą, savo nepašalinamumu ir savo neperkeliamumu iš vietos į kitą vietą. Ten, kur teisėjai yra pašalinami ir kur jie gali būti kilnojami iš vienos vietos į kitą, be abejo, ir toji teismo organų darbo dalis, kuri turėtų būti nepriklausoma ir dėl kurios manoma sudaryti atskirą teismo organų sistemą, taip pat virstų

priklausoma. Kur veikia tas nepašalinamumas ir neperkeliamumas iš vietos į vietą, yra leidžiama tik ar tam tikro amžiaus teisėjas atstatyti, ar teismo sprendimu. Dabar šiuo atžvilgiu einama dar toliau. Naujos gadynės valstybėse ne tik nustatoma, kad teisėjas negali būti šalinamas ar perkeliamas be teismo sprendimo ir be tam tikros amžiaus ribos, bet ir jo avansavimas irgi negali vykti tam tikrų administracijos organų nuožiūra. Yra nustatomas tam tikras teisėjų skyrimo, jų avansavimo mechanizmas, kuris padaro, kad tas avansavimas nepriklauso administracijos. Jeigu administracija, negalėdama teisėjus šalinti ar kilnoti, galėtų jiems avansavimų suteikti, tai tada teisėjai, norėdami gauti aukštesnę vietą, irgi galėtų pasiduoti administracijos įtakai. Tai kad nepasiduotų tai įtakai, kad būtų apsaugotas teismo darbo pagrindinumas bylų sprendime, tai ir nustatoma tam tikra avansavimo tvarka, kuria tas avansavimas vyksta mechaniškai, nepriklausomai nuo administracijos. Kai kur veikia rinktų teisėjų sistema, vadinas, teisėjus renka piliečiai rinkikai. Tuo manoma apdrausti pagrindinis teismo pobūdis. Kai kurie mano, kad teisėjų renkamumas gali apsaugoti teismo organus nuo priklausomybės administracijai ar įstatymų leidžiamiesiems organams. Tas renkamumas statomas greta su parlamento narių ir respublikos prezidento renkamumu. Vis dėlto dėl teisėjų renkamumo tenka pareikšti rimtesnių abejojimų negu dėl parlamento narių ar prezidento renkamumo. Ypač jeigu teisėjai būtų renkami periodiškai. Teisme darbas yra ypatingas. Jis neprivalo nustatinėti valstybės tikslų, jis privalo tik daryti iš jau nustatytų valstybės tikslų išvadas, jis privalo tik taikinti teisės normų imperatyvus, numatytus įstatymuose.

Vadinas, tikslai jau yra suformuluoti, jau yra fiksuoti, o teismas privalo tik išvadas daryti. Suprantamas yra demokratinės konstrukcijos pavedimas piliečiams rinkikams balsavimu rinkti tuos organus, kurie turi valstybės tikslus šiaip ar kitaip nustatyti. Tada yra pagrindas, yra prasmė; jeigu norima, kad piliečiai rinkikai iš tikrųjų turėtų įtakos į valstybės funkciją, į valstybės tikslus, tai galima pavesti jiems rinkti tuos, kurie kristalizuoja tuos tikslus įstatymuose. Tas pats galima pasakyti ir dėl aukščiausio vyriausybės organo rinkimo, nes ir vyriausybė, kaip toliau pamatysime, ne tik vykdo įstatymus, bet tam tikrais atsitikimais ad hoc irgi gali rūpinti įvairius reikalus ir nustatyti valstybės tikslus. Taigi, valstybės tikslų nustatymo darbas, kūrybinė dalis yra tiek įstatymų leidime, tiek administracijoje. Teismo darbe to nėra ir neprivalo būti. Teismas jau turi nustatytus tikslus, todėl logiškoms išvadoms daryti iš nustatytų tikslų nėra reikalo įtaka pavesti piliečiams rinkikams. Taigi šitos prasmės, kuri yra parlamento narių ar prezidento rinkimuose, teisėjų rinkimuose nėra, nes teisėjai patys nieko nenustato, o tik vykdo tai, kas nustatyta. Žinoma, jeigu rinkimai būtų ligi gyvos galvos ar ligi tam tikros amžiaus ribos, tai gal nieko tokio nebūtų, bet jeigu teisėjų rinkimai vyktų periodiškai, kaip kad dabar vyksta Seimo narių ar respublikos prezidento rinkimai, tai

tada būtų pavojus, kad tie teisėjai kaip tik skaitytųsi ne tiek su teisės normomis, sukristalizuotomis, suformuluotomis įstatymuose, o kaip tik pradėtų tų teisės normų imperatyvų išvadas keisti savo rinkikų nusistatymu ir įvestų politinį tikslingumo momentą į teismo darbą, kuris privalo būti tolimas nuo bet kurios politinės įtakos. Taigi teisėjų renkamumas, kuris, kai kurių nuomone, turi apsaugoti teismo organų sistemos pagrindinumą, kaip tik sudaro teismo funkcijos suklastavimo pavojų. O teismo funkcijos pagrindinumui apsaugoti užtenka, kad teisėjai būtų nepašalinami, neperkeliami ir kad jų skyrimas nepriklausytų nuo administracijos. Juo labiau atmestina tokia konstrukcija, sulig kuria teisėjai būtų ne tik renkami, bet, kaip tas yra kai kuriuose Amerikos štatuose, ir atšaukiami, vadinas, kad jie veiktų imperatyviniu mandatu, t. y. kad rinkikai, nepatenkinti teisėjo darbu, kiekvienu momentu galėtų jį atšaukti.

Pereitą kartą nagrinėjom formalinį valstybės valdžios funkcijų suskirstymą. Aš pradėjau kalbėti apie teismą. Nors mums daugiau rūpės įstatymų leidimas ir administracija, bet aš pradedu nuo teismo, todėl, kad dabar aš apie jį maž daug viską pasakysiu ir daugiau prie teismo mes arba visai negrįšime ar tik labai retai teks grįžti, gal seminare šiek tiek paliesim, bet paskaitose, tai tas, ką dabar pasakysiu, bus maždaug viskas. Teismo funkcija moksle išsiskyrė iš konstitucinės teisės ir sudarė atskirą discipliną, t. y. taip vadinamąją teismo teisę. Šitai disciplinai dėstyti universitetuose pavedamos net ir atskiros katedros. Vadinas, teismo teisė, arba teismo sutvarkymo teisė ir teismo procesai dėstomi skyrium, o konstitucinei teisei lieka tik bendros sąvokos, tik bendri dėsniai apie teismo funkciją.

Aš sakiau, kad, mano supratimu, teismo funkcija iš esmės sudaro valdymo elementą; materialiniame suskirstyme teismas nesudaro atskiros valdžios funkcijos. Teismas įeina į valdymą pirmine prasme ir net yra vienas seniausių valdymo elementų, kurie atsiranda pirminėje valstybėje. Gal nuo ginčų sprendimo valdymas ir prasideda. Išorinis saugumas, vadinas karo pajėga, ir ginčų sprendimais, santykių tvarkymas tarp šito teritorinio bendravimo narių, vadinas teismas, yra seniausi valdymo plačiąja prasme elementai. Todėl materialiniame suskirstyme teismą aš laikau valdymo elementu. Bet formaliniame valdžios funkcijų suskirstyme yra rimtų motyvų, dėl kurių šitą valdymo elementą tenka išskirti ir sudaryti jam atskirą organų sistemą. Todėl šiuo keliu visos valstybės ir eina. Svarbiausias motyvas teismo funkcijai išskirti formaliniu, arba organizaciniu atžvilgiu, yra tas, kad teismo darbas turi būti paliuosuotas nuo bet kurių politinių sumetimų. Tiek įstatymų leidimas, tiek administracija kaip tik turi naudotis įvairiais politiniais sumetimais. Įstatymų leidėjo ar administratoriaus darbe politiniai sumetimai turi reikšmės, nes mes žinome, kad valstybės pagrinde visuomet yra socialiniai diferencijuota visuomenė ir todėl įstatymų leidėjo ar administatoriaus socialiniai nusistatymai turi atitikti tam tikrų socialinių grupių nusistatymams, būtent tų socialinių grupių, kurios tuo momentu nudojasi valdžia. Tuo tarpu teismo, teisėjo

darbas privalo būti abstraktus, jis turi būti atskirtas nuo tokio ar kitokio socialinio nusistatymo, nuo tų ar kitų socialinių reikalų įtakos, o visi sumetimai, kuriais teisėjas turi remtis savo darbe, privalo plaukti iš teisės normų imperatyvų. Teisėjas veikia tik įstatymais, o ne savo nusistatymais, ne savo bet kuriais politiniais sumetimais. Visus sumetimus jis turi rasti jau suformuluotus valstybės tiksluose, kurie reiškiasi teisės normomis, ypač įstatymais. Svarbu yra, kad teisėjas neklastotų tų teisės normų imperatyvų ,kad jis nekeistų jų bet kuriais savo sumetimais, paskolintais iš tam tikrų socialinių grupių nusistatymų ir t.t. Todėl teisėjų ir bendrai teismo organų darbas negali būti kontroliuojamas tų organų, kurie politiniais sumetimais veikia; vadinas, nei įstatymų leidėjo, nei administracijos tas darbas negali būti kontroliuojamas. Jei įstatymų leidėjas ar administratorius turėtų galimybės teismo darbą kontroliuoti, tai tada jie, žinoma įneštų į šitą kontrolę politinį tikslingumo momentą, nuo kurio teismo darbas turi būti laisvas. Teisėjas yra, taip sakant, įstatymo ir jo imperatyvų vergas. Jau dėl to vieno, teismo organai turi būti pagrindiniais organais, jie negali būti kontroliuojamais organais. Bet mes turime padaryti tam tikrą rezervą šiuo atžvilgiu. Būtent, mes turime atskirti tam tikrą teismo darbo dalį, kuri yra kontroliuotina. Jau sakiau, kad bylų sprendime, teisės normų sankcijų taikyme jokia kontrolė negali būti vykdoma; teismo darbas tik tada eis sulig įstatymais, kada teismo organai bus pagrindiniai. O jeigu turi būti pagrindiniai, tai jau tas numato formalinį suskirstymą, vadinas, turi būti sudaryta atskira organų sistema, nepriklausoma įstatymų leidimo ir administracijos sistemų pagrindinių organų. Be to, kad teismo darbas būtų apsaugotas nuo politinės įtakos, tai teisėjams draudžiama užimti vietos administracijoje ar įstatymų leidime. Ir tas suprantama, nes jeigu tas pats asmuo veiks kartais kaipo administratorius, kartais kaipo teisėjas, tai vis dėlto pas jį gali atsirasti palinkimas įnešti administratoriaus motyvus ir į teismo darbą. Žmogus visada pasilieka žmogumi ir čia sunku padaryti taip, kad tas pats žmogus vienoje vietoje būtų toks, o kitoje gal tą pačią dieną būtų jau kitoks. Todėl teisėjas ir negali dalyvauti administracijoje ar įstatymų leidime. Kartais dėl kai kurių funkcijų daromos išimtys. Dažniausiai teisėjams leidžiama užsiimti profesūra, mokslo darbu. Ir aš pats Vyriausiame Tribunole esu teisėjas, o čia — profesorius. Kaipo profesorius aš čia ir į administraciją įeinu, o vis dėlto esu ir teisėjas. Bet tokios rūšies administracijos darbams daromos išimtys. Bendrai tenka pasakyti, kad išimtys daromos tik tokiems darbams, kurie neturi savyje politinių momentų. Čia kartais taip toli einama, kad teisėjams draudžiama dalyvauti politinėse partijose, bet kuriose politinėse manifestacijose, bet kuriame viešame politiniame gyvenime. Žinoma, nėra galimybės uždrausti teisėjui taip ar kitaip politiškai galvoti, sunku visai uždrausti laikraščius skaityti irt.t. Be to, kaipo teismo nepriklausomybei nuo politinių sumetimų svarbus elementas, visur yra priimtas, išskyrus Angliją, Ameriką ir,

deja, Lietuvą, — bet tai, manau, laikinas apsireiškimas, — teisėjų nepašalinamumas. Tai yra svarbus veiksnys, nes jei kas nors galės teisėjus šalinti, tai tada jie, bijodami to pašalinimo, stengsis taip spręsti bylas, taip interpretuoti įstatymus, kaip tas atitinka nusistatymui ir norui tų, kurie gali juos šalinti. Todėl yra nusistatoma, kad teisėjai yra nepašalinami, kad negali būti perkelti iš vienos tarnybos vietos į kitą be jų sutikimo. Tas yra beveik visur, kaip sakiau, priimta. Be to, yra dar vienas, vis labiau pabrėžiamas, skirtumas teisėjų ir administracijos bei įstatymų leidžiamųjų pagrindinių organų dalyvių padėtyje. Būtent, avansavimas. Žinoma, jeigu kalbama apie pagrindinius administracijos ar įstatymų leidžiamuosius organus, tai apie avansavimą netenka kalbėti, nes jeigu kas yra respublikos prezidentas, tai jis jau negali būti avansuotas; lygiai taip pat negali būti avansuotas ir pagrindinio įstatymų leidžiamojo organo narys, nes tam nėra galimybės. Teisėjo avansavimas, dėl ypatingos teismo organų sistemos konstrukcijos, yra galimas. Aišku, kad jeigu teisėjų avansavimas būtų paliktas įstatymų leidžiamųjų ar administracijos organų nuožiūrai, tai tas taip pat neigiamai atsilieptų į teismo darbą. Jeigu teisėją galės pašalinti, tai jis spręs bylas taip, kaip norės tie, kurie galės šalinti; jeigu kas nors galės jam avansavimą suteikti, tai, nors jau čia veiks ne baimė, bet noras avansuoti, vis dėlto išdavos bus tos pačios: teisėjas stengsis taip spręsti bylas, kaip reikalinga tam, kuris gali suteikti avansą. Todėl visose valstybėse ir yra bendra tendencija padaryti teisėjus nepriklausomais nuo bet kurių nuožiūrų įstatymų leidžiamųjų ar administracijos organų. Teisėjų avansavimas pavedama spręsti patiems teismo organams, pačioms teisėjų kolegijoms. Kai dėl nepašalinamumo, tai čia, žinoma, negali būti visiško nepašalinamumo. Būtent, tam nepašalinamumui nustatomos dvi ribos: viena riba yra teismo sprendimas, arba vidujinės drausmės, ir antra — amžiaus cenzas, arba amžiaus riba. Bet dar vienu atžvilgiu skiriasi, ar bent turi skirtis, teisėjų padėtis nuo pagrindinių įstatymų leidžiamųjų ar administracijos organų dalyvių padėties. Dėl teisėsėjų nepašalinamumo, dėl jų neperkeliamumo, dėl avansavimo ypatingo skirtumo nėra, nes kiekvieno tikrai pagrindinio organo dalyvis negali būti pašalinamas; jeigu kur seimas gali pašalinti prezidentą, kaip pas mus, tai ten tas organas nėra visiškai pagrindinis, jis yra iš dalies priklausomas; kur yra nuoseklus formalinis valdžios funkcijų suskirstymas, ten prezidentas jokiu būdu negali būti prašalintas seimo, kaip pas mus yra. Čia yra to formalinio suskirstymo nenuoseklumas. Joks pagrindinis organas — ar teismo, ar administracijos, ar įstatymų leidžiamasis — negali būti pašalinamas be teismo sprendimo. Taigi, apie avansavimą įstatymų leidėjo ar pagrindinio administracijos organo netenka kalbėti, nes ten to avansavimo visai nėra. Bet, sakau, dar vienas dalykas čia mums įdomus. Būtent, sakoma, kad teisėjai, kaip ir kitų valdžios funkcijų organų dalyviai, gali būti arba skiriami arba renkami. Žinoma, jų paskyrimas ar rinkimas nenaikina teismo organų pagrindinumo pobūdžio, bet dalykas tas, kad jeigu įstatymų leidžiamųjų ar administracijos organų dalyviai

yra renkami, tai ten jie yra periodiškai perrenkami. Ten tas periodiškas perrinkimas yra suprantamas ir jis kaip tik ir yra remiamas tuo, kad tie organai, leisdami įstatymus ar administruodami, veikia politiniais sumetimais. Tie politiniai sumetimai turi atvaizduoti įvairių socialinių grupių nusistatymus, todėl reikia, kad tie žmonės, kurie tais politiniais sumetimais veikia įstatymus leisdami ar administruodami, laikas nuo laiko būtų, taip sakant, „atnaujinti", t. y. kad jie vėl susidurtų su masių socialiniais reikalais, kad jie per rinkimus vėl įneštų naują srovę; žodžiu, socialiniai nusistatymai keičiasi, tai reikia, kad būtų valdžios organų jautrumas į tuos besikeičiančius socialinių grupių socialinius nusistatymus. Tuo tarpu teisėjams kaip tik to nereikia, tas kaip tik sudaro pavojų jų darbe, tas klastoja jų darbą. Norint, kad teisėjai atliktų savo darbą tobulai, kad esamos teisės normos būtų iš tikrųjų vykdomos, reikia kaip tik teisėjai atskirti nuo to socialinio jautrumo. Žinoma, pats teisėjų renkamumas nesudaro jokio pavojaus, bet tik tada, jei tas renkamumas nevyksta periodiškai. Jeigu rinkimai vyksta periodiškai, tai tas gera ir atitinka funkcijos tikslui tų organų, kurie veikia politiniais sumetimais, bet visai neatatinka esmei to darbo, kurį dirba teisėjai. Vadinas, jeigu teisėjai ir būtų renkami, tai turėtų būt pašalintas jų rinkimų periodiškumas; teisėjai galėtų būt renkami, bet arba ligi gyvos galvos, arba ligi tam tikros amžiaus ribos.

Šitais motyvais yra pateisinamas teismo funkcijos formaliniame valdžios funkcijų suskirstyme išskyrimas į atskirą funkcijų kategoriją, apsaugomą tokia teisėjų padėtimi.

Tenka dar turėti galvoje dvejopas teismo pobūdis. Teismo funkcija, kaip sakiau, iš esmės yra valdymo elementas. Todėl ir dabar, kada, dėl mano nurodytų motyvų, teismo funkcija formaliniame valdžios funkcijų suskirstyme tapo išskirta į atskirą funkcijų kategoriją su atskiru savo pagrindiniu organu, vis dėlto šita teismo funkcija nepasiliuosavo nuo visiško susirišimo su administracija. Teismo darbe yra lyg ir dvi pusės. Viena pusė yra pats bylų sprendimas. Šitas darbas yra svarbiausias teismo darbas, jis sudaro tą funkciją, kuri yra išskirta į atskirą funkcijų kategoriją. Teisėjai šiame darbe, vadinas, spręsdami bylas, kada jie eina į pasitarimo kambarį ir daro sprendimą, yra visiškai lygūs įstatymų leidėjui ir pagrindiniam administracijos organui, vadinas visai lygūs parlamentui ar prezidentui. Šis jų darbas niekeno nėra kontroliuojamas, jis yra visai pagrindinis, betarpiškas. Visas tam tikros teisėjų padėties nustatymas yra daromas tam, kad kaip tik būtų apsaugota šito darbo nepriklausomybė. Teismo funkcijoje yra dar vienas ypatingas momentas. Iš tikrųjų turėtų būt vienas teismas, kaip yra daugiausia vienas įstatymų leidžiamasis organas ar vienas pagrindinis administracijos organas. Bet dalykas tas, kad įvairių bylų yra labai daug ir reikėtų milžiniško organo, kuris vienas galėtų visą tą darbą atlikti. Be to, tas būtų nepatogu; visi, kad ir smulkiausi, ginčai iš visos teritorijos turėtų plaukti į vieną centrą. Tokio teismo organo dalyvių kolegija turėtų būti be galo didelė, nes kiekvie-

nam sprendimui, kad ir smulkiausiam, vis tiek reikia taikinti visi argumentai. Čia nėra taip, kaip administracijoje; čia kiekviena byla sudaro tam tikrą vienetą ir kiekvienai bylai iš naujo reikalinga padaryti sprendimas, kuris turi būti atliktas taip pat nepriklausomai, taip pat laisvai ir tik įstatymais vaduojantis. Todėl teismo organų, grynai praktiškais sumetimais, tenka daryti daugiau. Tačiau teismo organų sistemos organizacija yra ypatinga tuo, kad kiekvienas teismo organas, ar kolegiališkas ar vienaasmeniškas, yra pagrindinis. Kiekvienas taikos teisėjas, spręsdamas smulkiausią bylą, darydamas savo sprendimą yra visai lygus įstatymų leidėjui ir prezidentui. Vadinas, čia yra tiek pagrindinių organų, kiek yra apskritai teismo organų. Taigi, bylų sprendimo atžvilgiu hierarchinio ryšio teismo organų tarpe nėra. Čia yra kitoks ryšys, vadinamas instancijų ryšiu. Tai nereiškia, kad aukštesnės instancijos organas galėtų taikinti tarnybinę kontrolę žemesniųjų instancijų sprendimams. Instancijų, arba apeliacijos ryšys reiškia tai, kad suinteresuotieji asmenys gali bylą perkelti į kitą teismo organą, kitaip sakant, jei kas yra nepatenkintas vienos instancijos teismo sprendimu, tai jis gali reikalauti kitos instancijos teismo sprendimo. Tačiau tas kitas teismas negali savo iniciatyva reikalauti perduoti jam bylą. Kad ir yra paduotas skundas, reikalaujantis pasiimti bylą spręsti, tai tas nereiškia, kad čia jis kontroliuoja; aukštesnė instancija daro antrą sprendimą, čia yra teisėjai didesniu stažu, daugiau prityrę, tai kai kuriais atžvilgiais jie gal ir tobuliau gali veikti. Tais motyvais ir leidžiama šalims (žinoma, jie turi už tai užmokėti), perkelti ginčą į antros instancijos teismą, kuris iš naujo tą darbą dirba, bet jis nekontroliuoja. Jeigu apeliacija yra paduota, tai pirmojo sprendimo kaip ir nėra, byla sprendžiama antrą sykį. Tai čia nėra tarnybinės kontrolės. Be to, jeigu nebus paduotas skundas, tai antrą kartą ginčas ir nebus sprendžiamas. Žinoma, jeigu, sakysim, taikos teisėjas ką suklastotų, tai čia yra jo asmeniškas darbas, padarytas ne kaipo teismo organo. Bet jeigu yra padarytas byloje sprendimas, tai tas sprendimas yra neliečiamas jokios aukštesnės instancijos. O jei paduodama apeliacija, tai ir tada aukštesnioji instancija ne kontroliuoja, bet tik antrą kartą bylą sprendžia.

Vadinas, visi teismo organai yra pagrindiniai, visi yra paritetiniai. Bylų sprendimo atžvilgiu, yra tiek pagrindinių organų, kiek yra teismo organų, jokios hierarchijos čia nėra, yra lyg vienas pagrindinis organas, suskaldytas dalimis. Aš čia visai neliečiu kasacinio teismo, apie jį kalbėsime skyrum. Tuo tarpu kalbu apie apeliacinį teismą. Bet teismo darbe, be bylų sprendimo, yra ir daugiau dalykų; pav., reikia motyvuoti sprendimas, reikia išsiuntinėti šaukimus bylininkams, reikia išduoti sprendimų nuorašus ir t.t. Teisėjo darbas nesibaigia tik tuo, kad jis ateina, išklauso bylą, įeina į kambarį, pasitaria ir paskelbia sprendimą. Ne, jis bylą priima, jis ją tvarko, net ir sprendimą padaręs turi motyvus parašyti, turi nuorašus duoti ir t.t. Ir visas kitas teismo darbas, išskyrus patį bylų sprendimą, yra *priklausomas*, jis nėra pagrindinis, jis nėra išskiriamas formaliniame val-

džios funkcijų suskirstyme. Šioje darbo dalyje teisėjai yra *valdininkai*, vadinas, jie yra kontroliuojami, yra įtraukti į hierarchinę konstrukciją ir pasilieka administracijoje. Čia visi teismai sudaro hierarchinę sistemą surištą su administracijos hierarchija: eina ministerija, ministerių kabinetas ir prezidentas. Taigi, teismo darbo ir organizacijos pobūdis yra dvejopas. Iš vienos pusės, formalinis valdžios funkcijų suskirstymas liečia tik bylų sprendimą; čia teisėjas yra visiškas ponas, niekieno nekontroliuojamas, niekam jokios atskaitomybės neduoda ir neatsako prieš nieką; čia jis yra lygus visiems kitiems pagrindiniams organams. Žinoma, jie nėra suvereniniai, teisėjai yra įstatymų vergai. O kitame savo darbe, pav., ar daug bylų išsprendė ar ne, sakysim, teisėjas panorėtų spręsti po vieną bylą į savaitę, o bylų būtų daug ir t.t., tai šitas teisėjų darbas yra kontroliuojamas, už tai galima traukti atsakomybėn ir čia yra tarnybinė kontrolė; čia ir ministeris gali kištis, ir aukštesnieji teismai, kaipo hierarchiški organai ir t.t. Tai čia jau yra teisingumo administracija, čia teisėjai jau nėra tokie ponai, kaip bylų sprendimo darbe. Dabar mums tenka pakalbėti apie teismo funkcijos įvairias kategorijas.

Svarbiausia klasifikacija šiuo atžvilgiu yra ši: civilinis ir baudžiamasis teismas. Abi šitos teismo funkcijos kategorijos yra skiriamos pavaldiniams. Civilinis tesmas sprendžia ginčus tarp asmenų, o daugumoje valstybių ir ginčus tarp pavaldinių ir valstybės, bet valstybės kaipo juridinio asmens, turto santykiuose. Turto santykiuose valstybė, kaip ir šiaip asmuo, gali turėti nuosavybę, gali sutartis daryti su kitais asmenimis ir t.t.; čia valstybė yra kontragentas lygus su kitais asmenimis, čia nėra imperiumo ir pasidavimo santykio. Bet ne visur; kai kuriose valstybėse tokių ginčų visai negali būti. Sakysim, Anglijoje tokių ginčų negali būti; ten negalima iškelti ieškinį pieš valstybę, nes ten valstybė identifikuojama su karūna, o karūna — tobula, ji negali nieko blogo padaryti, todėl ir skundas prieš ją negali būti iškeltas. Dėl kokios nors pretenzijos, tai galima peticija kreiptis į karalių. Tada karalius, jei ras kad peticija rimta, gali pavesti teismui iššiūrėti. Bet čia teismas veikia ne kaipo autoritetas, kuris sprendžia ginčą tarp dviejų asmenų, bet kaipo karaliaus organas, kuriam pavedė karūna iššiūrėti, kaip iš tikrųjų yra. Taip kad iš tikrųjų teismas čia ne sprendimą daro, bet tik patarimą duoda karūnai. Prancūzijoje taip pat žymioje dalyje ar net kaipo bendra taisyklė ginčai tarp valstybės ir pavaldinių sprendžiami ne civilinio teismo, bet administracijos teismo. Tik kai kurie ginčai išimties keliu yra pavesti normaliniam civiliniam teismui spręsti.

Baudžiamasis teismas irgi yra skiriamas nusikalstamiems pavaldinių darbams vertinti. Šitos dvi teismo formos yra seniausios, jos atsiranda pačioje pradžioje valstybėje kaipo valdymo funkcijos elementai. Pradžioje apskritai teismas yra tik ginčams tarp pavaldinių, o ne ginčams tarp valdovo ir pavaldinių. Teismas senovėje įeidavo į valdymą; pats valdovas ar per savo agentus teismą atlikdavo, todėl negalėjo būti ginčo tarp jo ir jo pavaldinio. Juk jeigu aš pats sprendžiu ginčą su kitu, tai čia

nėra ginčas. Žinoma, jeigu aš būsiu sąžiningas, tai aš pripažinsiu jo rimtą pretenziją, bet tai čia bus nusileidimas, o ne kieno padiktuotas autoritetiškas sprendimas. Sprendimas numato kokią nors aukštesnę jėgą. Taigi, civilinis teismas pradžioje buvo tik tarp valdininkų. Anglijoje taip ir ligi šiol pasiliko. Bendrai, ten nėra formalinio valdžios funkcijų suskirstymo, nes ten yra veiklus suvereninis organas. Anglijoj yra ypatinga konstrukcija, kurią mes savo laiku pažinsime. Ten teisėjai nėra nepašalinami, nors ten jie visų labiausiai gerbiami. Parlamentas gali juos šalinti.

Be dviejų minėtų, atsiranda trečia teismo funkcijos kategorija, jau naujesnė, kuri neturi savo tikslaus pavadinimo. Mes jau iššiūrėjom tikslią teismo kontrolę dėl administracijos organų darbų teisėtumo ir dėl įstatymų konstitucingumo, arba dėl įstatymų leidėjo darbų teisėtumo. Šita naujoji teismo funkcijos kategorija galima pavadinti valdžios darbų teisėtumo kontrole. Taigi, atatinkamai trilypei valdžios funkcijų klasifikacijai, turime ir tris teisėtumo kontrolės organus: administracijai — administracinis teismas, įstatymų leidėjui — konstitucinis teismas ir trečias teismas — kasacinis teismas. Kasacinis teismas yra tas pats kas administracinis teismas administracijos organų darbų teisėtumo kontrolei, kas konstitucinis teismas įstatymų leidėjo darbų kontrolei, tas kasacinis teismas yra *teismo* darbų teisėtumo kontrolei. Jis, kaip ir administracinis ar konstitucinis teismas, bylų nesprendžia, jis tik kontroliuoja, ar valdžios organai savo darbe neperžengė kokių nors įstatymų. Tai čia irgi yra tiksli teismo kontrolė. Mes jau iššiūrėjom tikslią teismo kontrolę dėl administracijos ir dėl įstatymo leidėjo darbų teisėtumo, o dabar prieiname ir prie teismo darbų. Ne prie tų darbų, kuriais teismas įeina į administracinę hierarchiją, bet dėl sprendimų, tai yra dėl tų darbų, kuriais jis yra išskirtas ir sudaro atskirą pagrindinę organizaciją. Čia, kaip ir dėl kiekvieno valdžios organo darbo, gali kilti atsitiktinė teismo quasi kontrolė ir tiksli teismo kontrolė. Tarnybinės kontrolės dėl teismo darbų, kaip mes matėm, negali kilti. Dėl ko? Dėl to, kad visi teismai yra pagrindiniai. Čia tarnybinė kontrolė gali kilti tik ten, kur veikia suvereninis organas; sakysim, Anglijoje gali kilti, nors ten to ir nedaroma. Taip pat ir SSSR gali kilti tokia tarnybinė kontrolė, nes ten nėra valdžios funkcionalinio suskirstymo. Ten ir aukščiausio teismo sprendimai kai kuriais atžvilgiais yra prižiūrimi (CIKO, juo labiau Sovietų Suvažiavimo). Bet ten, kur formalinis valdžios funkcijų suskirstymas yra ir kur nėra suvereninio organo, tarnybinės kontrolės pagrindiniams organams negalima sudaryti, todėl ten ir teismo sprendimams negali būti tarnybinės kontrolės. Taikyti quasi kontrolę teismo darbams irgi netikslu. Kodėl? Kaip tik todėl, kad veikia tiksli teismo kontrolė. Tas pats yra ir dėl įstatymų leidėjo darbų teisėtumo kontrolės. Mes žinome, kad kur veikia konstitucinis teismas, kaip Austrijoj ir Čekoslovakijoj, tai ten jau paprasti teismai negali netaikinti įstatymų dėl jų nekonstitucingumo. Nekonstitucingas įstatymas galima apskųsti konstituciniam teismui, bet jei-

gu jis nėra apskųstas arba jei skundas buvo atmestas, tai paprastai teismai tokius įstatymus privalo taikinti. Tas pats yra ir dėl teismo darbų; kadangi yra tiksli teismo kontrolė teismo darbų teisėtumui (kasacinis teismas), tai čia atsitiktinė kontrolė jau negalima. Čia jau yra tam tikras organas, kasacinis teismas, kuriame teismo sprendimai gali būti apskųsti teisėtumo atžvilgiu; ne iš esmės teisingi ar ne, bet teisėtumo atžvilgiu, t. y., ar darant sprendimą nėra peržengta įstatymai. Kasacinis teismas beveik visur priimtas. Pas mus teisėtumo atžvilgiu ne viskas tobūla; konstitucinio teismo nėra, administracinio teismo nėra, kasacinio teismo taip pat nėra. Tai yra mūsų spraga. Kasacinis teismas, iš tų trijų teismo rūšių, yra labiausiai komplikuotas. Pas mus pradžioje jo visiškai nebuvo. 21 metais jis buvo įvestas, bet tik toms byloms, kurios prasideda pas taikos teisėją; toms byloms, kurios prasideda apygardos teisme kaipo pirmoje instancijoje, kasacinio teismo pas mus nėra. Tokioms byloms yra tik dvi instancijos: apygardos teismas ir Vyriausias Tribunolas, kaipo apeliacinė instancija, bet tokių sprendimų teisėtumo kontrolės pas mus nėra.

Tai tokios yra teismo funkcijos kategorijos. Kartais administracijos teismas yra ne vienas, bet įvairių rūšių, pav., būna teismas, kuris tam tikrą administracijos teismo funkcijos dalį atlieka, būtent, kontroliuoja rinkimų į parlamentą eigos teisėtumą. Be to, specialinė administracijos teismo rūšis yra valstybės kontrolė, arba biudžeto teismas, kuris veik visur atsiranda, kartais vienasmeniškas, kartais kolegialinis. Tai irgi yra sui generis administracinis teismas. Anglijoje yra tik civilinis ir baudžiamasis teismas; nei administracino, nei konstitucinio teismo ten nėra. Kasacinis teismas yra. Konstitucinio teismo ten nėra todėl, kad ten apskritai įstatymų konstitucingumo klausimas negali kilti. Administracinis teismas ten neigiamas ypatingais samprotavimais. Ten sakoma, kad jei valdžios organas padarys neteisėtai, tai tas nėra valdžios organo darbas, nes valdžios organas negali neteisėto darbo padaryti. Jei padaryta, tai padarė neteisėtai tam tikras *žmogus*, kuris šiaip yra valdininkas, bet šitame darbe nėra valdininkas, nes padarė neteisėtai. Todėl ten visi valdininkų darbai ir įsakymai gali būti skundžiami bendriems teismams. Valdininkas taip pat, jeigu jis ką įsako kam nors, o tas nepasiduoda, tai jis irgi per teismą turi reikalauti pasidavimo. Dėl to ten ir nėra administracinio teismo. Apskritai ten teismų organizacija yra visai kitokia, kaip ir visa konstitucinė konstrukcija.

Dar tenka paminėti apie ypatingus teismus. Daugumoje valstybių yra ypatingas aukščiausias valstybės teismas. Pastarasis kartais vadinamas valstybiniu, kartais aukščiausiu ir dar kitaip. Jis sprendžia ypač valdančiųjų bylas. Tai daro kartais aukštesnieji parlamento rūmai. Tas kaip tik yra Anglijoje; ten žemesnieji rūmai gali kaltinti ministerius, o sprendžia aukštesnieji rūmai. Taip pat ir Amerikoje, tik ten tas yra praplėsta ir veikia visiems valdininkams: žemesnieji rūmai kaltina, o senatas sprendžia. Prancūzijoj irgi yra panaši konstrukcija; skirtumas

ten yra tas, kad ten ta tvarka sprendžiamos bylos tik prieš prezidentą ir prieš ministerius.

Paskui dar yra ypatingas kompetencijos arba konfliktų teismas. Kartais teismo organų tarpe gali kilti konfliktas, kuriam iš jų priklauso tos ar kitos bylos sprendimas, arba kartais gali imti atsisakinėti: vienas sakys, kad tas ne jam priklauso, o kitas — kad ne jam. Toks konfliktas reikia išspręsti. Tam ir yra sudaromas konfliktų, arba kompetencijos teismas. Pas mus ir šioje srityje yra spraga.

Mes jau iššiūrėjom beveik viską, kas mums reikėjo pasakyti apie teismo funkciją. Mes konstatavom, kad teismo funkcija yra trijų rūšių: civilinis teismas, baudžiamasis teismas ir valdžios darbų teisėtumo teismas. Tas pastarasis valdžios darbų teisėtumo teismas skiriasi dar į tris kategorijas: *į kasacinį* teismą, kuris sprendžia ypač civilinio ir baudžiamojo teismo darbų teisėtumą, *administracijos* teismą, kuris sprendžia apie administracijos darbų teisėtumą, ir *konstitucinį* teismą, kuris sprendžia apie įstatymų leidėjo darbų teisėtumą. Šitos valdžios darbų teisėtumo teismo funkcijos paskirstymas į tris kategorijas atitinka apskritai valdžios funkcionaliniam paskirstymui trimis kategorijomis: į įstatymų leidimą, administraciją ir teismą. Be to, mes iššiūrėjom dar taip vadinamąjį kompetencijos, arba konfliktų teismą. Dabar jau teismo atžvilgiu ne daug kas lieka pasakyti. Tik reikia dar iššiūrėti bendrų ir ypatingų teismų klausimus.

Tiek civilinio, tiek baudžiamojo, tiek valdžios darbų teisėtumo atžvilgiu teismas gali būti arba *bendras*, vadinas viena, visuotina ir vienintelė teismo organų sistema visai funkcijai, arba, be bendrų, dar gali būti ir ypatingi teismai nustatyti. Pradėsim nuo civilinio teismo. Civilino tesmo organų gali būti ir visuomet yra labai daug. Jie yra pagrindiniai, kaip žinoma, kits kito nepriklauso, bet jų yra daug, nes darbo yra labai daug. Bylų sprendimo yra daug, todėl sudaroma sistema organų, suskirstytų teritorinėmis ribomis ir instancijomis. Aš jau aiškinau teismo instancijų reikšmę. Instancijos tai nėra hierarchinė organizacija. Antroji, arba apeliacinė instancija antrą sykį sprendžia bylą, jeigu byla yra ten perkelta bylininkams reikalaujant. Antrosios instancijos teismų irgi gali būti keli, suskirstyti teritorinėmis sritimis, nes darbas būtų per didelis, jeigu būtų viskas vienam teismui pavesta. Kartais gali būti teismas suskirstytas teritorinėmis kompetencijomis tiek pirmoje, tiek antroje instancijoje, bet vis tiek jie sudaro bendrą civilinio teismo sistemą.

Tas pats liečia ir baudžiamąjį teismą. Kartais yra sudaromos dvi bendros sistemos: viena sistema sulig teritorinėmis kompetencijomis, o kita — sulig sprendžiamųjų bylų rūšimis. Tada bylų rūšiai nustatyti kriteriumą sudaro arba ieškinio dydis, arba gresiančios baudos dydis. Pavyzdžiui, pas mus, tiek civiliniame, tiek baudžiamame teisme yra dvi instancijų sistemos, bet abi jos sudaro vieną bendrą teismą. Viena sistema — taikos teisėjas kaipo pirma instancija ir apygardos teismas kaipo antra, arba ape-

liacinė instancija; šitas suskirstymas tarp taikos teisėjų ir apygardos teismų yra grynai teritorinis. Greta yra antra instancijų sistema, kurioje apygardos teismas yra pirmoji instancija, o Vyriausias Tribunolas — antroji, arba apeliacinė instancija. Šita sistema sudaroma jau grynai bylų atžvilgiu. Taip sudaromos dvi bendros teismų instancinės sistemos. Visi teismai, bylų sprendimo atžvilgiu, yra paritetiniai, visi jie yra pagrindiniai. Bet kartais civilinio teismo funkcijai sudaromi ir ypatingi teismo organai tam tikriems civilinės teisės ginčams spręsti. Pav., pas mus tokie teismai yra butų byloms, paskui ginčams, kylantiems laike kaimų parceliacijos į viensėdžius ir dar kai kuriems kitiems ginčams. Civilinio teismo funkcijoje šitie ypatingieji teismai dažniausiai atsitinka tada, kada ginčai kyla sąryšyje su kokia nors administracinio organo vykdomąja reforma. Tokie ginčai, kurie kyla sąryšyje su vykdomąja reforma, paprastai pavedama spręsti tiems organams, kurie tą reformą vykdo. Tada tie organai sudaro ypatingus civilinius teismus tam tikriems dalykams spręsti. Stengiamasi ir pageidaujama, kad tiek bendriesiems, tiek ypatingiems civiliniams teismams būtų sudaryta bendra kasacinė instancija, bendras to teismo darbų teisėtumo teismas.

Kartais administracinio teismo srityje irgi sudaromi tokie ypatingi teismai. Aš nurodžiau į rinkimų teismą kai kuriose valstybėse, į valstybės kontrolę, irgi kaipo sui generis administracinį teismą, būtent biudžeto vykdymo teismą.

Kai dėl konstitucinio teismo, tai čia apskritai yra institucija nauja, bet tose dviejose valstybėse, kuriose yra, tai yra vienas konstitucinis teismas.

Kai dėl kasacinio teismo, tai irgi yra tendencija visas bylas, tiek baudžiamojo teismo funkcijos, tiek civilinio teismo funkcijos srityje, pavesti vienam kasaciniam teismui; vadinas, visų baudžiamojo ir civilinio teismo darbų teisėtumui spręsti sudaromas tik vienas kasacinis teismas. Bet kartais atsitinka ir kitaip. Gali būti ir atskiri kasaciniai teismai ypatingiems teismams, pav., ypatingiems civiliniams teismams. Bet tas yra vengtina, pageidaujama, kad kasacinė funkcija būtų suvienodinta.

Dėl civilinio teismo, dėl valdžios darbų teisėtumo teismo ypatingųjų teismų klausimas neturi tokios didelės reikšmės, kaip jis turi dėl baudžiamųjų teismų funkcijos. Baudžiamųjų teismų atžvilgiu, kadangi jie liečia svarbius piliečių reikalus, kadangi tos sankcijos, kurias baudžiamasis teismas taiko, kartais labai skaudžiai paliečia žmonių reikalus, tai daugybėje konstitucijų yra statomas reikalavimas apie ypatingų baudžiamųjų teismų neleistinumą. Vis dėlto yra nusistovėję keli ypatingieji baudžiamieji teismai. Svarbiausios yra dvi ar trys ypatingų baudžiamųjų teismų rūšys. Viena rūšis tai yra ypatingas baudžiamasis teismas valdančiųjų baudžiamoms byloms spręsti, ypač respublikos prezidento ir ministerių baudžiamoms byloms. Čia daugybėje valstybių, dėl ypatingos šios rūšies bylų reikšmės, šitos bylos yra išskiriamos ir pavedamos ypatingam teismui. Tokio teismo funkcija kartais yra pavedama parlamentui. Taip yra

Anglijoje. Ten šios rūšies institucija pavadinta „im pičent“ (angliškai — im peachent) teismu. Ten ministeriai už tarnybinius nusikalstamus darbus traukiami baudžiamon atsakomybėn žemesniųjų parlamento rūmų, arba bendruomenių rūmų, o teisiami lordų rūmų, arba aukštesniųjų parlamento rūmų. Vadinas, žemesnieji rūmai Anglijoj sudaro baudžiamąjį kaltinimo organą, o aukštesnioji — baudžiamąjį teismo organą. Tokia tvarka priimta kartais ir kitose valstybėse. „Im pičent“ Amerikoje taip pat veikia, tik ten yra skirtumas. Anglijoje tas veikia tik dėl ministerių (dėl valdovo darbų atsakomybės nėra). Amerikoje irgi žemesnieji rūmai veikia kaipo kaltinimo organas, o senatas, arba aukštesnieji rūmai, veikia kaipo teismas. Ten toks ypatingas baudžiamasis teismas yra skiriamas respublikos prezidento nusikalstamiems darbams, štatssekretorių ir visų valstybės valdininkų tarnybiniams nusikalstamiems darbams. Prancūzijoje iš esmės irgi yra ta pati tvarka: žemesnieji, arba atstovų rūmai kaltina, o aukštesnieji rūmai (senatas) teisia ir sprendžia. Prancūzijoj tokia tvarka yra dėl respublikos prezidento nusikalstamųjų darbų, dėl ministerių ir dėl valstybės išdavimo stambesniųjų atsitikimų. Jeigu žemesnieji rūmai ras reikalo kaltinti, tai tokia byla gali būti pavesta ypatingam teismui ne tik dėl respublikos prezidento ar ministerių, bet ir dėl šiaipjau piliečių, kaltinamų valstybės išdavimu. Tas yra ir kai kuriose kitose valstybėse. Apskritai, tokia tvarka, kad respublikos prezidento ir ministerių nusikalstamieji darbai, ypač sąryšyje su valstybės išdavimu, būtų pavedami ypatingam teismui, kuris gali vykti žemesniųjų rūmų kaltinimu, yra priimta daugybėje valstybių. Bet kai kuriose valstybėse šita tvarka skiriasi nuo „im pičent“. Kaltina žemesnieji rūmai, bet sprendžia jau ne aukštesnieji rūmai, kadangi ne visur jie yra, bet tam tikras ypatingas teismas, įvairiai vadinamas: aukščiausias teismas, valstybės teismas ir t.t. Arba kartais tas pats kasacinis teismas veikia kaipo tam tikras ypatingas teismas šitos rūšies byloms. Iš esmės kasacinis teismas nėra baudžiamasis teismas, bet kartais jis veikia kaipo baudžiamasis teismas šitos rūšies byloms. Tai čia yra vienos rūšies ypatingas baudžiamasis teismas. Kaip sakiau, yra tendencija pašalinti ypatingųjų baudžiamųjų teismų instituciją ir baudžiamojo teismo funkciją sutalpinti tik bendroje teismo organų sistemoje.

Antras nusistovėjęs ypatingas baudžiamasis teismas yra *karo* teismas karių nusikalstamiems darbams teisti. Jis irgi yra išimtis, priimta ir nusistovėjusi dėl reikalavimų tam tikros drausmės,kuri kariuomenėje veikia. Kartais karo teismai arba kariuomenės, armijos teismai, yra skiriami tiktai tarnybiniams karių nusikalstamiems darbams teisti, o kartais apskritai visiems karių nusikalstamiems darbams teisti.

Trečia ypatingųjų baudžiamųjų teismų rūšis yra įvairių rūšių ypatingieji teismai, kurie veikia esant nepaprastai padėčiai: ar tai karo padėčiai, ar tai kada yra paskelbtas koks nepaprastas stovis. Tada veikia tam tikri ypatingieji teismai įvairiems nu-

sikalstamiems darbams. Bet tai kaipo išimtys iš normalinės konstitucinės padėties.

Tiek dėl ypatingųjų teismų, kurių svarbiausieji yra ypatingieji baudžiamieji teismai. Tuo aš baigiu skyrių apie teismo funkciją.

Dabar mes esame valdžios funkcionaliniame suskirstymo skyriuje. Mes iššiūrėjom savo laiku materialinio ir formalinio suskirstymo sąvokas. Konstatavom, kad yra nusistovėjęs formalinis arba organizacinis, valdžios funkcijų suskirstymas trimis rūšimis; įstatymų leidimas, administracija ir teismas. Apie teismą jau kalbėjom. Pasakėm maždaug viską, kas reikia žinoti apie teismą konstitucinės teisės srityje. Smulkiau ir tiksliau apie teismo funkciją ir organus jums teks sužinoti toliau, kada žiūrėsite teismo teisę ir teismo procesų teisę. Dabar lieka mums įstatymų leidimas ir administracija. Dėl jų aš tiek plačiai nekalbėsiu, kaip dėl teismo, nes mes nuolat ir toliau, kalbėdami apie režimus, turėsime galvoj įstatymų leidimą ar administraciją.

Kalbant dėl įstatymų leidimo tenka susipažinti, iš kurių elementų įstatymų leidžiamoji funkcija susideda. Įstatymų leidžiamojoje funkcijoje tenka skirti šie elementai, arba stadijos. Pirmiausia, *įstatymų iniciatyva*. Įstatymų iniciatyva yra tam tikra galia iškelti naują įstatymo sumanymą, kuris privalėtų būti svarstomas tam tikro įstatymų leidžiamojo organo. Žinoma, naujo įstatymo sumanymą kiekvienas gali iškelti, pav., laikraščiuose nuolat teikiami įvairūs sumanymai, kad, štai, būtų naudinga, gera, kad toks ir toks įstatymas būtų išleistas ir t.t. Tačiau tas nesudaro įstatymų iniciatyvos. Taip pat ir kiekvienas mūsų gali savo kabinete parašyti įstatymo projektą, įdėti į voką ir pasiųsti į Seimą, ir Seimas gaus tokį projektą. Bet čia taip pat nėra įstatymų iniciatyva, nes Seimas, gavęs tokį projektą, gali jokių išvadų nedaryti. O jei darys, tai tik tada, kai kas nors iš turinčiųjų įstatymų iniciatyvos pats tą projektą iškels. Įstatymų iniciatyva bus tada, kai tas, kuris kelia įstatymo projektą, gali reikalauti, kad tas projektas būtų svarstomas. Vadinas, įstatymų iniciatyva yra tada, kai su įstatymo projekto iškėlimu jungiasi ir būtinas to projekto svarstytinumas. Įstatymų iniciatyva gali priklausyti kartais patiems įstatymų leidžiamiesiems organams, kartais visai kitems organams, o kartas ir įstatymų leidžiamiesiems organams ir dar kitiems organams. Vadinas, įstatymų iniciatyva gali priklausyti ir tokiems organams, kurie įstatymų leidžiamosios galios neturi. Dabar aš čia noriu tik sąvoką išaiškinti, o tiksliau susipažinsime vėliau. Žinoma, jei kuris nors ne įstatymų leidžiamasis organas turi įstatymų iniciatyvos, tai tas sudaro jam tikros galios kištis į įstatymų leidžiamąją funkciją. Todėl mes matom, kad ten, kur yra griežtas, kategoriškas formalinis valdžios funkcijų suskirstymas, kaip, pav., Amerikoje, įstatymų iniciatyvos neturi jokie administracijos organai. O ten, kur įstatymų iniciatyvos turi administracijos organai, kaip, pav., parlamentarinio režimo valstybėse, nėra griežto formalinio valdžios funkcijų suskirstymo. Taigi, pirmas

įstatymų leidžiamosios funkcijos elementas yra įstatymų iniciatyva.

Arti su tuo yra surištas įstatymo projekto ruošimas. Kai kur įstatymų iniciatyva tik toje formoje ir yra leidžiama. Vadinas, negalima iškelti bendro sumanymo apie kokios nors reformos reikalingumą, bet toji iniciatyva gali reikštis tik paruošta, galutinai redaguota įstatymo projekto formoje. Bet kartais šitie du elementai — įstatymų iniciatyva ir įstatymo projekto paruošimas — yra skiriami. Vadinas, įstatymo projekto ruošimas gali sudaryti ir *atskirą* įstatymų leidžiamosios funkcijos elementą. Kartais gali būti tam tikras organas, kurio kompetenciją ir sudaro įstatymų projektų ruošimas, jų redagavimas; iniciatyva gali priklausyti kitiems, bet projektas turi pereiti per tam tikrą įstatymų projektų ruošiamąjį organą. Taigi, įstatymų projektų ruošimas yra antras įstatymo leidžiamosios funkcijos elementas, kuris kartais su įstatymų iniciatyva jungiasi, kartais skyrium reiškiasi.

Tai mes jau iššiūrėjom du įstatymų leidžiamosios funkcijos elementus: įstatymų iniciatyvą ir įstatymo projekto ruošimą, kuris kartais sutampa su įstatymų iniciatyva, kartais reiškiasi skyrium. Paskui eina įstatymo projekto svarstymas. Įstatymo projekto svarstymas visur yra kokio nors kolegialinio organo atliekamas. Kartais ir dažniausiai reikalaujama, kad tas svarstymas vyktų keliais skaitymais, kad tarp tų skaitymų būtų tam tikri protarpiai, vadinas, kad įstatymo projektas būtų kelius kartus debatuojamas. Kai dėl organų, kurie dalyvauja įstatymo projekto svarstyme, nėra vienodumo. Dalyvavimas įsatymų svarstyme yra dalykas labai svarbus. Ten, kur yra griežtas valdžios funkcionalinis suskirstymas, tik įstatymų leidžiamasis organas dalyvauja įstatymų svarstyme ir įstatymų iniciatyva taip pat tik jam priklauso. Kur įstatymų svarstyme ir jų iniciatyvoje dalyvauja ne tik įstatymų leidžiamieji organai, ten formalinis valdžios funkcijų suskirstymas jau nėra tiek kategoriškas. Sakysim Amerikoje, kur yra griežtas formalinis valdžios funkcijų suskirstymas, tik įstatymų leidžiamajam organui priklauso tiek įstatymų iniciatyva, tiek įstatymų projektų ruošimas, tiek dalyvavimas įstatymų svarstyme. Ten vyriausybė, vadinas, pagrindinis administracinės funkcijos organas, negali nei įstatymų iniciatyvą reikšti, nei dalyvauti įstatymų svarstyme. Parlamentariniame režime tam tikri vyriausybės organai turi įstatymų iniciatyvos, kai kur yra organai, kuriems specialiai pavedamas įstatymų projektų paruošimas. Be to, parlamentariniame režime vyriausybė dalyvauja ir įstatymų svarstyme. Žinoma, kiekvienas žmogus gali paimti įstatymo projektą ir svarstyti, bet čia yra kalbama apie oficialinį svarstymą.

Taliau eina įstatymo projekto priėmimas arba jo balsavimas ten, kur jie eina per kolegialinį organą, — o visur įstatymo projektas eina per kolegialinį organą, kuris yra arba pagrindinis arba priklausomas. Taigi, įstatymo projekto svarstymas baigiasi balsavimu. Šita stadija, šitas įstatymų leidžiamosios

funkcijos elementas paprastai visur paliekamas įstatymų leidžiamajam organui.

Pagaliau, eina paskutinis įstatymų leidžiamosios funkcijos elementas, kuris susideda dar iš kelių veiksmų, tai, būtent, įstatymo įsiteisėjimas, arba įsigalėjimas. Tai čia pirmiausia užtinkame svarbią sankcijos ir „veto" instituciją. *Sankcija* tai yra įstatymų leidžiamojo organo priimtojo įstatymo patvirtinimas. Žinoma, ten, kur tokio patvirtinimo reikalaujama, o jo reikalaujama ne visur. Sankcija gali būti iš dalies laikoma ir įstatymo priėmimo elementu, nes organas, kuris sankcionuoja, iš tikrųjų irgi yra įstatymų leidžiamasis organas, jis dalyvauja to įstatymo priėmime. Taigi, galima sakyti, kad priėmimas apima ir sankciją. Respublikose sankciją užtinkame, bet ten ji priklauso ne administracijos pagrindiniam organui. Konstitucinėje monarchijoje sankcija priklauso valdovui. Antras organas, kuriam kartais priklauso sankcija, ir respublikose dažniausiai jam priklauso, yra *referendumas*. Referendumo instituciją iššiūrėsime kalbėdami apie tiesioginį valdymą. Taigi, tas organas, kuris teikia sankciją, dažniausiai yra valdovas arba teisinė tauta. Bet tai ne būtinai. Yra daug valstybių, kur visai nėra sankcijos. Dabar sankcija dažniausiai yra pakeičiama „veto". Vadinas, arba sankcija, arba „veto": kai kuriose valstybėse veikia sankcija, kai kuriose — „veto". Sankcija yra būtinas įstatymo patvirtinimas, o „veto" yra galia pasipriešinti priimto įstatymo įsigalėjimui. „Veto" yra dviejų rūšių: absoliutinis ir reliatyvinis, arba kartais vadinamas suspensyvinis. Absoliutinio „veto" veikimas yra panašus į sankcijos veikimą, tai yra galia *atmesti* priimtąjį įstatymą. Taip sankcija, taip „veto" visuomet yra termininis; yra nustatytas tam tikras laikas, per kurį galima patvirtinti arba pareikšti „veto". Taigi, absoliutinis „veto" yra tada, kai per tam tikrą laiką tam tikras organas, kuriam tas „veto" priklauso, gali *atmesti* priimtąjį įstatymą; tada toks įstatymas neįsigali, jo visai nėra. Antra „veto" rūšis yra reliatyvinis „veto". Reliatyvinį „veto" turįs organas negali visiškai atmesti priimtąjį įstatymą, bet gali grąžinti įstatymą su pastabomis jį priėmusiam organui. Tada, jeigu įvyks tam tikra sąlyga, kuri įvairiose valstybėse yra įvairiai nustatoma, tas „veto" bus nugalėtas ir įstatymas, kuriam pareikštas „veto", vis dėto įsigalės. Bet, sakau, tam reikia tam tikros sąlygos, kuri yra įvairi. Kartais nustatoma tokia sąlyga, kad jeigu grąžintasis įstatymas, kuriam pareikštas reliatyvinis „veto", to paties organo bus priimtas be jokių pakeitimų, tai, nežiūrint „veto", įstatymas turi įsigalėti ir tas organas, kuriam „veto" priklauso, nebegali antrą kartą pasipriešinti. Kartais tokiam grąžintam įstatymui antrą kartą priimti yra reikalaujama kvalifikuotos balsų daugumos. Kai kuriose valstybėse — dažniausiai ten, kur veikia parlamentas, o daugumoje valstybių mūsų laikais parlamentas veikia ir yra periodiškai renkamas — tas pats parlamentas, kuris pirmą kartą priėmė įstatymą ir kuriam įstatymą grąžino „veto" organas, antrą kartą nebegali balsuoti, bet jeigu naujas parlamentas po rinkimų vėl tą įstatymą priims,tai tada „veto"

bus nugalėtas ir įstatymas įsigalės, nežiūrint pasipriešinimo organo, kuris buvo pareiškęs „veto“. Žodžiu, tokia ar kitokia sąlyga numato galimybę reliatyviniam „veto“ nugalėti. Todėl čia nėra absoliutinis pasipriešinimas, o tik *sąlyginis*. Todėl kartais toks „veto“ ir yra vadinamas suspensyviniu „veto“; bet dėl tam tikrų priežasčių geriau vadinti absoliutiniu ir relatyviniu „veto“.

Šitas „veto“, absoliutinis ar reliatyvinis, įvairiose valstybėse priklauso įvairiems organams. Dažniausiai jis priklauso arba valdovui arba kai kuriose valstybėse (Vokietijoj, Austrijoj ir Lenkijoj) aukštesniems rūmams. Kartais „veto“ priklauso teisinei tautai, arba piliečiams rinkikams; tai yra taip vadinamoji liaudies „veto“ institucija, kurią mes irgi sutiksime skyriuje apie tiesioginį valdymą. Kartais „veto“ priklauso tam tikriems savivaldybių organams, o federacinėse valstybėse — federacijos nariams, pav., Šveicarijoje kantonams.

Toliau, be sankcijos ir dviejų rūšių „veto“, yra dar viena institucija, kuri veikia prieš įstatymo įsigalėjimą. Tai yra įstatymo užprotestavimas, kitaip sakant, apeliacija. Tai yra nauja konstitucinė institucija, kuri naujose konstitucijose jau atsiranda. Ypač ji yra išsiplėtusi Vokietijoje. Dažniausiai respublikos prezidentas, o taip pat ir liaudies „veto“, kurį paminėjau ir kurį dar mes sutiksime savo laiku, gali būti laikomi protesto, arba apeliacijos, elementu. Toks organas, kuris gali reikšti protestą, negali nei atmesti, nei gražinti įstatymą, bet jis gali jį *apskųsti* kitam organui. Tas antrasis organas neturi nei „veto“, nei sankcijos, bet jeigu jam bus apskųsta, jeigu įstatymas bus užprotestuotas, tai tik tada jis gali pareikšti savo atmetimą ar patvirtinimą. Taigi, vienas užprotestuoja, skundžia, o kitas tik tada jau veikia. Taip yra Vokietijoje. Ten reliatyvinį „veto“ turi aukštesnieji rūmai; jie gali grąžinti žemesniems rūmams įstatymą su motyvuotu raštu. Tada žemesnieji rūmai žiūri iš naujo. Prezidentas ten neturi „veto“, bet už tai jis ten turi apeliacinio protesto funkciją. Jis gali perduoti įstatymą referendumui, teisinės tautos sprendimui. Tada piliečiai rinkikai sprendžia. Bet esmėje tai nėra *sankcija;* rinkikai savo iniciatyva to negali daryti, jie gali spręsti tik tada, kai prezidentas skundžia. Tai čia yra apeliacinio protesto institucija.

Pagaliau, jeigu įstatymas laimingai perėjo per visas tas „Sciles“ ir „Charibdas“, tai lieka dar paskutinis momentas, nuo kurio priklauso įstatymo įsigalėjimas. Būtent, įstatymo paskelbimas. Nauja konstitucinė tendencija yra ta, kad įstatymų skelbimas būtų atliekamas tam tikrame oficialiniame organe; leidžiamas specialinis organas įstatymams skelbti ir jeigu ten paskelbta, tai įstatymas ir įsigali. Įstatymui įsigalėti nustatomi įvairūs terminai: kartais įstatymas įsigali tą pačią dieną, kada jis yra paskelbtas, kartais tada, kai gaus spaudinį vietoje; pav., ten, kur spausdinama, įsigali tą pačią dieną, o kitur — vėliau; o kartais bendrai nustatoma, kad per tiek ir tiek dienų po paskelbimo įstatymas įsigali visoje teritorijoje.

Šiuo aš baigiu įstatymų leidžiamąją funkciją, kurią sudaro minėtieji elementai. Dabar lieka trečia funkcija — administra-

cija, arba valdymas. Šita funkcija labai dažnai yra vadinama „vykdamąja" funkcija arba „vykdomąja valdžia". Toks pavadinimas yra netikslus, nes administracija ar valdymas yra daug platesnis, negu tik įstatymų vykdymas; yra dalykų administracijoje, kurie įstatymų nėra iš anksto numatyti ir kurie, ištikus reikalui, vis dėlto turi būti aprūpinti. Mes šią funkciją turėtume vadinti valdymu. Bet kadangi iš valdymo išskiriamas teismo darbas, tai kas lieka mes vadinsime administracijos funkcija, arba valdymu siauresne prasme. Administracijos funkcija yra visų plačiausia, daug platesnė negu įstatymų leidžiamoji ar teismo funkcija. Ji yra reikalinga didžiausio organų skaičiaus, jos hierarchinė sistema yra labai paini. Ji yra išsiplėtus įvairiomis šakomis, bet visuomet toms įvairioms šakoms paliekamas *vienas* pagrindinis organas, kuris yra vadinamas vyriausybe. Vyriausybė tai yra pagrindinis administracijos funkcijos organas. Klasifikuoti administracijos funkciją yra sunku, nes ji apima plačiausią sritį. Tai yra seniausia ir pagrindinė valstybės funkcija, be kurios negalima numatyti valstybės. Galima numatyti valstybę be teismo, be įstatymų leidžiamosios funkcijos, bet be valdymo, be administracijos *nėra* valstybės. Administracija apima viską, kas neįeina į teismą ir į įstatymų leidžiamąją funkciją. Taip kad tiksliai klasifikuoti administracijos funkciją yra sunku. Galima tik administracijos funkcijos klasifikacijos eskizas padaryti, schema nurodyti. Būtent, žymiausi tos funkcijos elementai, žymiausios jos kategorijos yra šios. 1) Valstybės gynimas arba apsauga; čia įeina kariuomenė, policija, žodžiu, visos ginkluotos pajėgos. 2) Išoriniai santykiai, būtent, diplomatiniai santykiai, tarpvalstybiniai santykiai. Toliau eina valdymas siauresne prasme ir viešieji patarnavimai, arba jų organizacija. Prie valdymo siauresne prasme pridera viskas, kas neįeina į išorinius tarpvalstybinius santykius, kas neįeina į valstybės apsaugą, išorinę ir vidujinę, žodžiu, viskas, kas lieka, galima suskirstyti į valdymą siauresne prasme ir viešuosius patarnavimus. Viešieji patarnavimai yra tokie, kur mažiausiai reiškiasi imperiumo momentas. Čia tenka paminėt švietimas, susisiekimas, viešieji darbai, įvairių rūšių įrengimai, kultūros reikalai, sveikatos reikalai ir t.t. Tai čia — viešieji patarnavimai. O kas lieka, tai bus valdymas siauresne prasme. Iš jo dar galima išskirti žymesnės rūšys, būtent: finansai, medžiaginių išgalių parūpinimas visam valdžios darbui ir teisingumo administracija.

Tiek norėjau pasakyti dėl kiekvienos tų trijų formalinio valdžios funkcijų suskirstymo rūšių.

Dabar mums teks iššiūrėti valdžios funkcionalinio suskirstymo problemos istorija.

Valdžios funkcijų klasifikacijos pėdsakus mes randame dar senovėje pas Aristotelį. Naujesniais laikais apie tai minima pas *Bodeną*. Bet jis mini kelias valstybės valdžios funkcijas, arba suverentiteto reiškimosi sritis, kurioms turi atitikti, kaip jis nurodo, įvairios kompetencijos kategorijos, pavedamos įvairiems atskiriems organams. Bet vis dėlto tai nėra mūsų apibūdintas formalinis valdžios funkcijų suskirstymas. Tai yra tik mate-

rialinio valdžios funkcijų suskirstymo bandymas ir dargi nevykęs bandymas. Jis ten labai kazuistiškai nustato įvairias tų funkcijų rūšis. Bodenas, laikydamas suverenitetą neskaldamu ir veikliu valdovo asmenyje, žinoma, formalinio valdžios funkcijų suskirstymo ir nežinojo visiškai. Šita problema pas jį ir kilti negalėjo, nes formalinis suskirstymas numato kelias hierarchiškas valdižos organų sistemas, kas absoliutinėje monarchijoje, kur suverenitetas pavedamas pačiam valdovui, yra visai negalima.

Pereitą kartą mes jau pradėjom žiūrėti funkcionalinio valdžios suskirstymo problemos istoriją. Aš jau sakiau, kad pas Aristotelį, pas Bodeną galima rasti materialinio suskirstymo klasifikacijos bandymo pėdsakus. Apie formalinį suskirstymą Bodeno moksle, žinoma, netenka kalbėti, nes Bodenas buvo absoliutinės monarchijos šalininkas; jis konstruavo monarchistinį suverenitetą, kurį pavedė pačiam valdovui, kaipo to suvereniteto subjektui. Taigi čia negali būti kalbos apie tai, kad įvairioms valdžios funkcijoms būtų sudaryti atskiri pagrindiniai organai; čia visoms funkcijoms tegalėjo būti vienas suvereninis, diktatoriškas organas, būtent *valdovas*.

Tikslesnis yra ir apskritai didesnės reikšmės turi mokslas apie valdžios suskirstymą *Loko* teorijoj. Kaip suvereniteto sąvoka gimė Prancūzijoje ir iš ten perėjo į kitas valstybes, kaip rašytosios konstitucijos sąvoka ir institucija gimė iš dalies Amerikoje, o iš dalies Europos kontinente gimstančios demokratijos moksle, taip valdžios funkcionalinio suskirstymo institucija gimė ar tapo paskolinta iš Anglijos. Būtent, iš Anglijos konstitucinio susitvarkymo tapo paskolintos kai kurios sąvokos, kurios, tam tikru būdu apdirbtos, ir sudarė šitą instituciją. Žinoma, Anglijoje tokio formalinio valdžios funkcijų suskirstymo, kaip mes jį šiandien suprantame ir kaip aš šitą sąvoką jums išdėsčiau, negalėjo būti, pirmiausia, jau dėl to, kad Anglijoje, nors ir ne absoliutinės monarchijos režimas veikia, tačiau vis dėlto ten veikia suvereninis organas, būtent parlamentas. Taigi, negali būti jokios konkurencijos Anglijos parlamentui, negali būti jokio paritetinio Anglijos parlamentui organo toje pačioje, žinoma, Anglijoje. Todėl čia negali būti kalbos apie kelias organų sistemas su atskirais pagrindiniais organais; čia visai valdžiai, visoms valdžios funkcijoms yra vienas pagrindinis organas — *parlamentas*. Bet dalykas tas, kad Anglijos parlamentas nėra toks vienalypis suverenas, kaip yra absoliutinis valdovas arba kaip tiesioginėje demokratijoje yra piliečių rinkikų visuma. Teisinė tauta irgi yra vienalypis suvereninis organas, tuo tarpu Anglijos parlamentas yra sudėtinis suvereninis organas. Anglijos parlamentas susidaro iš kelių veiksnių, kurie nepriklauso jokios aukštesnės teisės, kurie tarpusaviai nustatytu kompromisu gali veikti kaip jiems patinka. Parlamento darbu yra tas, kas yra *visų* šitų veiksnių padaryta. Tokia Anglijos valdžios konstrukcija galutinai nusistovėjo klasiškame Anglijos parlamentarizme, kuris tik 18 amž., o ypač 19, Anglijoje pasiekė pilnos savo konstrukcijos. 17 amž. Anglijoj dar nebuvo to, kas vadinama par-

lamentiniu režimu, kurį savo laiku pažinsime. Tik klasiškas parlamentarizmas pilnai, en bloc apėmė visą valdžią. O pradžioje, ligi 18 amž. ar ligi pačios 17 amžiaus pabaigos tokios pilnumas dar nebuvo, dar nebuvo užbaigta suvereninio Anglijos parlamento konstrukcija. Būtent, tie trys veiksniai: bendruomenių rūmai, lordų rūmai ir karūna, kurie dabar sudaro Anglijos parlamentą, tada dar nesudarė pilno kompromiso visai valdžiai apimti. Įstatymų leidimo atžvilgiu tas kompromisas jau buvo nustatytas nuo labai senų laikų (nuo 13 amžiaus). Jau nuo tų laikų įstatymu buvo laikoma tik tas, kas buvo visų tų, trijų veiksnių priimta. Taigi, įstatymų leidžiamojoje srityje Anglijos parlamentas jau nuo senų laikų pilnai išsivystęs. Bet liko dar kita sritis. Kaip žinome, materialiniame suskirstyme mes radom dvi šakas: įstatymų leidimą ir *valdymą*. Valdymas, materialinės klasifikacijos atžvilgiu, apima ir teismą. Ir šitas valdymas, išskyrus kai kuriuos dalykus, kuriuos mes tiksliau dar pažinsime, Anglijoje iš pradžios buvo dar *karūnos* sritis. Ji nebuvo apimta parlamento ir sudarė karūnos savarankiško veikimo sritį. Bet ir šiuo atžvilgiu jau nuo senų laikų ėjo kova. 17 amž. ypač ėjo griežta kova; buvo net dvi revoliucijos. Šita kova ėjo dėl įtraukimo parlamento ir į likusią valdžios sritį, būtent, kad ir valdymas būtų apimtas trijų parlamento veiksnių kompromisų, kad ir valdymas galėtų vykti tik šiems trims veiksniams susitarus Karūna tam priešinosi ir stengėsi valdymą pasilikti kaipo monopolį, kaipo savo, kaip tas buvo vadinama, prerogatyvą. Todėl ir patį Anglijos režimą nuo 13—14 amž. ligi 17 amž. pabaigos mes vadisime prerogtyviniu režimu, kuris skiriasi nuo 18 amž. atsiradusio ten parlamentinio režimo. Parlamentiniame režime parlamentas jau virto visiškai suvereniniu, tuo tarpu prerogatyviniame režime dar buvo tas dualizmas: įstatymų leidžiamojoje srityje buvo parlamentas, o valdymo srityje dar buvo karūnos prerogatyva. Šitos kovos eigoje kai kurie valdymo elementai jau pateko parlamentui. Be to, šitoje kovoje tenka skirti du valdymo elementai. Būtent, toji valdymo dalis, kuri jau buvo įstatymais normuojama, kuri sudarė suvaržytą kompetenciją, kuri turėjo įstatymų vykdymo pobūdžio ir, antra, — toji valdymo dalis, kuri dar nebuvo normuojama įstatymais. Parlamento rūmai stengėsi apimti visą valdymą, o ypač buvo svarbu, kad toji valdymo dalis, kuri jau buvo normuojama parlamento leidžiamais įstatymais, būtų pilnai pavesta parlamentui. Jeigu karūnai dar kas liktų, tai tik tas, kas įstatymais dar nėra sutvarkyta. Tai tokia padėtis tada buvo Anglijoje. Čia buvo lyg koks dualizmas. Visiems valdymo organams pagrindinis organas buvo tik *karūna*, o ne parlamentas. Kova čia ėjo ilgą laiką. Bet tokia padėtis neturėjo jokio teoretiško apdirbimo. Į šitą pirmas atkreipė dėmesio Anglijos filosofas *Lokas* ir šiuo jis parėmė savo atskirų galių, arba atskirų valdžių, teoriją. Jis skyrė tris valdžias, arba galias: 1) įstatymų leidžiamąją galią, priklausančią parlamentui; 2) toji valdymo sritis, kuri liečia dalykus, normuojamus įstatymais, ir kuri irgi priklauso įstatymų leidėjui; ir 3) taip vadinamoji federatinė galia, į kurią jis įtrauk-

davo išorinį veikimą ir įstatymais nenormuojamą valdymo sritį ir kurią jis vadino prerogatyva. Taigi, jis pirmas pasiūlė tokios klasifikacijos sudarymą. Lokas buvo parlamento galios praplėtimo šalininkas; jis norėjo, kad ta valdymo dalis, kuri yra įstatymų normuojama, priklausytų parlamentui, todėl jis išskyrė ją normuojamą, priklausytų parlamentui, todėl jis priklausomą nuo įstatymų leidžiamosios galios. Ir apskritai Lokas linksta palaikyti parlamento rūmų pretenzijas į tai, kad parlamento galia būtų praplėsta į visą valdymą. Todėl jis, nors ir nustato tas tris galias, kurios atitiko organizaciniam Anglijos tvarkymuisi, bet vis dėlto jis nustato dėsnį, kad visų šitų organų sistemų priešakyje turėtų būti vienas bendras aukščiausias organas, būtent, parlamentas, kaipo visų trijų jį sudarančių veiksnių kompromisinis organas. Taigi ir čia mes pilno formalinio valdžios funkcijų suskirstymo teorijos, — tokio suskirstymo, kuriame kiekvienai atskirtai funkcijai atitiktų atskira hierarchiška organų sistema su savo tskiru pagrindiniu organu, nepriklausomu kitų sistemų pagrindinių organų, dar nerandame. Bet čia jau aiškiau randame bent klasifikaciją, nors tik materialine prasme.

Šita Loko mintį išplėtė ir pagilino jau nebe Anglijoj, bet Prancūzijoj 18 amž. (Lokas buvo 17 amž.) žymus prancūzų publicistas mokslininkas *Montesquieu* savo garsioje knygoje „L'Esprit de lois" — „Įstatymu dvasia". Jo teorija valdžios fukcionalinio suskirstymo atžvilgiu yra klasiška; jis yra, taip sakant, tikras funkcionalinio valdžios suskirstymo teorijos tėvas. Jis numato tris galias valstybės valdžioje. Tai yra, pagrindan jis deda maždaug Loko sistemą ir mano, kad jo konstrukcija yra įgyvendinta Anglijoje. Jis tik šiek tiek kitaip pertvarko negu Lokas. Jis numato šias valdžios galias: 1) įstatymų leidimas. Su įstatymų leidimu jis jungia ir įstatymų vykdymą. Antroji galia pas jį yra *vykdomoji* galia. Bet tai nėra ta galia, kurią Lokas vadino vykdomaja galia. Vykdomoji galia čia yra ta, kuria Lokas pavadino federaline galia. Trečioji galia pas jį yra *teismo* galia. Šį suskirstymą jis nustato kaipo esminį, kaipo materialinį. Bet greta to jis formuluoja ir formalinį, arba organizacinį, suskirstymą; formuluoja taip, kaip ir mes formulavome. Būtent, jis randa, kad kiekvienai šių galių, arba valdžių, rūšiai privalanti atitikti ir tam tikra organu sistema su tam tikru vyriausiu organu kiekvienai sistemai. Šiek tiek mažiau tas yra Montesquieu iškelta dėl teismo valdžios, bet dėl vykdomosios, arba valdymo, valdžios ir dėl įstatymų leidžiamosios tai jis kategoriškai nustato. Jo nuomone, formalinis suskirstymas turi atitikti materialiniam. Jis randa, kad šitas formalinis suskirstymas, kurio pagrindan dedamas materialinis suskirstymas, esas laisvės ir teisėtumo garantija valstybėje. Jis randa, kad jeigu valstybės valdžia susidės iš kelių autonominių, paralėlių vyriausių organų, kits kito nepriklausomų, tai tuo esas pašalinamas diktatūros pavojus ar bendrai pavojus tokios galios, kuri galėtų nesiskaityti su jokiomis teisės normomis ir veiktų tik savo nuožiūra. Jis randa, kad toks suskirstymas apsaugoja žmogaus teises nuo aukščiausių valdžios organų savavališkumo. Mon-

tesqieu skaitė tokį suskirstymą esant Anglijoje; visą šitą savo teoriją jis dėsto kaipo neva veikiančią Anglijoje. Bet iš tikrųjų tas ne visai atitikto tikrenybę. Jau ir prerogatyvinio rež,mo laikais nebuvo kategoriško formalinio suskirstymo. Tuo labiau to negalėjo būti Montesqieu laikais, nes tada jau Anglijoje veikė parlamentinis režimas, sulig kuriuo parlamentas jau dalyvavo ir valdyme ir buvo suvereninis organas. Tuo būdu, kaip tik to suskirstymo atskiromis organų sistemomis su savo vyriausiais nepriklausomais organais Anglijoje tada ir nebuvo. Ir Montesqieu, rašydamas 18 amž. apie formalinį valdžios funkcijų suskirstymą, kaipo neva esantį Anglijoje, turėjo galvoj ne 18 amž. parlamentinį režimą, bet dar prerogatyvinį režimą. Apie parlamentinį režimą, veikusį tuomet Anglijoje, jis visai nežinojo. Ir kai kurie anglų rašytojai, kaip Blekston, 18 amž., kada jau Anglijoje veikė parlamentinis režimas, rašo apie prerogatyvinį režimą kaipo neva Anglijoje veikiantį. Kadangi Anglijoje tas ne įstatymais, bet papročiais nusistato, tai iš karto ne tik paprasti žmonės, bet ir mokslininkai nepastebi įvykusių atmainų ir ilgas laikas praeina, kol pastebi, kad jau veikia kitas režimas, o ne tas, apie kurį jie mokėsi ir priprato iš senų knygų skaityti. Taigi ir Montesqieu turėjo galvoj 17 amž. prerogatyvinį režimą, bet ir tą iškreipė, nes ir prerogatyviniame režime nebuvo to formalinio suskirstymo. Bet vis dėlto dėl tokios Anglijos valdžios konstrukcijos, kokia buvo prerogatyviniame režime, kilo, pirma pas Loką, paskui pas Montesqieu, funkcionalinio valdžios suskirstymo idėja. Nors esamoji Anglijos valdžios konstrukcija jų buvo iškreipta, nors jie daugiau ten įdėjo savo minčių negu esamąją Anglijoj padėtį aprašė, bet vis dėlto minties iniciatyvą jiems suteikė Anglijos valdžios konstrukcija.

Šita valdžios materialinio ir kartu formalinio suskirstymo teorija, kuri Montesqieu buvo nustatyta, vėliau įėjo į demokratinę konstrukciją kaipo jos esminis elementas.

Visai kitaip žiūrėjo į tą klausimą Ruso. Jis laikėsi ne trilypės, bet dvilypės konstrukcijos. Jis mato ne tris funkcijas iš esmės, bet tik dvi. Jo supratimu, teismas įeina į įstatymų vykdymą. Todėl iš esmės jis numato tik įstatymų leidimą ir įstatymų vykdymą; daugiau nieko nemato. Ruso konstrukcijos pagrindas nebuvo pripuolamas; jis logiškai išeina iš jo mokslo pagrindinių tezių. Jo mokslo sąvokomis, visas valdžios imperiumas esąs bendroje valioje. Jokio kito imperiumo nesą ir būti negalį. Tuo jo konstrukcija visai panėši į absoliutinės monarchijos konstrukciją. Vadinas, jokio kito imperiumo nėra kaip tik bendrosios valios imperiumas. O toji bendroji valia galinti reikštis tik teisės normomis. Ji kristaliziuojantis tam tikrais nutarimais, todėl įstatymų leidimas, jo supratimu, ir sudaręs svarbiausią ir pagrindinę valstybės valdžios funkciją. Greta įsatymų leidžiamosios funkcijos, kurią visuomet atlieka pats valdovas, t. y. pati *tauta*, pati piliečių visuma, gali būti tik įstatymų vykdymas. Visa kita, kas būtų ne įstatymų vykdymas, o kokia nors kitokia valdymo iniciatyva, nenumatyta tautos priimtais įstatymais, būtų uzurpacija, nes ten nebūtų bendros valios. Vadinas, kas nėra įstatymais apimto, kame

neapsireiškia bendroji valia, tas viskas pasilieka laisvai kiekvieno žmogaus nuožiūrai; ten žmogus yra gamtos padėtyje, nes tik bendroji valia gali pakeisti gamtos padėtį. Tik toje srityje, kurioje reiškiasi bendroji valia, veikia valstybė ir jos valdžia. Tuo būdu, greta įstatymų leidimo, piliečių visumos atliekamo, Ruso sąvokomis, tegalįs būti įstatymų vykdymas ir daugiau nieko. Įstatymų vykdyme apsireiškianti tautos pareikštoji bendroji valia, todėl šitą darbą ne būtinai visa tauta turinti dirbti. Bendroji valia jau pareikšta, todėl dabar jau gali veikti ir įvairūs agentai. Bet jeigu šis darbas galima pavesti agentams, tai tada čia, žinoma, nėra jokia pagrindinė galia greta įstatymų leidimo; čia yra tik to darbo tęsinys: pareikštoji valia reikia vykdyti. Tai čia, iš tikrųjų, yra tik materialinis suskirstymas. Bet ir tai, galima sakyti, ne valdžios suskirstymas. Valdžia čia reiškiasi tik įstatymų leidime, o įstatymų vykdymas jau yra priklausomas darbas. Taigi, giliau paanalizavus, čia net ir materialinio valdžios funkcijų suskirstymo nėra, nes valdžia čia reiškiasi tik įstatymų leidime. Juo labiau šitoje teorijoje nėra formalinio suskirstymo. Čia negali būti kalbos apie atskirus vyriausius organus, nes įstatymų leidimą atlieka vyriausias organas, o įstatymų vykdyme irgi lieka tas pats vyriausias organas (tauta), kuris skiria ir liuosuoja savo tarnus, arba agentus.

Tai aš jau sakiau, kad tais laikais, kada demokratinė konstrukcija iš teorijos pradėjo eiti į praktiką, kada valstybės valdžios santvarka pradėjo organizuotis demokratiniais pagrindais, t. y. 18 amžiaus pabaigoje, ypač Amerikoje ir Prancūzijoje, tai tada šitoje konstrukcijoje tapo paskolinta iš Montesqieu teorijos valdžios funkcionalinis suskirstymo tezė įsteigtai valdžiai sudaryti. Tada šitoji Monesqieu teorijos konstrukcija apie formalinį, arba organizacinį, valdžios funkcijų suskirstymą atskiromis hierarchinėmis sistemomis su atskirais nepriklausomais pagrindiniais organais kekvienai funkcjai jau galėjo būti įgyvendinta, nes čia visoms toms organų sistemoms buvo vienas bendras pagrindas — rašytoji konstitucija. Konstitucinei valdžiai jau galėjo būti pritaikinta tokia konstrukcija, kuri negalėjo būti pritaikinta neaprėžtai suverenei valdžiai. Tuo būdu, Montesqieu teorijos apdirbtoje formoje funkcionalinio valdžios suskirstymo institucija pateko į klasišką demokratinę konstrukciją.

Dabartiniu laiku, valdžios funkcionalinio suskirstymo atžvilgiu, visi konstituciniai režimai tenka suskirstyti į tris kategorijos, arba tipus. Vienas tipas yra klasiškas, griežtas konstitucinės valdžios suskirstymas trimis organų sistemomis. Šita konstrukcija veikia taip vadinamam prezidentinio valdymo režime. Tokia konstrukcija yra priimta Amerikos valstybėse. Ten yra pilnas formalinis suskirstymas; ten kiekviena suskirstytų galių, pasireiškiančių atskiromis organų sistemomis ir atskirais, autonomiškais, nepriklausomais nuo kitų pagrindiniais organais, veikia savo konstitucinėje srityje. Tarp jų jokio organizuoto bendradarbiavimo nėra: kiekvienas veikia savo srityje ir veikia visiškai autonomingai nuo aukščiausio ligi že-

miausio organo. Vadinas, čia tarnybinė kontrolė reiškiasi tik vienos sistemos ribose, kiekviena sistema čia sudaro atskirą hierarchišką vienetą, turi savo atskirą pagrindinį organą ir veikia savo srityje be jokio organizuoto bendradarbiavimo su kitų funkcijų hierarchiškomis sistemomis. Čia yra tik mechaniškas valdžios vienumas be organizuoto bendradarbiavimo atskirų organų sistemų. Tuo pačiu čia numatomi lyg ir automatiški tormozai, nes jeigu tik viena suskirstytų organų sistema įžengtų į kitą, tai ji būtų stabdoma tuo, kad kita savo srityje visai nesiskaitytų su jos darbu. Taigi čia yra griežto, arba kategoriško, valdžios funkcionalinio suskirstymo tipas.

Antrą tipą sudaro parlamentinio režimo valstybės. Ten yra irgi kelios organų sistemos su savo pagrindiniais organais, bet ten pačios konstitucijos yra nustatytas organizuotas tų įvairių funkcijų pagrindinių organų bendradarbiavimas. Bendradarbiavimas gali būti dvejopas: gali būti bendradarbiavimas įsakymais ir pasidavimu, o kitas bendradarbiavimas gali būti *lygių*. Parlamentiniame režime yra *lygių* bendradarbiavimas. Vadinas, pagrindiniai organai kiekvienos funkcionalinės sistemos yra *lygūs* tarp savęs; bent klasiškame parlamentarizme yra toks dėsnys. Bet tada kyla klausimas, kaip turi vykti tas bendradarbiavimas? Jeigu jie yra lygūs, tai gal neprivalo klausyti kits kito? Tai kaip turi vykti bendradarbiavimas? O tas bendradarbiavimas *lygių* čia vyksta tarpusaviu pasitikėjimu. Kol yra tarpusavis pasitikėjimas, tol gali tas bendradarbiavimas vykti. Todėl šitam režimo tipui yra charakteringas tarpusavio pasitikėjimo institutas ir tam tikros jo išdavos, kurias pažinsime parlamentinį režimą žiūrėdami. Ten, kur yra griežtas funkcionalinis suskirstymas, nėra reikalingas toks tarpusavis pasitikėjimas įvairių sistemų pagrindinių organų, nes apskritai jie ten nebendradarbiauja; kiekvienas jų ten veikia sau paskirtoje srityje. Parlamentinio režimo sistemoje yra organizuotas bendradarbiavimas; tas bendradarbiavimas yra *lygių* bendradarbiavimas ir vyksta tarpusavio pasitikėjimo dėsniu. Čia taip pat yra formalinio suskirstymo dėsnis, kuris reiškia lygybę, bet surištą pasitikėjimu.

Pagaliau yra *trečias* tipas, kuris jau visai atmeta funkcionalinį organizacinį valdžios funkcijų suskirstymą. Ten bendradarbiavimas vyksta, bet vyksta įsakymais, arba nurodymais, ir pasidavimu; o jeigu ne įsakymais ar nurodymais, tai kontroliavimu. Žodžiu, čia visa valdžios organizacija sudaro vieną hierarchinį vienetą. Žodžiu čia priklauso visi tiesioginio valdymo režimai, tuo pačiu visi diktatūros režimai, čia priklauso irgi sovietiniai režimai ir artimas šitai konstrukcijai yra iškreiptasis kontinentinis parlamentarizmas.

Tuo būdu mes iššiūrėjom tris tipus. Šiuo aš ir baigiu skyrių apie valdžios funkcionalinį suskirstymą.

I-sios DALIES PABAIGA.

Turinys

1. LEIDĖJŲ ŽODIS 3
2. DĖL PATIES DALYKO PAVADINIMO 5
3. VALSTYBĖS SĄVOKA 7
   TAUTA 7
   TERITORIJA 11
   VALDŽIA 14
4. KLASIŠKA DEMOKRATINĖ TEORIJA 23
5. PROF. LEONO DUGUIT DOKTRINA 44
6. POLITINĖS PARTIJOS 103
7. VALSTYBĖS FORMULĖS NUSTATYMAS 105
8. VALSTYBĖS TEISINĖ PERSONIFIKACIJA IR VALSTYBĖS VALDŽIOS ORGANAI 108
9. SUVERENITETO KLAUSIMAS 116
10. TEISINĖS TVARKOS PROBLEMA VALSTYBĖJE IR TOS TEISINĖS TVARKOS SUDERINIMO SU VALDŽIOS SUVERENITETU KLAUSIMAS 160
11. ĮSTATYMŲ KONSTITUCINGUMAS IR TO KONSTITUCINGUMO KONTROLĖS KLAUSIMAS 177
12. RAŠYTOJI KONSTITUCIJA 198
13. VALDŽIOS FUNKCIJŲ SUSKIRSTYMAS 218

Atitaisymas

192 pusl. tarp pirmosios ir antrosios eilutės iš v
būti įdėta dar ši eilutė: *„normų sankcijos yra aiškios*
mos griežtai. Konstituci-“